

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
AVRUPA BİRLİĞİ ANABİLİM DALI
AVRUPA ÇALIŞMALARI PROGRAMI
DOKTORA TEZİ

**AVRUPA BİRLİĞİ SÜRECİNDE TÜRKİYE’DE
SİVİL – ASKER İLİŞKİLERİ:
ADALET VE KALKINMA PARTİSİ DÖNEMİ**

Uğur Burç YILDIZ

Danışman
Yrd. Doç. Dr. Müge AKNUR

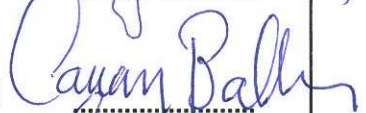
2010

DOKTORA
TEZ ONAY SAYFASI

2006800822

Üniversite : Dokuz Eylül Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Adı ve Soyadı : Uğur Burç YILDIZ
Tez Başlığı : Avrupa Birliği Sürecinde Türkiye'de Sivil-Asker İlişkileri: Adalet ve Kalkınma Partisi Dönemi
Savunma Tarihi : 29.09.2010
Danışmanı : Yrd.Doç.Dr.Müge AKNUR

JÜRİ ÜYELERİ

<u>Ünvanı, Adı, Soyadı</u>	<u>Üniversitesi</u>	<u>İmza</u>
Yrd.Doç.Dr.Müge AKNUR	DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	
Doç.Dr.Zehra Nilüfer KARACASULU	DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	
Doç.Dr.Nazif MANDACI	DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	
Prof.Dr.Canar BALKIR	DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	
Doç.Dr.Siret HÜRSOY	EGE ÜNİVERSİTESİ	

Uğur Burç YILDIZ tarafından hazırlanmış ve sunulmuş "Avrupa Birliği Sürecinde Türkiye'de Sivil-Asker İlişkileri: Adalet ve Kalkınma Partisi Dönemi"başlıklı Doktora Tezi olarak ()oybirliği ()oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

Prof.Dr. Utku UTKULU
Enstitü Müdürü

Yemin Metni

Doktora Tezi olarak sunduğum “**Avrupa Birliği Sürecinde Türkiye’de Sivil-Asker İlişkileri: Adalet ve Kalkınma Partisi Dönemi**” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

..../..../.....

Uğur Burç YILDIZ

İmza

ÖZET

Doktora Tezi

Avrupa Birliği Sürecinde Türkiye’de Sivil- Asker İlişkileri: Adalet ve Kalkınma Partisi Dönemi

Uğur Burç Yıldız

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Avrupa Birliği Anabilim Dalı
Avrupa Çalışmaları Programı

Türkiye’nin AB’ye adaylık sürecinin başlamasından itibaren Türk hükümetleri Kopenhag Kriterlerinin siyasi koşullarını yerine getirmek amacıyla anayasa değişiklikleri ve uyum paketleri aracılığı ile sivil-asker ilişkilerinin demokratikleşmesi yönünde köklü kurumsal reformlar yapmışlardır. Ancak, siyasetteki gücünün azaltılması amacıyla yapılan tüm kurumsal reformlara rağmen AB’nin Türkiye için yayınladığı ilerleme raporlarında da belirtildiği gibi Türk ordusu halen gayri-resmi diğer bir deyişle kurumsal olmayan mekanizmalar (ordunun kıdemli mensuplarının iç ve dış politika konusunda verdikleri demeçler, yaptıkları basın açıklamaları ve yayınladıkları bildiriler) aracılığı ile siyasetteki etkisini sürdürmektedir. Bu çalışma AB’ye adaylık sürecinde ordunun siviller karşısındaki gücünü azaltmak için yapılan tüm kurumsal reformlara rağmen neden halen AKP döneminde Silahlı Kuvvetlerin kurumsal olmayan mekanizmalar yöntemiyle Türk siyasal yaşamında etkili bir rol oynadığı sorusuna cevap aramaktadır. Bu amaçla tez Türk ordusunun siyaset üzerinde etkisinin azalmamasının sebeplerini; ordunun kurumsal olmayan mekanizmalar aracılığı ile siyasette yarattığı etkiye ve AKP döneminde iç tehditlerde meydana gelen artışa bakarak arayacaktır. Çalışmada kurumsal olmayan mekanizmaların gücü, kurumsalcılık yaklaşımı karşısında olan kültür yaklaşımı temel alınarak açıklanacaktır. Bu yaklaşıma uygun olarak kurumların belli dönemlerde değiştirilebilmesine rağmen kültürün kolayca değişmediği ve aslında bu değişimin nesiller boyu sürebileceği savunulacaktır. Ancak, tez araştırma sorusunu esas itibariyle ülkedeki iki ana iç tehdit olan siyasal İslam ve Kürt ayrılıkçı hareketinin neden olduğu PKK terörünün AKP döneminde yükselmesi ile cevaplandıracaktır. Çalışma iç tehdit odaklı sorunsalına ise Michael Desch’in “iç tehditlerin yüksek, dış tehditlerin düşük olduğu durumlarda ordunun siyasete müdahalesi yüksek seviyededir” argümanını kullandığı “yapısal teorisi” ile açıklama getirecektir. Sonuç olarak bu çalışma, AB reformları dolayısıyla kurumsal mekanizmalarını büyük oranda kaybetmiş olmasına rağmen Türk ordusunun kurumsal olmayan mekanizmalar ile AKP döneminde iç tehditlerin artması nedeniyle siyasette etkili olduğunu savunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sivil-asker ilişkileri, Avrupa Birliği, İç Tehditler, Adalet ve Kalkınma Partisi, Kurumsal ve Kurumsal Olmayan Mekanizmalar

ABSTRACT

Doctoral Thesis

Civil-Military Relations in Turkey During the European Union Process: The Period of the Justice and Development Party

Uğur Burç Yıldız

**Dokuz Eylül University
Institute of Social Sciences
Department of the European Union
European Studies Program**

Since Turkey's candidacy process for full membership to the European Union has started, in an attempt to fulfill the political conditions of the Copenhagen criteria Turkish governments have implemented a series of constitutional amendments and harmonization packages to democratize its civil-military relations. In spite of these reforms and amendments, as it is stated in the EU's Progress Reports on Turkey the Turkish military still retains its influence in politics through informal, in other words, non-institutional mechanisms such as the speeches, press statements and declarations given by the senior members of the military on domestic and foreign policy issues. This dissertation is seeking an answer to the question of why the Turkish Armed Forces are still playing a dominant role in politics through the non-institutional mechanisms during the rule of Justice and Development Party (*Adalet ve Kalkınma Partisi*-AKP) in spite of the reforms that were implemented to decrease the power of the military vis-à-vis the civilians. In an attempt to answer this question this study will look at the non-institutional mechanisms through which the military has been exerting its power in politics and the rise in the internal threats during the period of AKP governments. In this context, the power of the non-institutional mechanisms will be analyzed by looking at the culture approach as opposed to institutionalism approach. This approach will argue that while the institutions could be changed at certain period of times, it would have taken generations to change the culture of a society. However, in order to answer the research question of the dissertation, the study will actually look at the two main internal threats that exist in the country during AKP period, the rise of political Islam and the PKK terror caused by the Kurdish separatist movement. This development will be explained by Michael Desch's structural theory where he argues that under the conditions of high internal and low external threats, there is a very high chance for the military to interfere into politics. Consequently, this dissertation argues that the Turkish military which largely lost its institutional powers as a result of EU reforms has continued to interfere into politics through non-institutional mechanisms because of the rise in internal threats during the period of AKP governments.

Key Words: Civil-military Relations, European Union, Internal Threats, Justice and Development Party, Institutional Mechanisms and Non-institutional Mechanisms.

İÇİNDEKİLER:

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
YEMİN METNİ.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR.....	x
ŞEKİL VE TABLO LİSTESİ.....	xii

GİRİŞ.....	1
------------	---

BİRİNCİ BÖLÜM

TEORİK VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE:

DEMOKRASİ’NİN SAĞLAMLAŞMASI, AB SİYASİ KOŞULLULUĞU, KURUMSALCILIK KARŞISINDA KÜLTÜR YAKLAŞIMI VE İÇ TEHDİTLER

1.1. SİVİL-ASKER İLİŞKİLERİ BAĞLAMINDA DEMOKRATİKLEŞME VE DEMOKRASİNİN SAĞLAMLAŞMASI.....	10
1.2. AB SİYASİ KOŞULLULUĞU.....	19
1.3. KURUMSALCILIK YAKLAŞIMINA KARŞI KÜLTÜR YAKLAŞIMI.....	23
1.4. ANA KURAMSAL ÇERÇEVE: MICHAEL DESCH’İN “YAPISAL TEORİSİ” VE SİVİL ASKER İLİŞKİLERİNDE İÇ TEHDİTLERİN ROLÜ.....	26

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK SİYASETİNDE ORDUNUN ROLÜ

2.1. CUMHURİYETİN KURULUŞU VE TEK PARTİ DÖNEMİ.....	37
2.2. ÇOK PARTİLİ DÖNEM.....	42
2.2.1. Çok Partili Döneme Geçiş, Demokrat Parti İktidarı ve 1960 Darbesi...	42
2.2.2. 12 Mart Muhtırası.....	47
2.2.3. Kargaşa Yılları (1970- 1980) ve 12 Eylül 1980 Darbesi.....	51
2.2.4. Özal Dönemi ve Sivil-Asker İlişkileri.....	56
2.2.5. Çiller Dönemi’nde Ordunun Siyasetteki Rolünde Artış.....	58

2.2.6. 28 Şubat Süreci.....	59
2.2.7. AKP Dönemi ve Sivil-Asker İlişkileri.....	64

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’NİN AB ADAYLIĞI ÖNCESİNDE VE SONRASINDA KURUMSAL VE KURUMSAL OLMAYAN MEKANİZMALAR

3.1. TÜRKİYE’NİN AB ADAYLIĞI ÖNCESİNDEKİ KURUMSAL VE KURUMSAL OLMAYAN MEKANİZMALAR.....	71
3.1.1. Kurumsal Mekanizmalar.....	71
3.1.1.1. Milli Güvenlik Kurulu (MGK).....	71
3.1.1.2. Cumhurbaşkanlığı Makamı.....	75
3.1.1.3. Milli Savunma Bakanlığı’nın Statüsü.....	77
3.1.1.4. Genelkurmay Başkanlığı’nda Oluşturulan Yapılanmalar.....	77
3.1.1.5. Devlet Güvenlik Mahkemeleri.....	78
3.1.1.6. İç Hizmet Kanunu ve İç Hizmet Yönetmeliği.....	79
3.1.1.7. Genelkurmay Başkanlığı’nın YÖK’e Üye Seçme Yetkisi.....	80
3.1.2. Kurumsal Olmayan Mekanizmalar.....	81
3.2. TÜRKİYE’NİN AB ADAYLIĞI SONRASINDA KURUMSAL VE KURUMSAL OLMAYAN MEKANİZMALAR.....	84
3.2.1. Türkiye- AB İlişkileri, Anayasa Reformları ve Uyum Paketleri.....	84
3.2.2. AB Sürecinde Türkiye’de Sivil-Asker İlişkileri.....	87
3.2.3. Kurumsal Mekanizmaların Reformu.....	89
3.2.3.1. 1998, 1999, 2000 İlerleme Raporları ve 2001 Anayasa Değişiklikleri.....	89
3.2.3.2. 2001, 2002 İlerleme Raporları ve 7. Uyum Paketi.....	90
3.2.3.3. 2003 İlerleme Raporu ve 8. Uyum Paketi.....	94
3.2.3.4. 2004- 2009 Yılları Arasındaki İlerleme Raporları.....	96
3.2.4. Kurumsal Olmayan Mekanizmaların Devam Eden Gücü.....	97

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

AKP DÖNEMİNDE ARTAN İÇ VE AZALAN DIŞ TEHDİTLER

4.1. SİYASAL İSLAM.....	103
4.1.1. Tek Parti Döneminde Atatürk Devrimleri.....	103
4.1.2. Çok Partili Dönemde Siyasal İslam.....	104
4.1.3. 12 Eylül 1980 Darbesi Sonrası Siyasal İslam.....	107
4.1.4. AKP Döneminde Siyasal İslam.....	110
4.2. KÜRT AYRILIKÇI HAREKETİ VE PKK TERÖRÜ.....	114
4.2.1. Cumhuriyetin Kuruluşundan 1980'lere Kadar Kürt Sorunu.....	114
4.2.2. 12 Eylül 1980 Darbesi Sonrasında PKK Terörü ve Çözüm Arayışları...	116
4.2.3. AKP Döneminde Kürt Sorununa Çözüm Arayışları ve PKK Teröründeki Artış.....	118
4.3. AZALAN DIŞ TEHDİTLER.....	121

BEŞİNCİ BÖLÜM

ARTAN İÇ TEHDİTLER ÇERÇEVESİNDE

KURUMSAL OLMAYAN MEKANİZMALARIN

AKP HÜKÜMETLERİNİN POLİTİKALARINA ETKİSİ

5.1. SİYASAL İSLAM.....	132
5.1.1. Devlet Protokolünde Türban Sorunu.....	132
5.1.2. Milli Görüş Teşkilatı'nın ve Fethullah Gülen Okullarının Desteklenmesine Yönelik Genelgeler.....	138
5.1.3. İmam Hatip Lisesi Öğrencileriyle İlgili Yasa Tasarısı.....	141
5.1.4. YÖK Yasa Tasarısı.....	148
5.1.5. Cumhurbaşkanlığı Krizi.....	157
5.2. KÜRT AYRILIKÇI HAREKETİNİN NEDEN OLDUĞU PKK TERÖRÜ...	164
5.2.1. Terörle Mücadele Kanunu.....	164
5.2.2. Şemdinli Bombalamaları.....	169
5.2.3. Bölgesel Kürt Yönetimi ile Görüşmeler.....	176
5.2.4. Kuzey Irak'a Yönelik Sınır Ötesi Operasyon.....	179

5.2.5. Demokratik Açılım.....	184
SONUÇ.....	191
KAYNAKLAR.....	198

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AET	Avrupa Ekonomik Topluluğu
AKP	Adalet ve Kalkınma Partisi
AMGT	Avrupa Milli Görüş Teşkilatı
ANAP	Anavatan Partisi
AP	Adalet Partisi
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
DGM	Devlet Güvenlik Mahkemeleri
DP	Demokrat Parti
DSP	Demokratik Sol Parti
DTÖ	Dünya Ticaret Örgütü
DTP	Demokrat Türkiye Partisi
DYP	Doğru Yol Partisi
FP	Fazilet Partisi
HP	Halkçı Parti
HSYK	Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu
İHL	İmam Hatip Lisesi
MDAÜ	Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri
MDP	Milliyetçi Demokrasi Partisi
MGH	Milli Görüş Hareketi
MGK	Milli Güvenlik Kurulu
MGSB	Milli Güvenlik Siyaset Belgesi
MHP	Milliyetçi Hareket Partisi
MKYK	Merkez Karar ve Yürütme Kurulu
MNP	Milli Nizam Partisi
MSP	Milli Selamet Partisi
MYK	Merkez Yürütme Kurulu
NATO	Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü
OECD	Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü

PEJAK	Kürdistan’da Özgür Yaşam Partisi
PKK	Kürdistan İşçi Partisi
RP	Refah Partisi
SHP	Sosyal Demokrat Halkçı Parti
SP	Saadet Partisi
TMK	Terörle Mücadele Kanunu
UAK	Üniversitelerarası Kurul
YDİK	Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi
YÖK	Yükseköğretim Kurulu

ŞEKİL VE TABLO LİSTESİ

Şekil 1: Tehditlerin Yoğunluğu ve Konumuna göre Ordunun Sivil Denetimi.....	29
Tablo 1: AKP Döneminde Türkiye’ye Yönelik Tehditler.....	32
Tablo 2: İlerleme Raporları’nda Belirtilen Ordunun Gayri-Resmi/ Kurumsal Olmayan Mekanizmalar ile Siyaseti Etkilediği Konular.....	100
Tablo 3: AKP Döneminde PKK’nın Neden Olduğu Terör Olayları ve Verilen Şehit Sayıları.....	120
Tablo 4: Yıllara Göre İHL’lere Kayıt Yaptıran Öğrenci Sayıları.....	144

GİRİŞ

Toplumu korumak amacıyla yaratılmış olan ordunun gücünü arttırdığında aynı toplum için bir tehlike haline gelebilme riski sivil-asker ilişkilerinin temelindeki sorundur. Böyle bir riski ortadan kaldırmak için yapılması gereken orduların kendi isteklerini topluma dayatmalarını önlemektir.¹ Bunun için ordunun sivil denetimini sağlayacak demokratik yapılanmaların oluşturulması gerekmektedir.² Ordunun sivil denetiminin gerçekleştirilmesi demokrasinin sağlamlaşmasına da ciddi oranda katkı sağlayacaktır. Türkiye’de ise ordunun Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren ve özellikle çok partili hayata geçişten sonra siyasette yoğun bir etkisi olduğu görülmektedir. Türk Silahlı Kuvvetleri’nin (TSK) üzerinde sivil denetimin kurulamamasının nedeni ordunun demokratik siyasal hayatı 1960 ve 1980 darbeleri ile doğrudan 1971 ve 1997 darbeleri ile dolaylı olarak dört kez kesintiye uğratması ve her darbe sonrasında kendi siyasal özerkliğini arttırıcı düzenlemelerin yapılmasını sağlamasıdır. Bu düzenlemeler neticesinde ordu karar alma sürecinde etkili olabileceği oldukça güçlü yetkiler ve “çıkış garantileri” veya “ayrıcalıklar”³ elde ederek özellikle Milli Güvenlik Kurulu (MGK) gibi çok etkin kurumsal mekanizmalar aracılığı ile Türk siyasetindeki en önemli aktörlerden biri haline gelmiştir.

Ordunun siyasetteki etkinliği Türkiye’nin Avrupa Birliği (AB) sürecinde Aralık 1999’daki Helsinki Zirvesi’nde adaylık statüsüne kabul edilmesi sonrasında başlattığı demokratikleşme reformları ile büyük oranda zayıflamış gibi gözükmemektedir. Bu çerçevede, Türkiye 2001 yılından itibaren Demokratik Sol Parti (DSP)- Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)- Anavatan Partisi (ANAP) koalisyon

¹ Peter D. Feaver, “Civil- Military Relations”, **Annual Review of Political Science**, Cilt: 2, 1999, s. 214.

² Hale Akay, “Demokratik Gözetim: Kurumsal Değerlendirme”, **Almanak Türkiye 2006- 2008 Güvenlik Sektörü ve Demokratik Gözetim**, der. Ali Bayramoğlu ve Ahmet İnsel, TESEV Yayınları, İstanbul, 2009, s. 9.

³ Sivil-asker ilişkileri teorilerinde ordunun ülkenin demokrasiye geçmesine izin verdiği hallerde sivil yönetimler döneminde kendini korumak için yönetimi bırakıp ülkeyi demokrasiye geçmesine izin vermesi karşılığı aldığı ayrıcalıklar için reserved domains (çıkış garantileri) ve prerogatives (ayrıcalıklar) ifadeleri kullanılmaktadır. Bkz. J. Samuel Valenzuela, “Democratic Consolidation in Post-Transitional Settings: Notion, Process, and Facilitating Conditions”, **Issues in Democratic Consolidation: The New South American Democracies in Comparative Perspective**, der. Scott Mainwaring, Guillermo O’Donnell ve J. Samuel Valenzuela, University of Notre Dame Press, Notre Dame, 1992, ss. 62- 70.

hükümeti ve özellikle de Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) hükümetleri döneminde AB'nin siyasi koşulluluk stratejisinin etkisiyle ordunun siyasetteki rolünü azaltmak amacıyla anayasal değişiklikler ve uyum paketleri ile demokratikleşmeye yönelik önemli ve köklü kurumsal reformlar gerçekleştirmiştir. Bu reformlarla Türk siyasetinde büyük bir ağırlığa sahip olan MGK'nın görevi danışma organı niteliğine indirgenerek, Devlet Güvenlik Mahkemeleri (DGM) kaldırılarak ve askeri bütçenin Sayıştay denetimine tabi tutulması sağlanarak sivil-asker ilişkilerinde dengenin sivil lehine güçlendirilmesi amaçlanmıştır.

Ancak, gerçekleştirilen köklü kurumsal reformlara rağmen Avrupa Komisyonu'nun Türkiye için 2003 yılından itibaren hazırladığı tüm ilerleme raporlarında ordunun siyasetteki etkisinin tam anlamıyla azalmadığı ve hatta gayri-resmi mekanizmalar (informal mechanisms), diğer bir deyişle kurumsal olmayan mekanizmalar aracılığı ile devam ettiği belirtilmektedir. Bu çerçevede, ilerleme raporları MGK'nın asker üyelerinin ve ordunun üst düzey mensuplarının laiklik, cumhurbaşkanlığı seçimleri, terörizm, Kürt sorunu, Şemdinli bombalamaları, Güneydoğu, etnisite, AB ile ilişkiler, Kıbrıs ve Irak gibi iç ve dış politika konularında verdikleri kamuoyu demeçleri, basın açıklamaları ve bildirileri ile siyasetteki etkilerini sürdürdüklerini belirtmektedir.

Bu tez, Aralık 1999'daki Helsinki Zirvesi sonrasında hızlanan AB sürecinde Türkiye'deki sivil-asker ilişkilerinin demokratikleşmesine yönelik yapılan tüm köklü kurumsal reformlara rağmen AKP iktidarı döneminde neden hala kurumsal olmayan mekanizmalar aracılığı ile Türk ordusunun siyasetteki etkisinin devam ettiği sorusunun cevabını bulmayı amaçlamaktadır. Bu soruyu cevaplayabilmek için çalışma öncelikle AKP döneminde gayri-resmi (kurumsal olmayan) mekanizmaların hangi konularda yoğunlaştığını ilerleme raporlarını temel alarak inceleyecektir. Bu inceleme sonucu çalışma, ordunun en çok iç tehditler olan "siyasal İslam" ve "Kürt ayrılıkçı hareketinin neden olduğu *Partiya Karkerên Kurdistan* (PKK) terörü" konularında AKP hükümetinin politikalarına müdahale ettiğini ve hatta bu konularda hükümet politikalarının oluşumuna veya değişimine neden olduğunu ispatlayacak ve

bu bağlamda iç tehditlerdeki yükselmenin ordunun siyasetteki rolünü arttırdığını öne sürecektir.

Bu çalışmanın hipotezi “AKP döneminde iç tehditlerin yükselmesi nedeniyle ordunun siyasete müdahalesinin artmasıdır”. Bu sonuca yukarıda belirtildiği gibi ordunun siyasetteki gücünü arttıran kurumsal mekanizmaların AB’ye giriş sürecinde zayıflatılmasına rağmen hala bu etkinin kurumsal olmayan mekanizmalarla devam etmesi ve bu mekanizmaların AKP iktidarı döneminde ordu tarafından ağırlıklı olarak siyasal İslamın yükselişi ve PKK terörü gibi iç tehditlere yönelik olarak kullanılmasının ortaya çıkarılması ile varılmıştır. AKP döneminde ordunun siyasete müdahalesini etkilediği için “iç tehditler” bu çalışmada “bağımsız değişken”, “ordunun siyasete müdahalesi” ise “bağımlı değişken”dir. Sonuç olarak, AKP iktidarı döneminde ordunun siyasete müdahalesinin artması iç tehditlerin yükselmesi nedeniyle gerçekleşmiştir. Bu müdahale de kurumsal-resmi yöntemlerinden yoksun kalmış ordu tarafından kurumsal olmayan-gayri resmi mekanizmalar aracılığı ile yapılmıştır.

Gerçekleştirilen tüm kurumsal reformlara rağmen AKP döneminde neden hala ordunun kurumsal olmayan mekanizmalar aracılığı ile siyaset üzerindeki etkisini devam ettirebildiği sorusunu cevaplayabilmek için bu çalışma iki kuramsal çerçeve üzerinde duracaktır. Bu kuramlardan birincisi ve daha güçlü bir açıklama kapasitesine sahip olanı “güvenlik” üzerine odaklanmış Michael C. Desch’in “Yapısal Teori”sidir (Structural Theory). Ordunun siyasetteki rolünün artışı “iç tehditler” ve “dış tehditler”in artması veya azalması ile açıklayan Desch bir ülkede “iç tehditlerin” yükselip “dış tehditlerin” düşük olduğu durumlarda ordunun siyasete müdahalesinin en yüksek seviyede olduğunu öne sürmektedir.⁴ Türkiye’deki iç tehditler olan “siyasal İslamın yükselişi” ve “Kürt ayrılıkçı hareketinin neden olduğu PKK terörü” AKP iktidarı döneminde bir hayli artış göstermiştir. Türk ordusunun korumak ve kollamak görevini edindiği Mustafa Kemal Atatürk’ün ilkelerinden “laiklik” AKP döneminde siyasal İslamın yükselişi ile tehdit edilmiş, en önemli görevi olarak kabul ettiği “vatanın bölünmez bütünlüğü” ise PKK terörü ile

⁴ Michael C. Desch, **Civilian Control of the State: The Changing Security Environment**, Johns Hopkins University Press, Baltimore ve London, 1999 (Civilian Control), ss. 14- 15.

desteklenen ayrılıkçı Kürt hareketi ile tehlikeye girmiştir. Diğer taraftan, Desch'in kuramını destekler bir şekilde AKP'nin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun yönlendirmesiyle Türkiye'nin komşuları ile sorunlarını asgari seviyeye indirgemek amacıyla yürüttüğü "komşularla sıfır problem" politikası ile bu dönemdeki dış tehditler geçmişe göre azalma göstermiştir. Bu çalışma, AKP dönemindeki iki iç tehdit nedeniyle ordunun siyasetteki etkisini kurumsal mekanizmaların zayıfladığı bir ortamda kurumsal olmayan mekanizmalar yani ordunun üst düzey subaylarının demeçleri, basın açıklamaları ve bildirileri ile etkisini gösterdiğini öne sürecektir.

Kuramsal çerçevelerden ikincisi ise karşılaştırmalı politika (comparative politics) yaklaşımlarından biri olan "kurumsalcılık"a karşı "kültür" (institutionalism vs culture) olacaktır. Bu çerçeve AB'ye giriş sürecinde yapılan reformlarla ordunun siyasetteki etkisini arttırmasına yardımcı olan kurumların zayıflatılmasına rağmen askerin hala AKP döneminde kurumsal olmayan yöntemlerle müdahalesini devam ettirebilmesinin arkasında yatan gücü açıklamaktadır. Kurumsalcılığa karşı kültür argümanı ile kurumsal mekanizmaları kısa sürelerde değiştirmek mümkün olmakla beraber tarihsel gelenekler ve kültürel alışkanlıkların etkilediği kurumsal olmayan mekanizmaları değiştirmenin nesiller sürebileceği ortaya konulacaktır. Burada "kurumsalcılık" yaklaşımı kullanılarak MGK ve DGM gibi kurumların yapılarında gerçekleştirilen değişikliklerle ordunun siyasette etkisinin azaltılabileceği (ki bu bile belli bir süre almaktadır) savunulmaktadır. Ancak, Türk toplumunun orduyu en güvenilir kurum olarak kabul etmesinin etkisiyle ordunun yüksek düzeydeki subaylarının verdiği demeçlere, basın açıklamalarına ve bildirilere halkın önem vermesinin kolay kolay değişmez değerler olduğu tarihi ve kültürel yaklaşımlarla açıklanacaktır.

Kurumsal olmayan mekanizmaların siyasetteki etkisini inceleyebilmek için bu çalışma öncelikle ordunun üst düzey subaylarının "laiklik", "Kürt sorunu" ve "PKK terörü" konularındaki demeçlerini, basın açıklamalarını ve bildirilerini inceleyecek ve bunların AKP hükümetlerinin politikalarını nasıl oluşturduğunu veya değiştirdiğini analiz edecektir. "Laiklik" konusunda ordunun yüksek rütbeli subaylarının kurumsal olmayan mekanizmalar ile AKP hükümetlerinin politikalarını

etkiledikleri ana konular olarak devlet protokolünde türban sorunu, milli görüş teşkilatının ve Fethullah Gülen okullarının desteklenmesi, İmam Hatip Liseleri öğrencileri ile ilgili yasa tasarısı, YÖK yasa tasarısı ve cumhurbaşkanlığı krizi incelenecektir. Ordunun “Kürt sorunu” ve “PKK terörü” konusunda hükümetin politikalarını etkilediği konular olarak ise Terörle Mücadele Kanunu, Şemdinli olayı, Bölgesel Kürt Yönetim ile görüşme planları, Kuzey Irak’a yönelik sınır ötesi operasyon ve demokratik açılım ele alınacaktır.

Avrupa Komisyonu’nun 2003 yılından itibaren Türkiye için yayınlamış olduğu ilerleme raporlarında ordunun siyasetteki etkisinin gayri-resmi mekanizmalar ile devam ettiği belirtilmektedir. Diğer taraftan, Türkiye’deki sivil-asker ilişkileri üzerine çalışmaları bulunan Ergun Özbudun, Gareth Jenkins ve Ümit Cizre gibi araştırmacı ve akademisyenler de 12 Eylül 1980 darbesi sonrasında ordunun siyasete müdahalede bulunmasının temel sebepleri olarak iki iç tehdidin yani siyasal İslamın ve PKK terörünün artmasını göstermektedirler.⁵ Bu tezi Türkiye’deki sivil-asker ilişkileri üzerine yapılmış olan çalışmalardan farklı kılan unsur ise; AB adaylık sürecinde yapılan kurumsal reformlara rağmen 2003 yılındaki ilerleme raporu ile AB’nin eleştirmeye başladığı gayri-resmi (kurumsal olmayan) mekanizmaların etkinliğini sözü edilen bu iki iç tehdide bağlayarak açıklamasıdır. Diğer bir ifadeyle, tezin, belirtilen iki iç tehdide yönelik olarak ordunun bu mekanizmaları kullanarak hükümet politikalarının oluşumuna veya değişimine neden olduğunu açık bir şekilde ortaya koymasındır.

Bu tezde metodoloji olarak temelde kitaplar, uluslararası süreli yayınlardaki makaleler, Avrupa Komisyonu raporları, sivil-asker ilişkileri konularında çalışmaları olan yazarların gazete makaleleri, Genelkurmay Başkanlığı’nın basın açıklamaları ve Genelkurmay Başkanı’nın konuşmaları, düşünce kuruluşlarının yayınladıkları raporlar, gazete haberleri ve çeşitli kanunlar gibi birincil ve ikincil kaynaklara atıf

⁵ Ergun Özbudun, **Çağdaş Türk Politikası: Demokratik Pekişmenin Önündeki Engeller**, çev. Ali Resul Usul, 2. Baskı, Doğan Kitap, İstanbul, 2007 (Çağdaş Türk Politikası), ss. 127- 128; Gareth Jenkins, **Context and Circumstance: The Turkish Military and Politics**. The International Institute for Strategic Studies, Adelphi Paper 337, Oxford University Press, New York, 2001 (Context and Circumstance), s. 39; Ümit Cizre, **Politics and Military into the 21st Century**, EUI Working Papers, RSC No. 2000/24. European University Institute, ss. 4- 8.

yapılmaktadır. Ordunun kurumsal olmayan mekanizmalar yöntemiyle AKP politikalarına etkisi analiz edilirken 2002 yılından günümüze kadar olan süreçte başta Milliyet, Radikal, Hürriyet ve Sabah gazeteleri incelenerek çok geniş bir haber arşivi taraması yapılmıştır. Bu çerçevede, AKP döneminde ortaya çıkarak basına yansıyan haberler takip edilmiş ve ordunun bu politikalara yönelik gösterdiği tepkiler yine aynı gazetelerdeki haberler ve Genelkurmay Başkanlığı'nın web sayfası incelenerek ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu haberlerin yorumlanmasında ise Türkiye'de özellikle sivil-asker ilişkileri konusunda analizler yapan yazarların gazete makalelerinden faydalanılmıştır.

Çalışmanın teorik ve kavramsal çerçevesini inceleyecek birinci bölümünde öncelikle sivil- asker ilişkilerinin demokratik bir ortamda nasıl gelişmesi gerektiğini değerlendirebilmek için demokrasi, demokratikleşme ve demokrasinin sağlamlaşması yaklaşımları ele alınacaktır. Daha sonra AB'nin Türkiye için de uygulamakta olduğu siyasi koşulluluk stratejisi ile demokrasinin sağlamlaşması arasındaki bağlantı Türkiye'deki sivil-asker ilişkileri çerçevesinde değerlendirilecektir. Kurumsal olmayan mekanizmalar aracılığı ile ordunun siyasetteki gücünü anlatabilmek amacıyla ise "kurumsalcılık" karşılığı "kültür" yaklaşımları analiz edilecektir. Tüm reformlara rağmen neden hala kurumsal olmayan mekanizmalar aracılığı ile Türk ordusu siyasete müdahale etmeye devam edebiliyor sorusuna cevap verebilmek amacıyla da Michael Desch'in "Yapısal Teorisi" açıklanacaktır. Bu çerçevede Michael Desch'in yapısal teorisinde vurguladığı ordunun sivil denetimi açısından en zayıf ortamın iç tehditlerin yükseldiği ve dış tehditlerin de düşük olduğu zamanlarda yaşanmaktadır argümanı Türkiye'nin AKP'li iktidar yıllarındaki sivil-asker ilişkileri için teorik çerçeve olarak ele alınacaktır.

Çalışmanın ikinci bölümünde ordunun Türk siyasetindeki rolü anlatılacaktır. Bu çerçevede, tek parti döneminde Atatürk'ün orduyu siyasetten uzaklaştırmak için aldığı önlemler, 27 Mayıs 1960 darbesi, 12 Mart 1971 muhtırası, 12 Eylül 1980 darbesi ve 1997 yılında siyasal İslam tehdidine karşı başlatılan ve sivil bir hükümetin düşmesine neden olan 28 Şubat süreci analiz edilecektir. Ayrıca, ordunun her darbe

sonrasında kendi siyasal özerkliğini arttırmak ve korumak hedefiyle yapmış olduğu kurumsal düzenlemelere kısaca değinilecektir. Bu bölümde ayrıca ordunun siyasetteki etkisinde Kemalizmin⁶ ilkelerinin korunmasının önemi belirtilecek ve iç tehditler olan siyasal İslamın yükselişi ve PKK terörüne karşı ordunun gösterdiği tepki vurgulanacaktır.

Üçüncü bölümde Türkiye'nin AB adayı kabul edildiği Helsinki Zirvesi (1999) öncesinde ve sonrasında ordunun kurumsal ve kurumsal olmayan mekanizmalarının etkinlikleri tartışılacaktır. Bu çerçevede, öncelikle Helsinki Zirvesi öncesi dönemlerde MGK, Cumhurbaşkanlığı makamı, Milli Savunma Bakanlığı'nın statüsü, Genelkurmay Başkanlığı bünyesinde oluşturulan yapılanmalar, Devlet Güvenlik Mahkemeleri, ordunun İç Hizmet Kanunu ve İç Hizmet Yönetmeliği ve Genelkurmay Başkanı'nın YÖK'e üye seçme yetkisi gibi kurumsal mekanizmalar analiz edilecektir. Kurumsal mekanizmaların sonrasında ise Türk toplumunun tarihinden ve kültüründen kaynaklanan kurumsal olmayan mekanizmalara değinilecektir. Ardından Türkiye'nin AB adaylığına kabul edildiği 1999 yılındaki Helsinki Zirvesi'nin sonrasında sivil-asker ilişkilerinin demokratik bir çerçeveye oturması için siyasi koşulluluğun etkisiyle gerçekleştirmiş olduğu anayasal ve yasal reformlar ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır. Bu bağlamda, ordunun siyasete müdahalesini sağlayan kurumsal mekanizmaların etkisini bir hayli azaltan 2001 Anayasa değişiklikleri, 2003 yılındaki 7. Uyum Paketi ve 2004 yılındaki 8. Uyum Paketi ile yapılan reformlar değerlendirilecektir. AB'nin halen Türkiye'de ordunun siyasetteki etkisini sürdürmesine neden olarak gösterdiği kurumsal olmayan mekanizmaların siyaseti etkilediği konular ise ilerleme raporları çerçevesinde bölümün sonunda belirtilecektir.

⁶ Bu çalışmada "Kemalizm" ve "Atatürkçülük" aynı ideolojiyi yansıtan terimler olarak kullanılmıştır. Emre Kongar'ın belirttiği üzere, geleneksel olarak Kemalizm ve Atatürkçülük terimleri ile adlandırılan; Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün ideolojisi ve kendisinin söyledikleri ve yaptıkları ile biçimlenen bir düşünce sistemi, hatta bir uygulama programıdır. Ancak, yine de Kongar, günümüzde Kemalizm teriminin eskiden daha çok kullanılmakta olan Atatürkçülük teriminden daha sık olarak kullanılmaya başlandığını ifade etmektedir. Kongar'a göre bu durumun nedeni, 12 Eylül 1980 darbesini gerçekleştiren askeri idarenin kendisini Atatürkçü olarak nitelendirmesi ve pek çok Atatürkçü ilkeyi Atatürk'ün adını kullanmak suretiyle zedelemiş ve ortadan kaldırmış olmasıdır. Bu çerçevede, Atatürk'ü düşünce ve eylemlerinin odağı yapmak isteyen bazı yazar, düşünür ve politikacılar artık Kemalizm terimini tercih etmektedirler. Emre Kongar, "Kemalizm ve Sosyal Demokrasi",

http://www.kongar.org/makaleler/mak_ke.php (Erişim Tarihi: 11.10.2010)

Dördüncü bölümde ordunun siyasete etkisindeki artışı açıklamak amacıyla Desch'in yaklaşımına uygun olarak Türkiye'de iç tehditlerdeki artış ve dış tehditlerdeki azalma incelenecektir. Bu çerçevede, iç tehditler olan siyasal İslamın yükselişinin ve Kürt ayrılıkçı hareketinin neden olduğu PKK terörünün kökenleri tek partili ve çok partili dönemlerdeki gelişimleri ile ele alınacak ve bu tehditlerin AKP döneminde de artmaya devam ettiği vurgulanacaktır. İç tehditlerin artarken dış tehditlerin AKP hükümetlerinin uyguladığı "komşular ile sıfır sorun" politikası çerçevesinde azalışı ise bölümün sonunda değerlendirilecektir.

Ordu AB'ye tam üye olabilmek amacıyla yapılan reformlar dolayısıyla siyasetteki kurumsal gücünü kaybederken, tarihsel ve kültürel nedenlerden dolayı Türk toplumunun çeşitli konulardaki görüşlerine önem vermesi nedeniyle kurumsal olmayan mekanizmalar aracılığı ile siyasetteki etkisini devam ettirmektedir. Beşinci bölümde, ordunun kurumsal olmayan mekanizmalar yöntemiyle artan iç tehditler olan siyasal İslam ve PKK terörü nedeniyle AKP hükümetlerinin politikalarını etkilediği konular ele alınacaktır. Bu çerçevede, yukarıda belirtildiği gibi laiklik konusunda devlet protokolünde türban sorunu, Milli Görüş Teşkilatı'nın ve Fethullah Gülen okullarının desteklenmesi, İmam Hatip Liseleri öğrencileri ile ilgili yasa tasarısı, YÖK yasa tasarısı ve Cumhurbaşkanlığı Krizi incelenirken; Kürt ayrılıkçılığının yarattığı PKK terörü konusunda Terörle Mücadele Kanunu, Şemdinli bombalamaları, Bölgesel Kürt Yönetimi ile görüşme planları, Kuzey Irak'a yönelik sınır ötesi operasyon ve demokratik açılım analiz edilecektir.

Sonuç bölümünde, ordunun AB reformları ile kurumsal gücünü önemli derecede kaybetmesine rağmen AKP dönemindeki iç tehditler nedeniyle kurumsal olmayan mekanizmalar yöntemini kullanarak siyaseti etkilemeye devam ettiği vurgulanacaktır. Bu çerçevede, ordunun AKP hükümetlerinin politikalarının oluşumunu veya değişimini doğrudan ya da dolaylı olarak etkilediği belirtilecektir. Sonuç bölümünde ayrıca, Ergenekon soruşturması ile iddia edilen darbe planlarının orduyu savunma amaçlı açıklamalar yapmaya yönlendirmesine rağmen, iç tehditler nedeniyle ordunun siyasete müdahalesini kurumsal olmayan mekanizmalar ile sürdürmeye devam ettiği belirtilecektir. Sonuç olarak, iç tehditler devam ettiği süreç

ordunun da siyasete müdahalesini kurumsal olmayan mekanizmalar ile sürdüreceği ifade edilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

TEORİK VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE: DEMOKRASİ’NİN SAĞLAMLAŞMASI, AB SİYASİ KOŞULLULUĞU, KURUMSALCILIK KARŞISINDA KÜLTÜR YAKLAŞIMI VE İÇ TEHDİTLER

Tarih boyunca farklı şekillerde tanımlanan demokrasi kavramı Soğuk Savaş’ın sona ermesinin ardından liberal değerlerin vurgulandığı tanımlamalara doğru kaymıştır. AB de demokrasiyi maksimalist bir yaklaşım çerçevesinde liberal demokrasi anlayışıyla ele almaktadır. Bir ülkede demokratikleşme sürecinin tamamlanabilmesi için demokrasinin tam olarak yerleşebilmesi yani sağlamlaşması⁷ (democratic consolidation) gerekmektedir. Demokrasinin sağlamlaşabilmesi için de demokratik siyasi kurumların, canlı ve işleyen sivil toplum örgütlerinin, demokratikleşmeye yardımcı olacak uluslararası aktörlerin bulunması ve ayrıca sosyo-ekonomik gelişmenin gerçekleşmesi gerekmektedir. Demokrasinin sağlamlaşması için gerekli olan diğer bir önemli kriter de ordunun sivil otoriteye tabii olmasıdır.⁸ Bir başka deyişle askerler üzerinde sivil denetimin sağlanması gerekliliğidir. AB’nin aday ülkelerde maksimalist bir yaklaşımla demokrasinin sağlamlaşması için uyguladığı temel strateji siyasi koşulluluktur. Bu çerçevede, AB siyasi koşulluluğu kullanarak Türkiye’de ordunun sivil denetiminin sağlanmasına çalışmaktadır. Ancak, Türkiye’de ordunun siyasetteki rolü, siyasi koşulluluk stratejisinin etkisiyle kurumsal alanda yapılan reformlara rağmen, AKP dönemindeki artan iç tehditler dolayısıyla Türk toplumunun tarihinden ve kültüründen kaynaklanan kurumsal olmayan mekanizmalar ile devam etmiştir. Bu durum AKP döneminde Türkiye’de demokrasinin sağlamlaşma olasılığını azaltan faktörlerden biri olmuştur.

⁷ “Democratic Consolidation” ifadesi Türkçeye farklı şekillerde çevrilmiştir. Pek çok kaynak “demokrasinin pekişmesi” olarak kullanılmaktadır. Bazen “demokrasinin yerleşmesi” ifadesini de görmek mümkündür. Ancak bu çalışmada “democratic consolidation” ifadesi “demokrasinin sağlamlaşması” şeklinde kullanılacaktır.

⁸ Larry Diamond, “Introduction: In search of Consolidation”, **Consolidating the Third Wave Democracies: Themes and Perspectives**, der. Larry Diamond, Plattner, Yun-han Chu ve Hung-mao Tien, Baltimore, The Johns Hopkins University Press, 1997 (In search of Consolidation), ss. xxi-xxxvi.

Bu çerçevede, birinci bölümde öncelikle AB'nin aday ülkelerde demokrasinin sağlamlaşmasının gerçekleştirmedeki ana stratejisi olan siyasi koşulluluğun anlaşılması için demokrasi, demokratikleşme, demokrasinin sağlamlaşması ve bunların sivil-asker ilişkileri ile bağlantıları incelenecektir. Ardından, AB'nin siyasi koşulluluk stratejisi analiz edilecek ve siyasi koşulluluğun sivil-asker ilişkileri açısından Türkiye'de demokrasinin sağlamlaşmasına etkisi değerlendirilecektir. Kurumsal olmayan mekanizmaların gücünü anlayabilmek için ise "kurumsalcılık" yaklaşımına karşı "kültür" yaklaşımı ele alınacaktır. AB sürecinde yapılan tüm kurumsal reformlara rağmen AKP döneminde ordu neden hala kurumsal olmayan mekanizmalar aracılığı ile siyasette etkili olabiliyor sorusuna cevap verebilmek amacıyla da Michael Desch'in Yapısal Teorisi analiz edilecek ve Türkiye'nin AKP iktidarı döneminde yaşadığı yüksek iç ve düşük dış güvenlik tehditleri sonucu ordunun siyasete müdahale gücünün arttığı açıklanacaktır. Bölümün sonunda ise iç tehditler nedeniyle ordunun kurumsal olmayan mekanizmaları kullanarak siyasete müdahale etmesinin AKP iktidarı döneminde Türkiye'de demokrasinin sağlamlaşma olasılığını azaltan unsurlardan biri olduğu vurgulanacaktır.

1.1. SİVİL-ASKER İLİŞKİLERİ BAĞLAMINDA DEMOKRATİKLEŞME VE DEMOKRASİNİN SAĞLAMLAŞMASI

Bir ülkede demokrasinin sağlamlaşmasının gerçekleşmesi için gereken en önemli kriterlerden biri ordu üzerinde sivil kontrolün sağlanması, diğer bir deyişle ordunun sivil denetime tabii olmasıdır. Ancak, sivil-asker ilişkileri çerçevesinde "demokrasinin sağlamlaşması"nı ele almadan önce demokrasi ve demokratikleşme kavramlarını tanımlamakta yarar vardır.

Demokrasinin yaygınlaştığı 20. yüzyılda demokrasi kavramı üzerine yapılan tartışmalar da yoğunluk kazanmış ve tanımlamalar da çeşitlenmiştir. 20. yüzyıldaki demokrasi tanımlarından en önemlilerinden biri Joseph Schumpeter'e aittir. Schumpeter demokratik yöntemi: "Politik kararlara varmak için, bireylerin karar alma gücünü oy almak amacıyla rekabete dayalı bir mücadele yoluyla elde ettikleri

kurumsal düzenlemedir.”⁹ şeklinde tanımlamıştır. Demokrasinin tanımını rekabetçi seçimlerin yapılmasına indirgeyen bu anlayış demokrasinin yönetsel (procedural), resmi (formal) veya seçimci (electoral) yaklaşımını ifade etmektedir. Bu tanım teorisyenler tarafından ise demokrasinin minimalist tanımı olarak adlandırılmaktadır.¹⁰ Ancak, demokrasinin minimalist tanımı kapsamında demokrasi kavramının sadece özgür ve adil seçimlerin yapılması ile sınırlı tutulması, pek çok akademisyen tarafından son derece dar bulunularak eleştirilmiştir. Örneğin, Terry Karl seçimleri ön plana çıkararak, demokrasinin varlığı için seçimlerin yapılmasını yeterli bir şart sayan bu durumu “seçimcilik yanıltmacası” (fallacy of electoralism) olarak nitelemiştir.¹¹

Schumpeter’in seçimci yaklaşımındaki eksiklikleri gidermeye çalışan Robert Dahl’in demokrasi tanımı da “seçimcilik”i (electoralism) ön plana çıkarmakta, temel hak ve özgürlükleri ise asgari düzeyde tutmaktadır. Dahl, dünyada modern demokrasilerin var olabilmesi için minimum yönetsel şartlar adını verdiği bir liste sunmakta ve bu şartları yerine getiren ülkeleri “poliarşi” (polyarchy) olarak adlandırmaktadır. Dahl’in tam gelişmiş poliarşilerin varlığı için şart koştuğu listedeki 8 özellik şöyledir: 1. Örgüt kurma ve bunlara katılma özgürlüğü, 2- İfade özgürlüğü, 3- Oy verme hakkı, 4- Kamu görevlerine serbestçe girme hakkı, 5- Siyasal liderlerin seçmen tercihini kazanmak için yarışabilme hakkı, 6- Değişik haber alma kaynaklarının varlığı, 7- Özgür ve adil seçimler, 8- Hükümet politikalarını oylara ve

⁹ Joseph A. Schumpeter, **Capitalism, Socialism, and Democracy**, 2. Baskı, Harper, New York, 1947, s. 269.

¹⁰ Demokrasinin minimalist tanımını çalışmalarında temel alan bazı yazarlar için bkz., Samuel P. Huntington, **Üçüncü Dalga: 20. Yüzyıl Sonlarında Demokratlaşma**, çev. Ergun Özbudun, Kıta Yayınları, Ankara, 2007 (Üçüncü Dalga), ss. 3- 9; Seymour Martin Lipset, **Siyasal İnsan**, çev. Mete Tunçay, 1. Baskı, Teori Yayınları, Ankara, 1986; Juan J. Linz, **The Breakdown of Democratic Regimes: Crisis, Breakdown, and Reequilibration**, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1978, ss. 5- 6; J. Roland Pennock, **Democratic Political Theory**, Princeton University Press, Princeton, 1979, ss. 7- 15; G. Bingham Powell, **Contemporary Democracies: Participation, Stability, and Violence**, Harvard University Press, Cambridge, 1982, s. 3; Tatu Vanhanen, **The Process of Democratization: A Comparative Study of 147 States, 1980- 1988**, Crane Russak, New York, 1990, ss. 17- 18; Giuseppe Di Palma, **To Craft Democracies: An Essay on Democratic Transitions**, University of California Press, Berkeley, 1991, s. 16; Adam Przeworski, **Democracy and the Market: Political and Economic Reforms in Eastern Europe and Latin America**, Cambridge University Press, Cambridge, 1991, ss. 10- 11.

¹¹ Terry Lynn Karl, “Imposing Consent? Electoralism versus Democratization in El Salvador”, **Elections and Democratization in Latin America, 1980- 1985**, der. Paul Drake and Eduardo Silva, San Diego: Center for Iberian and Latin American Studies, Center for US/ Mexican Studies, University of California at San Diego, 1986, ss. 9- 36; Terry Lynn Karl, “The Hybrid Regimes of Latin America”, **Journal of Democracy**, Cilt: 6, Sayı: 3, 1995, ss. 72- 86.

diğer tercih belirtilerine dayandırmak için gerekli kurumların bulunması.¹² Türkiye’de çok partili yaşama geçişten günümüze kadar olan süreç boyunca, 1946 yılında yapılan ilk seçimler hariç olmak üzere, özgür ve adil seçimlerin yapılması sağlanmıştır. Bu çerçevede, Türkiye seçimi demokrasinin özgür ve adil seçimler kistasını gerçekleştirmekle beraber temel hak ve özgürlükler konusunda önemli sorunlar yaşamıştır.

Soğuk Savaş’ın sona ermesine kadar demokrasi kavramı üzerine çalışan yazarların genel eğilimi demokrasiyi minimalist yaklaşımlar çerçevesinde tanımlamak olmuştur. Ancak, yapılan tanımlar genel olarak asgari düzeyde özgürlükleri de (ifade, yayın, örgütlenme ve toplanma) kapsamıştır.¹³ Komünizmin çöküp Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle birlikte temel hak ve özgürlükleri öne çıkaran maksimalist tanımlara yönelim güç kazanmıştır. Bu dönemde, demokrasiyi maksimalist açıdan tanımlayan yazarlar arasında yer alan ve özgürlük ve eşitlik kavramlarını bünyesinde birleştiren liberal demokrasinin en güçlü savunucularından biri olan Larry Diamond iyi bir örnek oluşturmaktadır.

Diamond’a göre demokrasi temel hak ve özgürlükleri, çoğulcu bir sivil toplumu, sivil idarenin üstünlüğünü, hesap verilebilirliği ve hukukun üstünlüğünü kapsamalıdır.¹⁴ Bu çerçevede, seçim demokrasinin ötesinde liberal demokrasinin içerdiği değerler: Kuvvetli bir şekilde hukukun üstünlüğüne bağlı bağımsız ve tarafsız yargı; geniş bir çerçevede inanç, ifade, yayın, örgütlenme, toplanma özgürlüğü ve diğerleri; etnik, kültürel, dinsel ve diğer azınlıkların haklarının güçlü bir şekilde korunması; seçimler haricinde de haklarını ve değerlerini ifade edebilmesine olanak tanıyan çoğulcu sivil toplum; ve ordunun sivil denetimidir.¹⁵ Liberal demokrasiye ait bu kriterler Cumhuriyet tarihi boyunca Türkiye’de hep sorunlu olmuştur. Örneğin, 12 Mart 1971 muhtırasının ardından demokratik hukuk sistemleri ile bağdaşmayan Devlet Güvenlik Mahkemeleri kurulmuş, inanç

¹² Robert A. Dahl, **Polyarchy: Participation and Opposition**, Yale University Press, New Haven 1971, s. 3.

¹³ Larry Diamond, **Developing Democracy: Toward Consolidation**, Johns Hopkins University Press, Baltimore and London, 1999 (Developing Democracy), s. 8.

¹⁴ Diamond, “In search of Consolidation”, s. XIX.

¹⁵ Larry Diamond, “Universal Democracy,” **Policy Review**, 119, 2003, s. 8; Diamond, **Developing Democracy**, ss. 10- 12.

özgürlüğü her zaman için devletin sıkı denetimi altında tutulmuş, basın özgürlüğü 1960- 1970 yılları arasındaki dönem haricinde ciddi biçimde sınırlı kalmış, ifade özgürlüğü özellikle 1971- 1973 yılları arasında yapılan anayasal değişiklikler ve 1982 Anayasası ile oldukça kısıtlanmış, 1982 Anayasası sivil örgütlerin bütün siyasi faaliyetlerini yasaklamış ve ayrıca gerçekleşen darbeler ve ordunun elde ettiği çıkış garantileri nedeniyle ordunun sivil denetimi sağlanamamıştır.

Demokratikleşme tanımı konusunda anlaşılamayan teorisyenler demokrasinin aşamaları konusunda bir uzlaşmaya varmışlardır. Bu aşamalar liberalleşme (liberalization), demokratik geçiş (democratic transition) ve demokrasinin sağlamlaşması (democratic consolidation) olarak üçe ayrılmaktadır. Demokratikleşmenin aşamaları konusunda çalışmalar yapan Samuel Huntington ise üç demokratikleşme dalgasından söz etmiştir. Köklerini Amerikan ve Fransız Devrimlerinden alan ve 1828- 1926 yılları arasında gerçekleşen birinci demokratikleşme dalgasında 30 kadar devlet demokratik rejimler kurmuştur. 1943- 1962 yılları arasında gerçekleşen ikinci demokratikleşme dalgasında demokrasilerin sayısı 36'ya ulaşmıştır. Üçüncü demokratikleşme dalgası ise 1974 yılında Portekiz'de Salazar Rejimi'nin beklenmedik bir şekilde yıkılmasıyla başlamıştır. Bunu izleyen 15 yıl içinde Avrupa, Asya ve Latin Amerika'da 30 kadar devlette demokratik rejimler kurulmuştur. Sovyetler Birliği'nin çöküşüyle birlikte MDAÜ'lerde (Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri) kurulan demokratik rejimler ve Türkiye'de 12 Eylül 1980 yılındaki askeri darbenin ardından 1983 yılında demokrasiye tekrar geçilmesi de üçüncü dalga demokratikleşme kapsamındadır.¹⁶ Ancak, Ergun Özbudun'a göre 1940'lı yılların sonuna doğru demokrasiye geçen Türkiye esas itibarıyla üçüncü dalga değil ikinci dalgada demokrasiye geçişini tamamlamış bir ülkedir. 1960, 1971 ve 1980 yıllarındaki askeri darbeler 1950'de çok partili hayata geçiş ile oluşan Türk demokrasisini kısa süreler için kesintiye uğratmıştır.¹⁷

Demokratikleşme dalgaları sırasında bazı ülkelerde demokratik olmayan geçişler de yaşanmıştır. İlk iki dalgada demokrasiye geçmiş olan ülkelerin bir

¹⁶ Huntington, ss. 13- 22.

¹⁷ Özbudun, s. 1.

bölümü tekrar demokratik olmayan rejimlere dönmüştür. Bu dönüşler ters dalgalar olarak adlandırılmıştır.¹⁸ Burada dikkat edilmesi gereken konulardan en önemlisi üçüncü ters dalga tehlikesidir. Huntington'a göre üçüncü bir ters dalganın yaşanmaması için demokrasilerin sağlamlaşması gerekmektedir. Bu çerçevede, Huntington'a göre demokrasiyi sürdürecektir şartların zayıf olduğu ülkelerde, sağlamlaşma sorunları daha başka geriye dönüşlere de yol açabilir.¹⁹ Larry Diamond da bu fikre katılmakta ve demokrasinin uzun dönemli küresel ilerleyişinin gerçekleşebilmesi için demokrasilerin sağlamlaşması gerektiğini öne sürmektedir.²⁰

Diğer taraftan, demokrasinin sağlamlaşması yazarlar tarafından değişik şekillerde tanımlanmakta ve bu tanımlar demokrasinin kurumsallaşması için gerekli şartlar üzerinde yoğunlaşmaktadır. Yapılan tanımlar incelendiğinde, demokrasinin sağlamlaşmasının demokrasinin minimalist ve maksimalist tanımlamaları üzerinde şekillendiği görülmektedir. Demokrasinin sağlamlaşmasını minimalist yaklaşım ile tanımlayan yazarlardan biri olan J. Samuel Valenzuela'ya göre demokrasinin sağlamlaşabilmesi için hükümetin adil bir şekilde seçilerek göreve gelmesi, yasama organının oluşturulması, temel siyasal aktörlerin ve ayrıca halkın büyük bölümünün demokratik rejimin devamı yönünde inanca sahip olmaları gerektirmektedir.²¹ Çalışmalarında liberal demokrasiyi ön plana çıkaran Diamond ise demokrasinin sağlamlaşmasının elitler, örgütler ve halk yığınları tarafından demokrasinin normlar ve inançlar ile davranışlar boyutunda içselleştirilmesi ile gerçekleşebileceğini belirtmektedir. Bu çerçevede, toplumsal elitler, örgütler ve halk yığınları demokrasinin meşruluğuna inanmalı ve şiddet olayları ile demokrasiyi yıkmaya çalışmayarak demokratik anayasal düzene riayet etmelidir.²²

Diamond'a göre demokrasinin sağlamlaşmasına etki eden kriterler arasında güçlü bir yapıya sahip devlet ve kurumsallaşmış siyasi partiler gibi siyasi kurumlar, devletten bağımsız ve aktif sivil toplum örgütleri, ordunun sivil denetiminin

¹⁸ Huntington, ss. 10- 11.

¹⁹ Huntington, s. 308.

²⁰ Larry Diamond, "Is the Third Wave Over", **Journal of Democracy**, Cilt: 7, Sayı: 3, 1996, ss. 34- 35 ve Diamond, **Developing Democracy**, ss. 64- 65.

²¹ Valenzuela, s. 70.

²² Diamond, **Developing Democracy**, s. 69.

sağlandığı sivil-asker ilişkileri, sosyo-ekonomik kalkınmanın gerçekleşmiş olması ve demokratikleşmeye yardımcı olacak uluslararası aktörlerin bulunması gerekmektedir.²³ Türkiye’de devletin kurumsal yapısı oldukça güçlüdür ancak demokratik yaşamın gereği olması gereken hizmetlerin halka aktarımı zayıftır. Ayrıca, siyasi partilerin demokrasinin sağlamlaşmasına katkısı çok yetersizdir. Öncelikle siyasi partilerde parti içi demokrasi sınırlıdır. Kararlar çok büyük oranda lider tarafından alınmaktadır. Partilerin entelektüel bilgi ve siyasi anlayış açısından kapasiteleri zayıf liderlere dayanması da toplumsal siyasal kültürün gelişmesi açısından sorun teşkil etmektedir. Türkiye’de devletin özellikle Siyasi Partiler Kanunu, Dernekler Kanunu, Sendikalar Kanunu ve Vakıflar Kanunu ile sivil toplum örgütlerinin faaliyet alanlarını kısıtlaması dolayısıyla güçlü sivil toplum örgütlerinin varlığından söz etmek de mümkün değildir.²⁴ Ancak, son dönemde yapılan AB uyum reformları ile sivil toplumun güçlendirildiği görülmektedir. Genelde ekonomik gelişmenin demokratikleşmeyi beraberinde getirdiği iddia edilir.²⁵ Ancak, Türkiye’de bazen ekonomi darbe dönemlerinde demokratik dönemlerden daha iyi bir seyir izlemiştir. Diğer taraftan, uluslararası aktörlerin de demokrasinin sağlamlaşmasına çok önemli etkisi vardır. Türkiye 1999 yılında AB’ye aday ülke olarak kabul edilmesinin ardından birçok anayasal ve yasal demokratikleşme reformunu uygulamaya geçirmiştir.

Demokrasinin sağlamlaşmasında önemli rol oynayan kriterlerden bir diğeri de sivil-asker ilişkileridir. Diamond’ın belirttiği sivil-asker ilişkileri kriterine göre “Ordu kesin olarak sivil denetime ve sağlam bir şekilde demokratik anayasal düzene tabi kılınmadığı sürece demokrasi sağlamlaşamaz”.²⁶ Felipe Agüero sivil asker ilişkilerinde “sivil üstünlük” (Civilian supremacy) kavramını, savunma politikasının hedeflerinin tanımlanmasını ve yürütülmesini de kapsayacak şekilde, demokratik seçimlerle gelmiş hükümetlere tüm politika alanlarında kesin yetki vermek olarak

²³ Diamond, “In search of Consolidation,” ss. xxi-xxxvi.

²⁴ Ayrıca Türkiye’de devletin otoriter gücü karşısında sömürülmüş ve ezilmiş olan birey örgütlü sivil topluma yönelememiştir.

²⁵ Bu çerçevede, “Bir ulus ne kadar zenginse demokrasiyi yaşatma şansı da o kadar yüksektir.” ifadesi modernleşme teorisinin en önemli genellemelerinden biri olarak kabul edilmektedir. Lipset, s. 30.

²⁶ Diamond, “In search of Consolidation,” s. xxviii.

tanımlamaktadır.²⁷ Agüero'ya göre böyle bir sistemde ordunun rolü, iç güvenlikle ilgili sorumluluklardan arındırılmış bir şekilde, ulusal savunma ve uluslararası güvenlik konularıyla sınırlandırılmış ve Savunma Bakanlığı gibi hükümet kuruluşlarında sivillerin orduyu etkili bir şekilde gözetim ve denetim altında tutmalarına fırsat verecek biçimde yapılandırılmıştır.²⁸ Bu tanım doğrultusunda Türkiye'deki sivil-asker ilişkilerine bakıldığında öncelikle savunma politikalarının belirlenmesi konusunda sivillerden çok ordunun etkili olduğu görülmektedir. Ayrıca ordunun iç güvenlikle ilgili sorumluluklardan bırakın arındırılmayı, bu konuyu kendisine görev edindiği görülmüştür. Türkiye'de ordu 27 Mayıs 1960 darbesi ile başlayan süreçte siyasete başta MGK olmak üzere Cumhurbaşkanlığı makamı ve Milli Savunma Bakanlığı'nın Başbakanlığa bağlı olması gibi kurumsal mekanizmalar ve tarihsel-kültürel nedenlerin gücünden kaynaklanan kamuoyu demeçleri ve bildiriler gibi kurumsal olmayan mekanizmalar ile sıklıkla müdahale etmiştir. Ayrıca, ordu hükümet politikalarını en büyük iki önemli iç tehdit olarak kabul edilen siyasal İslam ve Kürt ayrılıkçı hareketinin neden olduğu PKK terörü nedeniyle etki altında tutmuştur. Dolayısıyla, Türkiye'de Agüero tarafından tanımlanan "sivil üstünlük" mümkün olmamıştır. Ancak, son dönemde AB'ye uyum kapsamında yapılan reformlar ile ordunun sahip olduğu kurumsal güç önemli ölçüde azaltılmış ve sivil üstünlüğün sağlanmasına yönelik önemli yol kat edilmiştir.

Sivil hükümetler ve ordular arasındaki dengenin sağlanması sivil-asker ilişkilerinin en önemli dinamiğini oluşturur. Siviller orduyu kendi yönetme güçlerini devretmek için değil kendilerini tehditlerden koruması için yaratmışlardır. Ancak, ordular zamanla güçlenmiş ve zaman zaman asıl görevleri olan ülkelerini dış tehditlere karşı korumayı bir kenara bırakıp zor kullanmak suretiyle çeşitli toplumlarda sivil idarenin yerini almışlardır. Dolayısıyla, ordunun sivil denetiminin nasıl sağlanacağı sorunu sivil-asker ilişkilerinin temel problemi haline gelmiştir.²⁹ Sivil- asker ilişkilerindeki bu soruna çözüm bulmak için teorisyenler pek çok yaklaşım öne sürmüşlerdir. Örneğin, Samuel Huntington *The Soldier and the State*,

²⁷ Felipe Agüero, **Soldiers, Civilians, and Democracy, Post-Franco Spain in Comparative Perspective**, Baltimore, Johns Hopkins University Press, 1995, s. 19.

²⁸ Agüero, s. 19.

²⁹ Feaver, ss. 211- 213.

The Theory and Politics of Civil-Military Relations (Asker ve Devlet: Sivil-Asker İlişkilerinin Kuramı ve Siyaseti) adlı eserinde sivil-asker ilişkilerini ileride değinilecek olan “normatif teori” ile açıklamıştır.³⁰ Orduyu sosyolojik açıdan inceleyen Morris Janowitz ise *The Professional Soldier: The Social and Political Portrait* (Profesyonel Asker’in Sosyal ve Siyasi Portesi) adlı eserinde teknoloji, toplum ve görevlerdeki değişim sonucu profesyonel askerin siyasette daha fazla rol aldığını belirtmiştir. Janowitz, ordu içindeki rekabetin arttırılarak ordu içindeki bölünmenin devam ettirilmesini orduyu siyaset dışında tutmanın garantili yolu olarak önermektedir.³¹ Ayrıca, Peter Feaver askerler ve siviller arasında sivillerin ihtiyaçlarının korunması ve ordunun güç kullanımının geliştirilmesine ilişkin bir sözleşme olduğunu öne sürmektedir. Feaver’a göre bu sözleşme yerine getirildiği zaman siviller askerlerin kendi emirlerine uygun hareket ettiklerinden emin olabileceklerdir.³² Rebecca Schiff’in ahenk teorisine göre ise içinde asker, siyasal elit ve vatandaşların bulunduğu üç grup karşılıklı ilişkilerini geliştirmelidir. Bu gruplar askeri personelin sosyal kompozisyonu, siyasal karar alma sürecinde askerlerin oynadığı rol, askere alınma yöntemi konularında da anlaşmalıdırlar. Bu konularda anlaşmayı sağladıkları takdirde ordunun iç siyasete müdahalesi azalacaktır.³³

Sonuç olarak, demokratik siyasal sistemlerde orduların mutlak surette sivil denetime tabi olması gerekmektedir. Ancak, küresel terörizmin hızla arttığı 11 Eylül sonrası dönemde orduların sivil denetimi ABD ve İngiltere gibi gelişmiş demokrasilerde bile zorlaşmıştır. Bunun nedeni sivil denetimi gerçekleştiren siyasi ve bürokratik devlet kadrolarının askerlere nazaran güvenlik ile ilgili konularda derin bilgi sahibi olmamasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca, özellikle silahlanmanın ve askeri operasyonların daha teknik ve karmaşık konular haline gelmesi nedeniyle askerler başarının sağlanması için kendilerine daha fazla özerklik tanınmasını

³⁰ Samuel Huntington, **The Soldier and the State, The Theory and Politics of Civil-Military Relations**, Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, 1964. (The Soldier and the State).

³¹ Morris Janowitz, **The Professional Soldier: The Social and Political Portrait**, Free Press, New York, 1960.

³² Peter D. Feaver, **Armed Servants: Agency, Oversight, and Civil-Military Relations**, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 2003, s. 57.

³³ Rebecca L. Schiff, Civil-Military Relations Reconsidered: A Theory of Concordance, **Armed Forces & Society**, Cilt: 22, Sayı:1, 1995, ss. 7- 8.

istemeye başlamışlardır.³⁴ Bu çerçevede, orduların sivil denetiminin nasıl sağlanması gerektiği sorusu hala bir sorun olmaya devam etmektedir.

Ordunun sivil yönetime tabi olmasının demokrasinin sağlamlaşmasına etki eden faktörlerden biri olmasından dolayı AB, siyasi tarihi darbeler ve müdahaleler ile dolu Türkiye’de sivil-asker ilişkilerinin demokratikleşmesine yönelik standartlar belirlemiştir. Siyasi koşulluluk ise bu standartların uygulamaya geçirilmesini sağlayan temel stratejidir.

1.2. AB SİYASİ KOŞULLULUĞU

AB’nin aday ülkelerle yaşadığı genişleme sürecinde demokrasinin sağlamlaşma anlayışını çözümlemede dikkate alınması gereken AB Komisyonu’nun yayınladığı “ilerleme raporları”dır. Ancak, Geoffrey Pridham’ın belirttiği gibi Komisyon ilerleme raporlarında sürekli olarak demokrasinin sağlamlaşması terimini kullansa da bunu kavramsal açıklığa kavuşturmamıştır.³⁵ Esas itibarıyla AB, ilerleme raporlarında genişleme sürecindeki aday ülkelerin demokrasilerinin sağlamlaşması için gereken şartları geniş bir çerçevede ele almakta, liberal demokratik değerleri temel alarak da her ülkeyi kendi koşullarına göre değerlendirmektedir. Dolayısıyla, AB liberal demokratik değerleri temel alarak demokrasinin sağlamlaştırılmasına yöneldiği için maksimalist bir yaklaşıma da sahiptir. Bu maksimalist yaklaşım, 2004 yılında üyeliğe kabul edilen MDAÜ’lerin (Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri) adaylık süreçleriyle karşılaştırıldığında, Türkiye’nin adaylığında sivil-asker ilişkilerinin liberal demokratik standartlara getirilmesini de kapsamaktadır. Bunun gerçekleştirilmesi ve dolayısıyla demokrasinin sağlamlaşma olasılığının da arttırılmak istenmesinde AB’nin temel stratejisi diğer tüm liberal demokratik değerleri yaymada uyguladığı gibi siyasi koşulluluktur.

³⁴ Richard Kohn, “How Democracies Control the Military”, **Journal of Democracy**, Cilt: 8, Sayı: 4, 1997, ss. 142- 143.

³⁵ Geoffrey Pridham, “European Union Accession Dynamics and Democratization in Central and Eastern Europe: Past and Future Perspectives”, **Government and Opposition**, Cilt: 41, Sayı: 3, 2006, ss. 377- 378.

Paul Kubicek uluslararası aktörlerin demokratikleştirme sürecini nasıl şekillendirdikleri ile ilgili dört geniş kategoride kavramlaştırma yapmıştır. Bunlar, “kontrol” (control), “bulaşma” (contagion, demonstration effect veya diffusion), “yakınlaşma” (convergence) ve “koşulluluk”tur (conditionality).³⁶ Ülkelerde demokrasinin gelişimini yönlendirme açısından en fazla gelişme gösteren, en görünür ve proaktif olan ise “koşulluluk”tur. Koşulluluk hedef ülkelerin demokratikleşme yolunda uyguladığı bazı programlar ile elde ettiği siyasi destek, ekonomik yardım ve bir uluslararası kuruluşu üyelik gibi seçilmiş faydalar arasındaki bağlantıyı ifade etmektedir. Pridham’a göre “koşulluluk” diğer kavramlardan demokrasinin sağlamlaşmasına doğrudan etki etmesi ve dış etkiler ile iç gelişmeler arasındaki etkileşimi sağlaması açısından farklılık taşımaktadır.³⁷

AB siyasi koşulluluğunun ilk örneği Avrupa Parlamentosu’nun Siyasi Komitesi’nin 1962 yılında yayınladığı Birkelbach Raporu ile Topluluğa üyelik için başvuran İspanya’nın talebini üyeliğin sadece gerçek anlamda demokratik uygulamaları ve temel hak ve özgürlükleri garanti altına alan ülkelere açık olduğunu belirtilerek reddetmesiyle gerçekleşmiştir.³⁸ 1970’li yılların ortalarında Yunanistan, İspanya ve Portekiz’de otoriter rejimlerin çökmesi ve bu ülkelerin kısa bir süre sonra Avrupa Topluluğu’na üyelik başvurusu yapmaları karşısında Avrupa Konseyi Nisan 1978’de kabul ettiği “Demokrasi Bildirgesi”nde Topluluk üyeliğinin zorunlu

³⁶ Bkz. Paul J. Kubicek, “International Norms, the European Union and Democratization: Tentative Theory and Evidence”, **The European Union and Democratization**, der. Paul J. Kubicek, Routledge, London, 2003, s. 4.

³⁷ Geoffrey Pridham, **The Dynamics of Democratization: A Comparative Approach**, Continuum, London ve New York, 2000, s. 288. Olav Stokke koşulluluk stratejisinin iki döneme ayrıldığını belirlemiştir. Buna göre, birinci nesil koşulluluk, ikinci dünya savaşının ardından üçüncü dünya ülkelerine uygulanan ekonomik koşulluluktur. Burada amaç, özellikle Latin Amerika ve Sahra Altı Afrika ülkelerinin dünya ekonomisine entegrasyonunu sağlayarak ekonomik kalkınmalarını teşvik etmektir. Birinci nesil koşulluluğun ana uygulayıcıları Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası olmuştur. Stokke’a göre ikinci nesil, siyasi koşulluluktur. Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle ortaya çıkmıştır, temel amaç ise sosyalist dönemde büyük bir yıkım yaşayan Sovyetler Birliği’nin Doğu Avrupa’daki uydu ülkelerinde demokrasiyi yerleştirmek ve böylece bu ülkelerin Batı için bir tehdit olmasının önüne geçmektir. Olav Stokke, “Aid and Political Conditionality: Core Issues and State of the Art”, **Aid and Political Conditionality**, der. Olav Stokke, Frank Cass, London, 1995, ss. 7- 9.

³⁸ Geoffrey Pridham, Unfinished Business? Eastern Enlargement and Democratic Conditionality, **Fride**, Working Paper Series, Sayı: 36, April 2007, s. 3; Kubicek, s. 8.

koşulunu “üye ülkelerin her birinde temsilci demokrasi ve insan haklarına saygı gösterilmesi ve sürekliliğinin sağlanması” olarak belirlemiştir.³⁹

AB siyasi koşulluluğunun en yaygın kullanımı 1990’lı yılların başında MDAÜ’lerdeki komünist rejimlerin çökmesinin sonrasında başlamıştır.⁴⁰ 21- 22 Haziran 1993 tarihleri arasında Kopenhag’da yapılan AB Zirvesi’nde MDAÜ’lerin birliğe aday olabileceği ilk kez ve en üst düzeyde kabul edilmiş ve Birliğe üye olacak ülkelerin taşıması gereken siyasi, ekonomik ve Topluluk Müktesebatına uyum kriterleri Zirve sonrası yayınlanmış olan sonuç bildirgesinde belirtilmiştir. Kopenhag Kriterleri olarak bilinen bu kriterlerin “siyasi kriterler” bölümünde AB “demokrasiyi, hukukun üstünlüğünü, insan haklarını ve azınlık haklarını güvence altına alan kurumların varlığı”nı üyelik kriteri olarak açıklamıştır.⁴¹ Bu kriterler ile AB, siyasi koşulluluğu en açık bir şekilde uygulamaya başlamıştır. Bu çerçevede, siyasi koşulluluk AB’nin liberal demokratik değerleri yaygınlaştırmak için kullandığı temel strateji olmuştur.⁴²

1997 yılından itibaren MDAÜ’ler için ilerleme raporlarının yayınlanmasıyla AB’nin siyasi koşulluluğunun kapsamı da genişlemeye başlamıştır. Bu dönemde AB, yayınladığı ilerleme raporlarında, Kopenhag Siyasi Kriterleri’nde ifade ettiği temel liberal demokratik değerlerin yanında demokrasinin sağlamlaşması için devlet kapasitesinin güçlendirilmesi, adli mercilerin bağımsızlıklarının sağlanması, yolsuzluklarla mücadele edilmesi, cinsiyet eşitliğinin sağlanması ve hapisane koşullarının düzeltilmesi gibi kriterleri de siyasi koşulluluk stratejisinin kapsamına dahil etmiştir.⁴³ AB’nin siyasi koşulluk stratejisinin kapsamına sivil-asker ilişkilerini eklemesi ise Türkiye için yayınladığı ilerleme raporları ile gerçekleşmiştir. Esasen MDAÜ’lerin ilerleme raporlarında sivil-asker ilişkilerine yönelik demokratikleşme

³⁹ Copenhagen European Council, Declaration on Democracy, **EC Bulletin**, Sayı: 3, 1978, s. 6.

⁴⁰ Karen E. Smith, “The Use of Political Conditionality in the EU’s Relations with Third Countries: How Effective?”, **Paper for the ECSA International Conference**, Seattle, 29 May- 1 June 1997, s. 9.

⁴¹ European Council, “Presidency Conclusions”, European Council in Copenhagen”, 21- 22 June 1993, SN 180/1/93 REV 1, s. 13.

⁴² Frank Schimmelfenning, Stefan Engert and Heiko Knobel, “The Impact of EU Political Conditionality”, **The Europeanization of Central and Eastern Europe**, der. Frank Schimmelfenning ve Ulrich Sedelmeier, Cornell University Press, Ithaca ve London, 2005, s. 29.

⁴³ Geoffrey Pridham, “Change and Continuity in the European Union’s Political Conditionality: Aims, Approach and Priorities, **Democratization**, Cilt: 14, Sayı: 3, 2007, ss. 451- 452.

talebi yer almamaktadır.⁴⁴ Sivil-asker ilişkilerine yönelik belirli bir mevzuatı olmamasından dolayı AB, Türkiye’den idari yapısını ve uygulamalarını üye ülkeler ile aynı standartlara getirmesini beklemektedir.⁴⁵ Bu standartlara yönelik vurgular ise Türkiye için yayınlanan ilerleme raporlarında yer almaktadır.

1998 yılındaki ilk ilerleme raporunun yayınlanmasıyla devam eden süreçte AB, ilerleme raporlarının siyasi kriterler bölümünde sivil-asker ilişkilerindeki anti-demokratik yapılanma nedeniyle Türkiye’yi çok ağır şekilde eleştirmiş, bu konuda demokratikleşmenin sağlanması için yapılması gerekenleri belirtmiştir. 1998 yılından 2003 yılına kadar tüm ilerleme raporlarında AB, Türkiye’yi özellikle ordunun siyasete olan etkisinde temel kurumsal mekanizma işlevini gören Milli Güvenlik Kurulu (MGK) nedeniyle eleştirmiştir. 2003 yılında AKP iktidarının siyasi koşulluluğun etkisiyle 7. uyum paketinde özellikle MGK’da olmak üzere gerekli kurumsal reformları uygulamaya koyması sonrasında ise AB, Türkiye’yi kurumsal olmayan mekanizmalar yoluyla ordunun siyasetteki etkinliğinin devam ettiği gerekçesiyle eleştirmeye başlamıştır.

Kopenhag siyasi kriterleri “demokratik bir yönetim biçimini” gerektirmektedir. Demokratik bir yönetim biçimi ordunun sivil denetim altına girmesini de kapsamaktadır. Bu çerçevede, cumhuriyetin kuruluşundan itibaren kurumsal veya kurumsal olmayan mekanizmalarla siyasette etkin olan ordunun sivil denetime tabi olması gerekmektedir. Her ne kadar anayasal değişiklikler ve uyum paketleri ile ordunun siyasete müdahale etmesine yardımcı olan kurumsal işleyişler zayıflasa da ordu hala kurumsal olmayan mekanizmalar aracılığı ile siyasette, özellikle “iç tehditler” nedeniyle, etkin olabilmektedir. Kurumsal mekanizmaların yani kurumların veya örgütlerin yapısı belirli bir süre içerisinde değiştirilebilmektedir ama tarih veya kültür gibi kurumsal olmayan düzenekleri değiştirmek nesiller almaktadır. Kurumsal değişikliklerin belirli sürelerde gerçekleştirilip, kurumsal

⁴⁴ MDAÜ’lerin AB’ye adaylık sürecinde ideal temellere oturmuş sivil-asker ilişkilerine sahip olması daha çok komünist dönemdeki güçlü sivil otorite ile açıklanmaktadır. Bu konuya 3. Bölümde değinilecektir.

⁴⁵ Hale Akay, “AB: Güvenlik ve Sivil-Asker İlişkileri”, **Almanak Türkiye 2006- 2008 Güvenlik Sektörü ve Demokratik Gözetim**, der. Ali Bayramoğlu ve Ahmet İnsel, TESEV Yayınları, İstanbul, 2009, s. 82.

olmayan işleyişlerin yani tarihsel, geleneksel ve kültürel değerlerin değişmesinin nesiller almasının nedeni karşılaştırmalı siyaset yaklaşımlarından kurumsalcılık yaklaşımına karşı kültürel yaklaşım (institutionalism vs culture) argümanı ile açıklanacaktır.

1.3. KURUMSALCILIK YAKLAŞIMINA KARŞI KÜLTÜR YAKLAŞIMI

Karşılaştırmalı siyaset (comparative politics) günümüzde gelişen siyasi olaylara eleştirel bir yaklaşımla açıklama getirmeye çalışmaktadır. Çağdaş karşılaştırmalı siyaset yaklaşımları İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen dönemdeki siyasi sorunları yani komünizm tehdidini, köylü ve işçi ayaklanmalarını, askeri darbeleri, ulusal kurtuluş hareketlerini, sömürgeci imparatorlukların yıkılışını ve demokrasiye geçiş hareketlerini açıklayabilmek için ortaya çıkmışlardır. Ayrıca bu yaklaşımlar ülkeleri birbirileri ile karşılaştırarak daha geniş siyasi fenomenleri açıklama eğilimine girmektedirler. Yaptıkları genellemelerde “kim yönetiyor?”, “kimin çıkarları temsil ediliyor?”, “hangi otoritelere kafa tutuluyor?” “neden bazı ülkeler gelişmiyor?” gibi daha büyük sorulara cevap aramaktadırlar. Karşılaştırmalı siyaset bu sorulara cevap bularak sosyal düzen, devlet, sivil toplum, özellikle demokrasilerdeki sosyal değişim arasındaki bağlantıları kuramsallaştırmaktadır.⁴⁶

1990'ların sonundan itibaren karşılaştırmalı politikada hakim olan yaklaşımlar “rasyonel seçim teorileri” (rational choice theories), “kültürel yaklaşımlar” (cultural approaches) ve “yapısal analizler”dir (structural analysis) . Rasyonel seçim taraftarları bireyi ana aktör olarak ele alıp siyasi olayları aktörlerin çıkarlarını maksimize etme eğilimleri ile anlatırlar. Bu yaklaşım ile seçim tercihlerine, yapılan devrimlere, kurulan koalisyonlara, siyasi ekonomiye ve devlet inşasına açıklamalar getirirler. Kültürel yaklaşımın savunucuları bireylerin pek çok konudaki davranışlarını içinde bulundukları sosyal ve siyasi kimliğin şekillendirdiğini öne sürmektedirler. Yapısal analizciler ise olayları siyasi ve sosyal kurumlarla anlatırlar ve aktörler arasındaki ilişkileri ancak kurumsal bir bağlamda

⁴⁶ Mark I. Lichbach ve Alan S. Zuckerman, “Research Traditions and Theory in Comparative Politics: An Introduction”, **Comparative Politics, Rationality, Culture, and Structure**, der. Mark I. Lichbach ve Alan S. Zuckerman, Cambridge University Press, Cambridge, 1997, ss. 3- 5.

açıklarlar. Yapısal analizciler genelde siyasi partiler ve çıkar grupları gibi resmi organizasyonların üzerinde dururlar. Yapısal analizciler için kurumlar, kurumların yapısı ve işleyişi önemlidir.⁴⁷ Yapısal analizciler ve onun altındaki kurumsalcılar bireyin davranışlarını içindeki bulundukları kuruma bağlarken ve bu kurumun yapısı ve işleyişi ile açıklarken, kültürel yaklaşımın savunucuları bireyin davranışlarını içinde bulundukları sosyal ve siyasal kimlik ile açıklamakta ve bu sosyal ve siyasal kimliğin kurumları şekillendirdiğini ileri sürmektedirler.

Yapısal analizlerin altında bulunan kurumsalcılık eski ve yeni kurumsalcılık olarak ikiye ayrılmaktadır. Eski kurumsalcılık (old institutionalism) “yasalcılık” çerçevesinde hukukun yönetimi şekillendirdiğini, yasaların kamu sektörünün temelini oluşturduğunu iddia etmekte ve hükümetin vatandaşların davranışlarını kanunlar aracılığıyla etkileyebildiğini ileri sürmektedir. Eski kurumsalcılık politik sistemin biçimsel yönlerine odaklanması nedeniyle eleştirilmiş ve ortaya yeni kurumsalcılık çıkmıştır (new institutionalism). Yeni kurumsalcılık ise siyasetin biçimsel olmayan yönlerinin dikkate alınması üzerinde durmuştur. Yeni Kurumsalcılık, devlet politikalarının oluşturulmasında, siyasi kararların alınmasında ve vatandaşların davranışları üzerinde kurumların önemli bir rol oynadığını varsaymaktadır. Kurumlar aynı zamanda tanımlanan bu birimlerde bireyler arasındaki ilişkileri yapılandıran resmi kurallar, uyulması gereken prosedürler ve uygulamaları da kapsamaktadır. Yeni kurumsalcılık, kurumların bireylerin hedeflerini ve stratejilerini şekillendirerek davranışlarını nasıl etkilediğini incelemektedir.⁴⁸

Aynı şekilde Türkiye’deki sivil asker ilişkilerinde MGK, DGM ve Sayıştay gibi kurumların yapıları ve işlevleri siyasetçilerin politikalarını etkilemiş ve bu alanlarda askerin etkili olmasını sağlamıştır. Ancak kurumsalcılık yaklaşımının en önemli özelliği kurumların hemen olmasa da belli süreler içersinde değişime

⁴⁷ Lichbach ve Zuckerman, ss. 5-7.

⁴⁸ Guy B. Peters, **Institutional Theory in Political Science: The New Institutionalism**, Continuum, London ve New York, 2005, ss. 8- 9; Mark D. Aspinwall ve Gerard Schneider, “Same Menu, Separate Tables: The Institutional Turn in Political Science and the Study of European Integration”, **European Journal of Political Research**, Cilt: 38, Sayı 1, 2000, ss. 1- 36; Kathleen Thelen, “Historical Institutionalism in Comparative Politics”, **Annual Review of Political Science**, Cilt: 2, 1999, ss. 369- 404.

uğradığını kabul etmesidir.⁴⁹ Türkiye’de de ordunun siyasette gücünü göstermesine yardımcı olan yukarıda belirtilen kurumsal mekanizmalar AB’ye giriş sürecinde tam üyeliğin sağlanabilmesi için yapılan anayasal değişiklikler ve uyum paketleri ile değişikliğe uğratılmış ve bir hayli zayıflatılmıştır. Kurumsalcılık yaklaşımına göre siyasi kararları etkileyen kurumların zaman içerisinde değişime uğraması mümkündür. Kısa sürede mümkün olmayan ve değişiminin nesiller sürdüğü konu ise kültürdür.

Karşılaştırmalı politika yaklaşımlarından kültürel yaklaşımlar ise kültürü bireylerin pek çok konuda davranışlarını etkileyen sosyal ve siyasal kimliğin tabanı olarak tanımlamaktadırlar. Davranışları yönlendiren kültürdür. Kültürel yaklaşımların siyasi olayları açıkladığını savunan akademisyenler kültürün gruplar arası sınırları belirlediğini ve davranışları düzenlediğini ileri sürerler. Bu gruba göre kültür birey ile ortak kimlik arasındaki bağlantıyı sağlar. Kültür bireyler için neyin değerli olduğunu ve ne için savaşmaları gerektiğini belirler, böylece bireyin siyasi davranışlarını yönlendirir.⁵⁰ Aynı şekilde AB adaylık sürecinde yapılan reformlar sonucu kurumsal gücünden yoksun kalmış Türk ordusunun AKP döneminde siyasette kültürel faktörlerin etkilediği kurumsal olmayan mekanizmalar- yani ordunun üst düzey subaylarının verdiği demeçler, basın açıklamaları ve bildirileri - yoluyla etkili olması kültürden kaynaklanmaktadır. Burada ordunun üst düzey subaylarının kurumsal olmayan mekanizmaları kullanmasından ziyade toplumun bu mekanizmalar yöntemiyle askerlerin açıkladığı görüşlere önem vermesi ve buna bağlı olarak ordunun iktidar partisinin politikalarını etkilemesi önemlidir. Türk toplumunun ülkede en güvenilir kurum olarak kabul ettiği orduya saygısı ve sevgisi ordunun tarih boyunca bu topluma verdiği hizmetlerden kaynaklanmaktadır. Ayrıca toplum tarafından siyasetçilerin yolsuzluğa yatkın olduğu düşünülen bir ortamda ordu siyasetin tüm kötülüklerinden uzak yüce bir kurum olarak görülmektedir. Bu

⁴⁹ Douglass C. North, *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, Cambridge University Press, Cambridge, 1990; Masahiko Aoki, “Endogenizing Institutions and Institutional Changes,” citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.84.237 (Erişim Tarihi: 22.5.2010)

⁵⁰ Michael Howard Ross, “Culture and Identity in Comparative Political Analysis,” **Comparative Politics, Rationality, Culture, and Structure**, der. Mark I. Lichbach ve Alan S. Zuckerman, Cambridge University Press, Cambridge, 1997, ss. 42- 52.

sevgi ve saygı ordunun tarihteki başarılarından ve ülkede verilen eğitimden kaynaklanmaktadır.

Kültürel yaklaşımın en önemli özelliği kurumsalcılık yaklaşımından farklı olarak kolayca gerçekleşen bir değişimi öngörmemesidir. Bu çerçevede, kültürün ve buna bağlı olarak onun yönlendirdiği davranışlar kısa sürede değişmemektedir. Bizim çalışmamızda da bu durum, toplumun orduya karşı olan sevgisinin ve bu bağlamda üst düzey subayların kurumsal olmayan mekanizmalar ile açıkladığı görüşlerinin öneminin uzun süre hatta nesiller boyu devam edebileceği olgusu ile açıklanmaktadır. Kültür de elbette değişebilmektedir ama bu süre kurumlara göre çok daha fazla sürmektedir. Bu nedenle Türkiye’de ordunun siyasetteki etkisi kurumsal olmayan mekanizmalarla daha uzun bir süre devam edeceğe benzemektedir. Ancak, kültürel yaklaşım bize sadece kurumsal olmayan mekanizmaların gücünü açıklarken, ordunun rolünün hala devam etmesinin en önemli nedeni olan “iç tehditler” hakkında bilgi vermemektedir. İç tehditlerdeki artışın ordunun siyasetteki rolündeki artışa etkisi de önümüzdeki alt başlıkta incelenecektir.

1.4. ANA KURAMSAL ÇERÇEVE: MICHAEL DESCH’İN “YAPISAL TEORİSİ” VE SİVİL ASKER İLİŞKİLERİNDE İÇ TEHDİTLERİN ROLÜ

Sivil-asker ilişkileri teorileri genel olarak asker üzerinde sivil denetimi sağlamanın yollarını aramaktadır. Bu çerçevede, Huntington yukarıda sözü edilen *Asker ve Devlet, Sivil Asker İlişkilerinin Kuramı ve Siyaseti* kitabında ordunun siviller karşısındaki gücünün azaltılmasını amaçlayan iki tür sivil denetimden söz etmektedir. Bunlar “nesnel sivil denetim” (objective civilian control) ve “öznel sivil denetim”dir (subjective civilian control). Öznel sivil denetim, sivil grupların asker üzerindeki güçlerini azamiye çıkartmak suretiyle sivil kontrolü sağlamayı amaçlamaktadır. Ancak bu denetim, yönetimdeki sivil grubu diğerlerine göre daha güçlü hale getirdiği için toplumu demokrasiden uzaklaştırmaktadır. Nesnel sivil denetimde ise sivil denetim ordunun profesyonelleşmesinin artırılarak sadece askeri konulara odaklanması yoluyla gerçekleştirilmektedir. Ordunun profesyonelleştikçe siyasete daha az müdahale edeceği varsayılmaktadır. Ancak, bu durum da bazı

lkelerde tam tersi bir sonuç çıkarmıştır.⁵¹ rneğin Brezilya’da 1964- 1985 yılları arasında i guvenliğin profesyonelleştirilmesi ordunun siyasete karışmasını daha da arttırmıştır. Aynı şekilde, Almanya ve Japonya’daki orduların profesyonelleşmesi ordunun siyasete daha çok müdahale etmesine neden olmuştur.⁵²

Ordunun profesyonelleşmesinin artması ile siyasetteki rolü azalır argümanına yönelik eleştiriler zerine Huntington bu argümanını ikiye ayırarak sınıflandırmıştır. Eğer bir ülkede “dış tehditler” varsa daha çok profesyonelleşen ordu siyasetten uzaklaşacak ve bu dış tehditleri ortadan kaldırmak ile uğraşacaktır. Ancak, ülkede “i tehditler” varsa ve artmakta ise o zaman gittikçe profesyonelleşen ordunun siyasete müdahale etmesi çok daha olasıdır.⁵³ Aynı şekilde, Türkiye’de sivil-asker ilişkileri ve demokrasinin sağlamlaşması üzerinde uzmanlaşan akademisyenler de Türkiye’de i tehditlerdeki artışın ordunun siyasetteki rolünü arttırdığı konusunda hemfikirdirler. Örneğin, Ergun zbudun ordunun kendini Kürt ayrılıkçı hareketi ile tehlikeye düşen “devletin bölünmez bütünlüğü” ve yükselen siyasal İslam ile tehdit edilen “laiklik” ilkesinin koruyucusu olarak görmekte olduğunu belirtmektedir.⁵⁴ zbudun, ordunun çok önem verdiği bu değerler tehdit edildiği sürece askerin siyasete müdahale etmeye devam edeceğini öngörmektedir.⁵⁵ mit Cizre de Kürt milliyetiliğindeki artışın 1990’ların ortasından itibaren ordunun siyasetteki rolünü meşrulaştırdığı üzerinde durmaktadır.⁵⁶ Gareth Jenkins ise 1990’lardan itibaren ordunun siyasette daha aktif rol oynamasını tekrar canlanan Kürt milliyetçi hareketine bağlamıştır.⁵⁷

Bu alışma da Huntington’ın ve Türkiye’deki sivil-asker ilişkileri üzerinde uzmanlaşan akademisyenler ile yazarların savını izleyecektir. Bu çerçevede, 1980’li yıllardan başlayan ve 2000’li yıllarda AKP dönemi ile devam eden i tehditlerin, yani siyasal İslamın yükselişi ve Kürt ayrılıkçı hareketinin neden olduğu PKK

⁵¹ Huntington, **The Soldier and the State**, ss. 80- 84.

⁵² Alfred Stepan, (der.), **Authoritarian Brazil, Origins, Policies and Future**, Yale University Press, New Haven ve London, 1973, s. ix; Samuel E. Finer, **The Man on Horseback, The Role of Military in Politics**, Boulder, West View Press, 1988, ss. 21- 22.

⁵³ Samuel P. Huntington, “Patterns of Violence in World Politics”, **Changing Patterns of Military Politics**, der. Samuel P. Huntington, Free Press, New York, 1962, ss. 21- 22.

⁵⁴ zbudun, ss. 127- 128.

⁵⁵ zbudun, ss. 127- 128.

⁵⁶ Cizre, ss. 4- 8.

⁵⁷ Jenkins, s. 39.

terörünün, ordunun siyasete müdahalesine imkan sağladığı öne sürülecektir. Daha önce belirtildiği gibi AB sürecinde askerin siyasette güçlü bir rol oynamasına neden olan kurumsal mekanizmalar zayıflatılmasına rağmen, ordu kurumsal olmayan mekanizmalar, yani kamuoyu demeçleri, basın açıklamaları ve bildiriler aracılığı ile siyasetteki etkisine devam etmektedir. Bu durum çalışmada “iç tehdit”lerdeki artış ile açıklanacaktır. Bu amaçla ise Michael C. Desch’in⁵⁸ kuramsal çerçevesi kullanılacaktır. Desch bir devletin “düşük dış tehdit” ve “yüksek iç tehdit” yaşadığı dönemlerde o ülkede en zayıf sivil denetimin olacağını yani ordunun siyasete müdahalesinin artacağını savunmaktadır.⁵⁹

Desch *Civilian Control of the State: The Changing Security Environment* (Ordunun Sivil Denetimi: Değişen Güvenlik Çevresi) başlıklı kitabında ordunun sivil denetiminin sağlanmasını yapısal faktörlerin, özellikle de sivil liderlerin, ordunun kendisinin ve devlet ile toplumu etkileyen tehditlerin şekillendirildiğini ileri sürmektedir.⁶⁰ Desch “Yapısal Teori”sinde ordunun siyasete müdahalesinin düzeyini iç ve dış tehditlerin yükselip azalmasına bakarak açıklamaktadır. Desch, iç ve dış tehditleri “yüksek” veya “düşük” şeklinde yoğunluklarına bakarak “bağımsız değişken” olarak kabul etmiştir. Bağımlı değişken olarak sivil asker ilişkilerinin durumuna ise ideal, iyi, kötü ve çok kötü şeklinde derecelendirerek bakmaktadır. Diğer bir ifadeyle Desch ordunun siyasete müdahale derecesini incelemektedir.

⁵⁸Uluslararası güvenlik, siyaset teorisi ve uluslararası ilişkiler alanında akademik çalışmalar yapan Michael Desch’in sivil-asker ilişkileri ve güvenlik konularında pek çok çalışması bulunmaktadır. Bu çalışmalardan bazıları: Michael Desch, **Power and Military Effectiveness: The Fallacy of Democratic Triumphalism**, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 2008; Michael Desch, **When the Third World Matters: Latin America and U.S. Grand Strategy**, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1993; Michael Desch (ed.), **Soldiers in Cities: Military Operations on Urban Terrain**, U.S. Army War College, Carlisle, PA, 2001; Michael Desch, “Bush and the Generals”, **Foreign Affairs**, Cilt: 86, Sayı: 3, 2007, ss. 97-108; Michael Desch, “Soldiers, States, and Structures: The End of the Cold War and the Weakening of U.S. Civilian Control”, **Armed Forces & Society**, Cilt: 24, Sayı: 3, 1998, ss. 385- 406; Michael Desch, “The Changing International Security Environment and Civil-Military Relations in Post-Cold War Southern Latin America”, **Fault Lines of Democracy in Post-Transition Latin America**, der. Felipe Agüero and Jeffrey Stark, University Of Miami Press, Miami, 1998, ss. 323- 344; Michael Desch, “U.S. Civil-Military Relations in a Changing International Order”, **U.S. Civil-Military Relations: In Crisis or Transition?**, der. Don Snider and Miranda Carlton-Carew, Center for Strategic and International Studies, Washington, DC, 1995, ss. 166- 184; Michael Desch, “Mission Matters”, **Civil-Military Relations and the Consolidation of Democracy**, der. Marc Plattner ve Larry Diamond, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1996, ss. 12- 29.

⁵⁹ Desch, **Civilian Control**, ss. 14- 15.

⁶⁰ Desch, s. 11.

Bu çerçevede, Desch ordunun siyasete yüksek seviyedeki müdahalesini sivil asker ilişkilerinde “en kötü” durum, ordunun siyasete orta seviyede müdahalesini sivil-asker ilişkilerinde “zayıf” durum, ordunun düşük müdahalesini sivil-asker ilişkilerinde “karmaşık” durum ve de ordunun hiç müdahale etmemesini sivil-asker ilişkilerinde “iyi” bir durum olarak tanımlamaktadır.⁶¹

Şekil 1: Tehditlerin Yoğunluğu ve Konumuna göre Ordunun Sivil Denetimi

		DIŞ TEHDİTLER	
		YÜKSEK	DÜŞÜK
İÇ TEHDİTLER	YÜKSEK	(Bölge 3) Zayıf	(Bölge 4) En Kötü
	DÜŞÜK	(Bölge 1) İyi	(Bölge 2) Karmaşık

Kaynak: Desch, **Civilian Control**, s. 14.

Bölge 1’de gösterildiği gibi en uygun sivil-asker ilişkileri modeli iç tehditlerin düşük dış tehditlerin ise yüksek olduğu bir ortamda gerçekleşmektedir. Bu durumda, uluslararası güvenlikteki tehditler ulusal güvenlik konusunda bilgi ve deneyim sahibi sivil lideri güçlendirecektir. Dış tehdide odaklanmış ordu da dış görevini yapması için yeterli kaynak temin edilmişse, iç politikaya karışma konusunda daha az istekli olacaktır. Bu duruma örnek olarak Desch Soğuk Savaş döneminde ABD ve Sovyetler Birliği’nde yaşanan sivil-asker ilişkilerini göstermiştir.⁶² Bölge 2 ise düşük iç ve dış tehditleri göstermektedir. Böyle bir ortamda tehditlerin açık olmaması ordunun iç uyumunu ve kolektif hareket yeteneğini azaltacaktır. İç ve dış tehditlerin az olduğu bir durumda esas problem ordunun itaatsizliği değil koordinasyon eksikliğidir. Bunun nedeni ise ordudaki, devletteki ve toplumdaki iç bölünmelerdir. Desch bu duruma örnek olarak Soğuk Savaş sonrası ABD’yi ve Rusya’yı göstermektedir.⁶³

⁶¹ Desch, s. 12. Desch yapısal tehditlerin sivil liderliği, orduların yapılarını, devlet kurumlarının uyumunu, sivil denetim yöntemlerini ve sivil ile askeri fikirlerin uyumunu ve farklılaşmasını etkilediğini belirtmektedir.

⁶² Desch, ss. 13- 14, 19 ve 22- 65.

⁶³ Desch, ss.16-17, 19 ve 22-65.

Bölge 3'te gösterildiği gibi yüksek iç ve dış tehditlerin olduğu bir ortam sivil-asker ilişkilerinde karmaşıklığı ifade etmektedir. Bu durum, sivil kurumlarda bölünmelere yol açabilir. Yüksek tehdit algılaması ise orduyu birleştirebilir ve etkili hareket etme kapasitesini arttırabilir. Ordu şayet dış tehdidi görmezden gelerek iktidarı ele geçirmeye yönelirse ulusun askeri bir yenilgi yaşayacağını bilincindedir. Bu nedenden dolayı, büyük olasılıkla ordu siyaset dışı kalmak isteyecektir. Sonuçta, sivil ve askeri fikirler uyum içinde olmayabilir. Diğer taraftan, sivil liderler ordunun uluslararası politikaya yönelik fikirlerini benimseyebilirler ve sivil ve askerlerin fikirleri uyum içinde olabilir. Bu durumda sivil denetim açısından ciddi problemler oluşacaktır. Ancak bu problemler bölge 4'te gösterilen düşük dış ve yüksek iç tehdit durumunda yaşandığı kadar fazla değildir.⁶⁴

Bölge 4'te gösterildiği gibi ordunun sivil denetimi açısından en zayıf ortam iç tehditlerin yüksek ve dış tehditlerin düşük olduğu zamanlarda yaşanmaktadır. Bu durumda, sivil lider ulusal güvenlik konularında görevine daha az bağlı olmakta, sivil kurumlar ise zayıflamakta ve derin bölünmeler yaşamaktadır. Toplumdan ve devletten gelecek iç tehditler böylece orduyu birleştirecektir. Ordunun siyasete müdahalesi de yüksek seviyede olacaktır. Desch bunun örneklerini 1960'ların ortasından 1980'lerin ortalarına kadar Brezilya, Arjantin ve Şili'deki yaşanan sivil-asker ilişkileri olarak göstermiştir. Desch'in incelediği gibi Brezilya'da ekonomik sıkıntılar, Küba Devrimi sonrası ortaya çıkan bölgesel kutuplaşmalar, popülist politikalar ve toplumda demokrasiye olan inancın azalması; Arjantin'de popülist ve milliyetçi politikalarının sebebiyet verdiği düşünülen sosyal krizler ve siyasi kaos; ve Şili'de sosyalist bir diktatörlüğün kurulabilmesi riski gibi iç tehditler bu ülkelerde orduların siyasete müdahale etmesine yol açan temel nedenlerdir. Ayrıca, Desch her üç ülkede de sözü geçen dönemlerde dış tehditlerin düşük seviyede olduğunu belirtmektedir.⁶⁵ Diğer taraftan, yüksek iç ve düşük dış tehditler dikkate alındığında, Türkiye'de 1980'lerden beri devam etmekte olan ve günümüzde AKP iktidarı döneminde yaşanan sivil-asker ilişkileri yukarıda ifade edilen ülkeler ile benzeşmektedir.

⁶⁴ Desch, s. 17, 19 ve ss. 67-97.

⁶⁵ Desch, ss. 14- 15, s. 20 ve ss. 97- 114.

Türkiye'nin 12 Eylül 1980 darbesinden sonra yaşadığı en büyük iç tehditler siyasal İslamın yükselişi ve Kürt ayrılıkçı hareketinin neden olduğu PKK terörünün artışı olmuştur. Bu iki tehdit karşısında ordu 12 Eylül darbesinin ardında da siyaseti etkilemeye devam etmiştir.⁶⁶ Jenkins'e göre bu iki büyük tehdit Desch'in Latin Amerika ülkeleri için test ettiği iç tehditlerin yüksek, dış tehditlerin düşük olduğu durumlarda ordunun siyasete müdahalesi en yüksek seviyededir iddiasını Türkiye örneğinde de desteklemektedir.⁶⁷ 1990'ların ortasından itibaren Tansu Çiller'in başbakanlık yaptığı dönemlerde ordu Kürt sorunu ve PKK terörü ile ilgili her konuda sivil yönetime pek danışmadan kendisi karar verebilmiştir. 1996'da muhafazakar Refah Partisi (RP) ile Doğru Yol Partisi (DYP) arasında kurulan Refahyol hükümeti zamanında devlet ve toplumdan gelen siyasal İslam tehdidi öylesine yüksek bir boyuta gelmiştir ki, ordu 28 Şubat sürecini başlatarak hükümetin devrilmesine neden olmuştur. Dış tehdit açısından bakıldığında 1990'ların başında Soğuk Savaş'ın bitmesi ile Türkiye'nin en büyük korkusu yani komşusu Sovyetler Birliği çökmüş ve Türkiye için tehdit olmaktan çıkmıştır. Böylece, İkinci Dünya Savaşı'nın sonundan 1990'lara kadar Türkiye için büyük bir korku yaratan ve 1970'lerdeki anarşinin kaynaklarından biri olan komünizm tehdidi tarih olmuştur. Her ne kadar 1980'ler ve 1990'larda Türkiye sınır komşularından kaynaklanan dış tehditler ile karşı karşıya kalsa da o tehditlerin hiçbiri Sovyet tehdidi kadar büyük olmamıştır. Ancak, bu dönemde Türkiye komşularıyla olumlu ilişkiler geliştirme konusunda çekingen davranmış ve bu nedenle komşularından kaynaklanan dış tehditleri bertaraf edememiştir.

Günümüze ve çalışmamızın ana konusuna geldiğimizde 3 Kasım 2002 tarihinde iktidara gelen AKP döneminde de devletin Kemalist laiklik anlayışının değiştirilme çabalarından kaynaklanan siyasal İslam tehdidi ve Kürt ayrılıkçı hareketinin neden olduğu PKK terörü devlet ve toplum eksenli iç tehditler olarak önemli derecede varlığını sürdürmüştür. AKP dönemindeki dış tehditlerden biri 2003 yılının hemen başındaki ABD'nin Irak işgalinde Irak'ın toprak bütünlüğünün parçalanarak bir Kürt devletinin kurulabilme riskine ilişkin oluşan tehdittir. Türkiye açısından yaşanan diğer bir dış tehdit ise Doğu Akdeniz'in güvenliğini Türkiye

⁶⁶ Jenkins, s. 7.

⁶⁷ Jenkins, ss. 89- 90.

açısından garanti altına alan Kıbrıs ile ilgili gelişmeler olmuştur. Ancak, Dışışleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun "komşularla sıfır problem" politikaları ile Türkiye Suriye, İran, Irak ve Yunanistan da dahil olmak üzere tüm komşularıyla istikrarlı ilişkiler geliştirmiştir. Dolayısıyla, bu dönemde Türkiye'de iç tehditler dış tehditlere göre çok daha fazla yoğunlukta olmuştur ve olmaya devam etmektedir. Bu iç tehditler konusunda ordunun sivil denetimi yetersiz kalmış ve ordu siyasete müdahil olarak AKP hükümetlerinin politikalarının oluşumunu veya değişimini kurumsal olmayan mekanizmalar ile etkilemiştir. İç güvenlik tehditleri nedeniyle ordunun siyasete müdahalesi AKP döneminde Türkiye'de demokrasinin sağlamlaşma olasılığına da olumsuz etkide bulunmuştur.

Bu çerçevede, AKP döneminde Türkiye'ye yönelik tehditler aşağıdaki şekilde tabloya aktarılmıştır:

Tablo 1: AKP Döneminde Türkiye'ye Yönelik Tehditler

Artan İç Tehditler	Geçici Dış Tehditler
- Laiklik eksenli siyasal İslam tehdidi - Kürt ayrılıkçı hareketinin neden olduğu PKK terörü	- Kıbrıs (2003- 2004) - ABD'nin Irak'ı işgali (2003)

AKP döneminde siyasal İslamın yükselişi iç tehdit olarak varlığını sürdürmüştür. Siyasal İslamın yarattığı tehlike ise devletin laiklik ilkesini değiştirme amacı taşımasından kaynaklanmaktadır. AKP'nin yönetici kadrosu Kemalist laik sistem karşısındaki en büyük örgütlenme olan Milli Görüş Hareketi'nden (MGH) gelmektedir ve bu yönetici kadronun laikliğe yönelik uyguladığı politikalar siyasal İslamcı partilerin politikaları ile benzer nitelikler taşımıştır. Bu çerçevede, AKP hükümetinin türbanı devlet protokolüne sokma, Milli Görüş hareketi ve Fethullah

Gülen okullarını destekleme, İmam Hatipli öğrencilere yönelik katsayı düzenlemesini kaldırma, katsayı farkını kaldıracak ve türbana serbestlik getirecek YÖK tasarısını geçirme girişimleri ve eşi türbanlı Abdullah Gül'ü Cumhurbaşkanı seçtirme gibi devletin yerleşik laik düzenini zayıflatacak politikaları karşısında ordu, kurumsal olmayan mekanizmalar ile hükümetin bu politikalarının değişiminde rol oynamıştır. AKP'nin yöneticilerinin MGH'den gelmesi ve bu yöneticilerin açıklamaları, tarikat ve cemaatlerin desteğini arkasına alması, uygulamaya koymak istedikleri politikalar nedeniyle her ne kadar AKP hükümeti demokratikleşme ve batılılaşma söylemini sıklıkla kullansa da bu söylemler Kemalistler ve ordu tarafından, AKP'nin "takiye" yaptığı ve aslında gizli bir gündem ile Türkiye'yi şeriat devletine götürmek istediği şeklinde algılanmıştır. Hatta Kemalistler ve ordu, AKP'yi diğer MGH partileri gibi açıkça anlaşılacak bir şekilde değil de Türkiye'yi şeriat devletine dönüştürecek sinsi bir planı yürütmekle suçlamakta ve çok daha tehlikeli bulmaktadırlar.⁶⁸

AKP dönemindeki bir diğer iç tehdit ise devletin üniter yapısını yıkmayı amaçlayan Kürt ayrılıkçı hareketinin neden olduğu PKK terörüdür. 1961 Anayasası'nın liberal özgürlük ortamını teşvik eden yapısı nedeniyle sol görüşü benimseyen Kürt kökenli entelektüel kişiler kurdukları dernekler yoluyla Türkiye'de Kürt milliyetçiliğini geliştirmeye başlamışlardır. Daha sonra bu kişiler 1970'li yıllarda kurdukları PKK ile önce Marxist Leninist ideolojiyi izlemişler ve daha sonra silahlı bir örgüt haline gelerek bağımsız bir Kürt devleti kurmayı amaçlamışlardır. 1984 yılında başlayan PKK'nın ilk büyük silahlı terör eylemlerinin ardından Türk ordusu PKK'ya karşı sürdürdüğü "düşük yoğunluklu çatışma"⁶⁹ ile terörü etkisiz hale getirmeye çabalamıştır. 1997 yılında Türk Silahlı Kuvvetleri PKK'ya karşı askeri zafer kazanmış ve PKK lideri Abdullah Öcalan'ın 1998 yılında yakalanmasının

⁶⁸ Serdar Şen, **AKP Milli Görüşçü mü?, Parti Programlarında Milli Görüş**, Nokta Kitap, İstanbul, 2004, s. 10.

⁶⁹ "Düşük Yoğunluklu Çatışma"nın kavramsallaştırılması 1980'lerden günümüze önemli derecede gelişme göstermiştir ancak halen kavram ile ilgili olarak mükemmel bir tanımın yapıldığı söylenemez. Geniş ölçüde kabul gören bir tanıma göre düşük yoğunluklu savaş, bir devleti çökertici faaliyetlerden ve propagandadan, mücadele içinde bulunan devletler ya da gruplar arasında silahlı kuvvetlerin gerçek anlamda kullanılmasına kadar çeşitlilik gösteren, politik- askeri bir savaştır. Düşük yoğunluklu çatışma, konvansiyonel savaş düzeyinin altında fakat devletler arası rutin ve barışçıl rekabet seviyesinin üstünde bir konumdadır. Genellikle rekabet halindeki prensiplerin ve ideolojilerin uzun süreli mücadelelerini gerektirir. Bkz, **The Oxford Essential Dictionary of the U.S. Military**, Berkley Publishing Group, Berkley, 2001, s. 245.

ardından terör bir müddet durma noktasına gelmiştir. Ancak, AKP'nin ikinci iktidar yılı olan 2004 tarihinde PKK terörü tekrar canlanmıştır. Ordu Kürt ayrılıkçı hareketi ve PKK ile mücadele çerçevesinde Terörle Mücadele Kanunu, Bölgesel Kürt Yönetimi ile görüşme, Kuzey Irak'a yönelik sınır ötesi operasyon ve demokratik açılım konularında AKP hükümetlerinin politikalarının oluşumunu veya değişimini etkilemiştir.

Esas itibariyle Türkiye AKP döneminde bir takım dış tehditlerle de karşılaşmıştır. Bunlardan biri Türkiye'nin geleneksel konfederasyon tezi karşısında Kıbrıs'ta bir federasyonun kurulmasına yol açabilecek dönemin Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Kofi Annan'ın adıyla özdeşleşen "Annan Planı"dır. Bir diğer dış tehdit ise 2003 yılında ABD'nin Irak'ı işgali sonrasında Kuzey Irak'ta bir Kürt devletinin kurulma riski olmuştur. Ancak, sonuçta Annan Planı yapılan referandum neticesinde reddedilmiş⁷⁰ ve Kuzey Irak'ta özerklik elde eden Bölgesel Kürt Yönetimi ile de siyasi ve ticari ilişkiler geliştirilmiştir. Burada esas belirtilmesi gereken ise Türkiye'nin AKP döneminde önce danışman daha sonra Dışişleri Bakanı olarak dış politikanın yönlendiricisi olan Prof. Dr. Ahmet Davutoğlu'nun "komşularla sıfır sorun" politikası çerçevesinde uzun yıllar komşularıyla yaşadığı sorunları çözme yaklaşımına yönelerek dış tehditleri minimal düzeye indirgeme çabasıdır. Bu politika sayesinde Türkiye İran ile ilişkilerini 1979 yılından beri en iyi seviyeye taşımış, soykırım iddiaları nedeniyle sorun yaşadığı Ermenistan ile üst düzey ilişkiler kurmuş ve ilişkilerin geliştirilmesi için hukuki alt yapıyı oluşturmuş, Bölgesel Kürt Yönetimi ile siyasi ve ekonomik işbirliğini güçlendirmiş, Suriye ile su sorunu da dahil olmak üzere sorunlarını çözmüş ve Yunanistan ile olan ilişkilerini ortaklığa doğru ilerletmiştir.

Sonuç olarak, AKP iktidarında siyasal İslam ile Kürt ayrılıkçılığının neden olduğu PKK terörü iç tehditler olarak artış gösterirken, "komşular ile sıfır sorun" politikasıyla Türkiye dış tehditleri önceki dönemlere göre düşük bir seviyeye

⁷⁰ Türk ve Rum kesimleri olarak ikiye ayrılmış olan Kıbrıs Adası'nın bağımsız bir devlet olarak birleştirilmesini öngören Annan Planı Nisan 2004'te Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ve Kıbrıs Cumhuriyeti'nde referanduma sunulmuştur. Plan, Türk tarafından yüzde 65 oranında kabul görmüş ancak Rumların yüzde 76 oranında red oyu kullanması nedeniyle uygulamaya konulamamıştır.

indirgemıştır. Ordu ise iç tehditler nedeniyle AKP hükümetlerinin politikalarını kurumsal olmayan mekanizmalar ile etkilemiştir. Bu durum Desch'in iç tehditlerin yüksek, dış tehditlerin düşük olduğu durumlarda ordunun siyasete müdahalesi en yüksek seviyededir savına Türkiye örneğinde geçerlilik kazandırmaktadır. Ayrıca, ordunun iç tehditler nedeniyle kurumsal olmayan mekanizmalar ile siyasete müdahale etmesi Türkiye'nin AKP hükümetleri döneminde demokrasisinin sağlamlaşma olasılığına olumsuz olarak etki eden unsurlardan biri olmuştur.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK SİYASETİNDE ORDUNUN ROLÜ

Türk siyasal yaşamında en önemli aktörlerden biri olan ordunun siyasetteki rolü modern Türkiye'nin tarihinden çok daha öncelere dayanmaktadır. Orta Asya'da Türkler göçebe olarak yaşamışlar ve sürekli olarak bir yerden başka bir yere orduları sayesinde göç edebilmişlerdir. Osmanlı tarihinde imparatorluğu kuran, en geniş sınırlara ulaşmasını sağlayan, vergisini toplayan ve Batılılaşma reformlarını gerçekleştiren hep ordu olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nı izleyen Türk Kurtuluş Savaşı ordu ve halkın ortak mücadelesi ile kazanılmış ve aynı ordu yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ni batılılaştıracak ve modernleştirecek Atatürk devrimlerinin ve ilkelerinin koruyucusu ve kollayıcısı görevini üstlenmiştir. Her ne kadar Cumhuriyetin kuruluşu ile birlikte Atatürk ordunun siyasetteki etkisini azaltmak için bazı önlemler almışsa da çok partili hayata geçiş ile başlayan demokratikleşme sürecinde ordu iki doğrudan (27 Mayıs 1960 ve 12 Eylül 1980) ve iki dolaylı yani muhtıra niteliğindeki darbeler ile (12 Mart 1971 ve 28 Şubat 1997) siyasete müdahale etmiştir. Ordu gerçekleştirdiği her darbenin ardından demokrasiye geçişi ise en kısa sürede sağlamakla birlikte TSK'nın siyasal özerkliğini arttırıcı anayasal ve yasal düzenlemeler yapmıştır. Böylece ordu kendine çeşitli çıkış garantileri sağlamıştır.

Bu çerçevede, bu bölümün "Cumhuriyetin Kuruluşu ve Tek Partili Hayat" alt başlıklı kısmında çok kısa bir şekilde Osmanlı İmparatorluğu döneminde ordunun siyasetteki etkisi ele alındıktan sonra, cumhuriyetin kuruluşu ile tek partili dönemde ordu ile ilgili yapılan düzenlemeler incelenecektir. Ardından, 1950'lerde çok partili hayata geçiş ile iktidara gelen Demokrat Parti ile ordu ilişkileri ele alınacak ve 1960 darbesinin nedenleri analiz edilecektir. Sonrasında ise 1971 muhtırasına giden süreç, Türk siyasetinde partiler ve halk arasındaki kutuplaşma ve bölünmenin en fazla gerçekleştiği ve siyasete anarşinin damgasını vurduğu 1970- 1980 dönemi ve 1980 darbesine yol açan faktörler üzerinde durulacaktır. Bu bölümde ayrıca ordunun her darbe sonrasında elde ettiği siyasete etkide bulunmasını sağlayan ayrıcalıklara yani çıkış garantilerine kısaca yer verilecektir. 1980 ve 1990'lı yıllarda ordunun

siyasetteki rolündeki artışın önemli nedenleri bulunmaktadır. Bunlardan biri her darbe sonrasında ordunun anayasal düzenlemeler aracılığı ile sahip olduğu ayrıcalıklar olmuştur. Bir diğeri de gittikçe artan iki iç tehdit yani siyasal İslamdaki yükseliş ve Kürt ayrılıkçı hareketinin PKK terörü şeklindeki artışıdır. Turgut Özal PKK terörüne karşı siyasal zeminde çözüm arayışlarına girişmiştir. Ancak, PKK teröründeki artış 1990’lı yıllarda özellikle Tansu Çiller başkanlığındaki Doğru Yol Partisi (DYP) – Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) koalisyonunda askerin Kürt sorunu ile ilgili tüm konularda baskın bir rol oynamasına yol açmıştır. Siyasal İslam tehdidindeki artış nedeniyle ise ordu 28 Şubat süreci ile siyasete müdahalede bulunmuştur. Dolayısıyla bu bölümde ayrıca, 1980’li ve 1990’lı yıllarda iç tehditlerde meydana gelen artış nedeniyle ordunun siyaseti önemli derecede etkilediği belirtilecektir. Bölümün sonunda ise 3 Kasım 2002 yılında başlayan Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarı dönemindeki sivil-asker ilişkileri ele alınacaktır.

2.1. CUMHURİYETİN KURULUŞU VE TEK PARTİ DÖNEMİ

Türk tarihinde ordu siyasette her zaman etkin bir rol oynamıştır. Türkler Orta Asya’da tarih sahnesine “bir ulustan daha çok bir ordu olarak çıkmışlardır”.⁷¹ Türklerin Orta Asya’dan Anadolu’ya geçerek hâkimiyeti elde etmeleri ve 1299 yılında kurulan ve dünyanın en büyük imparatorluklarından birine dönüşen Osmanlı Beyliği gücünü ordusundan almıştır. Tarihçi Albert Lybyer’in ifadesiyle Osmanlı İmparatorluğu “her şeyden önce bir ordudur”.⁷² İmparatorluk ordunun fetihlerini devam ettirerek elde ettiği ganimetler yoluyla yüzyıllarca ayakta kalmayı başarmıştır. Osmanlı İmparatorluğu’nda devletin önemli işlevlerini yerine getiren de hep ordu olmuştur. Örneğin, devlet adına vergi toplamak, vilayetleri yönetmek ve devlet yatırımları ile ilgilenmek ordunun görevleri arasında yer almıştır.⁷³ Ayrıca, Osmanlı döneminde ordu siyasetteki etkisini de 36 padişahın 12’sini tahttan indirmek

⁷¹ Jenkins, s. 10.

⁷² Albert Howe Lybyer, **The Government of the Ottoman Empire in the Age of Suleiman the Magnificent**, Harvard University Press, Cambridge, 1913, s. 90.

⁷³ Bener Karakartal, “Turkey: The Army as the Guardian of the Political Order”, **The Political Dilemmas of Military Regimes**, der. Cristopher Clapham ve George Philip, Croom Helm, London, 1985, s. 47; Ali Kazancıgil, “The Ottoman – Turkish State and Kemalism”, **Atatürk, Founder of a Modern State**, der. Ali Kazancıgil ve Ergun Özbudun, Archon Books, Hamden, Conn., 1981, ss. 41-43.

suretiyle göstermiştir. Ancak, ordu yine de padişahın yerine geçip iktidarı ele geçirmeye çalışmamıştır.⁷⁴

Gerileme döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk modernleşme hareketlerini Sultan III. Selim ile II. Mahmud orduda başlatmışlardır. Yapılan reformların başlangıçtaki hedefi iyi eğitilmiş ve disipline edilmiş bir ordu yaratmak ve ordunun otoriteye bağlılığını sağlamak olmuştur.⁷⁵ İlk modernleşme ve batılılaşma hareketlerinin öncüsü olan ordu bu nedenle Cumhuriyetin kuruluşunda Atatürk devrimlerinin koruyucusu ve kollayıcısı görevlerini üstlenmiştir.

Cumhuriyetin kuruluşunun ardından Atatürk Türkiye'yi batılılaştırmak ve modernleştirmek amacıyla birçok reformu uygulamaya geçirmiştir. Özellikle dinin siyasal hayattan çıkarılması amacıyla önemli reformlar yapılmıştır. Medeni Kanunu'nun İsviçre sistemi temel alınarak kabul edilmesi, dini eğitim veren okulların kapatılması, Latin alfabesinin ve uluslararası takvimin kabul edilmesi ve İslamın devletin resmi dini olmaktan çıkarılması bu reformlardan bazılarıdır. Ancak, bu reformlar ile İslamın Türkiye'de yok edilmesi amaçlanmamış, dini bireylerin kişisel tercihi haline getirmek hedeflenmiştir. Ayrıca, din özgürlüğüne her zaman için bireysel düzeyde saygı gösterilmiş, İslamı siyasete alet etmek isteyen organize hareketler ise sert biçimde yasaklanmıştır.⁷⁶ Tek parti döneminde reformların uygulamaya konulmasının başarılmasındaki en önemli nedenlerinden biri ise ordunun desteği olmuştur.⁷⁷ Ordu, Kemalist cumhuriyetin gelişimine ve korunmasına büyük destek vermiştir. Ordunun rejime olan bağlılığı 1935 yılında ordu İç Hizmet Kanunu'nun 34. maddesine eklenen, çok partili yıllarda gerçekleşen askeri darbelerin gerekçesini oluşturacak olan, "ordunun görevi Türk vatanını ve Türkiye Cumhuriyeti'ni Anayasa'ya göre korumaktır" maddesiyle güçlendirilmiştir. Ayrıca,

⁷⁴ Bkz, Erhan Afyoncu, Ahmet Önal ve Uğur Demir, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Askeri İsyanlar ve Darbeler**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2010, ss. 6- 13.

⁷⁵ Metin Heper ve Aylin Güney. "The Military and Democracy in the Third Turkish Republic", **Armed Forces & Society**, Cilt: 22, Sayı: 4, 1996, s. 96.

⁷⁶ Ergun Özbudun, "Turkey: Crises, Interruptions, and Reequilibrations", **Politics in Developing Countries: Comparing Experiences with Democracy**, der. Larry Diamond, Juan J. Linz ve Seymour Martin Lipset, Lynne Rienner Publishers, Boulder, 1995, s. 227.

⁷⁷ Ergun Özbudun, **The Role of Military in Recent Turkish Politics**, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Center for International Affairs, Occasional Papers in International Affairs, November 1966, s. 8.

emekli askerlerin 1940'lı yıllara kadar Meclis'in yüzde 20'sini Bakanlar Kurulu üyelerinin ise dörtte birini oluşturması ve CHP'nin yönetim kadrolarında yer almaları da Kemalist rejimin korunması ve sürdürülmesi için önemli bir imkan yaratmıştır.

29 Ekim 1923'te kurduğu Türkiye Cumhuriyeti'ni modernleştirmek ve Batı medeniyetlerinin seviyesine ulaştırmak amacıyla yaptığı reformlara ek olarak Atatürk altı tane de ilke belirlemiştir. Bu ilkeler laiklik, milliyetçilik, halkçılık, inkılapçılık, cumhuriyetçilik ve devletçilik'tir. Laiklik din ve devlet işlerinin ayrılması, dinin kamusal alandan çıkarılması ve dini kurumların üstünde devletin tam denetimin kurulması anlamında kullanılmıştır. Milliyetçilik ilkesiyle de dinsel ve etnik farklılıklar gözetilmeyerek, Türk ulus-devletinin Türk dili ve kültürü temelinde güçlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu çerçevede, tüm vatandaşlar köklerine ve konuştukları dillere bakılmaksızın Türk ulusunu bünyesinde değerlendirilmiştir. İlk defa I. Dünya Savaşı sırasında vurgulanan halkçılık ise ulusal dayanışma ve bütün ulusun çıkarlarını topluluk ya da sınıf çıkarlarının üstünde tutma düşüncesini temel almaktadır. Ayrıca, cumhuriyetçilik saltanatın kaldırılmasını meşrulaştırmış, inkılapçılık sürekli değişimi ve Kemalist reform programını desteklemeye içten bağlı olmayı ifade etmiş ve devletçilik ise devletin ekonomik alandaki üstünlüğü anlamında yeni bir kavram olarak ortaya çıkmıştır.⁷⁸

Devletin kurucusu ve Kemalist ideolojinin ve reformların savunucusu olan ordu ortaya çıkan tehditler karşısında kendini Kemalist ilkeleri korumaya adanmıştır. Kemalist ilkeler ve ordunun bu ilkelerin temel koruyucusu olduğu düşüncesi askeri okullara giren öğrencilerin kalbine ve beynine daha ilk günlerinden itibaren işlenmiştir.⁷⁹ Kemalist ilkelerden bazılarının, devletçilik gibi, zamanla önemi azalırken, özellikle laiklik ve milliyetçilik ilkeleri tehdit edilmeye başlanmıştır. Günümüzde, özellikle 12 Eylül 1980 darbesi sonrasında yükselişe geçen siyasal İslam laiklik ilkesini tehdit etmeye devam etmektedir. Örneğin ordu, Refahyol hükümeti döneminde laiklik ilkesine yönelik tehdit karşısında 1997 yılında 28 Şubat

⁷⁸ Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, 24. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, , 2009, ss. 269- 270.

⁷⁹ Tanel Demirel, "The Turkish Military's Decision to Intervene: 12 September 1980", **Armed Forces & Society**, Cilt: 29, Sayı: 2, 2003, s. 255.

sürecini başlatarak sivil bir iktidarın sonunu getirmiştir. Ayrıca, Türk ulusu kavramı üzerine kurulan milliyetçilik ilkesi Kürt grupları da Türk ulus devletinin içinde kabul etmiş ve ayrı bir Kurt ulusu tanımamıştır. Bu nedenle Türkiye halen ayrılıkçı Kürt hareketi ve bunun uzantısı olan PKK terör örgütü tarafından tehdit edilmektedir. Ordu PKK terörü ile mücadelede 1990 sonrasında insiyatifi kendi eline alarak sivil alana müdahale etmiştir. Diğer taraftan, 1935 yılında yapılan CHP'nin 4. Kurultay'ında devletin Kemalist ilkeleri CHP parti programına dahil edilmiş, 1937 yılında Anayasa'nın 2. maddesinde yapılan bir değişiklikle de ilkeler Anayasa'ya eklenmiştir. Böylece CHP'nin parti programında ve Anayasa'da parti devlet kaynaşması sağlanmıştır.⁸⁰

Atatürk ülkenin modernleşmesi için yapmış olduğu reformların yanı sıra ordunun siyasetle ilişkisinin kesilmesi doğrultusunda da önemli reformlar gerçekleştirmiştir. Esas itibarıyla, Atatürk'ün ordunun siyaset dışında kalması gerektiği konusundaki düşünceleri askerlik yıllarına dayanmaktadır. Örneğin, 1909'da yapılan İttihat ve Terakki Kongresi'nde Atatürk, ordunun siyaset içinde etkin bir rol oynamasının devlete zarar verdiğinden söz etmiştir.⁸¹ Birinci Dünya Savaşı'nın Osmanlı'nın yenilgisiyle sonuçlandığını ilan eden 1918 tarihli Mondros Ateşkes Anlaşması'ndan kısa bir süre sonra ise Atatürk Minber Gazetesi'ne verdiği bir röportajda hayatı Trablusgarp ve Balkan Savaşları'nda geçmiş bir komutan olarak “Her ne kadar kendimde ordulardan, muharebelerden ve askeri hususlardan bahsetmek için kuvvetli bir selahiyet görüyorsam da siyasetten bahsetmek hususunu ilgililere bırakmayı uygun buluyorum” demiştir.⁸² Bu ifade, siyasetle uğraşan

⁸⁰ Hikmet Bila, **CHP 1919- 2009**, 4. Baskı, Doğan Yayınları, İstanbul, 2008, ss. 60- 64.

⁸¹ Mustafa Kemal bu durumu şöyle ifade etmiştir. “Ordu ile Cemiyeti ayıralım. Cemiyet tam manasıyla siyasi bir parti halinde milletin bünyesinde kök salsın, ordu da asli vazifesiyle uğraşsın. Bunun için Cemiyetin muhtaç olduğu subayları veyahut cemiyette kalmak isteyen ordu mensuplarını, istifa suretiyle ordudan çıkaralım. Cemiyete mal edelim. Bundan sonra askerlerin herhangi bir partiye, siyasi bir teşekküle girmelerini önleyecek kanuni müeyyideler koyalım”. Mehmet Saray, “Devlet Yönetiminde Ordunun Yeri ve Rolü Hakkında Bir Örnek: İttihat ve Terakki Devrinde Ordunun Millet ve Devlet Yönetimindeki Tesiri”, **İkinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri, (II. Ankara, 3, 5. 10. 1984)**, Ankara, 1985, ss. 86- 87.

⁸² Minber Gazetesi'nde Atatürk ile yapılan röportajların bir derlemesi için bkz, Erol Kaya, **Minber: Mustafa Kemal Atatürk'ün İlk Gazetesi- Açıklamalı Çevirisi**, Ebabil Yayınları, Ankara, 2007. Minber Gazetesi 1 Kasım 1918- 21 Aralık 1918 tarihleri arasındaki kısa sürede İstanbul'da yayınlanmıştır. Gazetenin sahibi Ali Fethi Bey'dir (Okyar). Atatürk de gazetenin kuruluş sermayesine katkıda bulunmuştur. Gazete Atatürk ile yapılan röportajları yayınlaması nedeniyle Milli Mücadeleyi başlatmadan önce fikirlerinin öğrenilmesi açısından önem taşımaktadır.

ordunun savaşma gücünü yitireceğini özellikle Balkan Savaşları'nda görmüş olan Atatürk'ün ordunun siyaset dışı kalmasına verdiği önemin bir başka göstergesidir.

Atatürk bu düşünceleri çerçevesinde Cumhuriyetin kuruluşunda daha iki ay geçmeden, 19 Kasım 1923 tarihinde, "TBMM'ye Seçilen ve Seçilecek olan Ordu Mensuplarının Tabi Olacakları Şartlar Hakkındaki Kanun"u çıkarttırmıştır. Bu Kanuna göre, gelecek seçimlerde subay ve askerlere milletvekili olabilmeleri için öncelikle ordudan istifa etmeleri zorunluluğu getirilmiş ve meclisteki kuvvet komutanlarının komutanlık görevlerinden istifa etmedikleri sürece meclis görüşmelerine katılmaları yasaklanmıştır.⁸³ Ardından, 1924 Anayasası'na "hiç kimse, aynı zamanda hem milletvekili hem de hükümete bağlı bir memuriyette bulunamaz" (23. madde) ilkesi eklenmiştir. Askerin siyasete karışması yasağı 1930 yılında Askeri Ceza Kanunu'nun 148. maddesiyle güçlendirilmiştir. Buna göre, herhangi bir ordu mensubunun siyasi bir partiye üye olması, siyasi toplantılar yapması veya bu toplantılara katılması, siyasi içerikli bildiri hazırlaması ya da imzalaması suç sayılmıştır.

Sivil-asker ilişkilerine yönelik reformlar ile Atatürk, ordunun kendisine ve rejime tamamen sadık kalmasını da güvence altına almak istemiştir.⁸⁴ 1925 yılında Genelkurmay Başkanlığı'na askerlerin siyasetle ilgilenmemeleri gerektiğine inanan Fevzi Çakmak'ın atanarak 1945 yılına kadar görevde bırakılması da ordunun siyasetten uzak tutulmasına büyük katkıda bulunmuştur. Aslında tek parti döneminde ordunun iç ve dış politikada pek bir rolü olmamıştır. Ordu daha çok tek parti CHP'nin denetiminde devletin bir aracı haline gelmiştir.⁸⁵ Bu dönemde dış politikaya ise özellikle iki lider, Atatürk ve onun ölümünün ardından özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra İsmet İnönü hakim olmuştur.⁸⁶

⁸³ Ümit Özdağ'a göre Atatürk'ün subay milletvekillerini meclisteki görüşmelerden uzak tutmasının asıl nedeni kendisine karşı ordu tabanına dayanan bir muhalefetin önüne geçerek ordunun kendi denetiminin dışına çıkmasına engel olmaktır. Bkz, Ümit Özdağ, **Ordu Siyaset İlişkisi: Atatürk ve İnönü Dönemleri**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1991, s. 48.

⁸⁴ George S. Harris, "The Role of Military in Turkish Politics- Part 1", **Middle East Journal**, 19 Kış 1965, s. 56; Daniel Larner ve Richard O. Robinson, "Swords and Ploughshares: The Turkish Army as a Modernizing Force", **World Politics**, Cilt: 13, No: 1, 1960, s. 22.

⁸⁵ Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, 7. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2008, s. 18.

⁸⁶ İlhan Uzgel, "TDP'nin Oluşturulması", **Türk Dış Politikası, Cilt 1: 1919-1980**, der. Baskın Oran, 10. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, , 2004, ss. 73- 74.

2.2. ÇOK PARTİLİ DÖNEM

2.2.1. Çok Partili Döneme Geçiş, Demokrat Parti İktidarı ve 1960 Darbesi

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 1 Kasım 1945 tarihinde TBMM’de yaptığı tarihi konuşmasında Türk siyasetindeki temel eksikliğin bir muhalefet partisinin yokluğu olduğunu kabul etmiş ve “memleketin ihtiyaçları sevgiyle, hürriyet ve demokrasi havasının tabii işlemesi sayesinde, başka siyasi partinin de kurulması mümkün olacaktır”⁸⁷ diyerek çok partili siyasetin başlayabileceğini vurgulamıştır. İkinci Dünya Savaşı’nın son aşamalarında Türkiye savaşa Müttefik Kuvvetler’in yanında girmiştir. Savaş sonrası çift kutuplu dünyada da Stalin’in Boğazlar’da hak iddia etmesi ve Kars ile Aradahan’ı alma isteklerini belirtmesi üzerine Türkiye kendini yine Müttefik Kuvvetler’in yer aldığı Batı demokrasilerinin safhında bulmuştur. Bu nedenle Türkiye kısa bir süre içerisinde NATO üyesi olmuştur. Ancak, Türkiye’nin Batı demokrasilerinin yanında yer alması için kendisinin demokratikleşmesi yani tek partili hayattan çok partili hayata geçmesi gerekmiştir. Bu önemli uluslararası nedenin dışında, savaş döneminde yaşanan kıtlığın doğurduğu sosyal ve ekonomik sıkıntılar halkta CHP dışında başka iktidar seçenekleri arayışı doğurmuştur.

Çok partili siyasal yaşama geçme kararının ardından birçok siyasal parti kurulmuştur ancak bunların arasında en önemlisi Türkiye’nin 1950- 1960 yılları arasındaki siyasal yaşamına damga vuracak olanı Demokrat Parti’dir (DP). DP, CHP içindeki muhalefetin önde gelenlerinden, Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan tarafından 7 Ocak 1946 tarihinde kurulmuştur. DP listeli basit çoğunluk sistemin uygulandığı ve “gizli oy-açık tasnif” ilkesinin geçerli olmadığı 1946 genel seçimlerinde 59 milletvekili çıkarmayı başarmıştır.⁸⁸ 1950 genel seçimlerinde aynı hata yapılmamış ve Şubat 1950’de kabul edilen yeni seçim

⁸⁷ Kazım Öztürk, **Cumhurbaşkanlarının Türkiye Büyük Millet Meclisi’ni Açış Nutukları**, İstanbul, 1969, s. 379.

⁸⁸ Seçimlerde DP’nin yaşadığı önemli bir sıkıntı da örgütlenmede yaşadığı problemler olmuştur. DP 16 ilde (Ağrı, Bingöl, Bitlis, Çoruh, Diyarbakır, Gümüşhane, Hakkari, Kars, Kırşehir, Malatya, Mardin, Muş, Niğde, Rize, Siirt, Van) örgütlenmeyi tamamlayamadığı için seçimlere katılamamıştır. Metin Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, 2. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1990, s. 169. 1946 seçimlerinde CHP adayları çoğunlukla emekli askerler, tanınmış siyasi kişilikler, yüksek idari görevliler ve az sayıdaki serbest meslek sahiplerinden oluşurken, DP 52 avukat, 41 toprak sahibi, 40 doktor, 39 işadamları, 15 emekli general, 14 mühendis, 13 öğretmen ve geriye kalanları da farklı meslek gruplarından kişiler ile seçimlere katılmıştır. Kemal Karpaz, **Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Temeller**, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1967, s. 143.

kanunu ile seçimler “gizli oy- açık tasnif” ilkesi çerçevesinde yargı denetiminde yapılmıştır. Böylece DP, CHP’nin aldığı 69 milletvekiline karşı 396 milletvekili elde ederek ezici bir şekilde seçimleri kazanmış ve Türkiye Cumhuriyeti’nin tam anlamıyla çok partili hayata geçmesini sağlamıştır.⁸⁹ CHP’nin Cumhuriyetin kuruluşundan beri devam eden 27 yıllık iktidarı ise sona ermiştir. Eski başbakanlardan Celal Bayar cumhurbaşkanı, toprak ağası ve hukukçu olan Adnan Menderes ise başbakan olarak göreve başlamıştır.

DP on yıllık siyasi hayatının ilk yarısında büyük başarılar gösterirken, ikinci yarısında siyasi ve ekonomik hayattaki başarısızlıklarını otoriter politikalar izlemek suretiyle örtmeye çalışmıştır. İktidarının ilk dört yılında Truman Doktrini ve bunun uzantısı olan Marshall Yardımı ile DP tarımda makinalaşmaya girmiş ve sektördeki üretimin muazzam artışına neden olmuştur. Bu dönemde milli gelirde toplamda yüzde 38.9 oranında bir artış gerçekleşmiştir. DP’nin ilk iktidar döneminde sağladığı ekonomik başarının ardında ise yıllık bazda yüzde 11 olarak gerçekleşen tarımsal büyüme yatmaktadır. DP sanayi alanında da başarılı girişimlerde bulunmuştur. Bu başarıları sonucu 1954 genel seçimlerde yüzde 57. 6 oy oranı ile Cumhuriyet tarihinde kırılamayan bir rekoru elde etmiştir. Sonraki yıllarda ise DP’nin yıldızı büyüyen ekonomik bunalım ve egemen seçkin sınıfın bazı kesimlerinin, özellikle de aydınlar ve askerlerin, hükümetten soğumasıyla sönmeye başlamıştır.⁹⁰

1954 seçimlerinin ardından ekonomik canlanma dönemi sona ermiştir. Ekonomik büyüme yüzde 13 civarından yüzde 4 civarına düşmüş, 1955 yılındaki ticaret açığı ise 1950’dekinin sekiz katına çıkmıştır. Hükümetin daha etkin bir vergilendirme sistemi getirmek yerine dışarıdan alınan borç ile ülkeyi yönetmesi ve Merkez Bankası’ndan borç almayı tercih etmesi ise enflasyonu arttırmaya başlamıştır. 1950 yılında yüzde 3 olan enflasyon oranı 1957’de yüzde 20’ye çıkmıştır. 1954 sonrasında ekonomideki bir diğer sorun ise hükümetin ekonomik

⁸⁹ CHP’nin yüzde 39.4 DP’nin ise yüzde 52.7 oy oranına sahip olmasına rağmen milletvekili dağılımında böyle büyük bir farkın oluşmasındaki etken listeli basit çoğunluk sistemidir. Şayet seçimlerde “nisbi temsil sistemi” uygulanmış olsaydı DP 261, CHP ise 195 milletvekili çıkaracaktı. Ensar Yılmaz, **Türkiye’nin Demokrasiye Geçiş Yılları 1946- 1950**, Birey Yayınları, İstanbul, 2008, s. 371.

⁹⁰ Zürcher, s. 327.

gerçekleri kabul etmek yerine, fiyat denetimini arttırmayı amaçlayarak 1940 tarihli Milli Koruma Kanunu’nu tekrar yürürlüğe koymasıyla ortaya çıkan karaborsanın canlanması olmuştur.⁹¹

Ekonomik bozulma, 1957 yılındaki seçimlerde DP’nin kırsal kesimdeki desteğinin bir ölçüde kaybolmasına neden olmuştur. Ancak, yine de DP köylü halkın desteğini büyük ölçüde kendisinde toplamayı başarmıştır. Esas önemli sorun ise ordu mensuplarının, bürokrasinin ve aydınların DP’ye verdiği desteğin eksilmesidir. Bu duruma bir ölçüde ekonomik sıkıntılar ve enflasyon neden olmuştur, ancak esas önemli olan etken hükümetin otoriter uygulamaları arttırmasıdır. 1954 sonrasında DP ekonomik liberalizmi kurtarmak için siyasal liberalizmi geniş oranda feda etmiştir.⁹² Bu çerçevede, DP, Kemalist rejimden uzaklaşma sinyalleri göstermiş; muhalif siyasi partilere baskısını arttırmış; CHP’nin güçlü olduğu Malatya’yı ikiye bölerek Adıyaman’ı il yapmış ve ayrıca Cumhuriyetçi Köylü Partisi’ne oy veren Kırşehir’i ilçe yaparak seçmenin cezalandırılması yöntemine başvurmuş; her zaman problem yaşadığı bürokrasinin önde gelenlerini tasfiye etmek amacıyla emeklilik yaşlarında bürokratların aleyhinde düzenlemeler yapmış; 1946- 1950 döneminin aksine desteği muhalefete doğru kayan üniversite öğretim üyelerinin aktif siyasetle uğraşmasını yasaklamış ve ayrıca düşünceleri nedeniyle bazı öğretim üyelerini Milli Eğitim Bakanlığı emrine almış; ve basın özgürlüğünün kısıtlanması yönünde ağır düzenlemeler yaparak gazetecilere şeref, haysiyet ve itibar kıran ayrıca toplumu heyecana sürükleyecek haber ve yazıları nedeniyle ağır hapis cezaları getirmiştir.⁹³

Yukarıda ayrıntıları ile açıklanan 1960 darbesine zemin hazırlayan ekonomik sıkıntılar ve otoriter eğilimlere bir de laiklik sorunu eklenmiştir. DP ezanı Arapçalaştırmış, okullarda isteğe bağlı din dersleri koymuş, yeni camiler inşa etmiş, İmam Hatip okullarının sayısını arttırmış, dini yayınların satışına izin vermiş ve tarikatların varlığını kabul etmiştir. Bu durum, kendini Atatürk’ün mirasının bekçisi

⁹¹ Zürcher, ss. 333- 334.

⁹² Zürcher, s. 335.

⁹³ Ümit Özdağ, **Menderes Döneminde Ordu- Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali**, 2. Baskı, Boyut Yayınları, İstanbul, 2004 (27 Mayıs İhtilali), ss. 55- 62.

olarak gören ordu içinde DP'nin Kemalist geleneklere özellikle de laiklik ilkesine ihanet ettiği kanısını güçlendirmiştir.⁹⁴

1960 darbesinin bir diğer önemli nedeni ise DP ile ordu arasındaki ilişkilerdir. DP döneminde yeni bir işadamları ve yatırımcılar sınıfının ortaya çıkması Kemalizmin en önemli savunucularından olan ordunun ve sivil bürokrasinin öneminin ve gücünün zayıflamasına yol açmıştır. Sürdürülen enflasyonist politikalar nedeniyle sivil ve asker bürokratlar maddi sıkıntılarla karşılaşmış, ücretleri hızlı bir şekilde artan enflasyon oranının altında ezilmiştir.⁹⁵ Sonuç olarak, sivil bürokrasi ve ordu yükselen enflasyon nedeniyle siyasi ve sosyal etkisini kaybetmiştir. DP ile ordu arasındaki ilişkilerin gerilmesindeki bir diğer neden ise DP'nin ordu içindeki atamalarda kendine yakın olan askerlere kayırmacılık yapması⁹⁶ ve Başbakan Menderes'in "Battalgazi Ordusu" ve "Ben bu orduyu astsubaylarla yönetim" gibi talihsiz ifadeler kullanarak orduyu rencide etmesidir.⁹⁷

Yukarıda analiz edilen ekonomik sıkıntılar, otoriter eğilimlere yönelim, Kemalist laik düzenin yaşadığı tehlike, sivil ve ordu bürokrasinin sosyal ve siyasi etkinliğini kaybetmesi üzerine alt rütbeli subaylar yıllardan beri planlarını sürdürdükleri darbeyi 27 Mayıs 1960 tarihinde gerçekleştirerek iktidarı ele geçirmişlerdir. Darbeyi gerçekleştiren alt rütbeli subaylar müdahalenin kamuoyu tarafından ve ordunun müdahale dışında kalan unsurlarınca kolay bir şekilde

⁹⁴ Zürcher, ss. 340- 341; Levent Ünsaldı, **Türkiye’de Asker ve Siyaset**, çev. Orçun Türkay, Kitapyayinevi, İstanbul, 2008, s. 64.

⁹⁵ Frank Tachau ve Metin Heper, "The State, Politics and Military in Turkey", **Comparative Politics**, Cilt 16, No: 1, 1983, ss. 20- 21.

⁹⁶ James Brown, "The Politics of Disengagement in Turkey: The Kemalist Tradition", **The Decline of Military Regimes, The Civilian Influence**, der. Constantine P. Danopoulos, Westview Press, Boulder, 1988, s. 134.

⁹⁷ Özdağ, **27 Mayıs İhtilali**, s. 52. Milli Birlik Komitesi Üyesi Cemal Madanoğlu DP yöneticilerinin generalleri nasıl rencide ettiğini ve orduya karşı nasıl bir yaklaşım içinde olduklarını 1955 yılındaki 29 Ekim törenlerinde gerçekleşen çok ilginç bir olayla anlatır: "*Neden olduğunu bilemiyorum. Milli Savunma Bakanı kendisinden şöyle 15- 20 adım açıkta bulundu. Genelkurmay Başkanına ve yanındakilere bakarken, Genelkurmay Başkanını şöyle parmağıyla işaret yaparak yanına çağırmış. Buna Genelkurmay Başkanı çok sinirlenmiş. Sen kimi çağırıyorsun? Nasıl çağırıyorsun diye azarlarcasına bağırması. İki taraftan teskin etmişler. Ama bu durum, sanki havadan telsizle veriliyormuş gibi mürettep kolordu subaylarına intikal etmiş ve bu durumda mürettep kolordunun komutanı yanına tümen komutanlarını, alay komutanlarını alıp şöyle 8- 10 kişilik bir grup halinde tören üniformalarıyla gelip kılıçlarıyla selam vererek Genelkurmay Başkanının karşısına çıkmışlar. Demişler ki, Efendim, çok üzüldük. Sizden emir bekliyoruz. Emredin şimdi başta Celal Bayar olmak üzere hepsini içeri tıkalım.*" Abdi İpekçi ve Ömer Sami Coşar, **İhtilalin İcyüzü**, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1966, ss. 300- 301.

benimsenmesi ve meşruiyetinin de sağlamaştırılması amacıyla daha önce Kara Kuvvetleri Komutanı olduğu dönemde izine gönderilen Cemal Gürsel'i müdahalenin başına getirmişlerdir.⁹⁸ Cemal Gürsel ilk iş olarak yasama yetkisini kullanmak amacıyla "Milli Birlik Komitesi" (MBK) adında askerlerden oluşan 38 kişilik bir organ kurmuştur. MBK 7 Aralık 1960 tarihinde çıkardığı bir yasa ile yeni anayasayı hazırlayacak Kurucu Meclis'in yapısını belirlemiştir. Bu çerçevede Kurucu Meclis, MBK ve DP dışındaki siyasi partiler, sivil toplum, üniversite ve yargı çevrelerinden oluşan Temsilciler Meclisi⁹⁹ olmak üzere iki kanattan oluşturulmuştur. Temsilciler Meclisi içinden ise 20 kişilik bir Anayasa Komisyonu belirlenmiştir. Kısa bir sürede oluşturulan yeni anayasa yapılan referandumda halk onayını almasıyla 20 Temmuz 1961 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

1961 Anayasası siyasal ve toplumsal yaşama ilişkin birçok yeni düzenleme getirmiştir. Yapılan yeniliklerden en önemlilerinden biri egemenliğin kullanılmasına yönelik olmuştur. Bu çerçevede, Millet Meclisi ve Senato olmak üzere çift kanatlı meclis yapısına geçilmiştir. Millet Meclisinin kararlarının irdelemesi amacıyla kurulan Senato'ya yine DP gibi bir partinin çoğunluk diktası kurmaması için ihtiyaç duyulmuştur.¹⁰⁰ Ayrıca, senato üyeliklerinin önemli bir bölümüne emekli askerlerin yerleştirilmesi suretiyle orduya siyasete müdahale imkanı tanınmıştır. 1961 Anayasası ile kurulan bir diğer önemli yapı ise kanunların ve TBMM içtüzüğünün Anayasaya uygunluğunu denetleme amacıyla kurulan Anayasa Mahkemesi'dir. 1961 Anayasası seçim sistemi ve Siyasi Partiler Kanunu'nda da yenilikler getirmiştir, örneğin önemli bir yenilik olarak "nisbi temsil sistemi" benimsenmiştir. Ayrıca, üniversite özerkliğinin korunması ve basın özgürlüğünün genişletilmesi amacıyla da düzenlemeler yapılmıştır.¹⁰¹

⁹⁸ Erdoğan Günel, **Türkiye'de Demokrasinin Yüzyıllık Serüveni (1908- 2008)**, Karakutu Yayınları, İstanbul, 2009, s. 146.

⁹⁹ Temsilciler Meclisi şu grupların temsilcilerinden oluşmaktaydı: Devlet Başkanı, MBK üyeleri, Bakanlar Kurulu üyeleri, il temsilcileri, siyasi partiler olarak CHP ve Cumhuriyetçi Köylü Partisi temsilcileri, baro temsilcileri, eski muharipler birliği temsilcileri, esnaf kuruluşları temsilcileri, gençlik temsilcisi, işçi sendikaları temsilcileri.

¹⁰⁰ Tevfik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi**, 4. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2008, s. 102.

¹⁰¹ 1961 Anayasası Türk siyasal yaşamında özgürlükleri en geniş çerçeveye oturtan anayasa olarak değerlendirilmektedir. Örneğin, anayasanın hazırlanması için oluşturulan üç komisyonda da yer alan Ord. Prof. Dr. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu 1961 Anayasasını şöyle tanımlamaktadır: "1961 Anayasası kanaatimizce Türkiye'nin Tanzimat'tan bu yana devam eden siyasi ve sosyal gelişmelerinin, evrim ve

Sivil-asker ilişkileri çerçevesinde 1961 Anayasası'nın getirdiği en önemli kurumsal yenilik ise Milli Güvenlik Kurulu'nun (MGK) kurulmasıdır. MGK'nın görevi Bakanlar Kurulu'na görüşlerini bildirmek olarak belirlenmiştir. Ayrıca 1961 Anayasası ile Genelkurmay Başkanlığı tekrar Başbakanlığa bağlanmış ve Genelkurmay Başkanı'nın atanması yönteminde de değişikliğe gidilerek Başbakanın teklifi üzerine Bakanlar Kurulu Kararı'yla atanan Genelkurmay Başkanı'nın, Bakanlar Kurulunun teklifi üzerine Cumhurbaşkanınca atanması öngörülmüştür. Bu yenilikler ile ordunun siyasetteki özerkliği artırılmıştır. Bu süreçte ise Yassıada'daki yargılamalar sona ermiş Başbakan Adnan Menderes, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve Maliye Bakanı Hasan Polatkan idam edilmiştir. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın cezası ise yaş haddinden müebbet hapse çevrilmiştir. İnfazlar Türk siyasi yaşamına gölge düşürmüş, ayrıca ordunun siyasetin tarafsız hakemi olma iddiasını önemli derecede zedelemiştir.¹⁰²

2.2.2. 12 Mart Muhtırası

15 Ekim 1961 tarihinde yeni dönemin ilk genel seçimleri yapılmıştır. DP'nin mirasçısı olarak görülen Adalet Partisi (AP) yüzde 34. 8 ve AP ile benzer ideolojiye sahip Yeni Türkiye Partisi (YTP) yüzde 13. 9 oy almışlardır. CHP ise yüzde 36. 7 oy oranı ile seçimlerden ikinci parti olarak çıkarken Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) yüzde 14 oy almıştır. Seçim sonuçlarına göre 27 Mayıs darbesini desteklemiş gibi gözüken halk 1961 seçimlerinde DP ideolojisine yakın partilere toplamda yüzde 48. 5 oy vermiştir. DP ideolojisine yakın partilerin aldığı yüksek oy oranı DP'yi darbe ile indiren alt rütbeli subaylar arasında tedirginliğe yol açmış, Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanları hariç olmak üzere subaylar yönetime tekrar müdahale etmeyi düşünmüşlerdir. Subaylar bu düşüncelerini 21 Ekim 1961 tarihli protokolü imzalayarak somutlaştırmışlardır. TBMM'nin seçimler sonrasında ilk toplantısını yapmasından önce müdahale edilmesini ve bütün siyasi partilerin kapatılmasını isteyen protokol, Devlet Başkanı Cemal Gürsel, İsmet İnönü ve

devrimlerinin en önemli eseridir. Bu Anayasa Türk halkının insanlık, haysiyet ve haklarını ve fikir ve vicdan hürriyetini demokratik bir düzen içinde ekonomik bir planla kalkınabilmesinin şaşmaz reçetesidir." Seçil Karal Akgün, **27 Mayıs: Bir İhtilal Bir Devrim Bir Anayasa**, ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2009, s. 183.

¹⁰² William Hale. **Türkiye'de Ordu ve Siyaset**, çev. Ahmet Fethi, Hil Yayınları, İstanbul, 1996. s. 130.

Genelkurmay Başkanı'nın çabaları sonucu sağlanan bir uzlaşma ile son bulmuştur. Bu çerçevede, subaylar Gürsel'in Cumhurbaşkanı seçilmesi, İnönü'nün başbakan olması ve DP'liler için af çıkarılmaması konularını kabul etmişlerdir.

26 Ekim 1961 tarihinde Cemal Gürsel Cumhurbaşkanı seçilmiş, AP ve CHP ise koalisyon hükümeti kurmuşlardır. Sağlanan uzlaşmadan rahatsızlık duyan kişilerden biri de Albay Talat Aydemir olmuştur.¹⁰³ Talat Aydemir, 1961 Anayasası ile getirilen sistemin siyasal ve sosyo-ekonomik hedeflerinin uygulamaya geçirilememiş olması, DP- CHP kutuplaşmasının yerini AP- CHP kutuplaşmasına bırakması ve Meclis ile Senato üyelerinden bazılarının halk ve orduyu karşı karşıya getirme çabası içinde oldukları gerekçeleriyle 22 Şubat 1962 ve 21 Mayıs 1963 tarihlerinde yanına bazı alt rütbeli subayları alarak darbe girişimlerinde bulunmuştur. Aydemir'in girişimleri Genelkurmay ile üst rütbeli subayların ve İnönü'nün engellemeleri ile sona erdirilmiştir. Aydemir'in darbe girişimlerine Genelkurmay ve üst rütbeli subayların karşı çıkması ordunun kışlasına dönme isteğinin en açık göstergesidir. Ancak, yine de olaylar siyasetteki rolü açısından ordu içindeki iki farklı eğilimi ortaya çıkarmıştır.¹⁰⁴

Talat Aydemir olaylarının ardından 1963- 1968 yılları arasında sivil-asker ilişkilerinde bir uzlaşma dönemi gerçekleşmiştir.¹⁰⁵ Ümit Cizre'ye göre bu yıllar arasındaki uzlaşının temelinde ise DP'nin mirasına konan AP'nin ilk Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala'nın 1964 yılındaki ölümüne kadar sürdürdüğü “sinme” ve “orduya bağlılık” politikası ile, Kasım 1964'te AP Genel Başkanı seçilen Süleyman Demirel'in başlattığı orduyu tarafsızlaştırarak onunla yakınlaşma politikası yatmaktadır.¹⁰⁶ AP tarafsızlaştırma politikasını ordu ile anti-komünizm temelinde uzlaşmaya, asker kökenli Cumhurbaşkanı seçmeye (Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay), ordunun görev ve yetkilerini arttırmaya, ordunun özlük işlerini elverdiği düzeyde karşılamaya ve MGK'da askeri kanadın ağırlığını siyasal karar alma

¹⁰³ Talat Aydemir, **Talat Aydemir'in Hatıraları**, May Matbaası, İstanbul, 1968, s. 111.

¹⁰⁴ Diren Çakmak, “Türkiye’de Asker Hükümet İlişkisi: Albay Talat Aydemir Örneği”, **Akademik Bakış**, Cilt: 1, Sayı: 1, 2008, 38- 39; Özbudun, **The Role of Military**, s. 36.

¹⁰⁵ Hale, s. 149.

¹⁰⁶ Ümit Cizre, **AP- Ordu İlişkileri: Bir İkilemin Anatomisi**, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 55.

süreçlerinde hesaba katmaya dayandırmıştır. Ancak, ordunun siyasetteki etki alanını yasal düzenlemeler ile kısmak yerine bu politikalar ile etkisizleştirme düşüncesi orduyu özerk ve inisiyatifli bir konumda bırakmış, siyasallaşma engellenememiş ve darbeci eğilimlerin güçlenmesiyle AP içinde de bölünmelere yol açmıştır.¹⁰⁷

1965 yılındaki seçimleri kendini kısa bir süre önce “ortanın solu” olarak tanımlayan CHP’nin almış olduğu yüzde 28.7 oy oranı karşısında yüzde 52 ile kazanan AP, 1969 yılında yapılan seçimleri de CHP’nin yüzde 27.4’lük oyuna karşın, bir önceki seçime göre biraz düşüş ile yüzde 46.5 oy alarak kazanmıştır. Ancak, AP’nin ikinci iktidar dönemi can güvenliği açısından sıkıntılı yılların yaşandığı bir dönem olmuştur. Dönemin en sıkıntı verici olayları DEV-GENÇ (Türkiye Devrimci Gençlik Dernekleri Federasyonu) adı altında örgütlenen devrim yoluyla iktidarın ele geçirilmesini isteyen öğrencilerin çıkarmış oldukları şiddet olaylarıdır. Solun örgütlenmesine doğal olarak aşırı sağ da tepki göstermiştir. 1965 yılında CKMP’nin başına geçen Alparslan Türkeş, 1969 yılında partinin adını değiştirerek Milliyetçi Hareket Partisi’ni (MHP) kurmuştur. MHP “bozkurtlar” adında gençlik örgütleri kurarak komünizmle mücadele için gençlere kamplarda aşırı sağ doktrinler ve savaş sanatları öğretmiştir. 1970 yılına gelindiğinde ise bu sağ ve sol gruplar arasındaki çatışmalar üniversiteleri kilitlenme noktasına getirirken, sokaklardaki şiddet olayları da ülkeyi neredeyse bir iç çatışma durumuna sürüklemiştir.

Diğer taraftan, 1961 Anayasası’nın getirdiği imkanlardan faydalanan işçilerin önemli bir kısmı da DİSK (Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu) adı altında örgütlenerek kitlesel protestolara yönelmişlerdir. Hatta İstanbul ve Kocaeli’nde meydana gelen olaylar bu şehirlerde sıkıyönetim ilan edilmesine neden olmuştur. Örgütlü işçilerin üniversite öğrencilerinden daha kalabalık ve potansiyel olarak daha güçlü oldukları düşünüldüğünde çatışmaların artmasının korkunç sonuçları beraberinde getireceğinden endişe edilmiştir.¹⁰⁸

¹⁰⁷ Cizre, s. 29.

¹⁰⁸ Hale, s. 157.

Demirel hükümetinin şiddet olaylarını engelleyecek düzenlemeleri yapmaması sonucunda ülkenin bir kardeş kavgasına sürüklenmesi nedeniyle ordu 12 Mart 1971 tarihinde hükümete vermiş olduğu bir muhtıradan anarşik düzeni giderecek ve anayasal reformları Atatürkçü görüşle ele alacak bir hükümetin demokratik düzen içinde kurulması gerektiğinin zorunlu olduğunu belirterek, bunun gerçekleşmemesi halinde ordunun “kanunlarının kendisine vermiş olduğu Türkiye Cumhuriyetini korumak ve kollamak görevini yerine getirerek, idareyi doğrudan doğruya üzerine almaya kararlı” olduğunu vurgulamıştır. Başbakan Demirel ise muhtıranın anayasa ve hukuk devleti ilkeleriyle bağdaşmadığı, ancak bu durum karşısında yapılabilecek bir şey olmadığını söyleyerek istifa etmiştir.¹⁰⁹

Demirel hükümetinin istifasının ardından muhtıranın hedeflerini gerçekleştirmesi için önceleri Ankara Üniversitesi’nde kamu hukuku profesörü olarak görev yapmış daha sonra da CHP’den milletvekili olarak siyasete girmiş olan Nihat Erim, Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay tarafından hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir. Erim hükümeti 5 AP’li, 3 CHP’li, 1 Milli Birlik Grubu üyesi ve 14 teknokrat ile kurulmuştur. Ancak, arkasında istikrarlı ve sürekli bir parlamento çoğunluğu bulamayan Erim Hükümeti 17 Nisan 1972’de istifa etmiş ve yeni hükümeti kurmakla Güven Partisi’nden milletvekili olarak meclise giren Ferit Melen görevlendirilmiştir. Melen Hükümeti de bir yıl kadar görevde kalmıştır. 14 Ekim 1973 yılına kadar süren bu güdümlü demokrasi döneminde Anayasa’da özgürlükleri önemli düzeyde daraltıcı düzenlemeler yapılmıştır. Ayrıca, bu dönemde ordu cumhurbaşkanlığı için güçlü bir mizaca sahip olan Genelkurmay Başkanı Orgeneral Faruk Gürler’i önermiştir. Ancak, Demirel Hükümeti ordu ile yaptığı pazarlıklar neticesinde Emekli Oramiral Fahri Korutürk’ü cumhurbaşkanı seçirmiştir.

Ordunun fiili baskısı altındaki 1971- 1973 yılları arasındaki dönemde devlet yapısı içinde ordunun özerkliğini arttırıcı anayasal değişiklikler uygulamaya geçirilmiştir. Bu çerçevede, MGK’nın yetkisiyle ilgili olarak Bakanlar Kurulu’na görüşlerini “bildirir” kelimesi “tavsiye eder” ifadesi ile değiştirilmiş ve “yardımcılık etmek üzere” ifadesi de çıkarılmıştır. Ayrıca, sivil ve asker hakimlerin bir arada

¹⁰⁹ Mehmet Ali Birand, Can Dündar ve Bülent Çaplı, **12 Mart: İhtilalin Pençesinde Demokrasi**, 10. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2008, s. 220.

görev yaptığı Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nin (DGM) kurulması, Silahlı Kuvvetlerin Sayıştay denetiminden muaf tutulması, askeri personeli ilgilendiren idari eylemlerin sivil yargıdan alınarak yeni kurulan Askeri Yüksek İdare Mahkemesi'ne verilmesi 1971- 1973 arası dönemde ordunun devlet yapısındaki rolünü arttırmayı amaçlayan diğer önemli düzenlemelerdir.¹¹⁰

2.2.3. Kargaşa Yılları (1970- 1980) ve 12 Eylül 1980 Darbesi

1973- 1980 yılları arasında Türkiye'de AP ve CHP'nin kısmen ideolojik nedenlerden kısmen de liderlerin kişisel çekişmesinden dolayı bir araya gelmemesi neticesinde zayıf koalisyon hükümetleri kurulmuştur. Ayrıca, bu koalisyon hükümetlerine siyasal İslam çizgisindeki MSP (Milli Selamet Partisi) ve koyu milliyetçi yaklaşımli MHP (Milliyetçi Hareket Partisi) gibi aşırı uçtaki partilerin dahil olması nedeniyle siyasal sistem felce uğramıştır. Dolayısıyla, bu dönemde Türk siyasetine ayrışma ve kutuplaşma hakim olmuştur. 1973 seçimlerinden yeni lideri Bülent Ecevit ile galip olarak çıkan CHP tek başına bir hükümet kurmak için salt çoğunluğu sağlayamayınca, o tarihe kadar Türkiye'de siyasal islamın en örgütlü partisi olarak ortaya çıkan Necmettin Erbakan liderliğindeki MSP ile koalisyon hükümeti kurmuştur. CHP- MSP koalisyonu bir yıl sürmeden Kasım 1974'te sona ermiştir. Ecevit'in istifasının ardından AP Genel Başkanı Demirel MSP, CGP ve MHP'yi yanına alarak "Milliyetçi Cephe Hükümeti"ni kurmuştur. 5 Haziran 1977'de yapılan erken genel seçimleri kazanan CHP'nin hükümeti kuramaması nedeniyle AP, MSP ve MHP ile kamuoyunda İkinci Milliyetçi Cephe Hükümeti olarak bilinen bir koalisyon hükümeti kurmuş, fakat 5 ay gibi kısa bir süre sonra bu hükümet bir güvensizlik oyu ile düşürülmüştür. Bu sefer Ecevit, Bağımsızlardan 11, CGP'den 3 ve DP'den 1 milletvekilinin desteğini alarak hükümeti kurmuştur. 14 Ekim 1979 tarihinde yapılan Cumhuriyet Senatosu 1/3 yenileme seçimlerinde CHP'nin AP karşısında aldığı ağır yenilgi nedeniyle Ecevit Hükümeti istifa etmiştir. Hükümeti kurmakla görevlendirilen Demirel bu defa MSP ve MHP'nin dışardan desteği ile bir hükümet kurmuştur. Neticede Kasım 1974'ten 12 Eylül 1980 darbesine kadar geçen sürede hükümet krizleri kronikleşmiş ve 6 yılda Türkiye'de 7 hükümet kurulmuştur.

¹¹⁰ Ergun Özbudun, **Çağdaş Türk Politikası**, ss. 102- 103.

Kutuplaşma sadece siyasi partilerde değil işçi ve meslek örgütlerinde, sivil bürokraside ve hatta polis teşkilatında da yaşanmıştır.¹¹¹ Özellikle Milliyetçi Cephe hükümetleri döneminde Türk siyasetinde aşırı sağ ve aşırı sol gruplar arasındaki şiddet olayları tırmanmaya başlamıştır. Ecevit'in kurduğu hükümet döneminde ise ülkede ideolojik kamplaşmaların getirdiği şiddet eylemleri artarak devam etmiştir. Kahramanmaraş, Çorum, Malatya ve Sivas gibi illerde ise ölümle sonuçlanan olaylar meydana gelmiştir. Bu olaylar sadece sağ-sol çatışmasından kaynaklanmamış, alevi-sunni mezhep ayrımları da çatışmalarda etkili olmuştur. Olayların ardından 13 ilde sıkıyönetim ilan edilmiştir. Bu dönemde ortaya çıkan bir diğer ciddi sorun ise artan Kürt milliyetçiliği ve siyasal İslam tehdididir. Ekonomik çökme de bu dönemde ciddi boyutlara ulaşmış, enflasyon yüzde 80 gibi çok yüksek bir seviyeyi aşarken temel ihtiyaç maddelerinin temininde büyük sorunlar yaşanmıştır.

Sonuç olarak, 1978- 1980 arasında Türkiye'de devlet iktidarı sağ ve sol grupların yarattığı terör ve şiddet olayları nedeniyle yok olmanın eşiğine gelmiştir.¹¹² Birçok defa hükümetleri terör olaylarının önlenmesi konusunda gerekli önlemleri almaya çağıran ordunun 12 Eylül 1980 darbesini gerçekleştirmesindeki en önemli neden terörizmin ülkeyi kanlı bir iç savaşa götüreceği, kardeş kavgasının da sonuçta devletin çöküşünü ve ülkenin parçalanmasına yol açacağı endişeleridir.¹¹³ Ayrıca, ordunun yüksek kademesi olaylar karşısında pasif kalınması durumunda siyasal kinin

¹¹¹ Zürcher, s. 379.

¹¹² Hale, s. 200; 1 Ocak 1978- 12 Eylül 1980 arasındaki dönemde meydana gelen önemli olaylardan bazıları şunlardır: 16 Mart 1978'de İstanbul Üniversitesi'ndeki bombalı saldırıda 7 öğrenci öldü 100 öğrenci yaralandı; 17 Nisan 1978'te Malatya Belediye Başkanı Hamit Fendoğlu ve üç yakını öldürüldü, 700 işyerine zarar verildi ve CHP İl Başkanlığı yakıldı (Malatya Olayları); 11 Temmuz 1978'de Hacettepe Üniversitesi Öğretim Üyesi Bedrettin Cömert öldürüldü; 3 Eylül 1978'de Sivas'taki olaylarda 6 kişi öldürüldü, 100'e yakın kişi yaralandı; 9 Ekim 1978'de Ankara Bahçelievler'de 7 TİP'li genç öldürüldü; 22 Aralık 1978'de başlayan Maraş olaylarında 111 kişi öldürüldü, olayların ardından 13 ilde sıkıyönetim ilan edildi; 1 Şubat 1979'da Gazeteci- Yazar Abdi İpekçi öldürüldü; 7 Nisan 1979'da ünlü solcu Mihri Belli bir silahlı saldırı sonucu yaralandı; 19 Kasım 1979'da MHP'li İlhan Darendelioğlu öldürüldü; 20 Kasım 1979'da İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Öğretim Üyesi Ümit Doğanay öldürüldü; 14 Aralık 1979'da 4 Amerikalı İstanbul'da öldürüldü; 24 Aralık 1979'da Maraş'ta 7 kişi öldürüldü, yaklaşık 3000 kişi ise gözüaltına alındı; 22 Ocak 1980'de başlayan Tarih olayları başladı, fabrika işgal edildi ve 1500 işçi gözüaltına alındı; 27 Mayıs 1980'de MHP Genel Başkan Yardımcısı Gün Sazak öldürüldü, cinayetin ardından Çorum'da olaylar çıktı ve 48 kişi öldürüldü; 15 Temmuz 1980'de CHP milletvekili Abdurrahman Köksaloğlu öldürüldü; 19 Temmuz 1980'de eski başbakanlardan Nihat Erim öldürüldü; ve 22 Temmuz 1980'de sendikacı Kemal Türkler öldürüldü. Anadolu Ajansı, **Türkiye Cumhuriyeti 80 Yıl Kronolojisi**, Ankara, 2004, ss. 288- 307.

¹¹³ Demirel, s. 259.

orduya da sıçramasından ve neticede devletin son kalesi olan ordunun da çökebileceğinden oldukça tedirgin olmuştur.¹¹⁴

Darbenin ardından yasama yetkisini Genelkurmay Başkanı, kuvvet komutanları ve Jandarma Genel Komutanı'ndan oluşan Milli Güvenlik Konseyi kullanmaya başlamıştır. Yürütme görevi ise Milli Güvenlik Konseyi'nin atadığı hükümetin başbakanı olan Bülent Ulusu'ya verilmiştir. Ayrıca, yasama faaliyetlerine katkıda bulunması ve anayasanın hazırlanması için Milli Güvenlik Konseyi tarafından yapılan atamalarla 160 kişiden oluşan bir Danışma Meclisi kurulmuştur. Anayasanın hazırlanması için 29 Haziran 1981'de Milli Güvenlik Konseyi ve Danışma Meclisi'nden oluşan Kurucu Meclis oluşturulmuştur. Prof. Dr. Orhan Aldıkaçtı başkanlığında 15 üyeli bir komisyon tarafından hazırlanan Anayasa metni Danışma Meclisi ve ardından Milli Güvenlik Konseyi tarafından düzeltildikten sonra 7 Kasım 1982 tarihinde halkoylamasına sunularak yüzde 91.4 "evet" oyu ile kabul edilmiştir.

Devleti parçalanmaya götüren sürecin ardından gerçekleşen 12 Eylül darbesinin getirmiş olduğu yeni Anayasada bu sefer hiçbir sınır tanınmamıştır. 1961 yılında oluşturulan liberal anayasanın tersine 1982 Anayasası, Fransa'nın 1958 De Gaulle anayasasını temel alan otoriter bir anayasa niteliğinde oluşturulmuştur. Bu çerçevede, siyasi partiler kapatılmış, ülkeyi kaosa sürüklemekle suçlanan eski politikacıların büyük bölümüne siyaset yasağı getirilmiş, sendikal hareketler ezilmiş, üniversiteler temizlenmiş ve merkezileştirilmiş ve ayrıca basın özgürlüğünü kısıtlayıcı düzenlemeler yapılmıştır.¹¹⁵

Ordunun özerkliğini attırıcı düzenlemeler de 1982 Anayasası'nın en önemli özelliklerinden biridir. Bu çerçevede, MGK kararlarının Bakanlar Kurulu'na "bildirilmesi" esası getirilmiştir. Ayrıca, MGK'nın alınmasını zorunlu gördüğü tedbirlere ait kararların Bakanlar Kurulu'nca öncelikle dikkate alınması hükme bağlanmıştır. Böylece, MGK'nın almış olduğu kararların gücünün arttırılması hedeflenmiştir. 1982 Anayasası ile ordunun devlet içindeki özerkliğini arttırmayı

¹¹⁴ Demirel, s. 259.

¹¹⁵ Ahmad, s. 23.

hedefleyen diğer düzenlemeler ise Yüksek Askeri Şura (YAŞ) kararlarına karşı hukuki başvuru olanağının kapatılması ve Silahlı Kuvvetlerin yeni kurulmuş olan Devlet Denetleme Kurulu'nun denetiminden muaf tutulmasıdır.¹¹⁶ Diğer taraftan, ordunun özerkliğinin daha da güçlendirilmesi amacıyla 1982 Anayasası ile Cumhurbaşkanının yetkileri de artırılmıştır.

Yeni Siyasi Partiler Kanunu'nun 24 Nisan 1983 tarihinde yürürlüğe girmesinin ardından Milli Güvenlik Konseyi'nin 76 Sayılı Kararı ile siyasi parti kurma faaliyetlerine 16 Mayıs 1983 tarihi itibarıyla başlanabileceği bildirilmiştir.¹¹⁷ Kurulan partilerden yalnızca Kenan Evren ve Milli Güvenlik Konseyi tarafından desteklenen Emekli Org. Turgut Sunalp'ın Milliyetçi Demokrasi Partisi'ne (MDP), 12 Eylül darbesi öncesinde Başbakanlık Müsteşarı ve Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşar Vekili sonrasında ise Ekonomiden Sorumlu Başbakan Yardımcısı Turgut Özal'ın Anavatan Partisi'ne (ANAP) ve Başbakanlık Müsteşarı Necdet Calp liderliğindeki Halkçı Parti'ye (HP) Milli Güvenlik Konseyi tarafından 6 Kasım 1983 tarihinde yapılan seçimlere katılma hakkı tanınmıştır. Ayrıca, partilerin gösterdiği birçok adayın seçimlere girmesi de Milli Güvenlik Konseyi tarafından engellenmiştir. Burada en ilginç olan, ordunun muhafazakar kimliği ile tanınan Turgut Özal'a partisi ANAP'la seçimlere katılma hakkı tanınmasıdır. ANAP'ın seçimlere girmesine izin verilmesinde dış baskılar kadar Turgut Özal'ın Kenan Evren ve askerler ile kurduğu ilişkilerin etkisi de vardır. Özal askeri yönetim süresince askeri hükümette ekonomiden sorumlu devlet bakanı olarak başarılı bir şekilde görev yapmıştır. Askerler ayrıca 22 aylık bir süre boyunca birlikte çalıştıkları birini veto ederek kendilerini çelişkili duruma düşürmek istememişlerdir.¹¹⁸

¹¹⁶ Özbudun, **Çağdaş Türk Politikası**, s. 103.

¹¹⁷ Kurulan diğer siyasi partiler bazıları şunlardır: Siyasi yasaklı Süleyman Demirel'in AP tabanına sahip çıkmak için Hüsamettin Cindoruk ve Emekli General Ali Fethi Esener'e kurdurduğu Büyük Türkiye Partisi (BTP), Prof. Dr. Erdal İnönü liderliğindeki Sosyal Demokrasi Partisi (SODEP), Eski Senatör Ahmet Nusret Tuna liderliğindeki Doğru Yol Partisi (DYP), Avukat Ali Türkmen liderliğindeki Refah Partisi (RP), Emekli Subay Baha Vefa Kartay liderliğindeki Yüce Görev Partisi (YGP), Danışma Meclisi Üyesi Mehmet Pamak liderliğindeki Muhafazakar Parti (MP), Emekli General Alparslan Demirel liderliğindeki Fazilet Partisi (FP), Emekli Subay Mithat Ceylan liderliğindeki Bizim Parti (BP).

¹¹⁸ Birol Akgün, "12 Eylül Döneminde İç ve Dış Politika (1980- 1983)", **Osmanlıdan İkibinli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi (İç ve Dış Politika)**, der. Adem Çaylak ve diğerleri, Savaş Yayınevi, İstanbul, 2009, s. 558.

Seçimlerden iki gün önce Cumhurbaşkanı Kenan Evren’in radyo-televizyon konuşmasında MDP’yi destekleyen bir açıklama yaparak açık bir şekilde zal’ı eleştirmesine rağmen ANAP seçimlerden yüzde 45.1 oy alıp 211 milletvekili çıkararak tek başına iktidar olmuştur. Yüzde 30. 5 oy alarak 117 milletvekili elde eden HP ana muhalefet partisi olmuş, MDP ise ancak yüzde 23. 3 oy alarak 71 milletvekili ile üçüncü parti konumuna düşmüştür. Seçimlerin yapılarak TBMM’nin toplanması ve yeni hükümetin kurulmasıyla geniş anayasal yetkileri elde etmiş olan ordu siyaseti halkın iradesini tam olarak yansıtmayan sınırlı bir parlamenter demokrasiye bırakmıştır. 1983 seçimlerinde dikkat çeken önemli hususlardan biri de 1960 darbesi sonrasındaki seçimlerde yaşanmış olduğu gibi 1983 seçimlerinde de darbeyi desteklemiş gibi gözüken halkın ordunun desteklediği partiye yeterli oyu vermeyerek iktidara taşımamasıdır.

Sonuc olarak, Türkiye’de ordunun siyasete 27 Mayıs 1960, 12 Mart 1971 ve 12 Eylül 1980 tarihlerinde yapmış olduğu geçici müdahaleleri oldukça sert veya diktatryel rejimler kuran Kore, Arjantin, Filipinler, Brezilya, şili, Mısır, İran, İşpanya ve Yunanistan’dan ayıran temel farklılık, Türk ordusunun her müdahale sonrası iktidarı geçici bir süreliğine elinde tutarak en kısa süre içinde demokratik yaşama geri dönülmesini sağlamasıdır.¹¹⁹ Bu erevede Türk ordusu, nc Dünya ve Akdeniz lkelerinde yaşanan darbelerin getirdiği uzun dönemli sert diktatörlüklerin tersine, kurdurduğu anayasal düzenin koruyucusu olma rolünü tercih etmiştir.¹²⁰ Ayrıca, Türk ordusunun uzun dönemli dikta rejimini tercih etmemesinin nedenlerinden biri de Atatürk’ten miras olarak kalan ülkenin ağdaşlaşma ve Batılılaşma hedefine ancak demokratik bir rejime sahip olarak ulaşılabileceğine yönelik inancıdır.¹²¹ Ancak, Steven Cook’un belirttiği gibi ordunun yönetimden ayrılması ile demokratikleşme arasında bir bağ varmış gibi görünse de, etkili bir sivil denetimi yerleştirmek esas itibariyle “kışlalara dönüşten” fazlasını gerektirmektedir. Türk ordusu darbeler sonrasında kışlasına dönüşten memnundur, çünkü askerlerin hakimiyetine dayalı bir kurumsal düzen darbeler sonrasında sağlanmıştır. Cook’a

¹¹⁹ Dankward Rustow, “Transitions to Democracy: Turkey’s Experience in Historical and Comparative Perspective”, der. Metin Heper ve Ahmet Evin, **State, Democracy and the Military in Turkey in the 1980s**, Walter de Gruyter, Berlin ve New York, 1988, s. 242.

¹²⁰ Rustow, 242.

¹²¹ Demirel, s. 256.

göre Türkiye örneği askerlerin iktidar olmadan, hatta kışlalarından tek bir adım dahi atmadan, yönetebileceklerini kanıtlamaktadır.¹²² Gerçekten de, 1961 Anayasası ve bunda yapılan 1971- 1973 yılları arasındaki değişiklikler ile 1982 Anayasası ordunun özerkliğini arttıran düzenlemeleri getirmiş, bu düzenlemeler ordunun siyasetteki etkinliğini arttırmıştır. Özellikle MGK'nın kurulması ve her darbeden sonra işlevinin artırılması ile cumhurbaşkanının rolünün güçlendirilmesi ordunun siyasetteki etkinliğini genişleten temel kurumsal faktörler olmuştur.

2.2.4. Özal Dönemi ve Sivil-Asker İlişkileri

1983 yılında yapılan genel seçimlerin ardından ordu MGK, Milli Güvenlik Konseyi ve Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in arttırılmış yetkileri ile siyasette etkili rol oynamaya devam etmiştir. İktidarının ilk dört yılında Başbakan Turgut Özal ordu ile uyumlu ilişkiler kurmaya özen göstermiş, özellikle de Cumhurbaşkanı Evren ile ulusal güvenlik konularında sorun yaşamamaya çalışmıştır. Bu dönemde Özal'ın önceliği serbest piyasa ekonomisine geçmek olmuştur. Ayrıca, Özal 1987 yılında Türkiye'nin Avrupa Topluluğu'na tam üyelik başvurusunu yapmıştır.¹²³

1987 yılındaki genel seçimlerde Başbakan Özal'ın partisi ANAP, oylarının yüzde 45'ten 36'ya düşmesine rağmen, tek başına iktidar olmayı sürdürmeyi başarmıştır. Özal bu dönemde, ordunun 12 Eylül darbesi ile getirmiş olduğu düzenin temel özelliklerini ortadan kaldırmayı amaçlayan reformları uygulamaya koymuştur. Örneğin, 12 Eylül Yönetiminin yasakladığı toplu sözleşme, gösteri, dernek kurma ve toplu dilekçe gibi haklar yeniden sağlanmıştır. Ayrıca, işçi örgütlerinin büyük çoğunluğunun faaliyetlerine yeniden başlamasına izin verilmiş, yeni siyasi partilerin kurulmasını engelleyen kısıtlamalar kaldırılmış ve siyasilerin parti değiştirmesinin önü açılmıştır.¹²⁴ Diğer taraftan, darbeyi gerçekleştiren beş generalden oluşan ve TBMM tarafından çıkarılan yasaları veto etme yetkisini elinde tutan Milli Güvenlik Konseyi'nin görevi de Anayasa'da belirlen takvim doğrultusunda Kasım 1989'da

¹²² Steven Cook, **Yönetmeden Hükmeden Ordular: Türkiye, Mısır, Cezayir**, çev. Bahar Şahin, Hayykitap, İstanbul, 2008, s. 38.

¹²³ Ahmet Evin, "Demilitarization and Civilization of the Regime", **Politics in the Third Turkish Republic**, der. Metin Heper ve Ahmet Evin, Westview Press, Boulder, 1994, s. 26.

¹²⁴ Evin, s. 35.

sona ermiştir. Bütün bunlar ordunun sivil denetiminin artmasına katkıda bulunmuştur. 1989 yılında ise Evren'in görev süresi sona ermiş ve Özal cumhurbaşkanı seçilmiştir.

Özal'ın Başbakanlığı ve Cumhurbaşkanlığı dönemlerinde ordu üzerinde sivil denetimin artmasında Kürt milliyetçiliği ile mücadele ve askeri personelin atanması konuları etkili olmuştur. ANAP'ın iktidarda olduğu yıllarda Cumhurbaşkanı Özal ordunun tepkisine rağmen, 12 Eylül Yönetimi tarafından - esasen Kürtçenin kullanımını yasaklamak amacı taşıyan- Türkçe'den başka dillerin kullanımını yasaklayan 1983 tarih ve 2932 Sayılı Kanun'un Nisan 1991'de kaldırılmasını sağlamış, Kuzey Irak'taki Kürt yöneticiler Mesut Barzani ve Celal Talabani ile PKK teröründe işbirliği yapılması amacıyla diyalog geliştirmiş ve Saddam Hüseyin'in saldırılarından kaçan binlerce Iraklı Kürt'ün Güneydoğu Anadolu'daki kamplarda mülteci olarak barındırılmasını sağlamıştır. ANAP'ın iktidardan düşerek Doğru Yol Partisi (DYP) ile SHP'nin (Sosyal Demokrat Halkçı Parti) Süleyman Demirel'in başbakanlığında kurmuş oldukları koalisyon hükümeti döneminde ise Cumhurbaşkanı Özal Kürt politikası konusundaki etkinliğini yitirmesine rağmen yeni çözüm önerilerinin uygulamaya geçirilmesi için tartışma ortamını teşvik etmiştir. Bu çözüm önerileri genel af, federasyon olasılığı, Kürtçe yayın ve barışın sağlanması için PKK ile görüşme konularını içermektedir. Daha önce askeri darbeler sonucu iki defa hükümetleri feshedilen Başbakan Demirel ise bu önerilere olumsuz yaklaşmıştır. Diğer taraftan Özal başbakanlığı döneminde, Kemalizimin ilkelerine sıkı sıkıya bağlı ve kendi Kürt politikasına muhalif Orgeneral Necdet Öztörün yerine Orgeneral Necip Torumtay'ı Genelkurmay Başkanı olarak atanmıştır. Ancak, Torumtay 1991 yılındaki Birinci Körfez Savaşı sırasında Özal'ın Türkiye'nin plansız ve hazırlıksız bir şekilde ABD'nin önderliğini yaptığı koalisyon güçlerinin yanında yer almak istemesi karşısında istifa etmiştir.¹²⁵

¹²⁵ Özal'ın Başbakanlığı ve Cumhurbaşkanlığı dönemlerinde ordu üzerinde sivil denetimin artışına neden olan Kürt milliyetçiliği ile mücadele politikası ve Genelkurmay Başkanlığına Necip Torumtay'ın atanmasına ilişkin ayrıntılar için bkz. Müge Aknur, **Civil-Military Relations in Turkey: An Analysis of Civilian Leaders**, VDM Verlag Dr. Müller, Saarbrücken, 2008, ss. 107- 144; Murat Yetkin, "Torumtay'ın İstifa Nedeni", **Radikal**, 19.01.2007.

Özal döneminin ayırt edici özelliklerinden bir diğeri ise siyasal İslamın yükselişidir. İslamcılar siyasal, hukuki, kültürel, ekonomik ve sosyal alanlarda meşruiyetlerini Özal döneminde kazanmışlardır. Ordunun 12 Eylül darbesinden sonra Türk-İslam Sentezine destek vermesi de siyasal İslamın güçlenmesine zemin hazırlamıştır. Bu çerçevede, 12 Eylül sonrası dönemde çelişkili bir şekilde bir yandan siyasal İslamın artışına dolaylı bir şekilde çanak tutmuş olan ordu, Özal politikaları sonucu yine laiklik ilkesine zarar verdiğini düşündüğü bu tehditle uğraşmak mecburiyetinde kalmıştır.¹²⁶ Sonuç olarak, Özal döneminde ordu üzerinde sivil denetim artış göstermiştir. İç tehditler konusunda Özal kontrolü ele almaya çalışmış ve bu bağlamda devletin Kürt politikasında kendi inisiyatifini kullanarak ordunun hoşuna gitmeyen politikalar yürütmüştür.

2.2.5. Çiller Dönemi'nde Ordunun Siyasetteki Rolünde Artış

Nisan 1993'te Cumhurbaşkanı Özal'ın ölümünden sonra DYP Genel Başkanı ve Başbakan Süleyman Demirel Mayıs 1993'te cumhurbaşkanı seçilmiştir. Bunun üzerine, DYP Olağanüstü Kongresi'nde Ekonomiden Sorumlu Devlet Bakanı Tansu Çiller DYP genel başkanlığına seçilmiş ve başbakan olarak atanmıştır. Ancak, siyasette son derece tecrübesiz olan Çiller hem partisinde hem de muhalefete karşı meşruiyetini sağlamak için iç tehditlerle ilgili her konuda askerle işbirliği içine girmiş daha doğrusu hem siyasi İslamın ilerleyişi hem de Kürt sorunu gibi konuları tamamen ordunun tekeline bırakmıştır.

Bu çerçevede, her on günde bir toplanan asker ağırlıklı Güvenlik Kurulu oluşturulmuş ve Genelkurmay Başkanlığı ile koordinasyonu sağlamak için Çiller bir generali kendine danışmanı olarak atamıştır. Ayrıca, emeklilik yaşı gelen Genelkurmay Başkanı Orgeneral Doğan Güreş'in görev süresi kendisinden gelen istek nedeniyle bir yıl uzatılmıştır. Çiller, Güreş'in görev süresini bir yıl daha uzatmak istediğinde ise Cumhurbaşkanı Demirel engeline takılmıştır.¹²⁷ Böylece Başbakan Çiller'in dönemi, Cumhurbaşkanı Özal döneminde ordu üzerinde sivil

¹²⁶ Özal döneminde siyasal İslamın yükselişine ve bu dönemde ordunun Türk-İslam Sentezi'ne verdiği desteğe 4. Bölümde (AKP Döneminde Artan İç- Azalan Dış Tehditler) detaylı olarak değinilecektir.

¹²⁷ Çiller'in Başbakanlık yıllarında ordunun siyasette müdahalesinde yaşanan muazzam artışının detayları için bkz. Aknur, ss. 145- 190.

denetimde yaşanan artışın tam tersine, ordunun siyaset üzerindeki etkisinin oldukça arttığı bir dönem olmuştur.

2.2.6. 28 Şubat Süreci

Siyasal İslam Özal döneminde önemli derecede gelişim gösterirken bu kesimi temsil eden gerçek siyasi parti olan Refah Partisi (RP) gücünü yavaş yavaş arttırmaya başlamıştır. 1994 yılına gelindiğinde ise yapılan yerel seçimlerde RP'li Recep Tayyip Erdoğan İstanbul ve Melih Gökçek ise Ankara büyükşehir belediye başkanlıklarını kazanmışlardır. Yerel seçimlerden bir yıl sonra yapılan genel seçimlerde ise RP, ANAP (yüzde 19.65 oy ve 132 milletvekili) ve DYP'yi (yüzde 19. 18 oy ve 135 milletvekili) geride bırakarak, yüzde 21,38 oy elde etmiş ve 158 milletvekili ile seçimlerden birinci parti olarak çıkmıştır. Böylece, ilk defa siyasi İslamı temsil eden bir parti Türkiye'de seçim kazanmıştır. RP'nin böylesine önemli bir başarı kazanmasının arkasında DYP'nin İLKSAN, SHP'nin İSKİ ve ANAP'ın karıştığı iddia edilen birçok yolsuzluk skandalının, İstanbul ve Ankara belediyelerinin kısa zamanda gösterdiği başarılı çalışmaların ve merkez sağ ve merkez sol partilerde yaşanan bölünmüşlüğün önemli etkisi vardır.¹²⁸

Ordu RP'nin iktidara gelmesini başından itibaren istememiştir. Bu nedenle seçimlerin ardından RP ve ANAP arasında yapılan ilk koalisyon görüşmeleri Genelkurmay Başkanı İsmail Hakkı Karadayı ve Jandarma Genel Komutanı Teoman Koman'ın devreye girmesiyle başarısızlıkla sonuçlanmıştır.¹²⁹ Sonrasında, DYP ve ANAP arasında kurulan azınlık hükümeti de üç ay içerisinde dağılmıştır. Ardından ise hükümeti kurma görevini alan RP, DYP ile koalisyon oluşturmuş ve böylece Refahyol hükümeti kurulmuştur. Emre Kongar'ın analiziyle bu hükümet esas itibariyle hakkındaki yolsuzluk iddiaları nedeniyle zor durumda kalan Çiller ile tarihte ilk defa başbakanlık şansını yakalayan o dönem siyasi İslamın lideri olan Necmettin Erbakan'ın iktidara gelme arzusunun buluştuğu noktada kurulmuştur.¹³⁰

¹²⁸ Oral Çalışlar ve Tolga Çelik, **İslamcılığın Üç Kolu**, Güncel Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 128; Günel, s. 361.

¹²⁹ Ali Bayramoğlu, **28 Şubat: Bir Müdahalenin Güncesi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 54.

¹³⁰ Emre Kongar, **21. Yüzyılda Türkiye**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999, s. 275.

Refahiyol hükümetinin kurulmasından sonra yaşanan gelişmeler Türkiye’de rejim sorununu gündeme taşımıştır. Koalisyonun büyük ortağı olarak hükümette yer alan Başbakan Erbakan liderliğindeki RP’nin iç ve dış politikaya yönelik eylem ve söylemlerinin laiklik başta olmak üzere devletin yerleşik değerleriyle çelişmesi nedeniyle ordu ile RP karşı karşıya gelmiştir.¹³¹ Aslında Erbakan göreve başladığı ilk aylarda seçim konuşmalarından farklı davranmak zorunda kalmış ve Batı karşıtlığını terk etmiş bir görüntü vermiştir. Hatta Refahiyol hükümeti Türkiye’de bulunan ABD askeri ağırlıklı “Çekiç Güç”ün süresini 5 ay uzatmış ve İsrail ile askeri alanda bir anlaşma bile imzalamıştır.¹³² Bu dönemde ordu dış politikada etkili olmuştur. Yunanistan, Kıbrıs, İran, İsrail ve Kürt sorununa ilişkin (Çekiç Güç) politikaların yoğun bir şekilde asker tarafından belirlendiği görülmüştür.¹³³ Ayrıca, Libya lideri Kaddafi Türk ordusunun Yahudiler tarafından idare edildiğini söylediğinde, TSK’nin üst düzey mensupları Cumhurbaşkanı Demirel’den Türkiye’nin Libya Büyükelçisini derhal geri çağırmasını istemişlerdir. Genelkurmay İkinci Başkanı Çevik Bir’in Washington’da yaptığı bir konuşmada İran’ı terörist devlet olarak niteleyerek PKK’yı desteklemek ve İslami devrimi ihraç etmeye çalışmakla suçlaması ise Türkiye- İran ilişkilerine büyük zarar vermiştir.¹³⁴

28 Şubat sürecini tetikleyen olayların başlangıcı ise Erbakan’ın ilk yurtdışı gezilerini İran ve Libya gibi köktendinci İslam ülkelerine yapması ile gerçekleşmiştir. Özellikle Libya gezisinde Kaddafi’nin Türkiye’yi küçük düşüren söylemleri muhalefet ve basın tarafından çok sert bir şekilde eleştirilmiştir.¹³⁵ Erbakan’ın bürokraside dinci kadrolaşmaya yönelmesi ve başbakanlık konutunda tarikat şeyhlerine akşam yemeği vermesi süreci hızlandırmıştır. Ankara’nın Sincan

¹³¹ Hakan Akpınar, **28 Şubat: Postmodern Darbenin Öyküsü**, Ümit Yayıncılık, Ankara, 2001, s. 87.

¹³² Metin Heper ve Aylin Güney, “The Military and the Consolidation of Democracy: The Recent Turkish Experience”, **Armed Forces & Society**, Sayı: 26, 2000, s. 640; Michael M. Günter, “The Silent Coup: The Secularist-Islamist Struggle in Turkey”, **Journal of South Asian and Middle Eastern Studies**, Cilt: 21, Sayı: 3, İlkbahar 1998, s. 2.

¹³³ Gencer Özcan, “The Military and the Making of Foreign Policy”, **Turkey in World Politics, An Emerging Multiregional Power**, der. Barry Rubin ve Kemal Kirişçi, Boulder: Lynne Rienner Publishers, 2001, s. 19; Uzel, s. 86. .

¹³⁴ Özcan, ss. 21- 22.

¹³⁵ Kaddafi şu şekilde beyanat vermiştir: “Türkiye'nin geleceği NATO üyesi olmakta, Kürtlere eziyet çektirmekte değildir. Ortadoğu'daki güneşin altında Kürt milleti de yerini almalıdır. Kürdistan kurulmalıdır. Ayrıca Türkiye'nin uyguladığı dış politikadan genel olarak memnun değiliz. Çünkü düşmanımız olan siyonist İsrail'le ilişki içindesiniz. Türkiye iradesini kaybetmiştir, işgal altındadır”.

ilçesi Belediye Başkanı Bekir Yıldız'ın düzenlediği Kudüs Gecesi 28 Şubat sürecinin fitilini ateşleyen olay olmuştur. Gecede Türkiye'de laik düzenin yıkılması için yapılan şeriat propagandası karşısında ordu bir gün sonra Sincan sokaklarında hükümete tepkisini göstermek amacıyla tanklarını yürütmüştür.¹³⁶ Dönemin Genelkurmay İkinci Başkanı Orgeneral Çevik Bir bu olayı “demokrasiye balans ayarı yaptık” şeklinde nitelendirmiştir. Bu eylemlerden başka RP'li yöneticilerin irtica çağrısı yapan söylemleri de orduda büyük rahatsızlığa sebep olmuştur.

Post-modern¹³⁷ darbe olarak nitelendirilen 28 Şubat 1997 tarihinde yapılan MGK toplantısında ordu tarafından hükümete dikte edilen kararlar Refahiyol koalisyonunun sonunu getirmiştir. Ordunun doğrudan bir müdahaleyi gereksiz görerek böyle bir yola başvurmamasının nedeni ise MGK'nın 1982 Anayasası ile aldığı hükümet işlerini düzenleme gücüdür.¹³⁸ 20 maddeden oluşan bu kararlarda laik düzenin korunması için Devrim Kanunları'nın uygulanması, eğitim politikalarında yeniden Tevhid-i Tedrisat Kanunu ruhuna uygun bir çizgiye gelinmesi, temel eğitimin 8 yıla çıkarılması, ihtiyaç fazlası olan imam hatip okullarının meslek liselerine dönüştürülmesi, dinci grupların kontrolündeki Kuran kurslarının kapatılarak Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı okullarda düzenlenmesi, bürokraside kökten dinci kadrolaşmaya son verilmesi, İran'ın Türkiye'nin laik rejimini istikrarsızlaştırmayı hedefleyen çabalarının takibe alınması, tarikatların finans kuruluşları ve vakıflar aracılığı ile ekonomik güç haline gelmelerinin önlenmesi, laiklik aleyhtarı yayın yapan TV ve radyo kanallarının verdikleri mesajların

¹³⁶ Kudüs Gecesi'nde Türk bayrağının olmamasına karşın, Lübnan, Filistin ve Hizbullah örgütü liderlerinin posterleri asılmıştır. Filistinliler için oynanan tiyatrodaki dini sloganlar atılmış, ayrıca Belediye Başkanı Bekir Yıldız ise yaptığı konuşmada laikleri ima ederek “onları yatırıp şırınga vuracağız” diyerek “Hümeyni rejimini örnek aldıklarını” söylemiştir. Geceye İran'ın Ankara Büyükelçisi de katılarak genel anlamda şeriat çağrısı yapmıştır. Kudüs Gecesi'ne tepkiler için bkz., Faik Bulut, **Ordu ve Din- Devlet Gözüyle İslamcı Faaliyetler (1826- 2007)**, Berfin Yayınları, İstanbul, 2008, ss. 255- 258.

¹³⁷ Post-modern darbe ifadesi önceki klasik darbelerinden farklı olarak ordunun doğrudan iktidarı ele geçirmeyerek, devletin yerleşik sistemini korumak amacıyla Refahiyol hükümetine yapmış olduğu baskı neticesinde iktidardan düşürmesini ifade etmek amacıyla kullanılmıştır. Bu çerçevede, Türkiye'de gerçekleşen askeri darbelerden dördüncü olan 28 Şubat süreci klasik darbelerden farklı nitelik taşıması nedeniyle post-modern olarak nitelendirilir. Kavramı ilk kullanan kişiler Radikal Gazetesi yazarları Türker Alkan ve Çengiz Çandar'dır. Bkz, Türker Alkan, “Postmodern Bir Askeri Darbe”, **Radikal**, 13.06.1997; Çengiz Çandar, “Postmodern Darbe”, **Radikal**, 28.06.1997.

¹³⁸ Haldun Gülalp, “Political Islam in Turkey: The Rise and Fall of the Refah Party”, **The Muslim World**, Cilt: 89, Sayı: 1, 1999, s. 40.

dikkatlice izlenmesi ve Milli Görüş Vakfı'nın bazı belediyelere yaptığı usulsüz para transferlerinin durdurulması istenmiştir.¹³⁹

Başbakan Erbakan bu kararları birkaç gün imzalamak istememiş ancak MGK Genel Sekreteri'nin ısrarları sonucu kısa bir süre içinde kararları imzalamak zorunda kalmıştır. 28 Şubat toplantısını takip eden iki MGK toplantısı döneminde Başbakan Erbakan'ın kararları uygulamak adına harekete geçmemesi ordunun tavrının daha da sertleşmesine neden olmuştur. Bu çerçevede doğrudan bir müdahale ile hükümeti devirmek istemeyen ordu, Türkiye'de irtica tehlikesini açıkça anlatmak için bilgilendirme toplantıları ve brifingler vermeye başlamış, böylece kamuoyunda ve sivil toplum örgütlerinde duyarlılık yaratılmıştır. Sonuç olarak kararları uygulamak istemeyen Başbakan Erbakan zaman kazanmak amacıyla başbakanlığı ortağı Tansu Çiller'e devretmek amacıyla istifa etmiştir. Ancak, bu girişim Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel engeline takılmıştır. Demirel ülkeyi gerginliğe sürükleyen Refahiyol hükümetinin son bulması amacıyla hükümeti kurma görevini TBMM'de daha çok sandalyeye sahip olan DYP'nin lideri Çiller'e vermeyerek, ANAP lideri Mesut Yılmaz'dan hükümeti kurmasını istemiştir.¹⁴⁰

Böylece, 28 Şubat sürecinde halkoyu ile meşru bir şekilde iktidara gelmiş bir hükümet feshedilmiş yerine 28 Şubat MGK'sında alınan kararları uygulamayı kabul etmeye hazır olan ANAP, Bülent Ecevit liderliğindeki DSP (Demokratik Sol Parti) ve Hüsamettin Cindoruk'un liderliğindeki DTP (Demokrat Türkiye Partisi) ile ANASOL-D hükümetini kurmuştur. 28 Şubat sürecinde toplumsal kurumları ve değerleri çağdaş yaşamın gerekleri konusunda yeniden biçimlendirme çabasına giren güçler ise seçilmişler yerine belirleyici irade olarak ortaya çıkan ileriki bölümlerde ayrıntılı bir şekilde incelenecek olan MGK Genel Sekreterliği, Başbakanlık Kriz Yönetim Merkezi ve ordu içinde oluşmuş Batı Çalışma Grubu gibi bürokratik organlardır.¹⁴¹

¹³⁹ "Gözler Bakanlar Kurulu'nda", **Milliyet**, 12.03.1997.

¹⁴⁰ "Çiller'e Hükümeti Kur Diyemedim Çünkü...", **Vatan**, 09.03.2009.

¹⁴¹ Bekir Berat Özipek, "28 Şubat ve İslamcılar", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslamcılık**, der. Tanıl Bora ve Murat Gültekinil, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 640.

Bu arada, Refahyol hükümetinin devam ettiği dönemde Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından RP hakkında “laikliğe aykırı eylemlerin odağı olmak” suçlamasıyla açılan kapatma davası 16 Ocak 1998 tarihinde Anayasa Mahkemesi tarafından sonuçlandırılmış ve 9’a 2 oy çokluğu ile RP’nin temelli kapatılmasına karar verilmiştir. Ayrıca, eylem ve işlemleriyle partinin kapatılmasına neden olan Genel Başkan Necmettin Erbakan, milletvekilleri Şevket Kazan, Şevki Yılmaz, Hasan Hüseyin Ceylan, İbrahim Halil Çelik, Ahmet Tekdal ve Kayseri Büyükşehir Belediye Başkanı Şükrü Karatepe’ye 5 yıl siyaset yasağı verilmiştir.¹⁴²

ANASOL-D hükümeti 25 Kasım 1998’de CHP’nin Türkbank ihalesinde hükümetin kusurlu olduğu konusunda verdiği bir gensoru neticesinde düşürülmüştür.¹⁴³ Cumhurbaşkanı Demirel Mesut Yılmaz’ın istifasının ardından bir dönem TOBB (Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği) Başkanlığı yapmış bağımsız milletvekili Yalım Erez’e hükümeti kurma görevini vermiş ancak Erez’in girişimleri Çiller tarafından engellenmiştir. Böylece Cumhurbaşkanı Demirel 76 milletvekili ile TBMM’de yer alan DSP’nin lideri Ecevit’e hükümeti kurma görevi vermiştir. DSP azınlık hükümeti 11 Ocak 1999’da göreve başlamıştır. Terör örgütü PKK’nın lideri Abdullah Öcalan’ın ABD’nin yardımıyla Kenya’da yakalanarak Türkiye’ye getirilmesinin yarattığı etkiyle DSP 18 Nisan 1999 tarihinde yapılan genel seçimleri yüzde 22.2 oy oranı ile kazanmıştır. Aynı seçimlerde sırasıyla MHP yüzde 18, Refah Partisi yerine kurulmuş olan Fazilet Partisi (FP) yüzde 15.4, ANAP yüzde 13.2 ve DYP yüzde 12 oy almışlardır. Sonuçlar çerçevesinde DSP, MHP ve ANAP ile koalisyon hükümeti kurmuştur.

Sonuç olarak Refahyol hükümeti döneminde siyasal İslam gibi çok ciddi bir iç tehdidin yükselmesi orduda büyük rahatsızlığa sebep olmuştur. Atatürk’ün laiklik ilkesinin siyasal İslam tarafından yıkılmak istendiğini düşünen ordu 28 Şubat sürecini başlatarak seçilmiş bir hükümeti düşürmekten çekinmemiştir. 28 Şubat sürecinin önemle dikkate alınması gereken geniş çerçevedeki siyasal sonuçlarından biri ise, 12 Eylül sonrasında İslamı, solcu etnik gruplara (Kürtler) ve dinci siyasi

¹⁴² Anayasa Mahkemesi’nin 16 Ocak 1998 tarihli kararı, E. 1997/1, K. 1998/1, RG: 22.02.1998-23266. Karar için bkz. Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi, Cilt: 34/1.

¹⁴³ ANASOL-D hükümeti Türkiye tarihinde gensoru ile düşürülen ilk hükümettir.

hareketlere (Aleviler) karşı sosyal kontrol aracı olarak kullanan ordunun bu politikasının son bulmasıdır.¹⁴⁴

2.2.7. AKP Dönemi ve Sivil-Asker İlişkileri

Adalet ve Kalkınma Partisi'nin kuruluşuna uzanan süreç, Refah Parti'sinin Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılma ihtimali nedeniyle kurulan Fazilet Partisi'nin içindeki İslamcıların “gelenekçiler” ve “yenilikçiler” şeklinde ikiye bölünmesi sonucunda başlamıştır. FP'nin kapatılması sonrasında Erbakan'ın etkisindeki eski politikaları ve yaklaşımları devam ettirmek isteyen “Gelenekçi Kanat” 20 Temmuz 2001 tarihinde MGH'nin yeni partisi olan Saadet Partisi'ni (SP) kurmuştur. Recep Tayyip Erdoğan, Abdullah Gül ve Bülent Arınç önderliğindeki “Yenilikçi Kanat” ise 14 Ağustos 2001'de AKP'yi kurmuştur. AKP'yi kuran yenilikçi kanattaki siyasiler 28 Şubat süreci ile ilgili olarak kendilerine özeleştirici getirerek izlenmiş olan yanlış politikalar nedeniyle RP'nin toplumun geniş kitleleri ile iletişim ve konsensus sağlayamadığını belirtmişler ve bu politikaları reddetmişlerdir. Ayrıca, Yenilikçiler RP deneyiminden hareketle ordunun devlet sisteminin koruyucusu olduğunu benimseyen bir yaklaşımı kabul etmişlerdir.¹⁴⁵

AKP ile önceki MGH partileri arasında ideolojik farklılıklar vardır. AKP, MGH partilerinin herhangi bir şekilde devamı olduğunu reddetmiş, hatta “Müslüman demokrat” tanımlamasını kullanmaktan da kaçınmıştır.¹⁴⁶ AKP'nin siyasal kimliği Genel Başkanlığa getirilen Erdoğan tarafından “muhafazakar demokrat” olarak tanımlanmıştır.¹⁴⁷ Demokrasi, insan hakları, hukuk devleti, laiklik, AB'ye tam üyelik

¹⁴⁴ Hakan Yavuz, “Cleansing Islam from the Public Sphere”, *Journal of International Affairs*, Cilt: 54, Sayı: 1, 2000, s. 39.

¹⁴⁵ Ümit Cizre ve Menderes Çınar, “Turkey 2002: Kemalism, Islamism, and Politics in the Light of the February 28 Process”, *The South Atlantic Quarterly*, Cilt: 102, Sayı: 2/3, 2003, s. 326.

¹⁴⁶ William Hale ve Ergun Özbudun, *Islamism, Democracy and Liberalism in Turkey: The Case of AKP*, Routledge, London ve New York, 2010, s. 20.

¹⁴⁷ Yalçın Akdoğan, *AK Parti ve Muhafazakar Demokrasi*, 2. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2004, s. 12. Türkiye’de muhafazakar fikirler hem düzene karşı eleştiri ve sorgulamaları hem de devrimlerin sarsıcı etkilerini frenlemek amacı taşımıştır. Yani bu fikirler, sol kesimlerden gelen eleştiriler ile Cumhuriyet döneminde hayata geçirilen devrimlere karşı oluşan tepkileri yumuşatmak istemiştir. Nuray Mert, “Muhafazakarlık Fundamentalizm Değildir!”, *Karizma*, Sayı: 17, Ocak-Şubat-Mart 2004, s. 34. Türkiye’de muhafazakarlığın gelişimi sağ çizgide yer alan partiler üzerinden olmuştur. DP, AP ve ANAP muhafazakarlığın bir damar olarak bulunduğu partilerdir. MGH partileri ve MHP içinde de güçlü muhafazakar vurgular yer almıştır, ancak bunların ilkinde İslamcılık diğeri ise milliyetçilik egemen ideolojilerdir. Akdoğan, ss. 34- 35.

hedefi, dünya ile bütünleşen rekabetçi bir serbest piyasa ekonomisi ve devletin başta mağdur kesimler için olmak üzere sosyal politikaları sürdürmesi gerekliliği ise AKP'nin parti programında özellikle vurgulanan konular olmuştur.¹⁴⁸ Bu söylemler AKP'yi bir kitle partisi haline getirmiş ve iki genel ve iki yerel seçimde başarıya ulaştırmıştır.

Üçlü koalisyonun (DSP-MHP-ANAP) sergilediği kötü ekonomik performans AKP'nin iktidara gelmesine yardımcı olmuştur.¹⁴⁹ Ekonomik krizin yaratmış olduğu tepkinin yanında, Genel Başkan Erdoğan'ın seçim kampanyası sırasında insan hakları, özgürlükler, ekonomik kalkınma ve AB ile bütünleşme konularındaki vaat ve söylemleri nedeniyle AKP 3 Kasım 2002 tarihinde yapılan genel seçimlerde yüzde 34.3 oy oranı elde ederek tek başına iktidar olmuştur. TBMM'ye giren ikinci parti olan CHP ise yüzde 19.4 oy alarak ana muhalefet partisi olarak kalmıştır. Muhafazakar demokrat ideolojiyi benimsemiş olan AKP'ye Türkiye'deki İslamcı kesimler ve ekonomik performanstan memnun olmayan kesimler önemli derecede destek vermiştir.

2002- 2007 yılları arasındaki dönemde AKP en önemli başarısını öncesinde Dünya Bankası'nda Ortadoğu ve Kuzey Afrika'dan sorumlu başkan yardımcılığı görevinde bulunmuş olan ve DSP-MHP-ANAP koalisyon hükümeti tarafından ülkedeki ekonomik krizi düzeltmesi için Ekonomiden Sorumlu Devlet Bakanlığı görevine atanan Kemal Derviş'in IMF politikalarını devam ettirmesi sayesinde ekonomide sağlamıştır.¹⁵⁰ Ayrıca, AB'nin 3 Ekim 2005 tarihinde Türkiye ile müzakerelere başlama kararı alması da AKP için önemli bir başarı olarak kaydedilebilir. Ancak, bu dönemde Kemalistlerin ve ordunun AKP politikalarından huzursuzluğu artmaya başlamıştır. Beşinci bölümde ayrıntılı olarak analiz edileceği gibi özellikle devletin yerleşik laiklik sistemini tehdit eden girişimleri nedeniyle

148 Ak Parti, Adalet ve Kalkınma Partisi (Ak Parti) Programı, 2001, http://www.belgenet.com/parti/program/ak_1.html (04.03.2010)

¹⁴⁹ Ekonomideki kötü gidişat nedeniyle 2.5 milyon kişi işsiz kalmış, GSMH 200 milyar dolardan 145 milyara düşmüş ve birçok banka iflas etmiştir.

¹⁵⁰ Enflasyon 35 yıl aradan sonra tek haneli rakamlara düşmüş, yıllık yüzde 7.5 oranında büyüme sağlanmış, kişi başına düşen milli gelir 2002'deki 2160 dolardan 2006 yılı sonunda 5477 dolara yükselmiş, önceki yıllarda ortalama yüzde 9 artan ihracat yıllık ortalama yüzde 33'lük artış göstermiş ve 2002'de yüzde 93.9 olan iç ve dış borçların oranı 2006 yılı sonunda yüzde 60.7 oranına çekilmiştir.

Kemalistler ve ordu, AKP'nin Batılılaşma ve demokratikleşme söyleminin aslında takiye olduğuna ve AKP'nin gizli bir gündem ile Türkiye'yi şeriat devletine taşımak istediğine inanmışlardır. Ayrıca, 2004 yılında PKK terörünün tekrar başlaması karşısında da ordu AKP'nin bu tehdide yönelik politikalarına müdahale etme gereksinimi duymuştur.

2007 yılında Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in görev süresinin bitmesi ile AKP'nin Dışişleri Bakanı Abdullah Gül'ü cumhurbaşkanlığına aday göstermesi orduda büyük rahatsızlık yaratmıştır. Bu durumu engelleyebilmek amacıyla TSK 27 Nisan 2007'de kendi internet sitesinde Gül'ün cumhurbaşkanlığı adaylığına karşı olduğunu dolaylı olarak belirten bir bildiri yayınlamıştır. Bu nedenle 22 Temmuz 2007'de yapılan genel seçimler ordunun laikliği korumak adına vermiş olduğu e-muhıtıra'nın gölgesinde yapılmıştır.¹⁵¹ AKP 22 Temmuz seçimlerinde yüzde 46.5 oy toplayarak Türkiye'de çok partili yaşamda nadir kazanılan zaferlerden birini elde etmiştir. CHP ise DSP ile seçim ittifakı yapmasına rağmen ancak yüzde 20.8 oy elde etmiştir. Seçimin bir diğer sonucu ise MHP'nin artan teröre karşı verilen tepki oylarını toplayarak seçim barajını geçmesidir. Meclise giren Kürt kökenli bağımsız milletvekilleri ise bir araya gelerek DTP'nin (Demokratik Toplum Partisi) TBMM grubunu oluşturmuşlardır.

3 Kasım 2002 seçimlerinde AKP'nin iktidara gelmesinin ardından Türk iç ve dış politikasında önemli değişiklikler yaşanmaya başlamıştır. Özellikle de AB üyeliği için gerekli demokratikleşme reformlarının yapılmasında önemli başarılar sağlanmıştır. Bu reformlardan bir bölümü de sivil-asker ilişkilerinin demokratikleşmesini kapsamıştır. Bu çerçevede, üçüncü bölümde ayrıntıları ile inceleneceği gibi başta MGK'nın yetkilerinin kısılarak danışma organı niteliğine indirgenmesi olmak üzere önemli kurumsal reformlar yapılmıştır. Ancak, 1980'li ve 1990'lı yıllarda iç tehditler olarak belirginleşen siyasal İslamın yükselişi ve Kürt ayrılıkçı hareketinin neden olduğu PKK terörü karşısında devletin koruyuculuğunu üstlenen ve sivil- asker ilişkilerinde dengeyi kendine çeviren ordu, AKP'nin laiklik

¹⁵¹ Henri J. Barkey ve Yasemin Çongar, "Deciphering Turkey's Elections: The Making of a Revolution", **World Policy Journal**, Cilt: 24, Sayı: 3, 2007, s. 64.

ve PKK terörü konularında geliştirdiği politikalara güvenmemiştir.¹⁵² Bu çalışmanın beşinci bölümünde ayrıntılı bir şekilde inceleneceği gibi ordu AKP hükümetlerinin bu iç tehditlere yönelik politikalarının oluşumunu veya değişimini etkilemiştir. Ordu tüm bu tehditler karşısında AKP hükümetlerinin politikalarını, yapılan reformlar sonucunda kurumsal mekanizmalardaki gücünü yitirmesi nedeniyle, kurumsal olmayan mekanizmalar ile etkilemiştir.

Ayrıca, AKP iktidarı döneminde 2007 yılından başlayarak emekli ve muvazzaf birçok askerin Ergenekon örgütünün üyesi olmak ve darbe planları hazırlamakla suçlandığı soruşturmalar çok geniş çaplı bir şekilde devam etmektedir. Genelkurmay Başkanlığı ise birçok defa iddialara cevap vererek çeşitli konularda kendini ve subaylarını savunmaya çalışmıştır. Türk toplumunda soruşturma ile derin görüş ayrılığı yaşanırken,¹⁵³ soruşturmayı yürüten savcılar örgütün AKP Hükümetini çökertmeyi amaçladıklarını savunmuşlardır.¹⁵⁴ Genelkurmay Başkanlığı ise emekli ve muvazzaf subayların gözaltına alınmaları karşısında ilk önemli tepkisini halkı yasal ve demokratik tepki göstermeye çağırarak göstermiştir.¹⁵⁵ Ergenekon soruşturması devam ederken Taraf Gazetesi TSK tarafından hazırlandığı iddia edilen İrtica ile Mücadele Eylem Planı, Kafes ve Balyoz darbe planlarını gündeme getirmiştir.

12 Haziran 2009 tarihinde Taraf Gazetesi, Genelkurmay Başkanlığı karargahında hazırlandığı iddia edilen İrtica İle Mücadele Eylem Planı'nı (veya halk arasında bilinen adıyla AKP'yi ve Fethullah Gülen Cemaatini Bitirme Planı) kamuoyuna açıklamıştır.¹⁵⁶ Plan hakkında yaşanan tartışmalar sonucunda Genelkurmay Başkanı Orgeneral İlker Başbuğ 26 Haziran 2009 tarihinde yaptığı

¹⁵² Ümit Cizre, "The Justice and Development Party and the Military: Recreating the Past After Reforming It ?", **Secular and Islamic Politics in Turkey, The Making of the Justice and Development Party**, der. Ümit Cizre, Routledge London ve New York, 2008, 132.

¹⁵³ Soruşturma Türk toplumunda bölünmeye yol açmıştır. AKP yanlıları, Kürt milliyetçileri ve bazı sol görüşlü kişilere göre soruşturma derin devletin kökünden temizliği olarak görülürken, AKP muhalifleri içinse sözde Ergenekon Örgütü AKP'ye karşı gelen laiklilerin saf dışı kalmalarını sağlamaya yönelik bilinçli oluşturulmuş bir yapılandırma.

¹⁵⁴ Gareth Jenkins, **Between Fact and Fantasy: Turkey's Ergenekon Investigation**, Johns Hopkins University, Central Asia- Caucasus Institute Silk Road Studies Programme, Silk Road Paper, 2009, ss. 9- 10.

¹⁵⁵ "Hava Kuvvetlerindeki Soruşturma Yürüyor", **Radikal**, 19.07.2008.

¹⁵⁶ "AKP ve Gülen'i Bitirme Planı", **Taraf**, 12.06.2009.

basın toplantısında Kıdemli Deniz Kurmay Albay Dursun Çiçek'in imzasının bulunduğu iddia edilen sözü konusu plana ilişkin belgenin TSK'yı yıpratmak ve TSK'ya karşı medya üzerinden asimetrik psikolojik savaş uygulamak amacıyla hazırlandığını savunmuştur.¹⁵⁷ 19 Kasım 2009 tarihinde Taraf Gazetesi bu defa, Deniz Kuvvetleri içinde yer alan cuntanın gayrimüslimleri hedef alarak AKP'yi bitirmek istediğine dair Kafes Eylem Planı'nı açıklamıştır.¹⁵⁸ Bu haberden bir ay sonra Orgeneral Başbuğ Trabzon Limanı'nda bulunan Oruç Reis Firkateyni'nde bir basın toplantısı düzenleyerek orduya karşı yürütülen asimetrik psikolojik savaşın devam ettiğini vurgulamış ve içinde bulunulan süreçten rahatsızlığını bildirmiştir.¹⁵⁹ Taraf Gazetesi 20 Ocak 2010 tarihinde ise 2003 yılında 1. Ordu Komutanı Çetin Doğan'ın önderliğindeki cunta tarafından darbe zeminini oluşturmak amacıyla hazırlandığı ileri sürülen Balyoz Harekat Planı'nı haber olarak vermiştir.¹⁶⁰ Haberden kısa bir süre sonra Orgeneral Başbuğ, 1. Ordu Komutanlığı'ndaki plan seminerinde darbe dönemlerinin geride kaldığını kesin bir dille ifade etmiş ve darbe planı iddialarındaki "İstanbul'daki bazı camilerin bombalanması" savlarına da sert tepki göstermiştir.¹⁶¹

İddia edilen Ergenekon örgütü ve darbe planları ilgili yürütülen soruşturmaların etkisi dikkate alındığında 2009 yılında AB'nin istatistik kurumu Eurobarometre'nin yapmış olduğu araştırmaya göre Türk halkının orduya güveni 2008 yılındaki yüzde 82 oranından yüzde 77'ye gerilemiştir.¹⁶² Ancak, görülmektedir ki emekli ve muvazzaf birçok subay hakkında eşi görülmemiş büyüklükte yürütülen bu soruşturmalar bile Türk halkının orduya olan güvenini ancak yüzde 5 oranında düşürmüştür. Dolayısıyla, orduya olan güvende ciddi bir düşüş olduğunu belirtmek mümkün değildir.

¹⁵⁷ "Psikolojik Savaş İçin Kağıt Parçası", **Radikal**, 27.06.2009.

¹⁵⁸ "Kod Adı Kafes", **Taraf**, 19.11.2009.

¹⁵⁹ "İçinde Bulunduğumuz Süreçten Rahatsız", **Milliyet**, 18.12.2009.

¹⁶⁰ "Darbenin Adı Balyoz", **Taraf**, 20.01.2010.

¹⁶¹ "Sabrımızın Sınırı Var", **Milliyet**, 26.01.2010. Taraf Gazetesi yayınlamış olduğu haberinden dokuz gün sonra beş bin sayfa tutan belgeleri Savcılığa teslim etmiş ardından ise askerlere yönelik olarak Cumhuriyet tarihinin en kapsamlı gözaltı operasyonları başlamıştır. Bir gün içinde aralarında eski kuvvet komutanlarının da yer aldığı 17 emekli general ve amiral, 4 muvazzaf amiral ve 26 subay gözaltına alınmıştır. Hasan Cemal, **Türkiye'nin Asker Sorunu**, Doğan Kitap, İstanbul, 2010, s. 488.

¹⁶² "Türkiye'de Orduya Güven Geriledi", **Milliyet**, 24.01.2010.

* * *

Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasal yaşamında ordu son derece etkili olmuştur. Özellikle çok partili hayatta karşıt olduğu politikaların siyasi iktidarlar tarafından uygulamaya konulmak istenmesiyle birlikte ordu siyasetin önemli aktörlerinden biri haline gelmiştir. Çok partili yaşamda kendini ordu korumak ve kollamakla görevlendirdiği ilkelere zarar geldiğini hissettiği zaman seçimlerle başa gelmiş olan siyasi iktidarlara müdahale etmekten de çekinmemiştir. Bu bağlamda, ordu iki doğrudan ve iki dolaylı müdahale gerçekleştirmiştir. Ordu bu müdahaleler dışında da sahip olduğu çıkış garantileri ve ayrıcalıklarla siyasetteki etkisini sürdürmüştür. Bu etkiyi anlayabilmek için bir sonraki bölümde ordunun siyasette gücünü göstermesine yardımcı olan kurumsal ve kurumsal olmayan mekanizmalar ayrıntı bir şekilde incelenecektir. Bir sonraki bölümde ayrıca AB sürecinde kurumsal mekanizmalardaki gücünün zayıflatılması dolayısıyla ordunun siyasetteki etkisinin artık kurumsal olmayan mekanizmalar ile devam ettiği anlatılacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’NİN AB ADAYLIĞI ÖNCESİNDE VE SONRASINDA KURUMSAL VE KURUMSAL OLMAYAN MEKANİZMALAR

Tarihsel arka plan bölümünde ayrıntılı bir şekilde incelendiği gibi Türk ordusu tarih boyunca siyasette baskın bir rol oynamıştır. Özellikle Türkiye Cumhuriyeti döneminde gerçekleştirdiği iki doğrudan (1960 ve 1980) ve iki dolaylı (1971 ve 1997) darbe ile ordu siyasette önemli bir aktör olarak yerini almıştır. Ayrıca, darbeler sonrası tekrar seçimlerin yapılması ile demokrasiye geçildikten sonra ordu kendisine siyasal yaşamda özerklik getiren çıkış garantileri aracılığı ile siyasetteki etkisini göstermeye devam etmiştir. Ordu bu çıkış garantilerine kurumsal (resmi) ve kurumsal olmayan (gayri-resmi) mekanizmalar aracılığı ile sahip olmuştur.¹⁶³ Kurumsal mekanizmalar içerisinde anayasada belirlenen MGK gibi kurumlar bulunmaktayken kurumsal olmayan mekanizmalar ile kastedilen ise ordunun üst düzey mensuplarının demeçleri, basın açıklamaları ve bildirileridir. Kurumsal olmayan mekanizmalar Türk tarih ve kültüründen kaynaklanan nedenlerin etkisiyle halkın Türk ordusuna gösterdiği saygıdan dolayı etkili olmaktadır. Bu bölümde öncelikle AB’ye adaylık sürecinin başladığı 1999 yılının öncesindeki dönemlerde Türkiye’de ordunun darbeler dışındaki demokratik yaşamda siyasette etkin rol oynamasına yardımcı olan mekanizmalar ayrıntılı bir şekilde incelenecektir.

Türkiye’nin 1963 yılında başlayan AB süreci adaylık statüsünün kabul edildiği Aralık 1999’daki Helsinki Zirvesi ile ivme kazanmıştır. AB’ye adaylık statüsü kazanan Türkiye tam üyeliğe ulaşabilmek için demokratikleşmeye yönelik birçok reform gerçekleştirmiştir. Bu bağlamda, AB’nin Kopenhag kriterleri çerçevesinde siyasi koşulluluk stratejisini kullanarak Türkiye’deki sivil-asker ilişkilerinin demokratikleşmesine verdiği katkı analiz edilecek ve Türk ordusunun siyaset üzerinde etkisini göstermesine yardımcı olan kurumsal mekanizmaların yapılan anayasal değişiklikler ve uyum paketleri ile nasıl zayıflatıldığı ele alınacaktır. Burada özellikle 2003 yılında kabul edilen 7. uyum paketi ile uygulamaya sokulan

¹⁶³ Kurumsal ve kurumsal olmayan mekanizmalar ayrımı ilk kez Gareth Jenkins tarafından yapılmıştır. Jenkins, *Context and Circumstance*, s. 41.

MGK reformu üzerinde durulacaktır. Ancak, AB'ye giriş sürecinde yapılan bu reformlarla ordunun kurumsal mekanizmalarının gücü azaltılmakla birlikte kurumsal olmayan mekanizmalar etkisini hala devam ettirmektedir. AB, 2003 yılındaki ilerleme raporu ile başlayarak her raporda ordunun Türk siyasetindeki etkisini kurumsal olmayan mekanizmalar ile devam ettirdiğini vurgulamıştır. 2005 yılındaki ilerleme raporundan başlayarak ise AB, ordunun kurumsal olmayan mekanizmalar ile siyaseti etkilediği konuları tek tek belirtme yöntemine başvurmuştur. Bu çerçevede, bölümün sonunda ilerleme raporları temel alınarak ordunun kurumsal olmayan mekanizmalar ile siyaseti etkilediği konular belirtilecek ve AKP döneminde bu konuların iç tehditler olan siyasal İslamın yükselişi ve PKK terörü konularında yoğunlaştığı vurgulanacaktır.

3.1. TÜRKİYE’NİN AB ADAYLIĞI ÖNCESİNDEKİ KURUMSAL VE KURUMSAL OLMAYAN MEKANİZMALAR

3.1.1. Kurumsal Mekanizmalar

MGK, Cumhurbaşkanlığı makamı ve Savunma Bakanlığı’nın statüsü ordunun Türk siyasetinde etkisini göstermesine yardımcı olan en önemli kurumsal mekanizmalardır.¹⁶⁴ Genelkurmay Başkanlığı’nın bünyesinde oluşturulan yapılanmalar, Devlet Güvenlik Mahkemeleri (DGM) ve ordunun İç Hizmet Kanunu’nun 35. maddesi de ordunun siyasetteki özerkliğinin sağlanması açısından önem taşımaktadır. Ayrıca, Genelkurmay Başkanı’nın YÖK’e üye seçme yetkisi de askeri otoriteye tanınmış önemli bir siyasi ayrıcalık olmuştur.

3.1.1.1. Milli Güvenlik Kurulu (MGK)

1961 Anayasası’nın sivil-asker ilişkileri açısından getirmiş olduğu en önemli kurumsal yenilik MGK’nın kurulmasıdır. Esas itibarıyla ABD ile AB üyesi ve aday ülkelerde de MGK benzeri kuruluşlar mevcuttur. Bu kuruluşların tamamına yakını “Milli Güvenlik Kurulu”, “Milli Güvenlik Konseyi” veya “Milli Savunma Konseyi”

¹⁶⁴ Bu sınıflandırma Ümit Cizre-Sakallıoğlu tarafından yapılmıştır. Ümit Cizre-Sakallıoğlu, “The Anatomy of the Turkish Military’s Political Autonomy”, **Comparative Politics**, Cilt: 29, Sayı: 2, January 1997, ss. 157- 161.

olarak adlandırılmıştır.¹⁶⁵ Ancak, bu kuruluşların hiçbiri Türkiye’deki MGK kadar siyasette etkin olmamıştır. Daha sonraki dönemlerde Türkiye’de ordunun hükümetlerin politikalarını etkilemesinin kurumsal zeminini oluşturacak olan MGK’nın 1961 Anayasası’nın 111. maddesine göre Cumhurbaşkanının başkanlığında, kanunun gösterdiği bakanlar ile Genelkurmay Başkanı ve kuvvet temsilcilerinin katılımıyla toplanması öngörülmüştür. Görev kapsamı ise vereceği kararlara yardımcı olmak ve ülkenin ulusal güvenliği ile ilgili koordinasyonu sağlamak için Bakanlar Kurulu’na görüşlerini bildirmek olarak belirlenmiştir.

MGK’nın kuruluşu ile esas amaçlanan tüm güvenlik konularında en azından yüksek rütbeli subayların siyasete müdahalesini garanti altına almaktır.¹⁶⁶ Ergun Özbudun’un gözlemlediği gibi içinde ordunun da bulunduğu otoriter iktidar sahipleri, otoriter yönetimden demokrasiye geçişi kabul ettikleri zaman geçiş şartlarını genelde kendi lehlerine olacak şekilde belirleyebilirler ve kendilerinden sonra kurulacak olan iktidarlardan belirli pay garantileri sağlayabilirler. Bu tarz güvenceler genelde “çıkış güvenceleri” olarak adlandırılır. Bu çıkış güvencelerinden bazıları, seçimle işbaşına gelmiş hükümetlerin politikaları üzerinde ordunun kullanabileceği bazı vesayet yetkilerini tanımayı amaçlamaktadır.¹⁶⁷ Türkiye’de MGK’nın kuruluşu da ordu için bir “çıkış güvencesi” olmuştur.

12 Mart 1971 muhtırasının ardından 1971- 1973 yılları arasındaki askeri cuntanın fiili baskısı altındaki dönemde ordunun devlet yapısı içindeki özerkliğini arttırıcı anayasal değişiklikler yapılmıştır. Bu bağlamda, MGK’nın yapısında “Kuvvet Temsilcileri” yerine “Kuvvet Komutanları” ifadesi getirilerek askeri üyelerin gücü arttırılmıştır. Ayrıca, MGK’nın yetkisiyle ilgili olarak “bildirir” kelimesi “tavsiye eder” ifadesi ile değiştirilmiş ve “yardımcılık etmek üzere” ifadesi ise çıkarılmıştır. Böylece, MGK “milli güvenlik ile ilgili kararların alınmasında ve

¹⁶⁵ MGK benzeri yapılanma bulunmayan ülkeler Danimarka, Finlandiya, Hollanda, İngiltere, İsveç ve Lüksemburg’tur. MGK Genel Sekreterliği, “Diğer Ülkelerdeki ‘Milli Güvenlik Kurulu’ Benzeri Kuruluşlar”, <http://www.mgk.gov.tr/Turkce/Yazdirilabilir%20Surum/Benzer%20Kuruluslar/Benzer%20Kuruluslar.pdf> (Erişim Tarihi: 05.07.2010)

¹⁶⁶ George S. Harris, “The Role of the Military in Turkey in the 1980s: Guardians or Decision Makers?”, der. Metin Heper ve Ahmet Evin, **State, Democracy and the Military in Turkey in the 1980s**, Walter de Gruyter, Berlin ve New York, 1988, s. 183.

¹⁶⁷ Özbudun, **Çağdaş Türk Politikası**, ss. 97- 98.

koordinasyonun sağlanmasında gerekli görüşleri Bakanlar Kurulu'na tavsiye eder" ifadesi benimsenerek asker üyeler açısından yetki artışı sağlanmıştır.

1980 Darbesi sonrasında askerler tarafından tasarlanmış olan 1982 Anayasası'nın temel özelliklerinden biri de ordunun özerkliğini son derece arttırıcı düzenlemeler getirmesidir. Bunların arasında en önemlileri MGK'nın rolünün ve Cumhurbaşkanının yetkilerinin arttırılması için yapılan düzenlemelerdir. Bu çerçevede, Anayasanın 118. maddesi MGK'yı aşağıdaki şekilde düzenlemiştir:

"Milli Güvenlik Kurulu; Cumhurbaşkanının başkanlığında, Başbakan, Genelkurmay Başkanı, Milli Savunma, İçişleri, Dışişleri Bakanları, Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Komutanları ve Jandarma Genel Komutanından kurulur.

Gündemin özelliğine göre Kurul toplantılarına ilgili bakan ve kişiler çağırılıp görüşleri alınabilir.

Milli Güvenlik Kurulu; Devletin milli güvenlik siyasetinin tayini, tespiti ve uygulanması ile ilgili kararların alınması ve gerekli koordinasyonunun sağlanması konusundaki görüşlerini Bakanlar Kuruluna bildirir. Kurulun, Devletin varlığı ve bağımsızlığı, ülkenin bütünlüğü ve bölünmezliği, toplumun huzur ve güvenliğinin korunması hususunda alınmasını zorunlu gördüğü tedbirlere ait kararlar Bakanlar Kurulunca öncelikle dikkate alınır.

Milli Güvenlik Kurulunun gündemi; Başbakan ve Genelkurmay Başkanının önerileri dikkate alınarak Cumhurbaşkanınca düzenlenir.

Cumhurbaşkanı katılmadığı zamanlar Milli Güvenlik Kurulu Başbakanın başkanlığında toplanır.

*Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliğinin teşkilatı ve görevleri kanunla düzenlenir."*¹⁶⁸

1982 Anayasası'nın 118. maddesi, MGK'yı düzenleyen 1961 Anayasası'nın 111. maddesine göre çok daha detaylı bir düzenleme getirmiştir. 1961 Anayasası'nda MGK'ya hangi bakanların katılacağı belirtilmeyerek bu konu yasaya bırakılmışken, 1982 Anayasası bakanları açıkça belirterek miktarı sabitlemiştir. Ayrıca, yeni Anayasada MGK'ya Jandarma Genel Komutanın da katılacağı hüküm altına alınmış,

¹⁶⁸ 2709 Sayılı 1982 Anayasası. **Resmi Gazete**, 09. 11. 1982, 17863 Mükerrer.

böylece MGK'daki sivil sayısının asker sayısını geçmemesi amaçlanmıştır.¹⁶⁹ Diğer taraftan, Kurulun “alınması zorunlu gördüğü tedbirlere ait kararlar Bakanlar Kurulunca öncelikle dikkate alınır” şeklinde bir ifade düzenlenerek kararların gücü arttırılmak istenmiştir.

1982 Anayasası ile daha önce zaten oldukça geniş olarak belirlenmiş, MGK'nın görevleriyle ilgili ulusal güvenlik tanımına “toplumun huzur ve güvenliğinin korunması” gibi içine her türlü konunun dahil edilebileceği bir ifade ilave edilmiştir. Oldukça geniş ve muğlak olan bu ulusal güvenlik tanımı Milli Güvenlik Konseyi tarafından çıkarılan 9 Kasım 1983 tarih ve 2945 Sayılı Milli Güvenlik Kurulu'na İlişkin Kanun ile daha da genişletilmiştir. Söz konusu kanunun 2. maddesi ulusal güvenliği “Devletin anayasal düzenini, varlığını ve birliğini; uluslararası alandaki siyasi, sosyal, kültürel, ve ekonomik menfaatlerini ve uluslararası anlaşmalarla kazanılmış haklarını her türlü iç ve dış tehdide karşı korumak” olarak tanımlamıştır.¹⁷⁰ Ulusal güvenlik anlayışındaki bu geniş tanım Latin Amerika ülkelerinde ve Türkiye'de askerin profesyonellik kavramında meydana gelen önemli bir değişikliği kanıtlamaktadır. Buna göre, ordu artık kendisini sadece dış ve iç tehditler karşısında savunma ile ilgili görmemekte, milli hedeflere ulaşabilme kabiliyetinin aktif olarak geliştirilmesiyle de ilgili görmektedir.¹⁷¹ Bu geniş tanım sayesinde ordu MGK aracılığı ile okullardaki ders müfredatına, televizyonların yayın saatlerine, bazı cezaevlerinin ve televizyon istasyonlarının kapatılmasına ve Güneydoğuda görev yapan sivil bürokratların atanmasına bile karışmış, hatta 27 Mart 1994 yerel seçimleri öncesinde bazı siyasi partiler arasında seçim ittifakı yapılmasını dahi teklif etmiştir.¹⁷² Dolayısıyla, ordu kendi alanı dışında pek çok konuya müdahale imkanı bulmuştur. Ancak, AB'ye uyum sürecindeki değişiklikler ile MGK siyasi gücünü önemli ölçüde kaybetmiştir.

MGK yukarıda analiz edilen anayasa ve yasalar ile düzenlenen kurumsal rolünün dışında Dışişleri Bakanlığı ve MİT'in (Milli İstihbarat Teşkilatı) de

¹⁶⁹ Seydi Çelik, **Osmanlıdan Günümüze Asker ve Devlet: Askeri Bürokrasinin Sistem İçindeki Yeri**, Salyangoz Yayınları, İstanbul, 2007, s. 247.

¹⁷⁰ Özbudun, **Çağdaş Türk Politikası**, s. 100.

¹⁷¹ Özbudun, s. 100.

¹⁷² Cizre-Sakallıoğlu, s. 158.

görüşlerini alarak Milli Güvenlik Siyaset Belgesi'ni (MGSB) hazırlamaktadır. “Kırmızı Kitap” olarak da bilinen MGSB’de önceliklerine göre devletin ulusal güvenliğine yönelik tehditler belirlenmekte ve yürütülecek olan siyasetin genel hatları oluşturulmaktadır. Ayrıca, MGSB ile ülkeye yönelik tehditlerin yanısıra sosyo-ekonomik ve kültürel konuların güvenlik ile ilgi olan boyutlarında hükümetlerin hareket alanları belirlenmektedir. MGSB 1963 yılından başlayarak hazırlanmaya başlanmıştır ve her beş yılda yenilenmektedir. MGSB hazırlandıktan sonra Bakanlar Kurulu tarafından onaylanmaktadır.¹⁷³ Soğuk Savaş sırasında oluşturulan MGSB’lerde komünizm tehdidi öncelik taşıırken, 1990’ların başında öncelik bölücü teröre kaymış sonlarında ise İslami tehdit de bölücü terör ile eşit öncelikli iç tehdit olarak gösterilmiştir. İrtica ve bölücü terörün Türkiye’ye yönelik öncelikli ve eşit düzeyde iç tehditler oldukları 2006 yılında kabul edilen MGSB’de de tekrar edilmiştir.¹⁷⁴ Böylece Türk ordusu MGSB aracılığı ile de siyasetteki etkisini sürdürmüştür.

3.1.1.2. Cumhurbaşkanlığı Makamı

Çok partili siyasi yaşamda siyasilere güveni kalmayan ordunun, darbelerin ardından siyasette gücünü muhafaza etme yöntemlerinden biri cumhurbaşkanlığı makamı aracılığı ile olmuştur. Ordu, cumhurbaşkanının kendi liderleri arasından seçilmesini sağlamak suretiyle bu makamın kendi görüşleri çerçevesinde sistem içinde rejimi denetleyebilecek önemli bir kurum olmasına çalışmıştır. 27 Mayıs 1961 darbesinin ardından Orgeneral Cemal Gürsel’in ve 12 Eylül 1980 darbesini gerçekleştiren Genekurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren’in cumhurbaşkanı seçilmeleri bu durumun en açık örnekleridir.¹⁷⁵ Çok partili yaşamda demokratik rejimin darbelerle kesilmediği dönemlerde ise kuvvet komutanlarından Cevdet Sunay ve Fahri Korutürk’ün cumhurbaşkanı seçilmeleri de ordunun rejimin denetiminde güç kaybı yaşamamasına yöneliktir.

¹⁷³ Uzgel, ss. 87- 88.

¹⁷⁴ “MGK: Aşırı Sağ Artık Tehdit Değil”, *Hürriyet*, 22.10.2005.

¹⁷⁵ Çelik, s. 170.

1982 Anayasası'nın Geçici 1. maddesi çerçevesinde Kenan Evren'in Cumhurbaşkanlığı seçilmesinin sağlanması ile askeri güvenlik bürokrasisi bu makamın yetkilerini 1961 Anayasası'na göre oldukça güçlendirmiştir. Bu amaçla, 1982 Anayasası ile Cumhurbaşkanına tanınan yetkiler şunlardır:

*Anayasa değişikliklerine ilişkin kanunları gerekli gördüğü takdirde halkoyuna sunmak; TBMM seçimlerinin yenilenmesine karar vermek; Başbakanın teklifi üzerine bakanları atamak ve görevlerine son vermek; Gerekli gördüğü hallerde Bakanlar Kuruluna başkanlık etmek veya Bakanlar Kurulunu başkanlığı altında toplantıya çağırarak; Devlet Denetleme Kurulu'nun üyelerini ve Başkanını atamak ve Kurul'a inceleme, araştırma ve denetleme yaptırmak; Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) üyelerini seçmek; rektörleri atamak; Yargıtay, Danıştay, Askeri Yargıtay, Askeri Yüksek İdare Mahkemesi, Sayıştay, YÖK gibi kurumların gösterdikleri adaylar arasından Anayasa Mahkemesi üyelerini seçmek; Danıştay üyelerinin dörtte birini, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı ve Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı vekilini, Askeri Yargıtay üyelerini, Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu üyelerini seçmektir.*¹⁷⁶

1982 Anayasası ile ordunun sistem içindeki yerinin cumhurbaşkanının koruması altında güçlendirilmesini doğrudan hedefleyen düzenlemeler ise şunlardır: MGK'yı toplantıya çağırarak; başbakanın ve genelkurmay başkanının önerilerini dikkate alarak MGK'nın gündemini belirlemek;¹⁷⁷ TSK'nın kullanılmasına karar vermek; ve başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu kararıyla sıkıyönetim veya olağanüstü hal ilan etmek.

Ancak, 1982 Anayasası sonrası ilk cumhurbaşkanı 1980 darbesinin lideri Genelkurmay Başkanı Kenan Evren'in cumhurbaşkanlığı döneminin ardından tüm cumhurbaşkanlarının sivillerden seçilmesi sonucu ordu kendine bir kontrol mekanizması olarak planladığı cumhurbaşkanlığı kurumundan umduğu gibi yararlanamamıştır. Bu sivil cumhurbaşkanları arasında Turgut Özal dışında Süleyman Demirel ve Ahmet Necdet Sezer'in ordu ile paralel düşünceleri dolayısıyla TSK pek güç kaybı yaşamamıştır. Özal iç tehditleri şahsen ele alarak ordu üzerine sivil kontrolü kurmaya çalışmakla birlikte ordunun kabul ettiği sistemi tehdit

¹⁷⁶ Çelik, ss. 170- 171; 1961 Anayasasında Cumhurbaşkanlığı, Anayasa Mahkemesi üyelerinden sadece ikisini seçmeye yetkili kılınmıştır (md. 145)

¹⁷⁷ Böylece, MGK'nın gündeminin siyasi parti(leri) temsil eden hükümetin görüşüne göre kanallı hale getirilmesi önlenmiştir.

etmemiştir. Ancak, 2007 yılında MGH'den gelen Abdullah Gül'ün cumhurbaşkanı seçilmesiyle ordu siyasete etki etme araçlarından cumhurbaşkanlığı makamını tamamen kaybetmiştir. Hatta tüm cumhurbaşkanlarının ordudan seçileceği varsayımı ile güçlendirilen bu makam TSK'dan farklı görüşten gelen bir siyasetçinin eline geçmesi nedeniyle ordunun gücünün azaltılmasına bile hizmet etmeye başlamıştır.

3.1.1.3. Milli Savunma Bakanlığı'nın Statüsü

1961 Anayasası'nın sivil-asker ilişkileri açısından getirmiş olduğu önemli düzenlemelerden biri 1949 yılında Milli Savunma Bakanlığı'na bağlanan Genelkurmay Başkanlığı'nın tekrar Başbakanlığa bağlanmasıdır. Böylece askeri güvenlik bürokrasisinin anayasal sistemdeki yeri güçlendirilmiştir.¹⁷⁸ Bu durum AB ülkelerinin tersine devlet protokolünde Genelkurmay Başkanı'nın Milli Savunma Bakanı'nın önünde yer almasına neden olmakta ve Genelkurmay Başkanı'na bürokratik hiyerarşi içinde siyasi güç sağlamaktadır.¹⁷⁹ Ayrıca, 1970 yılında çıkarılan iki kanun ile Genelkurmay Başkanı ve Milli Savunma Bakanı'nın yetkileri açıkça belirlenmiştir. Buna göre, Genelkurmay Başkanı savunma politikasının belirlenmesinde, askeri bütçenin oluşturulmasında, gelecekteki silahlanma sisteminin ve silah üretiminin şekillendirilmesinde, istihbarat toplanmasında, tüm atamalarda ve iç güvenlik konusunda yetkili kılınarak önemli bir siyasi özerklik elde etmiştir.¹⁸⁰ Bakanlık ise askere çağırma, silah tedariki ve lojistik gereksinimler konularında yetkilendirilerek Genelkurmay Başkanlığı'nın idari bir bürosu haline indirgenmiştir.¹⁸¹

3.1.1.4. Genelkurmay Başkanlığı'nda Oluşturulan Yapılanmalar

Dışişleri Bakanlığı'nın teşkilat yapısı içinde yer alan daireler, çalışma grupları, komiteler ve merkezlere paralel bir şekilde Genelkurmay Başkanlığı da

¹⁷⁸ Çelik, s. 154.

¹⁷⁹ AB ülkelerinde Genelkurmay Başkanlığı Milli Savunma Bakanlığı'na bağlıdır. Bkz, Rudolf Joo, "The Democratic Control of Armed Forces", **Institute for Security Studies**, Chaillot Paper -23-, Paris, February 1996, s. 18- 19; Türkiye'de Genelkurmay Başkanı devlet protokolünde Cumhurbaşkanı, TBMM Başkanı ve Başbakanıdan sonra dördüncü sıradadır.

¹⁸⁰ Cizre-Sakallıoğlu, s. 159.

¹⁸¹ Ünsaldı, s. 14.

çeşitli kurumsal örgütlenmeler oluşturmuştur. Bunların arasında siyasal İslamın faaliyetlerini izleyebilmek amacıyla kurulan Batı Çalışma Grubu ve Kürt sorununu takip edebilmek için oluşturulan Doğu Çalışma Grubu siyasetteki etkileri bakımından en çok yankı uyandıranlardır. Ayrıca, Genelkurmay Başkanlığı bünyesinde Yunanistan ve Kıbrıs ile ilişkileri izlemek amacıyla Yunanistan- Kıbrıs Dairesi, Kafkasya’da yaşanan gelişmeleri takip edebilmek için Kafkasya Çalışma Grubu, ulusal bilgi güvenliği ile ilgili konuları araştırmak için Güven Çalışma Grubu ve 1999 yılındaki Helsinki Zirvesi sonrasında aday ülke ilan edilen Türkiye’nin AB ile olan ilişkilerini gözlemlemek amacıyla AB Çalışma Grubu kurulmuştur.¹⁸² Batı Çalışma Grubu’nun 2003 yılında kapatılmasının ardından ise AKP’nin faaliyetlerini ve siyasal İslamın yükselişini incelemek amacıyla Cumhuriyet Çalışma Grubu oluşturulmuştur.

Diğer taraftan, uluslararası ilişkiler ve Türkiye’nin rolü konusunda araştırmalar yapmak üzere Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi (SAEMK), güvenlik ile ilgili konularda incelemeler yapmak ve bu çerçevede çeşitli stratejiler üreterek Genelkurmay Başkanlığı’na bilgi sunmak amacıyla Stratejik Araştırma ve Etüd Merkezi (SAREM), kara para akışını izlemek amacıyla Ekonomik ve Mali İzleme Merkezi (EMİM) ve ayrıca iç ve dış kriz hallerinde eşgüdümü sağlamak amacıyla Başbakanlık Kriz Yönetim Merkezi kurulmuştur.¹⁸³ Genelkurmay Başkanlığı bünyesinde oluşturulan bu grupların ve merkezlerin faaliyetlerine devam edip etmediği bilinmemektedir.

3.1.1.5. Devlet Güvenlik Mahkemeleri

12 Mart 1971 muhtırası sonrasında yapılan ordunun siyasi özerkliğini arttıran düzenlemeler kapsamında 30 Mart 1973 tarih ve 1699 sayılı Kanun’un Anayasa’nın 136. maddesinde yaptığı değişiklikle “Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü, hür demokratik düzen ve nitelikleri anayasada belirtilen Cumhuriyet aleyhinde işlenen ve doğrudan doğruya Devlet güvenliğini ilgilendiren suçlara bakmakla görevli” kılınan Devlet Güvenlik Mahkemeleri (DGM) kurulmuştur. 1976

¹⁸² Uzgel, ss. 87- 88.

¹⁸³ Uzgel, ss. 87- 88.

yılında kaldırılan DGM'ler 1982 Anayasası'nın 143. maddesiyle yeniden kurulmuştur. DGM'lerde sivil hakim ve savcılarının yanına askeri üyelerin de dahil edilmesi suretiyle askeri otoriteye devletin güvenliği ile ilgili siyasi suçların karara bağlanması açısından önemli bir yargısal yetki tanınmıştır.¹⁸⁴ Demokratik hukuk sistemlerinde sivillerin sivil mahkemelerde yargılanması esastır. Ancak, oldukça geniş görev yetkisine sahip olan DGM'ler demokratik hukuk sistemine aykırı biçimde devleti bireylere ve muhalif toplumsal kesimlere karşı koruma görevini üstlenerek devlet ile birey arasındaki çelişkide “adalet ilkesi” yerine “devletin korunması” ilkesini hakim kılmıştır.¹⁸⁵ İleride ayrıntılı olarak değinileceği gibi DGM'ler AB'ye uyum sürecinde yapılan reformlar ile tamamen kaldırılmıştır.

3.1.1.6. İç Hizmet Kanunu ve İç Hizmet Yönetmeliği

1935 yılında Ordu İç Hizmet Kanunu'nun 34. maddesine çok partili dönemdeki askeri darbelerin yasal dayanağını da oluşturacak olan “ordunun görevi Türk vatanını ve Türkiye Cumhuriyeti'ni Anayasa'ya göre korumaktır” hükmü eklenmiştir. Bu madde 4 Ocak 1961 tarih ve 211 sayılı TSK İç Hizmet Kanunu'nun 35. maddesinde de korunmuştur. İç Hizmet Yönetmeliği'nin 85/1 maddesinde de ordunun görevi “Türk yurdu ve Cumhuriyeti'ni iç ve dışa karşı korumak” şeklinde ifade edilmiştir. Bu düzenlemeler ile açık bir şekilde orduya iç ve dış tehditler karşısında devlet sistemini korumak açısından yasal hak tanınmaktadır. Liberal demokrasinin hüküm sürdüğü ülkelerde devleti dış tehditlere karşı korumak ordunun, iç tehditlere karşı korumak ise polis teşkilatının görevidir. Ancak, Türkiye'de ülkeyi yükselen siyasal İslam ve artan Kürt ayrılıkçı hareketi gibi iç tehditlerden korumayı Atatürk'ün laiklik ve milliyetçilik ilkelerini kollamak amacıyla ordu üstlenmiştir ve de bu maddeler sayesinde böyle bir göreve sahip olmayı meşru hale getirmiştir. Her iki düzenleme de 2004 yılından itibaren yayınlanan tüm AB ilerleme raporlarında eleştirilmektedir.

¹⁸⁴ Serap Yazıcı, **Demokratikleşme Sürecinde Türkiye**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 91.

¹⁸⁵ İnsan Hakları Derneği, “Devlet Güvenlik Mahkemeleri (DGM)'nin Kaldırılması İstemine İlişkin İnsan Hakları Derneği'nce Başlatılan Kampanyanın Basın Açıklaması Metni”, http://www.ihd.org.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=1024&Itemid=202 (Erişim Tarihi: 07.07.2010).

3.1.1.7. Genelkurmay Başkanlığı'nın YÖK'e Üye Seçme Yetkisi

1982 Anayasası tüm yükseköğretim kurumlarını tek bir çatı altında toplamak üzere Yükseköğretim Kurulu'nu (YÖK) kurmuştur. 1981 yılındaki üniversite reformundan önce Türkiye'de yükseköğretim sistemi üniversiteler, Milli Eğitim Bakanlığı'na (MEB) bağlı akademiler, çoğu MEB'e bağlı iki yıllık meslek yüksekokulları ve konservatuarlar, MEB'e bağlı üç yıllık eğitim enstitüleri ve mektupla öğretim yapan YAYKUR olmak üzere beş tür kurumdan oluşmaktaydı. Sistemin dağınık yapısından kaynaklanan başarısızlık ve yozlaşmaya 1960- 1980 yılları arasında meydana gelen siyasi, sosyal ve ekonomik sorunlar da eklenince yükseköğretim sistemi çökmenin eşiğine gelmiştir. 1981 yılında çıkarılan 2547 Sayılı Yükseköğretim Kanunu ile yükseköğretim akademik, kurumsal ve idari açılardan yeniden yapılanma sürecine girmiştir. Bu kanun Türkiye'deki tüm yükseköğretim kurumlarını YÖK çatısı altında toplamıştır. Ardından, YÖK 1982 Anayasası'na dahil edilmiş ve anayasal kurum statüsü kazanmıştır.¹⁸⁶

1982 Anayasası'nın Kurulu düzenleyen 132. maddesinin 2. fıkrası çerçevesinde YÖK'ün “üniversiteler, Bakanlar Kurulu ve Genelkurmay Başkanlığı'nca seçilen ve sayıları, nitelikleri ve seçilme usulleri kanunla belirlenen adaylar arasından rektörlük ve öğretim üyeliğinde başarılı hizmet yapmış profesörlere öncelik vermek sureti ile Cumhurbaşkanınca doğrudan doğruya seçilen üyelerden” kurulması hükme bağlanmıştır. İlgili maddede YÖK'e aday belirlemede üniversiteler ve Bakanlar Kurulu'nun yanında Genelkurmay Başkanlığı'na da yetki tanınması askeri otoriteye eğitim alanında önemli bir ayrıcalık getirmiştir. Bu çerçevede, askeri otorite yükseköğretimin Kemalizmin laiklik ve milliyetçilik ilkeleri çerçevesinde yapılmasını yönlendirme ve denetleme açısından önemli bir fırsata kavuşmuştur. Genelkurmay Başkanlığı'nın YÖK'e üye seçme yetkisi ileride değinileceği gibi yapılan AB reformları ile sona erdirilmiştir.

¹⁸⁶ Yükseköğretim Kurulu, “Tarihçe”, <http://www.yok.gov.tr/content/blogcategory/204/40/> (Erişim Tarihi: 03.08.2010)

3.1.2. Kurumsal Olmayan Mekanizmalar

Türk ordusu siyasete müdahale edebilme gücünü sadece yukarıda incelenen yasalarla belirlenmiş kurumlar aracılığı ile göstermemektedir. Bu yasal mekanizmaların dışında Türk tarihinden ve kültüründen kaynaklanan gayri-resmi, yasal olmayan ya da diğer bir deyişle kurumsal olmayan pek çok faktör de ordunun siyasette söz sahibi olmasına yardımcı olmaktadır. Ümit Cizre'nin de ifade ettiği gibi "Türkiye'de ordunun siyasetteki gücü yalnızca kurumlar ile ölçülemeyecek düzeydedir".¹⁸⁷ İleriki bölümlerde çok ayrıntılı bir şekilde inceleneceği üzere Türk ordusunun üst rütbeli subayları medyanın da katıldığı yıldönümlerinde, anma ve askeri akademilerdeki mezuniyet törenlerinde demeçler vererek ve bazen gazetecilere brifingler verme ve siyasetçi ve bürokratlarla diyalog kurma suretiyle siyasette etkili olmaktadır.¹⁸⁸ Ordu içindeki hiyerarşi düşünüldüğünde verilen demeçleri yüksek rütbeli subaylar tarafından yapılan kişisel açıklamalar olarak görmek mümkün değildir. Demeçler daha çok sivil hükümete iç tehditler, yani siyasal İslam ve Kürt ayrılıkçı hareketinin PKK terörü şeklinde artması, karşısında uygun eylemi gerçekleştirmeye yönelik çağrılardır. Burada önemli olan toplumun bu demeçlere yüksek derecede önem vermesidir. Askerlerin bu mesajlarının halk tarafından önemsenmesi siyasetçileri de bu uyarıları dikkate almaya zorlamaktadır. Ordunun hassasiyet gösterdiği konularla ilgili kamuoyu demeçleri hükümetlerin, bürokrasinin ve yargının eyleme geçmesine neden olmaktadır.¹⁸⁹ Bu demeçlerin halk tarafından öncelikli bir şekilde dinlenmesi ordunun toplumsal meşruiyetinden kaynaklanmaktadır. Türk ordusu da bu meşruiyetini tarihi ve kültürel faktörlerden almaktadır.

Tarihsel arka planın incelendiği ikinci bölümde belirtildiği gibi Türklerin Orta Asya'da başlayan tarihlerinden itibaren ordu siyasette çok önemli rol oynamıştır. Daha doğrusu henüz Türk milleti ortaya çıkmadan önce Türk ordusu ortaya çıkmıştır. Türkler sürekli olarak göç edip yeni toprakları alarak yaşadıkları için ordu

¹⁸⁷ Ümit Cizre, "Türkiye'de Silahlı Kuvvetler'in Etkisi ve Gücü Yalnızca Yasalarla, Kurumlarla ve Kurullarla Ölçülemeyecek Büyüklüktedir", **Kışladan Anayasaya Ordu, Siyasal Kültürde TSK'nın Yeri**, der. Hıdır Göktaş ve Metin Gülbay, Siyahbeyaz Metis Güncel Yayınları, İstanbul, 2004, s. 185.

¹⁸⁸ Jenkins, **Context and Circumstance**, s. 53.

¹⁸⁹ Jenkins, s. 54.

ile millet eşanlamlı kabul edilmiş hatta ordu-millet kavramı yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu 622 yıl boyunca ordusu sayesinde ayakta durmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü sonrasında modern Türkiye Cumhuriyeti'ne devreden en örgütlü ve güçlü kurum siyasi partiler, sivil bürokrasi, basın veya eğitim kurumları değil, ordudur. Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın örgütleyen, Cumhuriyet rejimini kuran ve sonrasında yeni Türk devletini yapılandıranlar başta Atatürk ve İsmet İnönü olmak üzere askerlerdir. Ulus-devletin kuruluşunda ordunun oynadığı bu büyük rol, toplumda ordunun devletin kendisi olduğu yönündeki inancın oluşmasını sağlamıştır. Ordu da kendisini Kemalist ilkelere bağlı devlet sisteminin gerçek koruyucusu olarak görmektedir. Bu anlayışla, askeri okullarda okuyan öğrencilere daha ilk günlerinden itibaren devleti koruma ve kollamanın asli görevleri olduğu öğretilir ve bütün meslek yaşamları boyunca bu düşünce ve davranış kalıpları çerçevesinde hareket etmeye teşvik edilirler.¹⁹⁰

Türk toplumunun kolektif kimliğinin¹⁹¹ önemli unsurlarından biri de askeri değerlerdir. Ordu ve askerlik ile ilgili konular Türk toplumunun tanımlanmasında önemli bir rol oynamakta ve Türk toplumunu ayırt edici kılmaktadır.¹⁹² Örneğin, ordu-millet ve peygamber ocağı söylemi, asker uğurlamaları, asker üniforması içinde resmi çekilen çocuklar, bazı özürlü gençlerin bir günlük dahi olsa askerlik yapmak istemeleri Türk toplumunun kolektif kimliğinde askeri değerleri ortaya koymaktadır. Bu askeri değerlere bir başka örnek ise “Her Türk asker doğar” sloganının gün içindeki konuşmalarda, kamu görevlilerinin ve entelektüellerin demeçlerinde, okul kitaplarında ve askerlik hizmeti sırasında sıklıkla kullanılmasıdır.¹⁹³

Temel sosyolojik kuramlardan biri toplumdaki bazı kurumların işlevlerini yerine getirememesi durumunda, diğer kurumların devreye girmesidir. Bu çerçevede,

¹⁹⁰ Tanel Demirel, “Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Toplumsal Meşruiyeti Üzerine”, **Bir Zümre, Bir Parti, Türkiye'de Ordu**, der. Ahmet İnsel ve Ali Bayramoğlu, Birikim Yayınları, İstanbul, 2004 (Toplumsal Meşruiyeti Üzerine), s. 348 ve 360.

¹⁹¹ Kolektif kimlik terimi “bir kolektivitelye oluşturan kimselerin aynı kolektivitelye mensup diğerleriyle paylaştıklarını düşündüklerini ve diğerlerine karşı veya onlarla ilişki içinde tanımlanan hayali veya gerçek nitelikler” anlamında kullanılmıştır. David A. Snow, “Collective Identity and Expressive Forms”, **International Encyclopedia of the Social and the Behavioral Sciences**, der. Neil J. Smelser ve Paul B. Boltes, Elsevier, Oxford, 2001, s. 2213.

¹⁹² Demirel, “Toplumsal Meşruiyeti Üzerine”, s. 354.

¹⁹³ Ayşe Gül Altınay, **The Myth of the Military Nation: Militarism, Gender and Education in Turkey**, Palgrave MacMillan, New York, 2004, s. 13.

Türk ordusuna toplumsal meşruiyet kazandıran bir başka etken ise siyasal ve sivil kurumların etkili çalışmadığına dair toplumda oluşan inançtır. Örneğin, 2000 yılında İstanbul Ticaret Odası Başkanı'nın ekonomik kriz karşısında MGK'yı göreve çağırması hükümete olan güvensizlikten, yine aynı yıl Alevi Vakfı Başkanı'nın Alevilerin sorunlarına çözüm bulması için MGK'yı göreve çağırması demokratik siyaset kurumuna güvenmemesinden kaynaklanmıştır. Aynı şekilde, bazı toplumsal olaylarda polis yerine askerin çağırılması da Emniyet Teşkilatı'na güvenilmediğini göstermektedir. Ayrıca, üstlendiği bütün görevleri başarı ile gerçekleştirmesine ve kayırmayı en aza indirdiğine dair inanç özellikle yolsuzluklara karışan pek çok siyasetçinin bulunduğu bir ortamda ordunun toplumsal meşruiyetinin artmasında önemli rol oynamaktadır.¹⁹⁴ Tüm sayılan etkenler göz önünde bulundurulduğunda, Türk ordusu toplumsal zeminde sağlamış olduğu meşruiyet nedeniyle Türkiye'de kurumlara duyulan güven açısından, siyaset kurumu ve siyasetçiler ile karşılaştırıldığında, birinci sırada gelmektedir.

Böylece, Türk ordusu tarihi ve kültürel etkenlerden dolayı halktan aldığı meşruiyet ile demeçler, basın açıklamaları, bildiriler ve brifingler aracılığıyla, yani kurumsal olmayan mekanizmalar ile siyasette etkili olmaya devam etmektedir. Çalışmanın “kurumsalcılığa karşı kültürel yaklaşımlar” şeklindeki kuramsal çerçevesinde belirtildiği gibi tarih, kültür ve geleneklerden kaynaklanan bu gayri-resmi veya kurumsal olmayan mekanizmalar kolay kolay değişmezken, kurumsal düzenekler belirli bir süre içerisinde değişime uğrayabilmektedirler. Bu nedenle aşağıda ayrıntıları ile inceleneceği gibi AB sürecinde ordunun siyasetteki etkisini azaltmak için kurumsal mekanizmalar bir hayli zayıflatılırken, kurumsal olmayan tarihten ve kültürden kaynaklanan mekanizmalar gücünü korumaya devam etmiştir.

¹⁹⁴ Demirel, “Toplumsal Meşruiyeti Üzerine”, s. 358.

3.2. TÜRKİYE’NİN AB ADAYLIĞI SONRASINDA KURUMSAL VE KURUMSAL OLMAYAN MEKANİZMALAR

3.2.1. Türkiye-AB İlişkileri, Anayasa Reformları ve Uyum Paketleri

Ülkenin batılılaşmasını amaçlayan Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucuları 1920 ile 1935 yılları arasında ülkeyi modernleştirmek amacıyla Batı Avrupa ülkelerinden aldıkları pek çok siyasal, sosyal ve ekonomik reform niteliğindeki düzenlemeyi uygulamaya geçirmişlerdir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Sovyetler Birliği’nin Boğazlarda hak iddia etmesi ve Kars ve Ardahan’ı almayı planlaması üzerine ise Türkiye Soğuk Savaş boyunca ABD’nin liderliğindeki Batı bloğunun yanında yer almıştır. Bu dönemde Türkiye Batı ile ilişkilerini geliştirmiş ve NATO (Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü), Avrupa Konseyi ve OECD (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü) üyesi olmuştur. Bu bağlamda, Türkiye günümüzde en önemli modernleşme projesi olarak görülen AB üyeliği çerçevesinde, o zamanki adı Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ile 1963 yılında Ortaklık Anlaşması imzalamıştır. Ancak, ekonomisinin güçsüz ve siyasetinin de 1960 darbesi sonrasında askerlerin güdümünde olması nedeniyle Türkiye AET’ye tam üye olarak kabul edilmemiştir.

1980 darbesi sonrasında tekrar demokrasiye geçilmesiyle dönemin başbakanı Turgut Özal Nisan 1987’de Topluluğa tam üyelik başvurusunda bulunmuştur. Ancak, Topluluk Aralık 1989’da Türkiye’nin başvurusunu ekonomik nedenlerden çok siyasi nedenlerden dolayı reddetmiştir. Tam üyelik yerine Türkiye ve Avrupa Birliği (AB) 1995 yılında Gümrük Birliği Anlaşması’nı uygulamaya koymuşlardır. Gümrük Birliği Anlaşması’ndan kısa bir süre sonra ise Türkiye MDAÜ’lerin ve Kıbrıs’ın adaylıklarının kabul edildiği AB’nin 1997 yılındaki Lüksemburg Zirvesi’nde aday ülkeler arasında yer almaması nedeniyle Birlik ile siyasi diyalogu askıya aldığını açıklamıştır. Bu diyalog Türkiye’nin adaylığa kabul edildiği AB’nin Aralık 1999’da Helsinki’de yapılan Zirvesi ile tekrar başlamıştır. Bu Zirvede AB, Türkiye’nin üyeliğinin Kopenhag Kriterleri’ni yerine getirmesi ile gerçekleştirebileceğini belirtmiştir.¹⁹⁵

¹⁹⁵ Mehmet Ali Birand’ın belirttiği gibi Lüksemburg Zirvesi sonrasında Türkiye’nin AB ile siyasi Diyalogu askıya almasının ardından hem AB’de hem Türkiye’de ilişkilerin bu şekilde sürdürülmemesi

3 Kasım 2002 tarihinde AKP'nin iktidara gelmesiyle Türkiye'nin AB süreci daha büyük bir hız kazanmıştır. AKP döneminin ilk yıllarındaki 16- 17 Aralık 2004 tarihinde AB'nin Brüksel'de gerçekleştirilen Zirvesinde Türkiye ile katılım müzakerelerinin 3 Ekim 2005 tarihinde açılacağını ilan edilmesi Türkiye-AB ilişkilerinde tarihi bir dönemi başlatmıştır. Türkiye ile yapılacak olan müzakerelerin yol haritası olan "Müzakere Çerçeve Belgesi"¹⁹⁶ 29 Haziran 2005 tarihinde Komisyon tarafından kabul edilmiş, 3 Ekim 2005 tarihinde ise AB Türkiye ile üyelik müzakerelerini başlatmıştır. Ancak, 11 Aralık 2006 tarihinde AB ülkelerinin dışişleri bakanlarının katılımıyla yapılan Genel İşler Konseyi toplantısında 14- 15 Aralık 2006 tarihinde Brüksel'de yapılacak olan AB Zirvesi'ne sunulmak üzere bir dizi karar alınmıştır. Bu çerçevede, Türkiye'nin Kıbrıs'a yönelik kısıtlamaları ile ilgili politika alanlarını kapsayan 8 fasılda (Malların Serbest Dolaşımı, İş Kurma Hakkı ve Hizmet Sunum Serbestisi, Mali Hizmetler, Tarım ve Kırsal Kalkınma, Balıkçılık, Ulaştırma Politikası, Gümrük Birliği ve Dış İlişkiler) Komisyon tarafından Türkiye'nin taahhütlerini "tam ve ayırım yapmaksızın" yerine getirdiği teyit edilmeden, müzakerelerin açılmaması tavsiye edilmiş ve ayrıca, Türkiye'nin Uyum Protokol'ünden kaynaklanan yükümlülüklerini tam olarak yerine getirdiği onaylanana kadar hiçbir başlıkta müzakerelerin geçici olarak kapatılmaması önerilmiştir. 14- 15 Aralık 2006 tarihinde Brüksel'de yapılan AB Zirvesi'nde Türkiye ile müzakereler toplantının gündemine girmemiş, yayımlanan Sonuç Bildirgesi'nde Genel İşler Konseyi'nin önerisinin aynen kabul edildiği belirtilmiştir.

1999 yılında adaylığının kabul edildiği Helsinki Zirvesi sonrasında Türkiye, AB ile müzakere sürecinin başlatılması amacıyla Kopenhag Kriterleri'ne uyum için

gerektiği sonucuna varmışlardır. Türkiye'nin Helsinki Zirvesi'nde (1999) adaylık statü verilmesinin arkasında yatan nedenler uluslar arası ortamda ve AB ile Türkiye'de meydana gelen siyasi gelişmelerdir. Birand'a göre AB Kosova Krizi sırasında Türkiye'nin stratejik öneminin farkına vararak Türkiye olmadan Balkanlar'da, Ortadoğu'da ve Kafkaslar'da çok etkili bir politika uygulayamayacağını anlamış, ABD Avrupa'dan dışlanmış bir Türkiye'nin Doğuya kayma ihtimali nedeniyle AB'ye baskı yapmış, Almanya'da Türkiye'nin üyeliğine karşı çıkan Hristiyan Demokratlar Türkiye'nin üyeliğini destekleyen Sosyal Demokratlar karşısında seçimi kaybetmiş ve Türkiye'de önce DSP- ANAP ardından ise DSP- ANAP- MHP koalisyonlarının gerçekleştirdiği özellikle insan hakları alanındaki reformlar AB'nin tutum değiştirmesine neden olmuştur. Mehmet Ali Birand, **Türkiye'nin Avrupa Macerası 1959- 1999**, 10. Baskı, Doğan Yayınları, İstanbul, 2000, ss. 521- 522.

¹⁹⁶ Müzakere Çerçeve Belgesi için bkz.

http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/MuzakereCercevesi/Muzakere_Cercevesi_2_005.pdf (Erişim Tarihi: 31.10.2007)

demokratikleşme reformlarını kapsamlı bir şekilde uygulamaya geçirmiştir. Bu dönemde iktidar olan DSP-ANAP-MHP ile AKP hükümetleri kriterleri bir an önce yerine getirip tam üyeliğin gerçekleşmesi amacıyla 2001 ile 2004 yılları arasında bazı anayasa reformları yapmış ve dokuz adet yasal düzeyde uyum paketi kabul etmiştir. Bu dönemde anayasada yapılan reformlarla 1982 Anayasası'nın 49 maddesinde değişiklik yapılmıştır. 2001 yılındaki Anayasa reformları ağırlıklı olarak ifade ve düşünce özgürlüğü, işkencenin önlenmesi, kişisel özgürlük ve güvenlik, özel hayatın gizliliği, iletişim özgürlüğü, örgütlenme özgürlüğü, adil yargılama hakkı, cinsiyet eşitliği ve siyasi partilerin kapatılmasının zorlaştırılması alanlarını kapsamıştır. 2004 yılındaki Anayasa reformları ise basın özgürlüğünün genişletilmesi, idam cezasının tamamen kaldırılması, temel hak ve özgürlüklere ilişkin uluslararası anlaşmalarla Türkiye'nin iç kanunlarının uyumsuzluğu durumunda uluslararası anlaşma hükümlerinin esas alınması ve kadın-erkek eşitliğinin güçlendirilmesi gibi alanlardadır.¹⁹⁷ Anayasal değişikliklere ek olarak bu dönemde kabul edilen dokuz adet uyum paketi, kanunları yapılan anayasal değişiklikler ile uyumlu hale getirme amacına yöneliktir.

Uyum paketleri birçok alanda demokratikleşmeyi sağlamış ve Türkiye'nin AB'nin liberal demokratik değerlerine yaklaşmasında önemli işlev görmüştür. İfade özgürlüğü alanında, altıncı uyum paketi ile Terörle Mücadele Kanunu'nda düzenlenen devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü yıkmaya yönelik yazılı, sözlü ve görsel propagandayı ve gösterileri yasaklayan ünlü 8. maddesi kaldırılmıştır. İkinci, üçüncü ve dördüncü uyum paketleri ile basın özgürlüğü genişletilmiştir. İkinci, üçüncü, dördüncü ve yedinci uyum paketlerinde örgütlenme özgürlüğüne ilişkin düzenlemeler yer almıştır. Din özgürlüğü konusunda ise altıncı uyum paketi ile Müslüman olmayan toplulukların ibadet yerleri açabilmelerine izin verilmiştir. İşkence ve kötü muamele konusunda ise ikinci uyum paketinde Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nde Türkiye'nin hüküm giydiği işkence suçları için verilen tazminat cezalarını suçun faillerinin ödemesi yönünde bir düzenleme yapılmıştır.

¹⁹⁷ 2001 ve 2004 yıllarında yapılan anayasa reformlarının detayları için bkz. Ergun Özbudun ve Ömer Faruk Gençkaya, **Türkiye'de Demokratikleşme ve Anayasa Yapımı Politikası**, Doğan Yayınları, İstanbul, 2010, ss. 55- 73.

Dördüncü uyum paketi ise işkence ve kötü muamelele karışan kamu görevlileri için soruşturma başlatılmasında yetkili kurumlardan izin alınmasını ortadan kaldırmıştır. Ayrıca, yedinci uyum paketi ile işkence ve kötü muamele suçları için yargı sürecinin hızlandırılması amacıyla gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Tüm bunların yanısıra, azınlık haklarının korunması konusunda üçüncü uyum paketi ile geleneksel olarak Türk vatandaşlarının günlük yaşamlarında kullanıldığı yerel diller ve lehçeler için yayın yasakları kaldırılmıştır. Bu paket ile ayrıca yerel dillerin öğretilmesi için özel kursların açılabilmesine imkan tanınmıştır.¹⁹⁸

Tüm reformların arkasındaki itici güç siyasi koşulluk olmuştur. Türkiye'nin siyasi koşulluğun etkisi altında özellikle AKP iktidarında gerçekleştirdiği anayasal reformlar ve uyum paketleri Türk demokrasisi için oldukça büyük bir değer taşımış, 3 Ekim 2005 tarihinde AB'nin Türkiye ile müzakerelere başlama kararı almasında önemli rol oynamıştır. Ayrıca, yukarıda değinilen anayasal ve yasal reformların önemli bir bölümü de, ileride genişçe inceleneceği gibi, AB'nin ilerleme raporlarında işaret etmiş olduğu standartlar temelinde sivil-asker ilişkilerinin demokratikleşmesine yöneliktir. AKP hükümetinin sivil-asker ilişkilerinin demokratikleşerek AB'ye üyelik sürecinde bir problem olmaktan çıkarılması için gerçekleştirdiği reformlar ile ordunun kurumsal mekanizmalar yöntemiyle Türk siyasetindeki ağırlığı büyük ölçüde kırılmıştır.

3.2.2. AB Sürecinde Türkiye'de Sivil-Asker İlişkileri

Avrupa'da sivil-asker ilişkileri ordunun sivil siyasetten tam olarak ayrılmasına ve sorgusuz bir şekilde sivil denetime tabi olmasına dayanmaktadır. Bu yaklaşımın temel sebebi Avrupa'nın tarihsel deneyiminde yatmaktadır. Avrupa tarihinde özellikle Adolf Hitler örneğinde görüldüğü gibi ordu radikal siyasetçilerin

¹⁹⁸ Basın özgürlüğü konusunda basının elindeki yazılı materyallere el konulması ancak mahkeme ve acil durumlarda savcılık makamının kararlarına bağlanmıştır. Dördüncü uyum paketi ise gazetecilerin haber kaynaklarını açıklamaya zorlanamayacakları hükmünü getirmiştir. Örgütlenme özgürlüğü ile ilgili düzenlemeler konusunda özellikle dördüncü paket ile derneklerin uluslararası faaliyetlere katılabilmesine, Türkiye dışında şube açabilmelerine ve Türkiye dışında kurulmuş dernekler ile işbirliği yapabilmelerine ve bunlara üye olabilmelerine fırsat tanınmıştır. Hale ve Özbudun, ss. 57- 61.

eline geçtiği zaman militarizmin gelişmesi için çok uygun bir ortam yaratmıştır.¹⁹⁹ Bu olumsuz deneyimler Batı Avrupa ülkelerinde ordunun sivil siyasetten ayrılmasını ve sivil denetimin altına girmesini öngören bir sistemin yaratılmasını sağlamıştır.

AB demokratik bir çerçeveye oturmuş sivil-asker ilişkileri tanımlı yapmamıştır. Ancak bu eksiğini Kopenhag kriterlerinin siyasi kriterlerini tanımlarken tamamlamıştır. Her ne kadar Kopenhag kriterlerinde siyasi kriterler ifade edilirken sivil-asker ilişkilerinin demokratikleşmesi üzerinde durulmasa da “demokrasinin işlerliğini sağlayan kurumların varlığı” ifadesi demokratik sivil-asker ilişkilerini de kapsamına almaktadır. Kurumsal çerçevede belirtildiği üzere demokrasinin sağlamlaşması için ordunun demokratik bir şekilde iktidara gelmiş olan sivil yönetime tabi olması gerektiği gibi demokrasinin işlerliği için de demokratik sivil-asker ilişkilerine dayalı bir sistem oluşturulmalıdır. AB’nin demokratik sivil-asker ilişkilerini tanımlama ihtiyacını duymamasının nedeni hem ilk üyeleri olan Batı Avrupa ülkelerinin hem de 2004 genişlemesinde AB’ye katılan MDAÜ’lerin müzakere süreçlerine başlamadan önce demokratik sivil-asker ilişkileri standartlarını yakalamış olmalarından kaynaklanmaktadır. MDAÜ’lerin adaylık sürecinden önce sivil-asker ilişkileri konusunda gerekli kurumsal reformları kolayca uygulamaya geçirmelerinin temel sebebi bu ülkelerin yarım yüzyıla yakın bir süre devam eden komünist rejimlerinde ordunun çok güçlü bir şekilde sivil diktanın kontrolünde olmasından kaynaklanmıştır. Bu nedenle MDAÜ’lerde komünist rejimler çöktükten sonra ordunun siyasete müdahale kültürü de söz konusu olmamıştır.²⁰⁰

Türkiye’de ise sivil-asker ilişkileri Avrupa ülkelerinden oldukça farklılık taşımaktadır. Türkiye’de ordu her zaman için siyasetle iç içe olmuş, dört darbe ile sivil hükümetleri görevden düşürmüş ve oluşturduğu kurumsal yapılanma ile siyasette etkin bir rol oynamıştır. Bu çerçevede, AB Türkiye ile müzakerelere başlamasının ardından sivil-asker ilişkilerine ilişkin daha önce tanımlama ihtiyacı duymadığı bir sonraki alt başlıkta ifade edilecek olan standartlardan söz etmek

¹⁹⁹ Ersel Aydın, “A Paradigmatic Shift for the Turkish Generals and an end to the Coup Era in Turkey”, **Middle East Journal**, Cilt: 63, Sayı: 4, Güz 2009, s. 583.

²⁰⁰ Andrew Cottey, Timothy Edmunds and Anthony Forster, “The Second Generation Problematic: Rethinking Democracy and Civil-Military Relations”, **Armed Forces & Society**, Cilt: 29, Sayı: 1, Güz 2002, s. 37.

durumunda kalmıştır. Türkiye'nin sivil-asker ilişkilerinin demokratikleşmesi açısından AB standartları ile sorun yaşamasının ana nedeni Türk ordusunun darbeler sonrasında siyasetin kontrolünü devam ettirebilmesi için oluşturduğu kurumsal (resmi) mekanizmalar ve Türk halkının toplumsal meşruiyet zeminine dayanan kurumsal olmayan (gayri-resmi) mekanizmalardır. Aşağıda AB adaylık sürecinde kurumsal mekanizmalarla ilgili yapılan reformlar sonucu bu düzeneklerin nasıl zayıfladığı ele alınacak ve kurumsal olmayan mekanizmaların siyasetteki etkisinin hala devam ettiği belirtilecektir.

3.2.3. Kurumsal Mekanizmaların Reformu

AB Komisyonu 1998 yılından itibaren yayınlanmaya başladığı ilerleme raporları ile Türkiye'yi özellikle ordunun sivil denetime tabi olmadığı konusunda eleştirmiştir. Bu bağlamda, DSP-MHP-ANAP koalisyon hükümeti ve AKP hükümetleri silahlı kuvvetlerin demokratik kontrolünü sağlamak için önemli kurumsal reformlar gerçekleştirmiştir. Bu çerçevede, önce ilerleme raporlarındaki eleştiriler ve daha sonra bu eleştirilere karşı yapılan reformlar incelenecektir.

3.2.3.1. 1998, 1999, 2000 İlerleme Raporları ve 2001 Anayasa Değişiklikleri

Sivil-asker ilişkileri açısından AB, 1998 yılından 2000 yılına kadar yayınladığı ilerleme raporlarında Türkiye'de ordunun sivil denetiminin olmadığı konusu üzerinde durmuş ve özellikle MGK'nın siyasetteki gücünü eleştirmiştir. Raporlar MGK'nın ulusal güvenlik politikasının oluşumunda ana etken olduğu ve siyasal yaşamı ilgilendiren birçok konuda temel rol oynadığını vurgulamıştır.²⁰¹ Bu eleştiriler üzerine 2001 yılında DSP-MHP-ANAP hükümetinin yaptığı anayasal reformlarla anayasanın MGK'yı düzenleyen 118. maddesi 03.10.2001 tarih ve 4709

²⁰¹ European Commission, "1998 Regular Report, From The Commission on Turkey's Progress Towards Accession", Brussels, http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/1998/turkey_en.pdf, (Erişim Tarihi: 26.05.2010), s. 13- 14; European Commission, "1999 Regular Report, From The Commission on Turkey's Progress Towards Accession", Brussels, 13.10.1999, http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/1999/turkey_en.pdf (Erişim Tarihi: 26.05.2010), s. 10; European Commission, "2000 Regular Report, From The Commission on Turkey's Progress Towards Accession", Brussels, 08.11.2000, http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/1999/turkey_en.pdf (Erişim Tarihi: 26.05.2010), s. 14.

sayılı Kanun’la değiştirilmiştir. Bu değişiklik ile MGK’ya katılan sivil üyelerin sayısı artırılmış ve MGK kararlarının Bakanlar Kurulu üzerindeki etkisi azaltılmıştır. Bu çerçevede, beş asker üye (Genelkurmay Başkanı dahil dört Kuvvet Komutanı) ile dört sivil üyeden (Başbakan, İçişleri, Dışişleri ve Milli Savunma Bakanları) oluşan MGK’ya Adalet Bakanı ve Başbakan Yardımcıları da dahil edilerek sivil üyelerin sayısı artırılmıştır. Ayrıca, 118. maddenin 2. fıkrasındaki MGK’da alınacak olan kararların “Bakanlar Kurulu’nca öncelikle dikkate alınacağı” şeklindeki ifade yerine “Bakanlar Kurulu’nca öncelikle değerlendirilir” ifadesi getirilmiştir.²⁰² MGK’nın, devletin milli güvenlik siyasetinin tayini, tespiti ve uygulanmasıyla ilgili kararları da “tavsiye” niteliği ile sınırlandırılmıştır. Bu değişiklikler ile MGK kararlarında sivil iradenin hakim olması amaçlanmış ve kararların danışma niteliği daha açık hale getirilmiştir.²⁰³

Ayrıca, 1998 yılı raporunda askeri hakimlerin sivilleri yargılamasına izin veren Devlet Güvenlik Mahkemeleri’nin (DGM) Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi prensiplerine ve demokratik sistemle uyumlu olmadığı vurgulanmıştır.²⁰⁴ Bu eleştiriler karşısında Türkiye 18.06.1999 tarih ve 4388 sayılı Kanun’un 143. maddesinde yaptığı değişiklikle DGM’lerde askeri hakim ve savcılarının varlığına son vermek suretiyle DGM’leri tamamen sivil bir yapıya kavuşturmuştur.²⁰⁵

3.2.3.2. 2001, 2002 İlerleme Raporları ve 7. Uyum Paketi

2001 ve 2002 yıllarında yayınlanan ilerleme raporlarında MGK reformu memnuniyetle karşılanmıştır. Ancak 2001 raporunda, yapılan değişikliklerin *de facto* olarak ordunun sivil denetimine yaptığı katkının izlenmesi gerektiği belirtilmiştir.²⁰⁶ Ayrıca, 2002 ilerleme raporunda Avrupa Komisyonu MGK’nın

²⁰² Belgenet, “Anayasa Değişikliği 4709 Sayılı Yasa”, <http://www.belgenet.com/yasa/k4709.html> (Erişim Tarihi: 26.05.2010)

²⁰³ Yazıcı, s. 99.

²⁰⁴ European Commission, “1998 Regular Report”, s. 14

²⁰⁵ Belgenet, “DGM'lere İlişkin 143. Madde Değişikliği”, <http://www.belgenet.com/belge/dgm.html> (Erişim Tarihi: 26.05.2010); Yazıcı, **Demokratikleşme Sürecinde Türkiye**, s. 98.

²⁰⁶ European Commission, “2001 Regular Report on Turkey’s Progress towards Accession”, Brussels, 13.11.2001, SEC(2001) 1756 http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/2001/tu_en.pdf (Erişim Tarihi: 26.05.2010), s.19; European Commission, “2002 Regular Report on Turkey’s Progress towards Accession”, Brussels, 9.10.2002 SEC(2002) 1412, {COM(2002) 700 final}.

resmi olarak bir danışma organı olmasına rağmen görüşlerinin tavsiyeyi aşan bir ağırlık taşıdığını ifade etmiştir. Bu çerçevede rapor, MGK'nın Güneydoğu'daki olağanüstü hal, terörizmle mücadele, AB'ye katılım kriterleri ile ilgili Türkiye'nin gerçekleştireceği siyasi ve ekonomik reformlar ve Kıbrıs gibi birçok devlet sorunu ve politikası hakkında görüş ve tavsiyelerde bulunduğu eleştirisini getirmiştir. Ayrıca, 2002 raporu MGK'nın toplanma sıklığını (her ay) ve ordunun savunma bütçesindeki özerkliğini de eleştirmiştir.²⁰⁷

Bu eleştiriler karşında 2003 yılında kabul edilen 7. Uyum Paketi (4963 sayılı Kanun) ile AKP iktidarı Türkiye'de sivil-asker ilişkilerinin demokratikleşmesi ve dengenin siviller lehine çevrilmesini amaçlayan en önemli reformları kabul etmiştir. 7. Uyum Paketi ile yapılan reformların MGK ile ilgili olanları ile MGK'nın ordunun kuruluymuş gibi algılanmasına ve icracı yetkileriyle işlevlerine son verilmesi amaçlanmıştır.²⁰⁸ Bu anlayışla:

- 1) MGK Genel Sekreteri'nin siviller arasından da seçilebilmesi ve bu yolla genel sekreterliğin yönetiminin orduya olan bağıllığının ortadan kaldırılması öngörülmüş ve MGK Genel Sekreteri'nin atanma usulünde değişiklik yapılmıştır. Yapılan değişiklik ile MGK Genel Sekreteri'nin Genelkurmay Başkanı tarafından seçimi ve onayıyla yapılan atama usulü sona erdirilerek, yetki Başbakan'a verilmiştir.²⁰⁹

http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/2002/tu_en.pdf (Erişim Tarihi: 26.05.2010), s. 24.

²⁰⁷ European Commission, "2002 Regular Report", s. 24.

²⁰⁸ Ali Bayramoğlu, "Asker ve Siyaset", **Bir Zümre, Bir Parti, Türkiye'de Ordu**, der. Ahmet İnel ve Ali Bayramoğlu, Birikim Yayınları, İstanbul, 2004 (Asker ve Siyaset), ss. 109- 110.

²⁰⁹ Hükümet tarafından TBMM'ye sunulan ve yasalaşan 30.03.2007 tarih ve 4963 sayılı Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun Tasarısı'nın 27. Maddesi şöyledir: Madde 15- 2945 sayılı Kanunun 15'inci maddesi aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir. Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreteri, Başbakan'ın teklifi ve Cumhurbaşkanı'nın onayı ile atanır. Söz konusu atamanın, Türk Silahlı Kuvvetleri mensupları arasından yapılmasının öngörülmesi halinde Genelkurmay Başkanı'nın olumlu görüşü alınır." Belgenet, "7. Uyum Yasaları Yasa Metni",

<http://www.belgenet.com/yasa/k4963.html> (Erişim Tarihi: 26.05.2010). Aynı tasarıda değişikliğin gerekçesi ise şöyle ifade edilmiştir: "Maddeyle, Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterinin atanması usulü yeniden düzenlenmekte ve Kurulun yapısının sivilleştirilmesine imkân sağlanması amacıyla, Genel Sekreterin Başbakanın teklifi ve Cumhurbaşkanı'nın onayı ile atanacağı, söz konusu atamanın, Türk Silahlı Kuvvetleri mensupları arasından yapılmasının öngörülmesi hâlinde Genelkurmay Başkanı'nın olumlu görüşünün alınması gerektiği hükme bağlanmaktadır." Belgenet, "7. Uyum Yasaları Tasarı Gerekçesi",

http://www.belgenet.com/yasa/ab_uyum7-3.html (Erişim Tarihi: 26.05.2010)

- 2) MGK'nın ayda bir yapılan toplantılarının iki ayda bir yapılması karara bağlanarak Kurulun gündem belirlemedeki ağırlığı hafifletilmeye çalışılmıştır.²¹⁰
- 3) MGK'nın ve Genel Sekreterinin yetkileri MGK Kanunu'nun iki farklı maddesinde yapılan değişiklikler²¹¹ ve iptal edilen üçüncü maddesiyle ciddi derecede sınırlandırılmıştır. Bu değişiklik 7. Uyum Paketi'nin 2945 Sayılı Milli Güvenlik Kurulu ve Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Kanunu üzerinde yaptığı en önemli reformdur. Bu çerçevede, 2945 sayılı Kanun'un 4. maddesinin orijinal metni aşağıdaki gibi şekildedir:

1) Devletin milli güvenlik siyasetinin tayini, tespiti ve uygulanması ile ilgili kararların alınması ve gerekli koordinasyonun sağlanması konusunda görüş tespit eder,

(2) Devletin milli güvenlik siyaseti doğrultusunda tespit edilen milli hedeflerin ve hazırlanan milli plan ve programların gerçekleştirilmesine ilişkin tedbirleri belirler.

(3) Devletin milli güvenlik siyasetini etkileyecek milli güç unsurlarını ve ülkenin siyasi, sosyal, iktisadi, kültürel ve teknolojik durum ve gelişmelerini sürekli takip ederek değerlendirir. Milli hedefler yönünde güçlenmelerini sağlayacak temel esasları tespit eder.

(4) Devletin varlığı, bağımsızlığı, ülkenin bütünlüğü ve bölünmezliği, toplumun huzur ve güvenliğinin korunması hususunda zorunlu gördüğü tedbirleri tespit eder.

(5) Anayasal düzeni koruyucu, milli birlik ve bütünlüğü sağlayıcı, Türk Milletini Atatürkçü düşünce, Atatürk ilke ve inkılapları doğrultusunda ve milli ülkü ve değerler etrafında birleştirecek milli hedeflere yönlendirici gerekli tedbirleri belirler. Sayılan bu hususlara yönelmiş yurtiçi ve yurtdışı tehdite karşı koymak, bu tehditi etkisiz kılmak için gerekli strateji ve temel esaslar ile birlikte planlama ve

²¹⁰ Hükümet tarafından TBMM'ye sunulan ve yasalaşan 30.03.2007 tarih ve 4963 sayılı Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun Tasarısı'nın 25. Maddesi şöyledir: "2945 sayılı Kanunun 5 inci maddesinin birinci fıkrası aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir. Kurul, iki ayda bir toplanır. Gerekliğinde Kurul, Başbakanın teklifi üzerine veya doğrudan Cumhurbaşkanının çağrısı ile de toplanır." Belgenet, "7. Uyum Yasaları Yasa Metni". Aynı tasarıda değişikliğin gerekçesi ise şöyle ifade edilmiştir: "Maddeyle, Millî Güvenlik Kurulunun kendiliğinden toplanma süresi düzenlenmekte ve gerektiğinde Başbakanın teklifi üzerine veya doğrudan Cumhurbaşkanının çağrısıyla da toplanacağı öngörülmek suretiyle yürütmenin işlevselliğinin sağlanması amaçlanmaktadır." Belgenet, "7.Uyum Yasaları Tasarı Gerekçesi".

²¹¹ 09.11.1983 tarih ve 2945 sayılı Milli Güvenlik Kurulu ve Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Kanunu'nun Kurulun yetkilerini düzenleyen 4. maddesi ile Genel Sekreterin yetkilerini düzenleyen 13. maddesi.

*uygulama hizmetleri konularında görüşleri, ihtiyaçları ve ele alınması
lüzumlu gördüğü tedbirleri tespit eder,*

*(6) Olağanüstü hallerde sıkıyönetim, seferberlik veya savaş hali ilanı
için görüş tespit eder,*

*(7) Olağan hal ile savaş, savaşı gerektiren ve savaş sonrası hallerde
kamu ve özel kurum ve kuruluşlar ve vatandaşlara düşecek topyekün
savunma, milli seferberlik ve diğer konularda hizmet ve yükümlülükler
ile bu hususlarda yapılacak planlara temel teşkil edecek esasları
tespit eder.*

*(8) Devletin milli güvenlik siyasetinin ön gördüğü hususlar ve
topluma yönelik hizmetler ile topyekün savunma hizmetlerinin
gerektirdiği mali, ekonomik, sosyal, kültürel ve diğer konulara ilişkin
tedbir ve ödeneklerin kalkınma plan, program ve yıllık bütçelerde yer
almasını sağlamak üzere gerekli esasları tespit eder.*

*(9) Milli Güvenlik kapsamına giren konularda yapılan ve yapılacak
milletler arası anlaşmalar hakkında görüş tespit eder. Milli Güvenlik
Kurulu tespit ettiği bu görüş, tedbir ve esasları Kurul kararı halinde
Bakanlar Kurulu'na bildirir ve kanunlarla verilen diğer görevleri
yerine getirir.²¹²*

7. Uyum paketi ile 2945 sayılı Kanun'un MGK'nın yetkilerini düzenleyen 4.
maddesi önemli derecede değiştirilmiştir:

*“Millî Güvenlik Kurulu, 2 nci maddede belirtilen millî güvenlik ve
devletin millî güvenlik siyasetine ilişkin tanımlar çerçevesinde
devletin millî güvenlik siyasetinin tayini, tespiti ve uygulanması ile
ilgili konularda tavsiye kararları alır ve gerekli koordinasyonun
sağlanması için görüş tespit eder; bu tavsiye kararlarını ve
görüşlerini Bakanlar Kuruluna bildirir ve kanunlarla verilen
görevleri yerine getirir. Başbakan, Millî Güvenlik Kurulunun tavsiye
kararlarının ve görüşlerinin değerlendirilmek üzere Bakanlar
Kuruluna sunulması ve Bakanlar Kurulunda kabulü halinde bu
tavsiye kararlarının uygulanmasının koordinasyonu ve izlenmesi için
bir başbakan yardımcısını görevlendirebilir.”²¹³*

Yapılan değişiklik ile MGK'nın yetkileri devletin milli güvenlik siyasetinin
tayini, tespiti ve uygulanması ile ilgili konularda tavsiye kararlarının alınmasına
indirgenirken, Başbakan ve Bakanlar Kurulu'na MGK kararlarının uygulanması

²¹² MGK Genel Sekreterliği, “09.11.1983 tarih ve 2945 sayılı Milli Güvenlik Kurulu ve Milli
Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Kanunu”. http://www.mgk.gov.tr/Turkce/tarihce_4.html (Erişim
Tarihi: 27.05.2010)

²¹³ Belgenet, “7. Uyum Yasaları Yasa Metni”.

konusunda açık bir inisiyatif sunulmuştur. Bakanlar Kurulu'nun MGK kararlarını uygulama konusunda gerçek bir takdir yetkisi olduğunu maddenin son fıkrası net bir şekilde ortaya koymaktadır. Böylece MGK hukuksal açıdan bir danışma organı niteliğine bürünmüştür.

MGK'nın yetkilerinde yapılan değişikliğe paralel olarak MGK Genel Sekreteri'nin görevi de kurulun sekreterlik hizmetlerini yürütmekle ve kurul tarafından ve kanunlarla verilen görevleri yerine getirmekle sınırlandırılmıştır.²¹⁴ Bu çerçevede, MGK Genel Sekreteri'ne "MGK kararlarının uygulanmasını takip ve kontrol etmek, yönlendirmek; milli güvenlik siyasetini tayin, tespit, uygulama ve gerektiğinde düzeltme ve değiştirmek için planlar hazırlamak ve bu konudaki uygulamaları takip ve yönlendirmek, denetlemek, bu çerçevede Cumhurbaşkanı ve Başbakan adına yetkili olmak, bakanlıklar, kamu kurum ve kuruluşları ile özel hukuk tüzel kişilerinden açık ve her derecede gizli bilgi ve belgeleri talep etmek" gibi gizli başbakan rolü veren yetkileri de kaldırılmıştır.²¹⁵

7. Uyum Paketi ile yapılan diğer değişiklikler, devlet malları da dahil olmak üzere askeri bütçenin Sayıştay denetimine tabi tutularak TBMM'nin denetiminin artırılması ve Askeri Ceza Kanunu'nun 58. maddesinde yazılı suçların barış zamanında siviller tarafından işlenmesi durumunda askeri mahkemelerin yargılama yetkisinin kaldırılmasıdır.²¹⁶ Bu iki değişiklik de devlet işleyişinin sivilleştirilmesi alanında atılmış ciddi adımlardır.

3.2.3.3. 2003 İlerleme Raporu ve 8. Uyum Paketi

2003 yılı ilerleme raporunda sivil-asker ilişkilerinin AB standartlarına uyması için hükümetin özellikle MGK'da yapmış olduğu değişikliklerden övgüyle söz edilmiştir. Ancak, raporda Türkiye MGK temsilcilerinin hala RTÜK (Radyo

²¹⁴ Hükümet tarafından TBMM'ye sunulan ve yasalaşan 30.03.2007 tarih ve 4963 sayılı Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun Tasarısı'nın 26. Maddesi şöyledir: "2945 sayılı Kanunun 13 üncü maddesi başlığı ile birlikte aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir. Genel Sekreterliğin görev ve yetkileri Madde 13. - Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği; a) Millî Güvenlik Kurulunun sekreterlik hizmetlerini yürütür, b) Millî Güvenlik Kurulunca ve kanunlarla verilen görevleri yerine getirir." Belgenet, "7. Uyum Yasaları Yasa Metni".

²¹⁵ Ali Bayramoğlu, "Asker ve Siyaset", ss. 111- 112.

²¹⁶ Belgenet, "7. Uyum Yasaları Yasa Metni".

Televizyon Üst Kurulu) ve YÖK gibi diğer sivil kurullarda bulundurulması nedeniyle eleştirilmiştir. Eleştiri getirilen bir diğer konu ise Silahlı Kuvvetlerin elinde bulunan devlet malları da dahil olmak üzere, her türlü kurum ve kuruluşun hesap ve işlemlerini denetlemeye yetkili kılınan Sayıştay'ın denetim yetkisinin hala Anayasanın 160'ıncı maddesinde öngörülen milli savunma hizmetlerinin gerektirdiği gizlilik esasları sınırlamasına tabi olmasıdır.²¹⁷

Raporda yapılan eleştiriler karşısında 7 Mayıs 2004 tarihinde kabul edilen 8. Uyum Paketi de (5170 Sayılı Kanun) sivil-asker ilişkilerinin demokratikleşmesi alanında önemli düzenlemeler getirmiştir. Paket ile RTÜK ve YÖK'ten MGK temsilcileri çıkarılmak suretiyle yayın ve eğitim konularında ordunun etkisi azaltılmıştır. Ayrıca, “silahlı kuvvetler elinde bulunan devlet mallarının TBMM adına denetlenmesi usulleri, milli savunma hizmetlerinin gerektirdiği gizlilik esasına uygun olarak kanunla düzenlenir” hükmü Sayıştay ile ilgili maddeden çıkarılmıştır. Son olarak, DGM'lerin kuruluşuna ilişkin Anayasa'nın 143. maddesi kaldırılarak DGM'lerin varlığına son verilmiş ve ceza yargısı alanında önemli bir adım atılmıştır.²¹⁸

Dolayısıyla, 1961 Anayasası ile kurularak 1971 muhtırası sonrasında ve 1982 Anayasası ile yapılan değişiklikler ile görev ve yapısı sürekli olarak askerler lehine arttırılan MGK, 2001 yılında yapılan anayasa değişiklikleri ve 2003 ve 2004 yıllarında yürürlüğe giren uyum paketleriyle demokratik bir yapıya kavuşturulmuştur. Böylece, sivil-asker ilişkilerinin demokratikleşmesi çerçevesinde siyasi koşulluluğun etkinliği de güçlü bir şekilde ortaya çıkmıştır. Burada ilginç olan ordunun kendi siyasi özerkliğini büyük oranda sona erdiren kurumsal reformların önemli bölümüne karşı çıkmamasıdır. Bunun altında yatan en önemli neden ordunun kendisinin Kemalizm, modernleşme ve demokratikleşme gibi değerlere sadık olduğunu halka gösterme zorunluluğu olmuştur. Bu reformlara karşı çıkmak ordunun

²¹⁷ European Commission, “2003 Regular Report on Turkey's Progress towards Accession”, Brussels, 08.11.2003. http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/2003/tr_tk_final_en.pdf (Erişim Tarihi: 26.05.2010), s. 19.

²¹⁸ TBMM, “Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun”, 07.05.2004 tarih ve 5170 Sayılı Kanun, <http://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k5170.html> (Erişim Tarihi: 27.05.2010)

saygınlığını azaltırken sivil idareninkini arttıracak ve ordunun siyasi rejimi korumasını oldukça zorlaştıracaktı.²¹⁹ Bu nedenle reformlar gerçekleşirken ordu fazla bir muhalefet göstermemiştir.

3.2.3.4. 2004- 2009 Yılları Arasındaki İlerleme Raporları

2004 ile 2009 yılları arasında yayınlanan tüm ilerleme raporlarında ortaya konulan en önemli eleştirilerin başında ordunun İç Hizmet Kanunu'nun 85/1 maddesinin ve "Milli Güvenlik; Devletin anayasal düzeninin, milli varlığının, bütünlüğünün, milletlerarası alanda siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik dahil bütün menfaatlerinin ve ahdi hukukunun her türlü dış ve iç tehditlere karşı korunması ve kollanması" şeklindeki MGK'nın 2. maddesinin a fıkrasında düzenlenen hükmün değiştirilmemesi gelmektedir. İlgili Kanunların bu maddeleri AB'ye göre ordunun rol ve görevlerini belirleyerek ve ulusal güvenliği kapsamlı bir şekilde tanımlayarak askerlere geniş bir hareket alanı sağlamaktadır. İlerleme raporlarının tümünde eleştirilen bir başka konu ise savunma harcamalarının Parlamento tarafından denetimi çerçevesinde askeri makamlar üzerinde tam bir sivil denetimin sağlanamamasıdır.²²⁰ 2006 yılı ve sonraki ilerleme raporlarında ise 1997 yılında ordu ile emniyet teşkilatı arasında imzalanan ve kriz zamanlarında mülki idare amirlerini askeri otoritenin yönlendiricisi durumuna getiren EMASYA Protokolü (Emniyet Asayiş Yardımlaşma Protokolü) eleştirilmektedir.

²¹⁹ Cook, s. 38.

²²⁰ European Commission, "2004 Regular Report From The Commission on Turkey's Progress Towards Accession", Brussels, 6.10.2004, SEC(2004) 1201, {COM(2004) 656 final}, http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/2004/rr_tr_2004_en.pdf (Erişim Tarihi: 26.05.2010), s.23; European Commission, "Turkey 2005 Progress Report", Brussels, 9 November 2005, SEC (2005) 1426 {COM (2005) 561 final}, http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/2005/package/sec_1426_final_progress_report_tr_en.pdf (26.05.2010), s. 14; European Commission, "Turkey 2006 Progress Report", Brussels, 8.11.2006, SEC(2006) 1390 {COM(2006) 649 final}, http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2006/nov/tr_sec_1390_en.pdf (Erişim Tarihi: 26.05.2010), s. 8; European Commission, "Turkey 2007 Progress Report" Brussels, 6.11.2007, SEC(2007) 1436, {COM(2007) 663 final} http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2007/nov/turkey_progress_reports_en.pdf (26.05.2010), s. 9; European Commission, "Turkey 2008 Progress Report", Brussels, 5.11.2008, SEC(2008) 2699 {COM(2008) 674} http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/press_corner/keydocuments/reports_nov_2008/turkey_progress_report_en.pdf (Erişim Tarihi: 26.05.2010), s. 9; European Commission, "Turkey 2009 Progress Report", Brussels, 14.10.2009 SEC(2009)1334 {COM(2009) 533} http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/Tur_En_Realitons/Progress/turkey_progress_report_2009.pdf (Erişim Tarihi: 26.05.2010), s. 11.

Türkiye 2010 yılında EMASYA Protokolü'nü kaldırması dışında ordunun İç Hizmet Kanunu'nun 85/1 maddesini ve MGK'nın 2. maddesinin a fıkrasında düzenlenen hükmü kaldırmamıştır.²²¹ Ayrıca, askeri harcamaların parlamento denetimi konusunda da ilerleme sağlanamamıştır. Dolayısıyla, ordunun kurumsal mekanizmalar ile siyasete etkisi, anayasal ve yasal reformlar ile büyük oranda azaltılmasına rağmen, askeri bütçenin parlamento tarafından denetiminin yetersiz kalması, ordu İç Kanunu'nun 85/1 maddesi ve MGK'nın 2. maddesinin a fıkrasında düzenlenen hüküm nedeniyle bir ölçüde devam etmiştir.

3.2.4. Kurumsal Olmayan Mekanizmaların Devam Eden Gücü

Yapılan anayasal ve yasal reformlar sonucunda kurumsal mekanizmaların etkileri zayıflatılırken kurumsal olmayan mekanizmaları değiştirmek mümkün olmamıştır. Bunun nedeni, kurumsal olmayan mekanizmaların kurumlar gibi kolayca değişime tabi olmayan “kültür” ve “tarih” gibi etkenlerden kaynaklanmasıdır. Kurumsal çerçeve bölümünde analiz edildiği gibi tarihi ve kültürel geleneklerin değişmesi kurumları değiştirmek kadar kolay değildir ancak birkaç nesilde bu değişim söz konusu olabilir.

Özellikle MGK'da olmak üzere kapsamlı kurumsal reformların yapıldığı 2003 yılından başlayarak günümüze kadar yayınlanan bütün ilerleme raporlarında AB Komisyonu'nun tekrarladığı ifade Türk ordusunun gayri-resmi (informal) diğer bir deyişle kurumsal olmayan mekanizmalarla siyaset üzerindeki etkisini devam ettirmesi olmuştur. Dolayısıyla, MGK gibi kurumsal mekanizmaların demokratikleşmeye başlaması ile raporların ana eleştirisi kurumsal olmayan mekanizmalar haline gelmiştir.

AB'nin ilk defa gayri-resmi mekanizmalar ifadesini kullandığı 2003 yılı ilerleme raporunda, MGK'nın asker üyelerinin “Siyasi, sosyal ve dış politika konularında kamuoyu demeçleri, medyaya verilen brifingler veya açıklamalar ve

²²¹ Tezin teslim aşamasında ordunun İç Hizmet Kanunu'nun 35. maddesinin değiştirilmesi için ana muhalefet partisi CHP bir kanun teklifi vermiştir. Bkz. “CHP, 35. Madde Teklifini Verdi”, **Milliyet**, 30.07.2010.

bildiriler” yoluyla dile getirdikleri görüşlerinin siyaseti etkilediği belirtilmektedir.²²² 2004 yılı ilerleme raporunda da aynı ifade tekrar edilmiştir.²²³ 2004 raporunda ayrıca yapılan kurumsal reformlar ile Türkiye’de sivil-asker ilişkilerinin AB standartları ile neredeyse uyumlu bir hale geldiği belirtilmiş ancak yine de ordunun kurumsal olmayan mekanizmalar ile siyaseti etkilediği vurgulanmıştır.²²⁴ AB, 2005 yılındaki ilerleme raporundan başlayarak ise gayri-resmi mekanizmalar yoluyla ordunun siyaseti etkilediği konuları açık bir şekilde belirtme yöntemine başvurmuştur. Bu çerçevede, 2005 raporunda “MGK’nın asker üyelerinin ve ordunun üst düzey yöneticilerinin “İç ve dış politika konularında kamuoyu demeçleri ve basın brifingleri yoluyla” açıkladığı görüşlerinin önemli derecede siyasete etki ettiği belirtilerek laiklik, terörizm, Türkiye-AB ilişkileri, Irak ve Kıbrıs konularında verilen demeçler vurgulanmıştır.²²⁵

2006 yılındaki raporda ordunun siyaseti önemli derecede etkilediği vurgulandıktan sonra üst düzey ordu yöneticilerinin laiklik, Kürt sorunu ve Kıbrıs konuları ve Şemdinli bombalamalarına yönelik iddianame dahil olmak üzere iç ve dış politika konularında görüşlerini açıkladığı belirtilmiştir. Böylece raporda Türkiye-AB ilişkileri ve Irak konusu gündemden çıkarken yerini Şemdinli bombalamaları almıştır. Ayrıca, 2005 yılındaki “terörizm” ifadesi yerini “Kürt sorunu”na bırakmıştır. 2006 yılındaki raporda dikkati çeken önemli bir konu ise askeri yetkililer tarafından verilen demeçlerin yalnızca askeri, savunma ve güvenlik konularını ilgilendirmesi ve sadece hükümetin yetkisi altında yapılması gerektiğinin vurgulanmasıdır.²²⁶ Böylece AB Türkiye’de gayri-resmi mekanizmaların siyasetteki etkisinin önlenmesi için standardını ortaya koymuştur.

2007 yılı sivil-asker ilişkileri açısından oldukça problemlidir. Bu durum özellikle PKK terörünün şiddetini oldukça arttırması ve ordunun laiklik konusunda gösterdiği hassasiyetten kaynaklanmıştır. Bu çerçevede, AB gayri-resmi mekanizmalar ile ordunun siyasetteki etkisini 2006 yılındaki rapora göre daha geniş

²²² European Commission, “2003 Regular Report”, s. 19.

²²³ European Commission, “2004 Regular Report”, s. 23.

²²⁴ European Commission, “2004 Regular Report”, s. 23 ve 53.

²²⁵ European Commission, “2005 Progress Report”, s. 14.

²²⁶ European Commission, “2006 Progress Report”, s. 7.

bir çerçevede ele almış ve ordunun üst düzey yöneticilerinin laiklik, Kürt sorunu ve Kıbrıs konuları dahil olmak üzere kamuoyuna açıkladığı görüşlerinin arttığını vurgulamıştır. Ayrıca, 2007 yılı raporunda Genelkurmay Başkanı'nın birçok konuda hükümet açıklamalarına ve kararlarına kamuoyu önünde tepki göstermesi eleştirilmiştir. Raporda özellikle belirtilen bir başka konu ise Genelkurmay Başkanlığı'nın Cumhurbaşkanlığı seçimi sürecinde ülkede laikliğin zayıflatılmasını önlemek amacıyla internet sayfasından yayınladığı “e-muhtıra”dır.²²⁷

2008 yılındaki ilerleme raporunda ordunun gayri-resmi mekanizmalar ile siyaseti önemli derecede etkilediği vurgulanarak, ordunun üst düzey mensuplarının yetkilerini aşarak laiklik, Güney Doğu, Kıbrıs, siyasi partiler ve askeri olmayan diğer konular dahil olmak üzere iç ve dış politikaya yönelik görüşlerini açıkladıkları ifade edilmiştir.²²⁸ 2009 yılındaki raporda da benzeri bir vurgu yapılarak ordunun üst düzey mensuplarının yetkilerini aşarak laiklik, etnisite, Güney Doğu, Kıbrıs, siyasi partiler ve askeri olmayan diğer konularda görüşlerini açıkladıkları belirtilmiştir. 2009 raporunda dikkat çeken bir konu ise Nisan 2009 tarihinde Genelkurmay Başkanı'nın düzenlediği basın toplantısında Ergenekon soruşturmasıyla ilgili yorumlarda bulunmasının yargıyı baskı altına aldığı vurgulanmasıdır.²²⁹

²²⁷ European Commission, “2007 Progress Report”, s. 9.

²²⁸ European Commission, “2008 Progress Report”, s. 9.

²²⁹ European Commission, “2009 Progress Report”, s. 10.

Tablo 2: İlerleme Raporları’nda Belirtilen Ordunun Gayri-Resmi/ Kurumsal Olmayan Mekanizmalar ile Siyaseti Etkilediği Konular

İlerleme Raporları	Ordunun Kurumsal Olmayan Mekanizmalar Aracılığı ile Siyasete Etki
2003	Siyasi, sosyal ve dış politika konularında kamuoyu demeçleri, medyaya verilen brifingler veya açıklamalar ve bildiriler.
2004	Siyasi, sosyal ve dış politika konularında kamuoyu demeçleri, medyaya verilen brifingler veya açıklamalar ve bildiriler.
2005	İç ve dış politika konularında kamuoyu demeçleri ve basın brifingleri ile siyasete etkisi devam etmektedir: - Laiklik, terörizm, Türkiye AB ilişkileri, Irak ve Kıbrıs konularında açıklamalar.
2006	İç ve dış politika konularında açıklanan görüşlerin siyasete etkisi devam etmektedir: - Laiklik, Kürt sorunu, Şemdinli bombalamaları, Kıbrıs konularında açıklamalar.
2007	İç ve dış politika konularında açıklanan görüşlerin siyasete etkisi devam etmektedir: - Genelkurmay Başkanı’nın birçok konuda hükümet açıklamalarına ve kararlarına kamuoyu önünde tepki göstermesi. - Laiklik, Kürt sorunu ve Kıbrıs konularında açıklamalar. - Cumhurbaşkanlığı seçindeki e-muhtıra.
2008	İç ve dış politika konularında açıklanan görüşlerin siyasete etkisi devam etmektedir: - laiklik, Güney Doğu, Kıbrıs, siyasi partiler ve askeri olmayan diğer konular.
2009	İç ve dış politika konularında açıklanan görüşlerin siyasete etkisi devam etmektedir: - laiklik, etnisite, Güney Doğu, Kıbrıs, siyasi partiler ve askeri olmayan diğer konular.

İlerleme raporlarında belirtilen gayri-resmi/kurumsal olmayan mekanizmalar ile ordunun siyaseti etkilediği konuların ele alındığı yukarıdaki tablo, Türkiye’de ordunun tehdit algısı açısından genel bir çerçevede ele alındığında “siyasal İslam” ile “Kürt ayrılıkçı hareketinin neden olduğu PKK terörü” gibi iç tehditleri ön plana çıkarmaktadır. Şöyle ki, laiklik ve Cumhurbaşkanlığı seçimlerindeki e-muhtıra siyasal İslam tehdidi ile ilgili konular iken; terörizm, Kürt sorunu, Şemdinli bombalamaları, Güneydoğu ve etnisite gibi İlerleme raporlarında belirtilen konular daha çok Türkiye’nin yaşadığı Kürt ayrılıkçı hareketi ve PKK terörü ile mücadele tehdidi kapsamındadır. Dış tehditler kapsamında ise Kıbrıs ve Irak ön plana çıkmaktadır. Bu bağlamda, ordunun kurumsal olmayan mekanizmalar yöntemiyle ağırlıklı olarak iç tehditlere yönelik konularda AKP hükümetlerinin politikalarının oluşumunu veya değişimini etkilemesi Türkiye’ye yönelik iç ve dış tehditlerin yoğunluğunun analiz edildiği dördüncü bölümden sonra gelen beşinci bölümde ayrıntılı olarak incelenecektir.

Önümüzdeki bölümde ordunun kurumsal olmayan mekanizmalar aracılığı ile siyasetteki etkisindeki artışın nedenini anlamak için Türkiye’deki iki önemli iç tehdit önce tarihsel arka planları ile daha sonra da AKP dönemindeki artan yoğunlukları ile incelenecektir. Bu çerçevede, Michael Desch’in artan iç tehditlerle azalan dış tehditlerin bulunduğu ortamda ordunun siyasete müdahalesinin arttığını iddia eden yaklaşımından hareket ederek AKP döneminde Türkiye’deki iç tehditlerin yüksekliği ve dış tehditlerin düşüklüğü durumu üzerinde ayrıntı bir analiz yapılacaktır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

AKP DÖNEMİNDE ARTAN İÇ VE AZALAN DIŞ TEHDİTLER

12 Eylül 1980 darbesinin ardından Türkiye'nin karşılaştığı en büyük iki iç tehdit siyasal İslamın yükselişi ve Kürt ayrılıkçı hareketinin neden olduğu PKK terörüdür. Her iki iç güvenlik tehdidi AKP döneminde de devam etmiştir. 28 Şubat sürecinin ardından yoğunluğu azalan siyasal İslam tehdidi 2002 yılında AKP'nin iktidara gelmesi ile tekrar başlamıştır. AKP siyasal İslamcı bir parti olmadığını iddia etse ve söylemlerinde demokratikleşme ve batılılaşma ifadelerini sıklıkla kullansa da Türkiye'deki Kemalistler ve ordu AKP'nin takiye yaptığına ve gizli bir gündem ile Türkiye'yi şeriat devletine götürmek istediğine inanmaktadırlar. Diğer bir iç tehdit olan PKK terörü ise 1998- 2002 yılları arasında adeta durma noktasına gelmişken AKP'nin iktidara gelişinden daha iki yıl geçmeden tekrar eski hızına dönmüştür. Dolayısıyla, AKP döneminde her iki iç tehditte de artış meydana gelmiştir. Ancak, AKP döneminde iç tehditlerdeki artış ile kıyaslandığında dış tehditlerde azalma söz konusu olmuştur. Bunun nedeni AKP hükümetinin yürüttüğü “komşular ile sıfır sorun” politikasıdır. Böylece geleneksel Türk dış politikası ekseninde Türkiye tarafından tehdit olarak görülen komşu ülkeler ile sorunların çözümünde önemli başarılar elde edilerek barışçıl ve istikrarlı ilişkiler geliştirilmiştir. Diğer taraftan, AKP döneminde Kıbrıs ve ABD'nin Irak'ı işgali dış tehditler olarak ortaya çıkmıştır. Ancak her iki dış tehdit de açıklanacağı üzere geçici nitelikli olmuştur.

Bu bölümde Desch tarafından ileri sürülen ve bu çalışmanın da ana argümanı olan artan iç tehditler ve azalan dış tehditler durumunda ordunun siyasetteki etkisinin arttığını açıklayabilmek için öncelikle siyasal İslamın yükselişinin tarihi geçmişi ve AKP dönemindeki performansı incelenecek daha sonra PKK terörünün tarihsel arka planı ele alınıp, AKP döneminde terörde meydana gelen artış analiz edilecektir. İç tehdit incelemesinden sonra Türkiye'nin komşuları ile ilişkileri çerçevesinde dış tehditlerde meydana gelen azalma vurgulanacak ve ortaya çıkan geçici dış tehditlere değinilecektir.

4.1. SİYASAL İSLAM

4.1.1. Tek Parti Döneminde Atatürk Devrimleri

Atatürk'ün en temel ilkelerinden biri olan laiklik din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılmasına ve dinin kamusal yaşamdan çıkarılarak dini kurumların üstünde devletin tam denetiminin sağlanmasına dayanmaktadır. Atatürk döneminde laiklik ile ilgili yapılan düzenlemeler üç temel alanda yoğunlaşmıştır. Bunlardan birincisi, devleti, eğitimi ve hukuku laikleştirmektir. İkincisi, dinsel simgelerin kullanımını yasaklayarak bunların yerine Batı uygarlığının simgelerini koymaktır. Üçüncüsü ise toplumsal yaşamın laikleştirilmesidir. Birinci alanda, devletin, eğitimin ve hukukun laikleştirilmesi amacıyla önemli reformlar yapılmıştır. Cumhuriyetin ilanı ve Hilafetin kaldırılması sonrasında yeni anayasa ilan edilmiş ve İslamı devletin resmi dini yapan hüküm 1928 yılında anayasadan çıkarılmıştır. 1924 yılında ise Şeyhülislamlık makamı kaldırılmıştır. Aynı yıl Şeriye ve Evkaf Vekaleti de kaldırılmış ve yerine her ikisi de başbakanlığa bağlı olmak üzere Diyanet İşleri Reisliği ile Evkaf Umum Müdürlüğü kurulmuştur. Bu müdürlüklerin kurulması ile Kemalist laiklik anlayışı devletle dini tamamen ayırmamış, daha çok devletin din üzerinde denetim kurmasını sağlamıştır.²³⁰ Eğitim sistemi 1924 yılında kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu (Eğitim ve Öğretimin Birleştirilmesi Kanunu) ile bütünüyle laikleştirilmiştir. 1926 yılında İsviçre Medeni Kanunu ve İtalyan Ceza Kanunu'nun kabul edilmesi de hukuk sistemini ulemanın etkisinden çıkartmıştır.

Laiklik sisteminin sağlamlaşması için yapılan reformların bir bölümü de dinsel simgelere yöneliktir. 1925 yılında fes takılması yasaklanmış ve aynı yıl içinde dinsel kılık ve kıyafetlerin ancak camideki ibadet görevlileri tarafından giyilebileceği açıklanmıştır. 1928 yılında Arap harfleri kaldırılmış Latin alfabesi kabul edilmiştir. Ayrıca, 1935 yılında resmi tatil Cuma'dan Pazar gününe çekilmiştir. Böylece, Türk toplumunun Batı medeniyeti ile bütünleşmesi ve İslam dünyası ile bağlantılarının kesilmesi amaçlanmıştır.²³¹ Toplumsal alandaki en önemli reform ise 1925 yılında tarikatların kaldırılmasıyla gerçekleşmiştir.

²³⁰ Zürcher, s. 277.

²³¹ Zürcher, s. 278.

Yapılan geniş kapsamlı reformlara rağmen sosyal hayatın içine yerleşmiş olan İslam dini Türk toplumunun geniş bölümünü kapsayan kırsal kesimlerinde bir değerler sistemi olarak varlığını korumaya devam etmiştir. Aslında İslam bir doktrin veya kişisel inançtan ziyade kişiler arasındaki ilişkileri her yönüyle yöneten bir kültür ve bir kurumsal çerçeve olarak kendini göstermiştir.²³² Bu bağlamda, İslam Türkiye’de kuvvetli bir sosyal güç olarak varlığını sürdürmüştür. Dışlanan muhafazakar kitleler ise kendi gayri resmi ağlarını ve eğitim sistemlerini kurmuşlardır. Sonuç olarak Kemalist elitler ve Anadolu’nun küçük şehirlerindeki muhafazakarlar arasında kültürel bir farklılaşma ortaya çıkmıştır.²³³

4.1.2. Çok Partili Dönemde Siyasal İslam

Çok partili yaşama geçilerek rekabetçi seçimlerin yapılmasıyla birlikte dine karşı olan sert yaklaşım değişerek muhafazakar kitlelerin siyasete entegrasyonu sürecine başlanmıştır. Çok partili hayatın ilk muhalafet partisi olan DP’nin Anadolu’da yaşayan muhafazakarların büyük çoğunluğunu arkasına alarak ciddi bir seçim zaferine gittiğini gören iktidar partisi CHP Kemalist laikliğin sert uygulamalarını yumuşatma yoluna başvurmuştur. Bu çerçevede, CHP 1947 yılında din eğitimini devlet okullarında seçmeli ders olarak koymuş, 1948 yılında Mekke’de Hacca gidenlerin yanlarına doviz alabilmesini sağlamış, 1949 yılında Ankara’da İlahiyat Fakültesi kurmuş ve tarikatlar üzerindeki yasakları kaldırmıştır. Ancak, tüm bu değişiklikler 1950 yılındaki seçimlerde DP’nin zaferini engelleyememiştir. DP muhafazakar kitlelerin seçimlere katılımını sağlamak için dini bir araç olarak görmüş ve seçim propogandalarında dinsel sloganları ve sembolleri sıklıkla kullanmıştır. DP iktidara geldikten sonra ise devletin dine karşı olan davranışını yumuşatmış ve dinsel faaliyetler üzerindeki kontrolü zayıflatmıştır.²³⁴ Böylece dini gruplar hükümet işleri üzerinde etkili olmaya başlamıştır. DP iktidarında ayrıca, yeni camiler inşa edilmiş, devlet radyosunda Kuran okutulmaya başlanmış, camilerde ezanın tekrar Arapça

²³² Alan R. Taylor, **The Islamic Question in the Middle East Politics**, Westview Press, Boulder, CO, 1988, s. 91.

²³³ Bkz, Şerif Mardin, “Center- Periphery: A Key to Turkish Politics”, **Daedalus**, 102, 1973, ss. 169-190 ve Sencer Ayata, “The Rise of Islamic Fundemantalism and Its Institutional Framework”, **The Political and Socio-Economic Transformation of Turkey**, der. Atilla Eralp ve diğerleri, Praeger, Westport, Conn, 1993, s. 51.

²³⁴ Mehmet Geyikdağı, **Political Parties in Turkey: The Role of Islam**, Praeger, New York, 1984, ss. 73- 88; Ayata, s. 63.

okunmasına geri dönmüş, devlet okullarında din dersleri zorunlu tutulmuş ve Kemalist laikliğe güçlü bir şekilde bağlı üniversite profesörleri ve generaller emekli edilmiştir.²³⁵

1960 darbesinin ardından DP'nin bıraktığı mirası devralan AP Kemalist laikliğin güçlü destekleyicisi ordu ile dinsel gruplar arasında uzlaşma yaratma politikası izlemiştir. Bu dönemde ayrıca daha iyi bir yaşam sağlayabilmek amacıyla kitlelerin köyden kente göçü hızlanmıştır. Ancak, kitleler şehirlere geldiklerinde karşılaştıkları adaletsiz gelir dağılımı ve şehir hayatına uyum sağlamada yaşadıkları güçlükler nedeniyle geleneksel değerlerini daha sıkı bir şekilde sürdürmüşlerdir. 1960'lı yıllarda sanayileşmenin etkisiyle bu muhafazakar kesimlerden doğan burjuvazi DP'nin devamı olan AP tarafından serbest piyasa ekonomisine geçiş yönüyle desteklenmişlerdir. Ancak, AP her ne kadar başlangıçta muhafazakar kırsalın desteğini Kemalist bürokrasinin hegemonyacı gücünü azaltmak için kullandıysa da daha sonra devlet destekli büyük iş çevreleri ile olan bağları dolayısıyla laik merkezin egemenliğini sürdürmesine yardımcı olmuştur. Bu durum karşısında çiftçiler, zenaatkarlar ve küçük tüccarlar kendi taleplerini dile getirebilmek ve AP'nin büyük sermaye ve devlet merkezci politikalarına muhalefet etmek amaçlarıyla yeni yöntemler aramaya ve yeni kurumlar oluşturmaya başlamışlardır.²³⁶ Milli Görüş Hareketi (MGH) de bu amaç doğrultusunda ortaya çıkmıştır.

MGH kısa zamanda Türkiye'de Kemalist laiklik yaklaşımı karşısındaki en büyük tehlike olmuştur.²³⁷ MGH İslami kimliği siyasal alana getirmiş, İslamcı grupları devlet bürokrasisine taşımış ve onların menfaatlerinin meclisteki savunucusu olmuştur. Bunun sonucunda, köklerini Osmanlı-İslam geleneğinden alan ve toplumda ciddi bir potansiyel oluşturan marjinalleşmiş muhafazakar Anadolu Türk

²³⁵ Ünsaldı, s. 64.

²³⁶ Ahmet Yücekök, **100 Soruda Türkiye'de Din ve Siyaset**, 3. Baskı, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1983, s. 80

²³⁷ Buradaki milli sıfatı dünyevi/ulusal olmaktan ziyade dinsel/ümmetçi bir vurgu taşımaktadır. Ruşen Çakır, "Milli Görüş Hareketi", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslamcılık**, der. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005 (Milli Görüş Hareketi), s. 544.

insanı siyasal süreçlere entegre edilmiştir.²³⁸ İstanbul'daki İskenderpaşa Camii'nin imamı olan Nakşibendi Tarikatı lideri Mehmet Zahid Kotku'nun (1897- 1980)²³⁹ fikir önderliğinde oluşturularak Necmettin Erbakan tarafından siyasallaştırılan ve Türkiye'de toplumun önemli bir bölümünü etkisi altına alan MGH'ni²⁴⁰ merkez sağda yer alan partilerden ayıran temel yaklaşımları şu şekildedir: MGH merkez sağ partilerden farklı olarak cumhuriyetçi modernleşmede ısrar etmeyi bir hainlik olarak görmektedir; Merkez sağ partiler liberal ekonomik politikaları benimseyerek dünya ekonomisi ile bütünleşmek isterken, MGH bağımsız ekonomik ve teknolojik canlanmayı savunmaktadır; ve Merkez sağ partiler “ulus” ve “ulusal kimlik” söylemlerinde “Türklük”ü öne çıkarırken, MGH bu kavramları daha çok dinsel bir çerçevede tanımlamaktadır.²⁴¹

MGH şu ana kadar beş siyasi parti kurmuştur. Kotku'nun bir grup cemaat liderini ve tüccarı devreye sokması sonucu Necmettin Erbakan, 1969 seçimlerinde Konya'dan bağımsız milletvekili olarak meclise girmiştir. Kısa bir süre sonra da Kotku ve müritleri MGH'nin Erbakan liderliğindeki ilk İslamcı siyasi partisi olan Milli Nizam Partisi'nin (MNP) kurulmasını teşvik etmişlerdir.²⁴² MNP'nin kuruluşundaki temel unsur MGH olmasına rağmen, diğer büyük İslamcı topluluk olan Nurcular'ın önde gelen temsilcileri ve tabanının büyük çoğunluğu da MNP'ye katılmıştır.²⁴³ 28 Şubat 1970 tarihinde kurulan MNP'yi genel bir çerçevede üç toplumsal katman oluşturmuştur. Bunlar, taşradaki dindar ailelerden gelerek laik eğitim kurumlarında öğrenim görmüş ağırlıklı olarak serbest meslekle uğraşan yeni seçkinler, taşradaki dindar tüccar ve sanayiciler ile taşra ve büyük şehirlerde yaşayan dar gelire sahip dindarlardır.²⁴⁴ MNP bir yıl gibi kısa bir süre içinde binlerce kayıtlı

²³⁸ Hakan Yavuz, **Modernleşen Müslümanlar: Nurcular, Nakşiler, Milli Görüş ve AK Parti**, çev. Ahmet Yıldız, 2. Baskı, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2008 (Modernleşen Müslümanlar), ss. 279- 280.

²³⁹ İskenderpaşa Cemaati ve Nakşibendi lideri Mehmet Zahit Kotku hakkında ayrıntılı bilgi için bkz, M. Emin Yaşar, “Dergah'tan Parti'ye, Vakıf'tan Şirkete Bir Kimliğin Oluşumu ve Dönüşümü: İskenderpaşa Cemaati”, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslamcılık**, der. Tanıl Bora ve Murat Gültekinil, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, ss. 333- 344;

²⁴⁰ Yavuz, **Modernleşen Müslümanlar**, s. 279.

²⁴¹ Nuray Mert, “Politics of ‘Turkish Islamism’”, **International Journal of Turcologia**, Cilt: 4, Sayı: 7, 2009, s. 68.

²⁴² Yavuz, **Modernleşen Müslümanlar**, s. 279; Hale ve Özbudun, s. 3.

²⁴³ Gareth Jenkins, **Political Islam in Turkey: Running West, Heading East**, Palgrave Macmillan, New York, 2008 (Political Islam), s. 131; Ruşen Çakır, **Ne Şariat Ne Demokrasi: Refah Partisini Anlamak**, Metis Yayınları, İstanbul, 1994, s. 21; Hale ve Özbudun, s. 3.

²⁴⁴ Ruşen Çakır, “Milli Görüş Hareketi”, s. 545.

üyesi ile Türkiye'nin üçüncü büyük siyasi gücü olmuştur.²⁴⁵ Ancak, MNP 12 Mart 1971 muhtırasının ardından Anayasa Mahkemesi tarafından aynı yıl içinde kapatılmıştır.

MNP'nin kapatılmasının ardından Erbakan 11 Ekim 1972'de Milli Selamet Partisi'ni (MSP) kurmuştur. 1974 seçimlerinden dördüncü parti olarak çıkan MSP, Bülent Ecevit liderliğindeki seçimin galibi CHP ile koalisyon hükümetini oluşturmuştur. Böylece Türkiye'de siyasal İslam bir koalisyon hükümetinde dahi olsa ilk defa iktidara gelmiştir. MSP 1975- 1978 yılları arasında ise Milliyetçi Cephe hükümetlerinde yer almıştır. MSP iktidara ortak olduğu yıllarda siyasal İslamın örgütlenmesi amacıyla Akıncılar Derneği'ni (Ak- Der) ve Almanya'da Avrupa Milli Görüş Teşkilatı'nı (AMGT) kurmak gibi önemli girişimlerde bulunmuştur.²⁴⁶ Ayrıca, bu dönemde İmam Hatip okullarının orta ve lise bölümünde okuyan öğrenci sayısı bir hayli yükselmiş ve 1976 yılında kız öğrenciler de bu okullara alınmaya başlanmıştır.²⁴⁷

4.1.3. 12 Eylül 1980 Darbesi Sonrası Siyasal İslam

MSP 12 Eylül 1980 darbesinin ardından diğer partiler gibi kapatılmış ve liderleri tutuklanmıştır. Siyasi partilerin tekrar kurulmasına izin verilmesinin ardından MGH 1983 yılında Refah Partisi'ni (RP) kurmuştur. Bu dönemde 12 Eylül darbesini gerçekleştiren ve darbe sonrası Cumhurbaşkanlığı koltuğuna oturan Genekurmay Başkanı Kenan Evren'in komünizm tehdidini en aza indirmek amacıyla Türk-İslam Sentezine²⁴⁸ destek vermesi ve dini eğitimi zorunlu hale

²⁴⁵ Kenan Akın, **Milli Nizam'dan 28 Şubat'a Olay Adam Erbakan**, Birey Yayınları, İstanbul, 2000, s. 31.

²⁴⁶ Ak- Der legal bir örgüt olarak kurulmuş ancak illegal siyasi düşünce ve faaliyetlerin odağı haline gelmiştir. Örneğin Ak- Der'in yayın organı olan "Akıncı" hareketin uzun dönemli amaçlar için net ifadeler kullanmış, Batılı ve laik Cumhuriyetin yıkılması ve yerine İslami esaslara dayalı bir devletin kurulması için yayınlar yapmıştır. Soner Yalçın, **Hangi Erbakan**, Basak Yayınları, Ankara, 1994, s. 151. Kuruluşunun ardından kısa sürede 2,000 şubeye ve 250.000 aktif üyeye sahip olan AMGT ise, Türkiye'deki MGH'nin finansman kaynağı olmuştur. Jenkins, **Political Islam**, s. 137.

²⁴⁷ 1971- 1972 yılları arasındaki dönemde 46.022 olan İmam Hatip okullarının orta ve lise bölümünde okuyan öğrenci sayısı 1977- 1978 yılları arasında 134.517'ye yükselmiştir. Jenkins, **Political Islam**, s. 137.

²⁴⁸ Türk siyasal yaşamında merkez sağda yer alan partilerin temel ideolojileri "Türk-İslam Sentezi"ne dayanmaktadır. Mert, "Politics of 'Turkish Islamism'", s. 63. Sentez, Kemalist milliyetçilik ile İslam arasında var olduğunu düşündüğü boşluğun kapatılması amacıyla, tarihte İslamın yayılmasında Türk

getirmesi de siyasal İslamın güçlenmesine zemin hazırlamıştır. İlginç bir şekilde laikliğin koruyucusu ordu bu dönemde İslami değerlerin savunucusu ve destekçisi görünümüne bürünmüştür. Bu dönemde seçimleri kazanan ANAP lideri Turgut Özal da siyasal İslamın gelişiminde etkili olmuştur. Özal cemaat ve tarikatları bünyesinde birleştirmiş, bu gruplar tarafından yayınlanan dergi ve kitaplar Milli Eğitim Bakanlığı tarafından okullara tavsiye edilmiş, İslami sermayeyi temsil eden Kombassan, Yimpaş ve Ülker gibi firmaların daha güçlü hale gelmesini desteklemiş, Albaraka Türk ve Faysal Finans gibi bankaların kurulumuna müsaade etmiş ve İslami kesimin yayın organı olan Türkiye Gazetesi'ne yardımlarıyla bu gazeteyi büyük bir tiraja ulaştırmıştır. Özal ayrıca çıkarmış olduğu kanunlar ile cemaatlerin hizmetlerini yaygınlaştırmış ve para kazanmalarını sağlamıştır. Özal döneminde siyasal İslamın gelişimini hızlandıran en önemli gelişmelerden biri ise İmam Hatip okulları mezunlarına İlahiyat Fakülteleri dışındaki bölümlere de giriş hakkının tanınmasıdır.²⁴⁹ Böylece, siyasal İslamın tabanı hukuk ve siyaset bilimi eğitimi veren fakültelere yönelmiştir.

Yukarıda ifade edilen gelişmeler nedeniyle siyasal İslam hızlı bir şekilde yükselişe geçmiştir. Laiklik tartışması 1980'lerin sonuna gelindiğinde kamu kuruluşlarında ve üniversitelerde türban takma konusu üzerine yoğunlaşmıştır. 1990'larda ise siyasi İslamın yükselişi şiddete yönelmiş ve Kemalist laikliğe bağlı iki seçkin laik, Muammer Aksoy ve Bahriye Üçok, köktendincilerce öldürülmüşlerdir.²⁵⁰ 1993 yılında başbakan olarak ordu ile iyi ilişkiler geliştirmiş olan Tansu Çiller döneminde bile 80 İHL (İmam Hatip Lisesi) açılmıştır. Ancak, 1990'larda laikliğe karşı en büyük meydan okumayı Refah Partisi gerçekleştirmiştir. 1994 yılındaki yerel seçimlerde büyük bir başarı kazanan RP, 1995 yılındaki genel seçimlerde ise

ulusunun büyük rolü olduğunu belirterek bu nedenden dolayı Müslüman olmanın Türk ulusal kimliğine eklenebileceği düşüncesine dayanır. Hale ve Özbudun, s. xx. Bu düşünce, 12 Eylül darbesinden sonra komünizm fikrinin ülkede yayılmasının önünde bir engel teşkil etmesi için kültürel alanda sınırlı kalması koşuluyla ordu tarafından da desteklenmiş ve zamanla bir devlet politikası niteliğine dönüşmüştür. Murat Yılmaz, "Darbeler ve İslamcılık", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslamcılık**, der. Tanıl Bora ve Murat Gültekin, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 637. Örneğin, 20 Haziran 1986 tarihinde Cumhurbaşkanı Kanan Evren başkanlığında toplanan "Atatürk Yüksek Kurulu" kabul ettiği bir raporda, Sentezi temel alan bir kültürün millete yayılmasını istemektedir. Bozkurt Güvenç ve diğerleri, **Türk- İslam Sentezi**, Sarmal Yayınları, İstanbul, 1994, s. 35.

²⁴⁹ Çalışlar ve Çelik, ss. 92- 96.

²⁵⁰ Zürcher, s. 417.

birinci parti olmuştur. 1996 yılında RP'nin DYP ile oluşturduğu Refahiyol hükümeti ise tarihsel arka plan bölümünde detaylı bir şekilde analiz edildiği üzere siyasal İslamcı söylem ve eylemleri nedeniyle ordunun tepkisini çekmiş, sonuçta ordu siyasal İslamın geldiği boyuttan duyduğu büyük rahatsızlığı 28 Şubat sürecini başlatarak göstermiş ve Refahiyol hükümetini düşürmüştür.²⁵¹ RP'nin 1998 yılında Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmasıyla bu defa Fazilet Partisi (FP) kurulmuş, ancak daha ılımlı bir yaklaşım benimsemesine rağmen bu parti de 2001 yılında Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmıştır. MGH'nin en son kurduğu parti ise halen siyasal yaşamına devam eden Saadet Partisi'dir (SP).

MNP'den SP'ye kadar kurulan tüm İslamcı partiler temel ideolojilerini MGH'den almışlar ve ideolojik çizgilerini, aralarındaki bazı küçük farklılıklar olmakla birlikte, bu çizgide tutarak sürdürmüşlerdir.²⁵² MGH'nin ideolojisi esas itibariyle Batı medeniyeti ve İslam medeniyeti arasında temel bir çatışma alanı yaratmaktadır. Bu çerçevede, Batı medeniyeti “batıl” olarak ifade edilirken, İslam medeniyetinin “hak” üzerine dayandığı düşüncesi geliştirilmiştir. Bu temel farklılık MGH partilerinin Türkiye'nin Batılılaşma sürecine ve laik cumhuriyetin değerlerine aşırı derecede olumsuz yaklaşmışlarına neden olmuştur. Batı dünyasına beslenen olumsuz düşünceler MGH partilerinin dış politikalarına da yansımıştır. Bu partiler Türkiye'nin AB üyeliğine şiddetle karşı çıkmakta, NATO'ya olan üyeliğini ise yine şiddetle eleştirmektedirler. MGH partileri AB'yi bir “Hristiyan Klubü” olarak nitelendirmekte, Türkiye'nin AB üyesi olması durumunda ise siyasal, kültürel ve ekonomik bağımsızlığını tamamen yitireceğini iddia etmektedirler. Ayrıca, MGH partilerinin dış politika konusundaki ortak yaklaşımlarından biri de “anti-semitizm” dir. Bu açıdan, İsrail'in “Büyük İsrail”i yaratmak için Türkiye, Suriye ve Mısır'ı işgal etmek istediğini öne sürmektedirler. Ayrıca, bu partilerin bir diğer hedefi de tüm İslam dünyasını Türkiye'nin liderliği altında birleştirmektir. Bu amaçla, “Müslüman BM” ve tek para birimi olarak Dinar kullanan “Müslüman Ortak Pazar” gibi kavramlar ortaya sürülmüştür.²⁵³

²⁵¹ 28 Şubat Süreci çalışmanın 2. bölümünde (Türk Siyasetinde Ordunun Rolü) detaylı olarak analiz edilmiştir.

²⁵² Hale ve Özbudun, s. 5.

²⁵³ Hale ve Özbudun, s. 6.

MGH partilerinin demokrasi ve laikliğe olan yaklaşımları ise oldukça çelişkilidir. MGH içindeki bazı gruplar demokrasiyi tamamen reddederken, partilerin lider kadroları demokrasinin temel prensipleri ile çatışmaktan tedbirli bir şekilde uzak durmaktadır. Örneğin liderler, seçimlerin partilerini iktidara taşıyacak yasal bir yol olduğunu söylemektedir. Diğer taraftan, demokrasinin bir amaç mı yoksa İslam devletinin oluşumunu sağlayacak bir araç mı olduğu konusu şüphe uyandırıcıdır. Erbakan ve İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı döneminde Recep Tayyip Erdoğan'ın söylemleri demokrasinin bir araç olarak görüldüğü yönündedir. Bu partilerin laiklik anlayışındaki çelişki ise “din özgürlüğü”nü laiklik çerçevesinde değerlendirmelerine rağmen, laikliğin temel prensibi olan din ve devletin birbirinden ayrılmasını vurgulamamalarıdır.²⁵⁴

4.1.4. AKP Döneminde Siyasal İslam

28 Şubat süreci ile siyasi sahnede görünürlükleri azalan siyasal İslamcılarının önemli bir çoğunluğu 2001 yılında AKP'yi kurmuşlardır. AKP'nin 2002 yılındaki genel seçimleri kazanarak tek başına iktidara gelmesi sonrasında ise 28 Şubat süreci ile azaldığı düşünülen siyasal İslam tehdidi tekrar artmaya başlamıştır. Bu durumun nedenlerine aşağıda değinilecektir.

2001 yılında kurulan AKP ile önceki MGH partileri arasında ideolojik farklılıklar bulunmaktadır. “Muhafazakar Demokrat” ideoloji ile kurulan AKP, MGH partilerinin herhangi bir şekilde devamı olduğunu reddetmiş, hatta “Müslüman demokrat” tanımlamasını kullanmaktan da kaçınmıştır. Ayrıca, AKP demokratikleşme ve batılılaşma söylemini de sıklıkla kullanmış ve teoride siyasal İslamın dönüşümünü gerçekleştirmiştir. Ancak, AKP'nin devletin laik sistemi karşısında siyasal İslamcı geleneğin devamı olduğu dört ana konu dikkate alınarak değerlendirilebilir. Bunlar; AKP'nin üst düzey yöneticilerinin MGH'den gelmesi, Recep Tayyip Erdoğan ve Bülent Arınç gibi üst düzey siyasetçilerin AKP'nin iktidara gelmeden önceki ve sonraki ifadeleri, cemaatlerin ve tarikatların AKP'ye verdiği destek ve AKP'nin uygulamış olduğu politikalarıdır.

²⁵⁴ Hale ve Özbudun, s. 7.

Bu çerçevede, öncelikle belirtmek gerekir ki, AKP'nin Recep Tayyip Erdoğan, Abdullah Gül ve Bülent Arınç gibi üst düzey yöneticileri ve ana idari kadrosunun neredeyse tamamı MGH'den gelmektedir. Bu yönetici kadro 28 Şubat sürecinde yaşanan gerilimlerden gerekli dersleri çıkarmış ve partinin sistemle barışık olduğu imajını vermeye çalışmıştır. Ayrıca, ana idari kadro partinin siyasi ideolojisini “muhafazakar demokrasi” olarak tanımlayarak İslamcı hareketten ayrıldıklarını göstermek istemiştir. Sonuçta, AKP 28 Şubat süreci ile oluşan boşluğu kendi varlığını riske sokmadan İslamcı ve İslami hassasiyeti olan kesimleri de temsil ederek doldurmuştur.²⁵⁵

Genel Başkan Erdoğan ve partide Genel Başkan Yardımcısı olarak görev yapan Arınç'ın devletin yerleşik laik sistemi aleyhine kullanmış oldukları ifadeler ise Kemalistler ve ordu tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Erdoğan AKP iktidara gelmeden önce “benim referansım İslam'dır”, “demokrasi bir amaç değil bir araçtır”, “getirmek istediğimiz sistem Allah'ın emirlerine karşı olamaz”, “alkolü yasakladım çünkü ben bu toplumun doktoru olduğuma inanıyorum”, “ulusumuzun geleceği açısından doğum kontrolüne karşıyım”, “Atatürkçü olmadığımızı her zaman söylüyoruz”, “bir kişi hem laik hem Müslüman olamaz” ve “laikliğin yıkılacağını söylüyorlar. Millet istiyorsa tabii ki de yıkılır. Bunu engelleyemezsiniz” gibi laiklik aleyhtarı söylemler kullanmıştır.²⁵⁶ AKP iktidarında Başbakan Erdoğan 2008 yılının Ocak ayında Madrid'e yaptığı ziyaret sırasında ise türban için “Velez ki bir siyasi simge olarak takıldığını düşünün. Bir siyasi simge olarak da takmayı da suç kabul edebilir misiniz? Simgelere, sembollere bir yasak getirebilir misiniz? Özgürlükler noktasında dünyanın neresinde böyle bir yasak var?”²⁵⁷ ifadesini kullanmıştır. Bülent Arınç da Erdoğan ile benzer söylemlere sahiptir. Hatta AKP'de başörtüsü ve türban yasağının kaldırılması konusunda en sert çıkışları yapan kişilerden biri Arınç'tır. Arınç aslında söylemleriyle başörtüsü ve türban konusunun kamuoyunda gündeme gelmesini ve tartışılmasını istemektedir. Örneğin, 2002 seçim kampanyası döneminde Arınç başörtülü kızlara zulüm yapıldığını iddia ederek “Başörtüsü

²⁵⁵ Menderes Çınar, “Turkey's Transformation Under the AKP Rule”, *The Muslim World*, Cilt: 96, 2006, s. 474.

²⁵⁶ Ruşen Çakır ve Fehmi Çalmuk, **Recep Tayyip Erdoğan: Bir Dönüşümün Öyküsü**, Metis Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 112- 123, 211- 213.

²⁵⁷ “Yeni Türban Çıkışı”, *Milliyet*, 15.01.2008.

meselesi bizim namus meselemizdir. Bu sorunu çözmek bizim namus borcumuzdur.”²⁵⁸ söylemini kullanmıştır. Buna bir başka örnek ise Arınç’ın TBMM Başkanı olduktan kısa bir süre sonra “Türban yasağına isyan ediyorum” şeklinde yapmış olduğu açıklamadır.²⁵⁹

AKP 2002 yılında iktidara gelişinde ve sonraki genel ve yerel seçimlerde ise eskiden MGH partilerini destekleyen cemaat ve tarikatların desteğini almıştır. Erdoğan AKP’nin kuruluşunun ardından katıldığı 2002 yılında yapılan ilk genel seçimlerde Fethullah Gülen’in desteğini sağlamak için özel bir çaba sergilemiştir. Neticede, MGH ile ilişkisi güçlü olmayan Gülen Cemaati bu kez Erdoğan’ı desteklemiştir. Bugün de Gülen Cemaati ile ilişkilerinde bazı sorunlar yaşasa da AKP bu cemaatin desteğini sağlamaya devam etmektedir. Ayrıca, aslında kendisi de Nakşibendi olan Erdoğan Nakşibendi Tarikatı içindeki birçok grubun desteğini sağlamıştır. Bu çerçevede, İslamcılarının tabanı SP yerine AKP’ye kaymıştır.²⁶⁰

Teoride siyasal İslamın dönüşümünü gerçekleştiren AKP, iktidarı döneminde Kemalist laikliğe zarar verebilecek ve siyasal İslamın gücünü arttırmasına neden olabilecek çeşitli politikalar da benimsemiştir. Örneğin, AKP 2004 yılında Ceza Kanunu’na İslamda yasaklanmış olan “zina”nın suç sayılması için bir kanun tasarısı hazırlamış ancak bu tasarıyı özellikle AB’den olmak üzere uluslararası baskılar ve Türkiye’deki liberallerin tepkileri neticesinde geri çekmiştir.²⁶¹ AKP ayrıca 2005 yılında bazı belediyelerin sınırları içinde alkollü içkilerin yasaklanmasını gündeme getirmiştir.

Diğer taraftan, önümüzdeki bölümde ayrıntıları ile inceleneceği üzere AKP türbanı protokol törenlerine sokmak istemiş, Milli Görüş ve Fethullah Gülen Okullarının desteklenmesi konusunda genelge yayınlamış, İmam Hatip Liselilere üniversiteye girişte katsayı farkını kaldırarak yasa tasarısını hazırlamış, yine katsayı farkını kaldırarak ve türbanlı öğrencilere üniversitelere girişte serbestlik getiren YÖK

²⁵⁸ “AKP’li Arınç: Başörtüsü Sorunu Namus Borcumuz”, **Radikal**, 18 Ekim 2002.

²⁵⁹ “İsyanımı ‘İnat’ Lafına Çevirdim”, **Sabah**, 30 Kasım 2002.

²⁶⁰ Mustafa Peköz, **İslami Cumhuriyete Doğru: Türkiye’de Siyasal İslamın Dünü, Bugünü ve Yarını**, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2009, s. 398.

²⁶¹ Hale ve Özbudun, ss. 70- 71.

yasa tasarısını gündeme taşımış ve eşi başörtülü Abdullah Gül'ü cumhurbaşkanı seçirmek istemiştir. Bu nedenlerle AKP ile ordu arasında ilişkiler son derece gerilmiş ve ordu siyasete müdahale ederek AKP'nin bu konulardaki politikalarının değişimine neden olmuştur.

AKP'nin yöneticilerinin MGH'den gelmesi, bu yöneticilerin laiklik aleyhtarı yapmış oldukları açıklamalar, tarikat ve cemaatlerin AKP'ye desteği ve AKP'nin iktidarı döneminde uygulamış olduğu politikalar nedeniyle Türkiye'deki Kemalistler ve ordu AKP'nin Batılılaşma ve demokratikleşme söyleminin bir takiye olduğuna, AKP'nin aslında gizli bir program ile Türkiye'yi şeriat devletine taşımak istediğine inanmışlardır²⁶² Ordu için Kemalizm devletin sadece ideolojisi değil aynı zamanda özü olmuştur. Türk subaylarına askeri akademilerde sadece Türkiye Cumhuriyeti'nin ülkesi ve milletini değil Kemalizmin ilkelerini korumanın da kutsal görev olduğu öğretildiği için laikliğin bir güvenlik meselesi ve ordunun da laikliğin esas koruyucusu olduğu algısı Türk subayları arasında çok güçlüdür.²⁶³ Bu çerçevede, 28 Şubat süreci sonrasında görünürlüğü azalan ancak AKP döneminde artan siyasal İslam tehdidi karşısında Kemalist laikliğin güçlü savunucusu olan ordu tepkisini ortaya koyarak AKP'nin politikalarının doğrudan veya dolaylı değişimine neden olmuştur.

Sonuç olarak, Cumhuriyet tarihi boyunca siyasal İslam sürekli artış göstermiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında laikliği güçlendirmek amacıyla eğitim, hukuk ve toplumsal alanlarda yapılan devrimlere rağmen İslam ülkenin büyük bölümünü kapsayan kırsal kesimlerde varlığını devam ettirmiştir. Çok partili yaşama geçişle birlikte ise oy toplamak amacıyla DP laikliğe yönelik sert yaklaşımı değiştirmeye başlamıştır. 1960'lı yıllarda sanayileşmenin etkisiyle oluşan muhafazakar burjuvazi AP'nin devlet merkezli politikaları karşısında oluşan arayış

²⁶² Örneğin, 2006 yılında bir kamuoyu araştırmasında nüfusun yüzde 8.9'unun şeriat devletinden yana olduğunu ortaya çıkarmıştır. Ancak, nüfusun yüzde 22.1'i laikliğin tehlikede olduğuna yüzde 50.2 gibi büyük bir çoğunluğu ise AKP'nin İslami bir hayat tarzı getirmek istediğini düşünmektedir. Ayrıca, araştırma laikliğin AKP tarafından tehdit edildiğine inananlar toplumun daha eğitilmiş ve daha varlıklı kesimlerine mensup olduğunu ortaya çıkarmıştır. Ali Çarkoğlu ve Binnaz Toprak, **Değişen Türkiye'de Din, Toplum ve Siyaset**, TESEV, İstanbul, 2006. ss. 75- 76.

²⁶³ Gareth Jenkins, "Semboller ve Gölge Oyunu: Ordu- AKP İlişkileri, 2002- 2004", **Ak Parti: Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri**, der. Hakan Yavuz, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2010 (Semboller ve Gölge Oyunu), ss. 236- 237.

sürecinde MGH'ni oluşturmuştur. Siyasal İslamı temsil eden MGH'ne bağlı MSP kısa bir sürede Milliyetçi Cephe hükümetlerinde koalisyon ortağı olarak yer almayı başarmıştır. 12 Eylül idaresinin komünizm tehdidi karşısında Türk-İslam Sentezi'ne destek vermesi ve Özal'ın siyasal İslamcılarını sosyo-ekonomik açıdan güçlendiren politikalar izlemesi neticesinde 1980 ve 1990'lı yıllarda siyasal İslam gücünü arttırmış ve RP ile 1996 yılında iktidara oturmuştur. Ancak, ordu RP'nin yaratmış olduğu siyasal İslam tehdidi nedeniyle 28 Şubat sürecini başlatarak Refahiyol hükümetini iktidardan düşürmüştür. 28 Şubat süreci sonrasında siyasi sahnedeki görünimleri azalan Milli Görüşçüler 2001 yılında AKP'yi kurmuşlardır. AKP'nin iktidara gelişi sonrasında siyasal İslam tehdidi tekrar gündeme gelmiştir. İktidara siyasal İslamın savunucusu bir partinin gelmesi ile laiklik karşıtı politikalar artmaya başlamıştır. Hem de bu sefer siyasal İslamdaki güçlenme politikalarında çok dikkatli davranan ve Batı ile ilişkilerini AB yanlısı politikaları ile sağlamlaştıran bir parti tarafından gerçekleştirilmiştir. AKP her ne kadar demokratikleşme ve batılılaşma söylemlerini sıkça dile getirse de özellikle iktidarı döneminde uygulamaya geçirmek istediği devletin laik düzeni aleyhtarı politikaları nedeniyle siyasal İslamcı yönünü ortaya koymuştur. AKP'nin bu politikalarına tepki gösteren ise ordu olmuştur.

4.2. KÜRT AYRILIKÇI HAREKETİ VE PKK TERÖRÜ

4.2.1. Cumhuriyetin Kuruluşundan 1980'lere kadar Kürt Sorunu

Kürt milliyetçiliğinin yükselişi Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı sonrasında parçalanmasına kadar uzanmaktadır. Osmanlı döneminde vatandaşlık etnik değil dinsel bağlılık ile tanımlanmıştır. Bu çerçevede, Kürtler de İslam milletinin bir parçası olarak görülmüş ve Türkler, Araplar ve diğer İslam dinine bağlı gruplar ile eşit haklara sahip olmuşlardır. I. Dünya Savaşı'nın ardından Osmanlı İmparatorluğu'nun yenildiğini belgeleyen Sevr Anlaşması (1920) İmparatorluğu etnik parçalara bölmüş ve Kürtlere kendi devletlerini kurma hakkı tanımıştır. Ancak, Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı'nı kazanması sonrasında imzalanan Lozan Anlaşması ile Kürtlere Sevr Anlaşmasında verilen haklar geri alınmış ve Kürtler Müslüman olmalarından dolayı, Ermeniler, Rumlar ve Yahudilerin kazanmış

oldukları azınlık statüsünü elde edememişlerdir.²⁶⁴ Modern Türkiye'nin kurucuları milliyetçiliği etnik kaynaşma açısından en önemli unsur olarak görmüş ve Kürt milliyetçiliğini devletin üniter yapısına yönelik bir tehdit olarak algılamışlardır. 1924 Anayasası sadece Türkleri vatandaş olarak kabul etmiştir. Bu çerçevede, asıl etnik kimliklerini inkar etmeleri durumunda Kürtlerin de vatandaşlık haklarının tamamından yararlanması öngörülmüştür.²⁶⁵

Modern Türkiye'nin 1924 yılında hilafeti kaldırması ise Kürt milliyetçiliğinin gelişimi için bir dönüm noktası olmuştur. Hilafetin kaldırılması Kürtlerin devlete olan İslam temeline dayalı son ideolojik bağını koparmış ve Kürt milliyetçiliğinin yükselmesinin yolunu açmıştır.²⁶⁶ Hilafetin kaldırılmasını Kürt milliyetçiliğini güçlendirmek için ilk kullanan kişi Şeyh Sait olmuştur. Dini ve milli motivasyonlar ile Kürt kitleleri ayaklandıran Şeyh Sait isyanı 1925 yılının Nisan ayının sonuna doğru ordu tarafından bastırılmıştır. Diğer taraftan, 4 Mart 1925 tarihinde çıkarılan Takrir-i Sükun Kanunu ile İstiklal Mahkemeleri kurulmuş ve isyana katılanlara ağır cezalar verilmiştir. Takrir-i Sükun Kanunu 4 Mart 1929 tarihinde yürürlükten kaldırılmıştır. 1925 ve 1940 yılları arasındaki dönemde Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da ordu tarafından bastırılan yirmiden fazla Kürt isyanı meydana gelmiştir.²⁶⁷ İsyandar karşısında devlet, isyana katılmayan Kürtleri de tedirgin eden bir kimlik politikası uygulayarak Kürt kültürüne ve Kürtçe diline yönelik her türlü simge ve ifadeyi yasaklamıştır. Ayrıca, devlet Kürtleri aslında Türk olduklarına ikna etmek amacıyla bazı politikalar uygulamaya başlamıştır.

1950 yılında iktidara gelen DP seçim kampanyasında Kürt kültürüne yönelik kısıtlamaları azaltacağı sözünü vermiş ve tek parti döneminde sürgüne gönderilen çeşitli ailelere mensup Kürt kökenli kişileri kendi parti listelerinden aday

²⁶⁴ Doğu Ergil, "The Kurdish Question in Turkey", *Journal of Democracy*, Cilt:11, Sayı: 3, 2000, ss. 124- 125.

²⁶⁵ Henry J. Barkey ve Graham E. Fuller, *Turkey's Kurdish Question*, Rowman & Littlefield Publishers Inc., Boulder, 1997, ss. 10- 12.

²⁶⁶ David McDowall, *A Modern History of the Kurds*, .B.Tauris & Co Ltd Publishers, London & New York, 1996, s. 192.

²⁶⁷ Barkey ve Fuller, s. 13.

göstermiştir.²⁶⁸ Ayrıca, DP Güneydoğu'daki aşiret ağalarından bazılarını da milletvekili olarak meclise taşımıştır. 1960 darbesini gerçekleştiren ordu ise Güneydoğu'daki Kürtçe köylerin isimlerini Türkçeleştirme gibi Kürt sorununa yönelik sert tedbirler almıştır.²⁶⁹

1961 Anayasası'nın getirmiş olduğu liberal özgürlük ortamı Türkiye'de sol fikirlerin gelişmesini kolaylaştıran bir ortam yaratmıştır. Bu çerçevede, daha 1960'lı yılların başında Ankara ve İstanbul'daki sol görüşü benimseyen Kürt kökenli entelektüeller kültürel dernekler kurmaya başlamışlardır, bu durum Kürt milliyetçiliğinin gelişmesi için uygun zemini oluşturmuştur. Ulusal Marksist ve Marksist- Leninist örgütler içinde yer alan Kürtler bir süre sonra ise kendilerine ait sosyalist ve komünist milliyetçi örgütler kurmuşlardır.²⁷⁰ İyice radikalleşerek ayrı bir Kürt devleti kurmayı amaçlayan bu örgütlerin sayısı 1970'li yıllarda en az 12'ye ulaşmıştır.²⁷¹ 1970'lerde Ankara'da Abdullah Öcalan tarafından bir grup Kürt kökenli öğrencinin katılımıyla Markist-Leninist ve Mao'cu ideoloji görüntüsü altında yeni bir ayrılıkçı Kürt örgüt kurulmuştur. 1978 yılında *Partiya Karkaren Kürdistan* (PKK-Kürdistan İşçi Partisi) ismini kullanmaya başlayan bu örgüt Kürt ayrılıkçı hareketini güçlendirmek amacıyla Lübnan'ın Beka Vadisi'nde teröristlerini yetiştirmeye başlamıştır.²⁷²

4.2.2. 12 Eylül Darbesi Sonrasında PKK Terörü ve Çözüm Arayışları

12 Eylül 1980 darbesi ile Kürt örgütlerinin altyapısı yıkılmış, pek çok Kürt eylemci askeri yönetim tarafından hapse atılmış ve bunların bir kısmı da Avrupa'ya göçmen olarak kaçmıştır. Tüm bu uygulamalara karşılık verebilmek için PKK 1984 yılında bağımsız bir Kürt devleti kurmak hedefiyle Eruh ve Şemdinli'ye yaptığı

²⁶⁸ Cem Eroğul, **Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi**, 4. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2003; Henry J. Barkey, "The Struggles of a "Strong State", **Journal of International Affairs**, Cilt: 54, Sayı: 1, 2000, s. 94.

²⁶⁹ Barkey ve Fuller, s. 14.

²⁷⁰ Mustafa Akyol, **Kürt Sorununu Yeniden Düşünmek: Yanlış Giden Neydi? Bundan Sonra Nereye?**, 5. Baskı, Doğan Kitap, İstanbul, 2007, ss. 145- 146.

²⁷¹ İsmet İmset, **PKK: Ayrılıkçı Şiddetin 20 Yılı (1973- 1993)**, Turkish Daily News Yayınları, Ankara, 1993, s. 380, 406.

²⁷² Akyol, s. 148.

baskınlar ile ilk büyük terör eylemlerini gerçekleştirmiştir.²⁷³ Bu tarihten başlayarak PKK terör, siyaset, propaganda, psikolojik operasyon ve dış destek mekanizmalarını güçlü bir şekilde kullanmıştır.²⁷⁴

Turgut Özal 1987 yılında başlayan ikinci başbakanlık döneminde PKK'nın artan terör eylemleri karşısında Kürtçenin serbest bırakılması ve Kuzey Irak'taki Kürtler ile görüşülmesi gibi siyasi girişimlerde bulunmuştur.²⁷⁵ 1991 yılında kurulan DYP- SHP koalisyon hükümetinin başbakanı Süleyman Demirel ise tarihte ilk defa “Kürt realitesi” ifadesini kullanmasına rağmen Kürtlerin etnik azınlık olarak görülmelerinin mümkün olmadığını belirtmiştir. Sorunun çözümüne yönelik sert yaklaşımı ile bilinen Demirel PKK'nın yok edilmeden Kürt realitesine siyasi çözüm bulunamayacağı doğrultusunda bir politika izlemiştir.²⁷⁶ 1993 yılında Başbakan olan Tansu Çiller ise sorunun siyasi çözümüne yönelik arayışları bırakarak orduya terörün yok edilmesi için ciddi yetkiler vermiştir. Özellikle bu dönemde Kuzey Irak'a yönelik sınır ötesi operasyonlar yapılmış, Güneydoğu'da köylerin bir bölümü boşaltılmış ve DEP milletvekilleri hapse atılmıştır.²⁷⁷

1997 yılına gelindiğinde o güne kadar otuz bin kişinin hayatına mal olmuş olan bu çatışmada Türk ordusu PKK'ya karşı göreceli başarı sağlamıştır. Bu başarının nedeni TSK'nın PKK'yı Türkiye'ye karşı en büyük tehdit olarak nitelendirmesi neticesinde hava kuvvetlerinin güçlendirilmesi ve askeri modernizasyon çalışmaları olmuştur.²⁷⁸ 1998 yılında PKK lideri Abdullah Öcalan Kenya'da yakalanmış ve Türkiye'ye getirilerek yargılanmaya başlanmıştır. Öcalan

²⁷³ Hakan Yavuz, “Five Stages of the Construction of Kurdish Nationalism in Turkey”, **Nationalism & Ethnic Politics**, Cilt: 7, Sayı: 3, 2001, s. 10.

²⁷⁴ Ümit Özdağ, **Türk Ordusunun PKK Operasyonları**, 5. Baskı, Pegasus Yayınları, İstanbul, 2007, s. 8.

²⁷⁵ Kemal Kirişçi ve Gareth M. Winrow, **The Kurdish Question and Turkey, An Example of a Trans-state Ethnic Conflict**, Frank Cass, Portland, 1997, s. 113; Morton I Abramowitz, “Dateline Ankara: Turkey After Özal”, **Foreign Policy**, Sayı: 91, 1993, ss. 164- 165.

²⁷⁶ Barkey ve Fuller, s. 137.

²⁷⁷ Barkey ve Fuller, s. 138.

²⁷⁸ Bu dönemde ayrıca PKK'nın Kuzey Irak'taki kamplarına yönelik saldırılar bu bölgenin PKK teröristleri tarafından cephe gerisi olarak kullanılmasını sona erdirmiş ve bir çağırışma alanı haline getirmiş, ordu modern teçhizatlar kullanarak gece hakimiyetini elini almış ve yeni garnizonlar kurulmuştur. Ümit Özdağ, **Türk Ordusu PKK'yı Nasıl Yendi? Türkiye PKK'ya Nasıl Teslim Oluyor? (1984- 2010): Askeri Galibiyetten, Siyasi Mağlubiyete**, Kripto Yayınları, Ankara, 2010, (Türk Ordusu PKK'yı Nasıl Yendi), ss. 158- 159.

yargı süreci devam ederken 2 Ağustos 1999 tarihinde PKK'ya "ateşkes ve Türkiye'yi terk et" talimatı vermiştir. Öcalan'ın almış olduğu idam cezasının infazı ile ilgili kararın gerçekleşmeyeceği ortaya çıkınca PKK Öcalan'ın talimatına uyacağını açıklamıştır.²⁷⁹ Böylece terör uzunca bir süre sessizlik dönemine girmiştir.

4.2.3. AKP Döneminde Kürt Sorununa Çözüm Arayışları ve PKK Teröründeki Artış

Kemalist milliyetçilik anlayışı etnik kimliği vurgulamasa da kültürel, dilsel ve fıkırsel açıdan homojen bir Türk ulusu yaratma düşüncesine dayanmaktadır. İslamcı siyasal düşünce ise her zaman için etnik milliyetçiliği reddetmekte ve ırk, renk ve dil ayırmaksızın tüm Müslümanların tek bir ümmet de birleşmesini savunmaktadır. Ayrıca, İslamcı partiler Kemalist laik sistemin ülkenin İslami yapısını yok ettiğini bu nedenle de Türkler ve Kürtler arasındaki bağları kopardığına inanmışlardır. Bundan dolayı İslamcı siyasal partiler Kemalist laik sisteminin Kürt sorununun ortaya çıkışındaki en önemli faktör olduğu görüşündedirler. Bu düşünceyi şu ana kadar en fazla dile getiren ise RP olmuştur. Ancak, AKP İslamcı siyasal partiler ile kıyaslandığında daha farklı bir söyleme sahiptir.²⁸⁰

AKP 2001 yılındaki parti programında Güneydoğu'nun kültürel farklılığını Türkiye için bir zenginlik olarak tanımlamış ve resmi dil ve eğitim dili Türkçe kalmak koşuluyla Kürt dilinin kullanımını Türkiye'nin üniter yapısını kuvvetlendiren bir faktör olarak vurgulamıştır.²⁸¹ Ancak, AKP bu politikaları uzunca bir süre uygulamaya koymamıştır. Özellikle vurgulamak gerekir ki AB'nin kültürel hakların geliştirilmesine yönelik baskıları neticesinde AKP 2006 yılında RTÜK tarafından günde 45 dakika Kürtçe yayın yapma hakkına sahip özel radyo ve televizyonların kurulabilmesi kararını almış ve 2008 yılında kabul ettiği 5767 sayılı kanun ile TRT'ye Türkçe'den başka dillerde yayın yapabilme yetkisini tanımıştır. 2009 yılında ise TRT 6 Kürtçe yayına başlamıştır.

²⁷⁹ Özdağ, *Türk Ordusu PKK'yı Nasıl Yendi?*, s. 168.

²⁸⁰ Hale ve Özbudun, ss. 75- 76.

²⁸¹ Belgenet, "Ak Parti Kalkınma ve Demokratikleşme Programı", 19.08.2001.
http://www.belgenet.com/parti/program/ak_1.html (Erişim Tarihi: 21.07.2010)

Genel olarak AKP hükümeti iktidarı döneminde tutarlı bir Kürt politikası geliştirememiştir. 2004 yılında PKK terörünün yeniden başlaması ve oy kaybı gündeme geldiğinde ise Başbakan Erdoğan çeşitli girişimlerde bulunmaya başlamıştır. Bu çerçevede, Erdoğan'ın üç girişi önemli taşımaktadır. Bunlardan birincisi Erdoğan'ın 2005 yılının Ağustos ayında Diyarbakır'a yaptığı ziyarette gerçekleşmiştir. Erdoğan Diyarbakır'da yaptığı konuşmada "Kürt sorunu" ifadesini kullanarak Türk siyasetinde bu ifadeyi kullanan ilk Başbakan olmuştur. Erdoğan ayrıca devletin geçmişte yapmış olduğu hataları kabul etmiş ve Kürt sorununun demokratikleşme yoluyla çözümlenebileceğini ifade etmiştir.²⁸² İkinci olarak, Erdoğan 2007 yılında AKP'nin Kürt milliyetçisi DTP (Demokratik Toplum Partisi) ile koalisyon kurabileceğini ancak bunun Bulgaristan'daki Hak ve Özgürlükler Partisi gibi DTP'nin de devlete sadakatini göstermesi ve ayrıca PKK'yı terör örgütü ilan etmesiyle gerçekleşebileceğini açıklamıştır.²⁸³ Son olarak, Erdoğan 2009 yılında Kürtlere daha çok siyasal, sosyal ve kültürel hak tanımayı hedefleyen "demokratik açılım" projesini başlatmıştır. Ancak, Başbakan Erdoğan'ın bu girişimleri PKK terörünün yeniden başlamasına ve hızlanarak devam etmesine engel olamamıştır.

ABD'nin 2003 yılında Irak'ı işgali ve bu işgalin Kuzey Irak'taki Kürtler tarafından desteklenmesi PKK'nın daha yoğun bir eylem süreci başlatmak için hareket alanını arttırmıştır. 16 Ocak 2003 tarihinde Diyarbakır'da yapılan operasyonda 12 teröristin öldürülmesi sonrasında PKK 12 Şubat 2003 tarihinde bir açıklama yaparak başlangıç tarihini belirtmeden Türkiye'ye karşı "Meşru Savunma Savaşı" ilan ettiğini duyurmuştur. PKK Mayıs 2003 tarihinde yayınladığı bildiride ise Türkiye'nin 1 Eylül 2003 tarihine kadar Kürt sorununu çözmemesi durumunda 1 Eylül 1999'da ilan ettiği ateşkesi kaldıracağını duyurarak AKP hükümetini tehdit etmiştir. Ancak, PKK daha sonra barış girişimleri nedeniyle 1 Eylül 2004 tarihine kadar ateşkesi sürdüreceğini ilan etmiştir.²⁸⁴ AKP iktidarının ikinci yılı olan 2004'te terör eylemlerinde şehit düşen asker sayısında büyük bir yükseliş olmuştur. 2002 yılında 7 olan şehit sayısı 2004 yılının sonunda 75'e çıkmıştır.²⁸⁵ 2005 ilkbaharında

²⁸² "Kürt Sorunu Benim Sorunum", *Hürriyet*, 13.08.2005

²⁸³ Ertuğrul Özkök, "Aman Manşete Çıkarmayın", *Hürriyet*, 19.06.2007

²⁸⁴ Emin Demirel, *Geçmişten Günümüze PKK ve Ayaklanmalar*, IQ Yayınları, İstanbul, 2005, s. 330- 331.

²⁸⁵ Özdağ, *Türk Ordusu PKK'yı Nasıl Yendi?*, s. 173.

ise PKK'nın Türkiye içindeki terörist sayısı Genelkurmay Başkanlığı'nın tespitine göre Öcalan'ın 1998 yılında yakalandığı dönemdeki sayıya ulaşmıştır.

Tablo 3: AKP Döneminde PKK'nın Neden Olduğu Terör Olayları ve Verilen Şehit Sayıları

Yıl	Olay	Şehit
2002	164	7
2003	394	31
2004	678	75
2005	962	105
2006	1.209	111
2007	1.499	146
2008	1.602	171
2009	1.295	135

Kaynak: Genelkurmay Başkanlığı, Jandarma Genel Komutanlığı, Emniyet Genel Müdürlüğü

Tablodan da görüldüğü üzere AKP'nin iktidar olduğu 2002 yılından sonra PKK ile mücadelede meydana gelen olaylar ve verilen şehit sayısında önemli derecede artış söz konusudur. PKK'nın terör eylemlerinin artarak devam etmesi karşısında 1984 yılından beri PKK'ya karşı düşük yoğunluklu çatışma içinde olan Türk ordusu AKP hükümetinin Kürt ayrılıkçı hareketinin neden olduğu PKK terörü ile mücadelede benimsemiş olduğu politikaları etkilemiştir. Önümüzdeki bölümde ayrıntıları ile inceleneceği üzere AKP başlangıçta karşı çıkmasına rağmen ordunun isteği neticesinde Terörle Mücadele Kanunu'nda sert tedbirler almış, Şemdinli olaylarının aydınlatılması için başlangıçta gösterdiği kararlı tutumdan vazgeçmiş, ordunun isteği ile Bölgesel Kürt Yönetimi ile üst düzey görüşme yapılması politikasını rafa kaldırmış, Kuzey Irak'a sınır ötesi operasyona karşı çıkmasına rağmen ordunun baskısı nedeniyle buna boyun eğmiş ve demokratik açılım politikasını ordunun isteği yönünde düzenlemiştir. Ordu tüm bu alanlarda AKP'nin politikalarının oluşumunu veya değişimini etkilerken kurumsal olmayan mekanizmalardan yararlanmıştır.

Sonuç itibariyle, Kürt milliyetçiliği Cumhuriyet tarihi boyunca yükselen bir grafik izlemiş, 1980’li yılların başında ise Kürt ayrılıkçı hareketi PKK terörünü doğurmuştur. Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkılmasının ardından Kürtler modern Türkiye’nin benimsemiş olduğu milliyetçilik ilkesi nedeniyle devlete İslam temelinde olan bağlılıklarını kaybetmişlerdir. Tek parti döneminde yaşanan Kürt ayaklanmaları ise ordu tarafından bastırılmıştır. Çok partili yaşama geçişte DP Kürtleri siyasal yaşama dahil etmek için çeşitli uygulamalar gerçekleştirse de, 27 Mayıs 1960 darbesi sonrasında askeri yönetim Kürt sorununa yönelik sert tedbirler almıştır. 1961 Anayasası’nın getirdiği özgürlük ortamından faydalanan Kürtler 1980’li yıllara kadar içinde PKK’nın da bulunduğu çeşitli örgütler kurmuşlardır. PKK 1980’li yılların başında terör eylemlerine başlamıştır. Her ne kadar Turgut Özal Kürt sorununun çözümüne yönelik çeşitli barışçıl ve liberal politikalar geliştirmeye kalkışsa da Tansu Çiller’in başbakanlığı döneminde soruna yönelik çözüm çabaları orduya devredilmiştir. 1998 yılında PKK lideri Öcalan’ın yakalanması sonrasında terör uzunca bir süre sessizlik dönemine girmiştir. Ancak, 2003 yılında ABD’nin Irak’ı işgali sonrasında Irak merkezi otoritesinin yok olması ile oluşan boşluk nedeniyle AKP iktidarının ikinci yılı olan 2004’te terör yeniden başlamıştır. Böylesine büyük bir iç güvenlik tehdidi karşısında ordu AKP’nin uygulamaya koymak istediği politikaların oluşumunu veya değişimini etkilemiştir.

4.3. AZALAN DIŞ TEHDİTLER

Türkiye stratejik konumu nedeniyle her zaman için dış tehditlere açık bir ülke olmuştur. Sovyetler Birliği Soğuk Savaş boyunca komünizm nedeniyle Türkiye’ye yönelik en büyük tehdidi oluşturmuştur. Türkiye’nin komşularından Suriye PKK’ya tam destek vermiş, Irak PKK’ya destek konusunda inişli çıkışlı bir politika izlemiş, İran Türkiye’deki İslami hareketleri ve PKK’yı desteklemiş ve Ermenistan ASALA terörü ve soykırım iddiaları ile Türkiye’yi tehdit etmiştir. Ayrıca, Türkiye Yunanistan ile özellikle Kıbrıs ve Ege adaları nedeniyle de ciddi sorunlar yaşamıştır.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye Sovyet tehdidi nedeniyle Batı Bloğunda yer almıştır. Bu çerçevede, Türkiye NATO’ya üye olmuş ve 1950’li ve 1960’lı yıllarda Batı yanlısı politikalar geliştirmiştir. Türkiye 1960’ların ortası ve

1970'lerin başlarında Kıbrıs Adası nedeniyle Yunanistan ile başlayan mücadelesinde ABD'nin kendisine sırt çevirmesi, Johnson mektubu ve Jüpiter füze krizi gibi nedenlerle ABD'den uzaklaşma sinyalleri göstermiştir. Türkiye 1970'lerdeki petrol krizleri nedeniyle ise yönünü biraz olsun Orta Doğu'ya çevirmiş ama yine de Batı yanlısı politikalarından fazla ödün vermemiştir.

Sovyetler Birliği'nin yıkılarak Soğuk Savaş'ın sona ermesi Türkiye için İkinci Dünya Savaşı sonrasında en büyük dış tehdit olarak görülen komünizmin yayılmasını ve bloklar arasında Türkiye'yi de etkileyebilecek nükleer savaş tehlikesini ortadan kaldırmıştır. Ancak, Türkiye Soğuk Savaş sonrası dönemde de Orta Doğu'dan kopuk ve komşularını düşmanlık ve tehdit algısı eksininde gören geleneksel dış politikasını değiştirmemiştir. Bu dönemde Türkiye geleneksel statükocu dış politikası çerçevesinde siyasal açılım ve inisiyatif almak yerine savunmacı reflekslerle hareket etmiştir.²⁸⁶

2002 yılında AKP'nin iktidara gelmesinin ardından Türk dış politikası değişim yaşamaya başlamıştır. Bu değişimin mimarı ise Başbakanlık Baş Danışmanı olarak göreve başlayan ve daha sonra Dışişleri Bakanı olan Prof. Dr. Ahmet Davutoğlu'dur. Davutoğlu 1997 yılında yayınladığı bir makalesinde Soğuk Savaş'ı Batı ile İslam medeniyeti arasında yaşanacak olan bir çatışmanın izleyeceğini öne süren Samuel Huntington'ın "medeniyetler çatışması" ve Soğuk Savaş liberal demokrasilerin kazanmasının insanlığın ideolojik evrimini bitirdiğini öne süren Francis Fukuyama'nın "tarihin sonu" tezini eleştirerek İslam dünyasının sistem dışı bir güç olmak için yeterli kaynaklara sahip olmadığını vurgulamıştır. Davutoğlu ayrıca medeniyetler tarihinin sadece çatışmalardan ibaret olmadığını belirterek uluslararası düzenin meşruiyetinin sağlanması için medeniyetler arasında kapsamlı bir diyalogun başlatılması gerektiğini iddia etmiştir.²⁸⁷

²⁸⁶ İlhan Uzgel, "Dış Politikada AKP: Stratejik Konumdan Stratejik Modele", **AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu**, der. İlhan Uzgel ve Bülent Duru, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2009, s. 359.

²⁸⁷ Bkz. Ahmet Davutoğlu, "The Clash of Interests: An Explanation of the World (Dis) Order", **Perceptions**, Cilt: 2, Sayı: 4, 1997-1998.

2000 yılında yayınlandığı kitabında Davutoğlu tezini Türkiye'nin bugüne kadar kullanmadığı coğrafi konumundan kaynaklanan stratejik bir derinliğe sahip olduğunu belirterek Türkiye'nin artık tehdit değerlendirmeye yönelik dış politikasını bir kenara bırakıp aktif bir şekilde Orta Doğu, Asya, Kafkasya ve Balkanlar'daki bölgesel siyasi sisteme müdahil olması gerekmektedir şeklinde geliştirmiştir.²⁸⁸ AKP iktidara geldikten sonra ise Davutoğlu Türkiye'nin uluslararası sistemde doğu ile batı arasında bir köprü olma rolünden sıyrılarak küresel ve bölgesel barışa katkıda bulunan problem çözücü bir ülke olması gerektiğini ifade etmiştir.²⁸⁹ Bu yaklaşım ile Türkiye geleneksel dış politikasından sıyrılarak komşularıyla olan problemlerini “komşularla sıfır sorun” politikası çerçevesinde mümkün olduğunca çözmeye yönelmiştir. Ayrıca, Türkiye bölgesel sorunların çözümünde de söz sahibi olmaya başlamıştır. Bu politikanın genel sonucu ise Türkiye'ye yönelik dış tehditlerin önceki dönemlere göre azalmasıdır.

Türkiye 2003 yılında ABD güçlerinin Irak'ı işgal etmesiyle Kuzey Irak'ta bir Kürt devletinin kurulması tehdidiyle karşı karşıya kalmıştır. Ancak Türkiye, Bölgesel Kürt Yönetimi'nin ABD destekli *de facto* bir bağımsızlık kazanması ve Kürdistan Yurtseverler Birliği Başkanı Celal Talabani'nin Irak Cumhurbaşkanı seçilmesi karşısında bölgede ortaya çıkan yeni konjonktürü kabullenmek zorunda kalmış ve Irak ile ilişkilerin geliştirilmesi politikasını izlemeye başlamıştır. Hatta AKP hükümeti 2005 yılında yeni Irak Anayasası'na tam destek vermiştir. Ardından ise iki ülke arasında resmi ziyaretler başlamış, Cumhurbaşkanı Talabani 2008 yılında Ankara'yı ziyaret etmiştir. Haziran 2008'de ise Başbakan Erdoğan Bağdat'ı ziyaret etmiş ve iki ülke arasında güvenlikten ekonomiye, kültürden eğitime kadar neredeyse her alanı kapsayan “Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Anlaşması” imzalanmıştır.²⁹⁰

1990'lı yıllarda Türkiye ile İran arasındaki ilişkiler sorunlu bir süreç yaşamıştır. Türkiye İran'ı PKK'yı ve Türkiye'deki radikal İslamcı örgütleri, İran ise

²⁸⁸ Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu**, Küre Yayınları, İstanbul, 2000, ss. 183- 208.

²⁸⁹ “Türkiye Merkez Ülke Olmalı”, **Radikal**, 26.02.2004.

²⁹⁰ T.C. Dışişleri Bakanlığı, “Irak-Türkiye İkili İlişkilerinde Son Dönemde Meydana Gelen Gelişmeler” <http://www.mfa.gov.tr/irak-turkiye-ikili-iliskilerinde-son-donemde-meydana-gelen-gelistmeler.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 03.08.2010)

Türkiye’yi Ayetullah Humeyni rejimini yıkmayı amaçlayan “Halkın Mücahitleri Örgütü”nü desteklemekle suçlamıştır.²⁹¹ 2002 yılında iktidara gelen AKP ile Türkiye İran rejimini bölgeye yönelik bir tehdit olarak görmekten vazgeçmiştir. 2003 yılında ise İran ile PKK arasındaki ilişkiler işbirliğinden çatışmaya kaymaya başlamıştır. İran ABD’nin kendisini zayıflatmak için kullandığını ileri sürdüğü PKK’nın İran sınırı kolu olan PEJAK’a karşı operasyonlar yürütmüş ve PKK’yı terörist örgüt olarak nitelendirmiştir.²⁹² Ancak, her iki ülkenin PKK/ PEJAK terörüne karşı işbirliği Türk ordusunun İran ile ortak operasyonlara girme yanlısı olmaması nedeniyle istihbarat paylaşımı ile sınırlı kalmıştır.²⁹³ Türkiye ile İran arasındaki ilişkilerin gelişimine en büyük katkıyı koyan faktör ise İran’ın uranyum zenginleştirme programına yöneliktir. Bu çerçevede, Türkiye ABD’nin askeri operasyonu bir seçenek olarak değerlendirmesi karşısında konunun siyasal zeminde çözülmesini savunmuş ve bu doğrultuda bir politika izlemiştir. 2010 yılında Türkiye İran için uluslararası yaptırımların ağırlaştırılmasının gündemde olduğu bir sırada Brezilya ile beraber arabulucu rolü oynamıştır. Ancak, bu çaba sonuç vermemiştir. Türkiye İran’a yönelik yaptırımların karara bağlandığı BM Güvenlik Konseyi oylamasında ise red oyu kullanmıştır. Sonuç olarak, AKP hükümeti Türkiye’nin İran ile olan ilişkilerini 1979 yılından beri en iyi seviyeye çıkarmıştır.²⁹⁴

Türkiye ve Suriye arasındaki ilişkiler 1980 ve 1990’lı yıllarda oldukça sorunlu bir seyir izlemiştir. Türkiye’nin Fırat, Dicle ve Asi nehirlerinden Suriye’ye akan su miktarında kesintiler yapması ve GAP (Güneydoğu Anadolu Projesi) için gelecekte gerekli olacak su miktarını kendi hakkı olarak saklı tutma arzu karşısında Suriye PKK’ya destek vermiş ve iki ülke ilişkileri ciddi sorunlar yaşamıştır.²⁹⁵ 1998 yılında Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in PKK’ya destek vermeye devam etmesi durumunda bunun sonuçlarına katlanmak mecburiyetinde olacağını ifade etmesi

²⁹¹ Özlem Tür, “Türkiye ve Orta Doğu: Gerilimden İşbirliğine”, der. Zeynep Dağı, **AK Partili Yıllar: Doğudan Batıya Dış Politika**, Orion Yayınevi, Ankara, , 2006, s. 151.

²⁹² Nuri Yeşilyurt ve Atay Akdevelioğlu, “AKP Döneminde Türkiye’nin Ortadoğu Politikası”, **AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu**, der. İlhan Uzgel ve Bülent Duru, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2009, s. 402.

²⁹³ Hale ve Özbudun, s. 141.

²⁹⁴ Yeşilyurt ve Akdevelioğlu, s. 403.

²⁹⁵ Türkiye- Suriye ilişkilerinde su sorunu konusunda detaylı bir çalışma için bkz. Konuralp Pamukçu, “Su Sorunu ve Türkiye Suriye/ Irak İlişkileri”, **Türk Dış Politikasının Analizi**, der. Faruk Sönmezoğlu, 2. Baskı, Der Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 179- 193.

neticesinde Suriye PKK'ya destek vermekten vazgeçmiş ve iki ülke arasında Adana Protokolü imzalanmıştır. Protokolün ardından ilişkiler gelişmeye başlamıştır. Suriye Cumhurbaşkanı Beşar Esat Ocak 2004'te Türkiye'yi, Başbakan Erdoğan ise aynı yılın Aralık ayında Şam'ı ziyaret etmiştir. Hatta Erdoğan Şam'da Türklerin ve Suriyelilerin arkadaş değil aslında kardeş olduklarını vurgulaması iki ülkedeki karşılıklı imaj değişikliğinin göstergesi olmuştur. Erdoğan'ın ziyareti sırasında sulama ve tarım alanlarında işbirliğine varılırken, bir de Serbest Ticaret Anlaşması imzalanmıştır. Böylece, iki ülke arasındaki kronik su sorunu da fiilen ortadan kalkmıştır. Ayrıca Suriye ile yaşanan Hatay sorunu da, her ne kadar Suriye Hatay'ın Türkiye'ye ait olduğu hukuken kabul etmese de, fiilen sona ermiştir.²⁹⁶ İlişkilerin gelişimine katkı koyan bir diğer faktör ise Türkiye'nin Suriye ve İsrail arasındaki anlaşmazlıklarda arabuluculuk rolü üstlenmesidir. Ancak bu rol İsrail'in 2008 Aralık ayında Gazze'ye yaptığı operasyon ve bu operasyona Türkiye'nin tepkisi neticesinde sona ermiştir.²⁹⁷ Türkiye ile Suriye arasındaki üst düzey ziyaretler günümüzde devam etmektedir.

Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkiler Kıbrıs, Ege Denizi kıta sahanlığı ve Batı Trakya'daki Türklerin statüsü gibi nedenlerden dolayı uzun yıllar inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. Ancak, 1999 yılından itibaren ilişkilerde yeni bir dönem başlamıştır. PKK lideri Abdullah Öcalan'ın yakalanmasından sonra iki ülke arasında terörizmle mücadele alanında bir işbirliği anlaşması imzalanmış, daha sonra bu işbirliği ticaret, bölgesel kalkınma, kültür ve çevre alanlarını da kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Bu süreçte, Dışişleri Bakanlarının her yıl karşılıklı olarak gerçekleştirildiği ziyaretler, Dışişleri Bakanları müsteşarlarının Ege sorunlarına çözüm amacıyla gerçekleştirdikleri diyaloglar ve Dışişleri Bakanlıkları siyasi direktörleri arasındaki güven artırıcı önlemler gibi mekanizmalar geliştirilmiştir.

Diyalog sürecinin bir sonucu olarak Başbakan Erdoğan Mayıs 2004'te Atina'yı on altı yıl aradan sonra ziyaret eden ilk Türk Başbakanı olmuştur. Bu ziyaret ilişkilerin gelişimi açısından bir dönüm noktası sayılmıştır. Ekim 2009'da yeni Başbakan Yorgo Papandreu'nun ilk yurt dışı gezisini Türkiye'ye gerçekleştirmesi ise

²⁹⁶ Yeşilyurt ve Akdevelioğlu, ss. 395- 396.

²⁹⁷ Yeşilyurt ve Akdevelioğlu, s. 397.

iki ülke ilişkilerinde önemli gelişmeleri beraberinde getirmiştir. Bu çerçevede, ziyaret sonrasında Erdoğan'ın Papandreu'ya gönderdiği mektup 1999 yılında başlatılan diyalog ve işbirliği sürecine ivme kazandırmış ve her iki ülke arasında “Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi” (YDİK) kurulmuştur. Başbakan Erdoğan Mayıs 2010'da 300 kişilik bir heyetle Atina'yı ziyaret etmiştir. Ziyaret sırasında YDİK ilk toplantısını gerçekleştirmiş ve ortak bir deklarasyon yayınlanarak 22 mutabakat metni imzalanmıştır. Bu tarihi ziyaret Türkiye ile Yunanistan'ın yakınlaşma sürecinin artık “ortaklık” boyutuna taşınması için önemli bir adım olmuştur.²⁹⁸

AKP döneminde Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi ağırlıklı olarak ekonomik işbirliğinin artırılması ile başarılmıştır. 2003 yılında 6 milyar dolar olan ikili ticaret hacmi 2009 yılında 40 milyar dolara yükselmiştir. Böylece Rusya Türkiye'nin en büyük ticaret ortağı olmuştur. Güçlenen ekonomik ilişkiler siyasi alana da etkide bulunmuştur. Şubat 2004'te Dışişleri Bakanı Abdullah Gül Moskova'yı ziyaret etmiş, aynı yılın sonlarına doğru ise Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in Türkiye'yi ziyareti ile iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişimi hız kazanmış, dışişleri bakanları da yılda iki defa toplanmaya başlamıştır. 2005 yılında ise Erdoğan ile Putin dört defa bir araya gelmişlerdir. İki ülke uluslararası alanda da birbirine destek vermiştir. Türkiye Rusya'nın İslam Konferansı Örgütü'nde (İKÖ) gözlemci statüsü kazanmasında önemli rol oynamış ve Rusya'nın Dünya Ticaret Örgütü'ne (DTÖ) üyeliğini desteklemiştir. Rusya ise Türkiye gibi uluslararası alandaki İran'ın nükleer programından kaynaklanan anlaşmazlıkların barışçı yollar ile çözülmesi yaklaşımını benimsemiştir.²⁹⁹ Erdoğan Rusya ile ilişkileri stratejik ortaklığa dönüştürmek istemektedir. Rusya Devlet Başkanı Medvedev'in Mayıs 2010'da gerçekleştirdiği Türkiye ziyaretinde yapılan anlaşmalar stratejik ortaklık için önemli adımlardır.³⁰⁰

²⁹⁸ T.C. Dışişleri Bakanlığı, “Türkiye- Yunanistan Siyasi İlişkileri”, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-yunanistan-siyasi-iliskileri.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 15.07.2010)

²⁹⁹ “Komşuluktan Stratejik İşbirliğine: Türk-Rus İlişkileri”, in *ORSAM*, Report no: 18, May 2010, ss. 7-10; http://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/201055_orsamrapor18web.pdf (Erişim Tarihi: 23.05.2010); Hale ve Özbudun, s. 137.

³⁰⁰ Sinan Doğan, “Dimitri Medvedev'in Türkiye Ziyareti ve Türk-Rus İlişkilerinin Perspektifleri” in *TÜRKSAM*, <http://www.avsam.org.tr/a2024.html>, , (Erişim Tarihi: 22.05.2010)

Soykırım iddiaları nedeniyle Ermenistan ile Cumhuriyetin kuruluşundan beri yaşanan sorunlar AKP döneminde de devam etmiştir. Ancak, karşılıklı atılan adımlar ile ilişkilerin düzelmesi yolunda önemli yol alınmıştır. 2002 yılından sonra İstanbul ile Erivan arasında tarifeli uçak seferleri başlamış ve Gürcistan aracılığı ile iki ülke arasında gayri resmi ticari ilişkiler başlatılmıştır. 2005 yılında ise Başbakan Erdoğan Ermenistan Devlet Başkanı Robert Koçaryan’a bir mektup yazarak soykırım iddialarını açıklığa kavuşturmak için iki ülke arşivlerinin açılmasını teklif etmiştir. Ancak, ABD tarafından da desteklenen bu teklifi Koçaryan reddetmiştir. Koçaryan’ın ardından Serj Sarkisyan’ın 2008’de Ermenistan Devlet Başkanı seçilmesi ile ilişkiler daha da gelişmiştir.³⁰¹ 2008 yılında Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Sarkisyan’ın daveti üzerine, Ermenistan’a Türkiye- Ermenistan futbol maçı vesilesiyle bir ziyaret gerçekleştirmiştir. İki ülke arasındaki en büyük tarihi adım ise Ekim 2009’da İsviçre’nin Zürih kentinde “Türkiye Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti Arasındaki Diplomatik İlişkilerin Kurulmasına Dair Protokol”ün imzalanması ile atılmıştır. Protokol, iki ülke arasında diplomatik ilişkilerin kurulmasını, mevcut sınırların karşılıklı olarak tanınmasını, ortak sınırın açılmasını ve teröre karşı işbirliği gibi konuları kapsamıştır.³⁰²

Türkiye Sovyetler Birliği’nin 1991 yılında dağılmasından sonra kurulan Gürcistan’ı tanıyan ilk ülkelerden biri olmuş ve yakın ortaklık ilişkileri kurmuştur. Bugün iki ülke arasındaki ilişkiler dostluk ve işbirliği temelinde gelişim göstermektedir. Türkiye 2008 yılında Gürcistan ile Rusya arasında meydana gelen çatışmada sorunun barışçıl yöntemlerle çözülmesi için önemli bir diplomasi trafiği yürütmüştür.³⁰³ Diğer taraftan, Bulgaristan’ın Türk azınlığa yönelik baskıcı politikalarına son vermesi neticesinde Türkiye- Bulgaristan ilişkileri özellikle son beş yıllık dönemde büyük bir gelişim göstermiştir. İki ülke arasındaki üst düzey

³⁰¹ Hale ve Özbudun, s. 139.

³⁰² “Ermenistan ile Türkiye Protokolü İmzalandı”, **Zaman**, 10.10.2009. Nisan 2010’da Sarkisyan Türkiye’nin henüz protokolü TBMM’den geçirmemiş olması nedeniyle kendilerinin protokol sürecini durdurdıklarını ancak Türkiye’nin atacağı adımlara göre süreci tekrar başlatabileceklerini açıklamıştır. “Ermenistan Protokol Sürecini Durdurdu, Topu Türkiye’ye Attı”, **Hürriyet**, 22.04.2010.

³⁰³ T.C. Dışişleri Bakanlığı, “Türkiye- Gürcistan Siyasi İlişkileri” <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-gurcistan-siyasi-iliskileri.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 15.07.2010)

temasların sayısı son derece artmış ve ticari ilişkilerin gelişimi için hukuki altyapı tamamlanmıştır.³⁰⁴

Türkiye AKP iktidarı döneminde bazı dış tehditlere de maruz kalmıştır. Ancak, bu tehditler geçici nitelik taşımıştır. Bu tehditlerden biri Kıbrıs ile ilgilidir. Annan Planı'nın getirdiği federatif devlet sistemi Türkiye'nin geleneksel konfederasyon tezini savunan Kemalistler ve ordu tarafından eleştirilmiştir. Hatta ordu başlangıçta konfederasyon yanlısı bir siyaset izlemesi nedeniyle AKP'ye tepki göstermiştir. Ancak, Kıbrıs'ta yapılan seçimleri Planı destekleyen Mehmet Ali Talat'ın kazanması sonrasında ordu referanduma giden süreçte siyasi sorumluluğu AKP hükümetine devretmiştir. 2004 yılında Planın uygulamaya konulması için yapılan referandumun reddedilmesiyle federasyon tehdidi de ortadan kalkmıştır.

Bir diğer dış tehdit ise 2003 yılında ABD'nin Irak'ı işgal etmesi sonrasında ortaya çıkmıştır. Irak'ın merkezi devlet otoritesinin işgal sonucunda ortadan kalkması Kuzey Irak'ta ABD'nin desteği ile bir Kürt devleti kurulması riskini doğurmuştur. Türkiye'nin korkusu gerçekleşmeyerek Kuzey Irak'ta bağımsız bir Kürt devleti kurulmamış, ancak savaş sırasında ABD'ye en büyük desteği veren Kuzey Irak'taki Kürt gruplar özerk devletlerinin alt yapısını oluşturmaya başlamışlardır. Türkiye ise başlangıçta bölgede yaşanan değişimi kabullenmeyerek ABD ile Kuzey Irak arasındaki ilişkilere tepki göstermiştir.³⁰⁵ Kuzey Irak'taki Kürtler 15 Ekim 2005 tarihinde Irak genelinde yapılan Anayasa referandumu ile özerklik elde etmişlerdir. Türkiye ise ABD'nin güdümünde özerklik elde eden Bölgesel Kürt Yönetimi'nin Başkanı Mesut Barzani'nin Başkan Bush tarafından Beyaz Saray'da kabul edilmesinin sonrasında bölgede oluşan realiteyi kabullenmeye başlamıştır.³⁰⁶

³⁰⁴ T.C. Dışişleri Bakanlığı, "Türkiye- Bulgaristan Siyasi İlişkileri" <http://www.mfa.gov.tr/turkiye---bulgaristan-siyasi-iliskileri-.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 15.07.2010)

³⁰⁵ Göktürk Tüysüzoğlu, "Türkiye- Kuzey Irak İlişkileri Gelişiyor, NEDEN ?", **Stratejik Boyut**, <http://www.stratejikboyut.com/yazdir/haber/turkiye-kuzey-irak-iliskileri-gelisiyor-ned...> (Erişim Tarihi: 21.07.2010)

³⁰⁶ Hadi Uluengin, "Komutan ve Değişen", **Hürriyet**, 03.11.2005; Murat Yetkin, "Yeni Irak- Kürt Siyaseti Şekilleniyor", **Radikal**, 03.11.2005.

Bu çerçevede, Türkiye özellikle PKK terörüne karşı işbirliği yapılması amacıyla Kuzey Irak'taki Bölgesel Kürt Yönetimi ile ilişkilerini askeri ve güvenlik konularından ziyade siyasi ve ekonomik açılımlar çerçevesinde şekillendirmeye başlamıştır.³⁰⁷ Bu politikanın sonucu olarak Türk işadamlarının Kuzey Irak'a yatırım yapması teşvik edilmiş, Türkiye'nin "komşular ile sıfır sorun" politikasının yaratıcısı olan Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu 2009 yılında Erbil'de Bölgesel Kürt Yönetimi Başkanı Mesut Barzani'yi ziyaret etmiş, İstanbul- Erbil arasında doğrudan uçuşlar başlamış ve Türkiye Erbil'e Başkonsolos ve Ticaret Müşaviri atamıştır. 2010 yılında ise Mesut Barzani Türkiye'yi ziyaret etmiş ve Cumhurbaşkanı Gül ve Başbakan Erdoğan tarafından kabul edilmiştir. Gelişen ilişkiler çerçevesinde Türk firmaları 2010 yılı itibariyle Bölgesel Kürt Yönetimi'ndeki toplam yatırımların yüzde 60'ını gerçekleştirmektedirler.³⁰⁸ Türkiye siyasi ve ekonomik alanda gelişen ilişkilerin PKK'ya karşı güvenlik alanında da gelişmesini beklemektedir.

Sonuç olarak, AKP iktidarları döneminde iç tehditler olan siyasi İslam ve PKK terörü artarken, dış tehditler önceki dönemlere oranla azalmıştır. 1990'larda Sovyetler Birliği'nin yıkılması ile Türkiye için büyük bir dış güvenlik tehdidi ortadan kalkmıştır. Ancak Türkiye komşuları İran, Irak, Ermenistan, Suriye ve Yunanistan ile olan sorunlarından dolayı dış tehditlere maruz kalmaya devam etmiştir. 1990'lı yıllarda komşularını tehdit olarak gören geleneksel dış politika anlayışını sürdüren Türkiye, AKP döneminde Ahmet Davutoğlu'nun "komşularla sıfır sorun" politikası çerçevesinde tüm komşu ülkeler ile olumlu ilişkiler geliştirmiştir. Bu çerçevede, Yunanistan ile ilişkiler ortaklığa doğru ilerlemiş, Suriye ile su sorunu başta olmak üzere arta kalan sorunların çözümünde uzlaş sağlanmış, Irak ve Bölgesel Kürt Yönetimi ile siyasi ve ekonomik açıdan önemli işbirliği sağlanmış, Ermenistan ile üst düzey temaslar kurulmuş ve ilişkilerin geliştirilmesi için uygun hukuki ortamın yaratılmasına çalışılmış ve Türkiye- İran ilişkileri 1979 yılından beri en iyi seviyeye taşınmıştır. Her ne kadar sınırı olmasa da Türkiye'nin Rusya ile olan ilişkileri de stratejik ortaklığa doğru gitmektedir. AKP döneminde Kıbrıs ve ABD'nin Irak

³⁰⁷ Müge Alaçam, "Türkiye'nin Kuzey Irak Politikası ve Irak Kürt Bölgesel Yönetimi Başkanı Mesud Barzani'nin Türkiye'yi Ziyareti", **TASAM**, 2009, <http://www.tasam.org/pencere.php?altid=3151&islem=yazdir> (Erişim Tarihi: 21.07.2010)

³⁰⁸ "Patronların Gözü Kuzey Irak'ta", **Radikal**, 05.06.2010.

işgalinden kaynaklanan dış tehditler ise geçici olmuştur. Bu bölümde analiz edildiği üzere, AKP iktidarı döneminde iç tehditlerdeki artış ve dış tehditlerde meydana gelen azalma Desch'in iç tehditlerin yüksek dış tehditlerin ise düşük olduğu bir ortamda ordunun siyasete müdahalesi yüksek seviyede gerçekleşir savını Türkiye için geçerli kılmaktadır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

ARTAN İÇ TEHDİTLER ÇERÇEVESİNDE KURUMSAL OLMAYAN MEKANİZMALARIN AKP HÜKÜMETLERİNİN POLİTİKALARINA ETKİSİ

Avrupa Komisyonu'nun Türkiye için hazırladığı ilerleme raporlarının ülkedeki sivil-asker ilişkilerinin anti-demokratik yapısı yönündeki eleştirileri karşısında DSP-MHP-ANAP ve AKP hükümetleri 2001- 2004 yılları arasında anayasal değişiklikler ve uyum paketleri ile ordunun siyasetteki etkisini azaltan reformları uygulamaya geçirmişlerdir. Bu reformlar ile özellikle MGK'nın yetkileri azaltılarak Kurul bir danışma organı niteliğine indirgenmiş, Sayıştay tarafından askeri bütçenin denetiminin yapılması için çaba harcanmış, YÖK ve RTÜK gibi kuruluşlardan da asker üyeler çıkarılmıştır. Bu çerçevede, kurumsal mekanizmaların sivilleşmesi ve demokratikleşmesi açısından önemli bir yol katedilmiştir. Avrupa Komisyonu bu reformlardan memnuniyet duymasına rağmen ilerleme raporlarında halen ordunun siyasetteki etkisinin devam ettiğini bildirmiş ve bu etkinin gayri-resmi mekanizmalar sayesinde sürdüğünü belirtmiştir.

Üçüncü bölümde de belirtildiği gibi ordunun kurumsal olmayan mekanizmalar aracılığı ile siyasette gösterdiği etki esas olarak TSK'nın üst düzey subaylarının çeşitli vesilelerle milli bayramlarda, askeri okul açılışlarında, basın toplantılarında yaptıkları konuşmalar ve gazetecilere verdiği demeçler ile brifingler ve bildiriler yoluyla gerçekleşmektedir. Tarihi ve kültürel nedenlerle Türk toplumunun ordunun çeşitli konulardaki görüşlerine önem vermesi kurumsal olmayan mekanizmaları siyaseti etkiler hale getirmektedir. Avrupa Komisyonu'nun 2003 ilerleme raporundan başlayarak 2009 ilerleme raporuna kadar her raporda eleştirdiği ordunun gayri-resmi mekanizmalar aracılığı ile siyasette gösterdiği bu etki ise özellikle ülkede yaşanan iç tehditler yani siyasi İslamın yükselişi ve Kürt ayrılıkçı hareketinin neden olduğu PKK teröründen kaynaklanmaktadır. Bu iki önemli iç tehdide yönelik olarak ordu AKP hükümetlerinin politikalarının oluşumunu veya değişimini doğrudan ya da dolaylı yollar ile etkilemiştir. Dolayısıyla, bu bölüm

ordunun kurumsal olmayan mekanizmalar yöntemiyle AKP hükümetlerinin politikalarını etkilemesini özellikle iki iç tehdit üzerinde yoğunlaşarak inceleyecektir.

Bu bağlamda, önce siyasal İslamın yükselişi konusunda özellikle kamusal alanda türban, milli görüş teşkilatı ve Fethullah Gülen okullarının desteklenmesi, İmam Hatip Liseleri öğrencilerinin üniversite sınavına girişlerindeki durumu, YÖK yasa tasarısı ve Cumhurbaşkanlığı seçimi konularında ordunun üst düzey mensuplarının gayri-resmi/kurumsal olmayan mekanizmalar yoluyla siyaseti etkilemesi değerlendirilecektir. Daha sonra ise Kürt ayrılıkçı hareketinin neden olduğu PKK terörü başlığı altında Terörle Mücadele Kanunu, Şemdinli bombalamaları, Bölgesel Kürt Yönetimi ile görüşme tartışması, Kuzey Irak'a yönelik sınır ötesi operasyon ve demokratik açılım konularında yine ordunun gayri-resmi/kurumsal olmayan mekanizmalarla siyasete etkisi analiz edilecektir.

5.1. SİYASAL İSLAM

Çalışmanın çeşitli bölümlerinde ayrıntıları ile belirtildiği gibi Türk ordusu kendini korumak ve kollamakla görevlendirdiği Atatürk'ün "laiklik" ilkesinin tehlikeye girdiğini düşündüğü zaman siyasete müdahale etmekten çekinmemektedir. Bunun en iyi örneğini 28 Şubat sürecinde görmek mümkündür. Ordu genelde bu müdahaleyi geçmişte sahip olduğu kurumsal düzenekler, örneğin 28 Şubat sürecinde olduğu gibi MGK aracılığı ile yapmakta iken, AB reformları dolayısıyla bu mekanizmalardan yoksun kaldığı için gayri-resmi yöntemlere başvurmaya başlamıştır. Nitekim ordu bu yöntemleri uygulayarak türban, milli görüş teşkilatı ve Fethullah Gülen okullarının desteklenmesi, İmam Hatip Liseleri öğrencilerinin üniversite sınavına girişlerindeki durumu, YÖK yasa tasarısı ve Cumhurbaşkanlığı seçimleri konularında AKP hükümetinin politikalarına etkide bulunmuştur.

5.1.1. Devlet Protokolünde Türban Sorunu

Türk ordusunun laikliğin korunması açısından en fazla hassasiyet gösterdiği konulardan biri türbanın kamusal alana dahil edilme girişimlerine yöneliktir. Bu çerçevede, AKP iktidarının TBMM Başkanı Bülent Arınç vasıtasıyla türbanı devlet

protokolüne sokma girişimleri karşısında ordu sessiz kalmamış ve AKP’ye geri adım attırmıştır. Avrupa Komisyonu’nun Türkiye için yayınladığı 2003 yılı ilerleme raporunda MGK’nın asker üyelerinin “Siyasi, sosyal ve dış politika konularında kamuoyu demeçleri, medyaya verilen brifingler veya açıklamalar ve bildiriler” yoluyla dile getirdikleri görüşlerinin siyaseti etkilediği belirtilmektedir.³⁰⁹ Burada sözü edilen ordunun müdahale ettiği sosyal politikalar arasında devlet protokolünde türban sorunu da bulunmaktadır.

Modern Türkiye’nin kurucularının temel amacı Türk halkını batılılaştırmak olmuştur. Bu amaç doğrultusunda yapılan reformlardan bir bölümü de vatandaşların giyimine yöneliktir. Bu çerçevede 1925 yılında Şapka Kanunu kabul edilmiş ve 1934 yılında çıkarılan Kılık Kıyafet Kanunu ile cüppe ve sarık giymek yasaklanmıştır. 1940 ve 1950’li yıllarda Kemalist elitler başörtüsünü bilgi ve güç sahibi olmayan kırsal kesimlerdeki eğitimsiz kadınlara özgü bir durum olarak kabul etmişler, Kemalist modernleşmenin unsurları olan eğitim, şehirleşme ve kalkınma sonucunda başörtüsünün de ortadan kalkacağını düşünmüştür.³¹⁰ Ancak, Kemalistlerin beklentilerinin aksine 1960 ve 1970’li yıllarda sanayileşmenin neden olduğu şehirleşme ile başörtüsünün kamusal görünürlüğü artmıştır. Göç ile gelenler geleneksel inançlarını, alışkanlıklarını ve adetlerini de şehirlere taşımışlar ve böylece başörtüsü şehirlerde daha görünür olmuş ve artık kırsal kesimlere yönelik bir özellik olmaktan çıkmıştır.³¹¹

1980’lerin başında hükümetin ithal ikameci politikalara son verip serbest piyasa ekonomisine geçmesi ile Anadolu’daki muhafazakar küçük iş sahipleri kısa sürede ekonomik olarak güçlenmiş ve siyasette daha fazla söz sahibi olmaya başlamıştır. Bu yeni muhafazakar elitlerin topluma entegre olmasıyla da başörtüsü önemli derecede sosyal hareketlilik kazanmıştır. Bu çerçevede, başörtüsünün varlığını artık sadece geri kalmışlık ve eğitimsizlikle ilişkilendiren nedenler değerini yitirmiştir. Ancak, Kemalistleri en fazla endişelendiren konu ise eğitimli ve

³⁰⁹ European Commission, “2003 Regular Report”, s. 19.

³¹⁰ Ayşe Saktanber ve Gül Çorbacıoğlu, “Veiling and Headscarf- Skepticism in Turkey”, **Social Politics**, Cilt: 15, Sayı: 4, ss. 514- 520.

³¹¹ Saktanber ve Çorbacıoğlu, ss. 520- 525.

şehirleşmiş genç nesilde başörtüsünden farklı olarak çeneyi ve saçları da kapayan ve genellikle uzun giysiler veya palto ile giyilen türbanın popülerliğini arttırması olmuştur.³¹² Genç nesilde türbanın popüleritesini arttırması Kemalizmin laiklik ilkesini sıkı sıkıya bağlı orduyu ve yargıyı harekete geçirmiştir. Temmuz 1981’de askeri yönetim kamu çalışanlarının türban takmasını yasaklamıştır. Bundan sonraki süreçte ise türban tartışmaları değişik uygulamalar nedeniyle gündeme oturmaya başlamış ve hükümetlerin konuya müdahil olmaları nedeniyle de siyasallaşmıştır. Bu çerçevede, YÖK 1982 yılında üniversitelerde türbanı yasaklamış, 1984 yılında yasağı yumuşatmış ve son olarak protestolar neticesinde 1986 yılında almış olduğu karar ile öğrencilerin “modern giysiler” ile üniversitelere girmesi şartını getirmiştir. Ancak, YÖK’ün “modern giysiler” ifadesini tanımlamaması neticesinde ülkede bir ikilem yaşanmış, bu çerçevede bazı üniversiteler türbanlı öğrencileri kabul ederken bazıları da reddetmiştir. Özal Hükümeti bu ikilemi ortadan kaldırmak için yasal bir düzenleme yaparak üniversitelerde giyimi tamamen serbest bırakmıştır. Ancak yasa dönemin Cumhurbaşkanı olan 1980 darbesinin Genelkurmay Başkanı Kenan Evren tarafından Anayasa Mahkemesi’ne taşınmış ve Mahkeme 1989 yılında almış olduğu karar ile yasayı laikliğe aykırı görmüş ve iptal etmiştir.³¹³

Türban konusunda sivil ve askerler arasındaki en büyük gerilim siyasal İslamın Refahiyol hükümeti ile iktidara taşınmasından sonra yaşanmıştır. 1997 yılında 28 Şubat sürecini başlatan meşhur MGK toplantısında askerler türbanı siyasal İslamın en önemli tehditlerinden biri olarak göstermişler ve hükümeti bu konuda yeteri kadar önlem almamakla suçlamışlardır. Sonuç olarak ise devlet kurumları ve üniversiteler gibi kamusal alanlardaki tüm yasaklamalara rağmen türban toplumun marjinalleşmiş muhafazakar kesimlerinde varlığını sürdürmektedir. Ayrıca, günümüz Türkiye’inde türban İslam’ın kamusal alandaki rolü ile ilgili tartışmalarda en önde gelen konulardan bir olma özelliği kazanmıştır.³¹⁴ Bunun nedeni hiç şüphesiz 1980 sonrasında türbanın siyasal İslamın en görünür sembolü olarak algılanması ile

³¹² Gül Ceylan Tok, “The Securitization of the Headscarf Issue in Turkey: The Good and Bad Doughters’ of the Republic”, *Ritsumeikan Annual Review of International Studies*, Cilt: 8, 2009, s. 119.

³¹³ Tok, s. 123.

³¹⁴ Senem Aydın ve Ruşen Çakır, “Political Islam in Turkey”, *CEPS Working Document*, Sayı: 265, 2007, s. 3.

Kemalistler ve siyasal İslamcılar arasında siyasi alanda yaşanan mücadelenin temel nesnelerinden biri haline gelmesidir.

AKP'nin 3 Kasım 2002 tarihinde yapılan genel seçimlerde yüzde 34.3 oy alarak tek başına iktidar olarak çıkması Atatürk ilkelerinin koruyucusu ve özellikle bu ilkelerden laikliğin ateşli savunucusu olan ordu için pek memnuniyetle karşılanan bir sonuç olmamıştır. Yine de seçimlerden kısa bir süre sonra Washington'a yaptığı resmi bir ziyarette Genelkurmay Başkanı Orgeneral Hilmi Özkök "normal koşullar içerisinde çok demokratik bir seçim geçirdik. Sonuçlar milletimizin dileğidir, ona sadece saygı duyuyorum" diyerek seçimde AKP'nin kazandığı zaferin halkın iradesini yansıttığını onaylamıştır.³¹⁵ Buna rağmen Atatürk'ün ölüm yıldönümü olan 10 Kasım 2002 tarihinde Genelkurmay Başkanlığı yayınlamış olduğu bir yazılı mesajda "Cumhuriyet'i her türlü tehdide, özellikle irtica ve bölücülüğe karşı korumaya" devam edeceğine dair ant içmiştir. Ayrıca, Genelkurmay Başkanı Özkök diğer komutanlarla yapmış olduğu özel görüşmelerinde laikliği ihlal eden fiili bir teşebbüsü veya niyeti olmadıkça AKP'ye karşı harekete geçemeyeceğini söylemiştir.³¹⁶

AKP laiklik konusunda ilk gerilimi ise Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer ile yaşamıştır. Sezer Çek Cumhuriyeti'nin Başkenti Prag'da yapılacak olan NATO Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi'ne katılmak için 20 Kasım 2002 tarihinde Ankara Esenboğa Havalimanı'na geldiğinde kendisini uğurlamaya gelen TBMM Başkanı Bülent Arınç'ın yanında türbanlı eşi Münevver Arınç da yer almıştır.³¹⁷ Türbanlı bir kadının en üst seviyede protokolde yer alması Kemalistler tarafından laikliğe bir saldırı olarak değerlendirilmiştir.³¹⁸ Bu olay dolayısıyla seçimlerden daha üç hafta geçmeden kamusal alanda türban tartışmaları başlamıştır. Arınç aldığı tepkiler üzerine sadece Cumhurbaşkanı eşiyile yurtdışı gezisine çıkarken,

³¹⁵ "Genelkurmay Başkanı Özkök: Seçim Sonuçlarına Saygı Duyuyorum", **Milliyet**, 5 Kasım 2002, <http://www.milliyet.com.tr/2002/11/05/son/sondun04.html> (Erişim Tarihi: 11.03.2010)

³¹⁶ Jenkins, "Semboller ve Gölge Oyunu", ss. 244- 245.

³¹⁷ Cumhurbaşkanı yurtdışındayken yerine TBMM Başkanı vekalet etmektedir.

³¹⁸ Jenkins, "Semboller ve Gölge Oyunu", s. 245.

kendisinin de onu protokol gereği eşi ile uğurladığını ve bunun bir art niyetten kaynaklanmadığını belirtmiştir.³¹⁹

Genelkurmay Başkanı Özkök ve kuvvet komutanları Esenboğa’da yaşanan türban krizine tepkilerini TBMM Başkanı seçilmesi nedeniyle Bülent Arınç’a 29 Kasım 2002 tarihinde yapmış oldukları 3 dakikalık ve bu esnada sessiz kaldıkları kısa tebrik ziyareti ile göstermişlerdir.³²⁰ Laiklik konusundaki hassasiyetleri düşünüldüğünde komutanların AKP döneminde yaşanan bu ilk krizde tepkilerinin dozunu sınırlı tutmasının nedeni Türkiye’nin AB’ye üyelik mücadelesi devam ederken siyasete müdahil gözükmemeye kaygılarından kaynaklanmaktadır. Hatta komutanlar tepkilerinin kamuoyuna yansımaması için ziyaret öncesinde TBMM Basın Bürosu’nu arayarak ziyaretin basına kapalı tutulmasını istemişlerdir.³²¹

Ankara Esenboğa Havaalanı’ndaki Cumhurbaşkanını uğurlama olayından beş ay sonra Nisan 2004’te TBMM Başkanı Arınç’ın 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı nedeniyle TBMM’de vereceği resepsiyon için gönderdiği davetiyede konukları eşiyle birlikte ağırlayacağını belirtmesi yine türban konusunu ve laiklik tartışmalarını gündeme getirmiştir.³²² Arınç’ın bu girişimi devletin zirvesinde sıkıntıya neden olmuş, komutanlarda resepsiyona gitmeme eğilimi öne çıkarken Cumhurbaşkanı Sezer ise resepsiyonu programına koydurtmamıştır. Bu gelişmelerin ardından AKP yönetiminin yapmış olduğu toplantıda Başbakan Erdoğan’ın Meclis Başkanı Arınç’ı resepsiyona eşini getirmemesi için uyarması görüşü dile getirilmiştir. Arınç yaşanan gelişmeler neticesinde 22 Nisan tarihinde yapmış olduğu yazılı açıklamada “TBMM Başkanlığı, 23 Nisan resepsiyonunun dün olduğu gibi bugün de devletimizin teamülleri ve Cumhuriyetimizin hassasiyetleri çerçevesinde gerçekleşmesi için gereken titizliği göstermektedir. Devletimizin teamülleri dışına çıkan herhangi bir uygulamanın söz konusu olması mümkün değildir” diyerek geri adım atmıştır.³²³ Bu açıklamaya rağmen kuvvet komutanları ve Cumhurbaşkanı

³¹⁹ “Anormal Birşey Yok”, **Milliyet**, 21.11.2002.

³²⁰ “Ziyaret Kısa, Yorum Uzun”, **Radikal**, 30 Kasım 2002; “Çok Şey Anlattılar”, **Milliyet**, 30.11.2002.

³²¹ Murat Yetkin, “Meclis’e Saygı Başkan’a Uyarı”, **Radikal**, 30.11.2002

³²² “23 Nisan’a Türbanlı Ev Sahibi”, **Milliyet**, 18.04.2004.

³²³ “Arınç Geri Adım Attı”, **Milliyet**, 23.04.2002; “Bayrama Türban Gölgesi”, **Radikal**, 23.04.2003.

Sezer 23 Nisan resepsiyonuna katılmamıştır. Başbakan Erdoğan ve Dışışleri Bakanı Abdullah Gül ise resepsiyona katılmalarına rağmen türbanlı eşlerini yanlarında getirmemişlerdir.³²⁴ Meclis Başkanı Arınç'ın bu açıklaması AKP hükümetinin kamusal alanda turban konusundaki anlayışından askerlerin gösterdiği tepki sonucunda geri adım atmasını göstermektedir.

Devlet protokolündeki türban krizi 2003'teki 30 Ağustos Zafer Bayramı ve 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı resepsiyonlarında tekrar kamuoyunun gündemine gelmiştir. Genelkurmay Başkanı Özkök 30 Ağustos resepsiyonu için, 23 Nisan resepsiyonunda devlet zirvesinde türban nedeniyle çıkan krizi dikkate alarak, eşi Özenç Özkök'ün de adının yazılı olduğu davetiyelerde TBMM Başkanlık Divanı üyeleri de dahil milletvekillerini resepsiyona eşsiz, üst düzey bürokratlar, diplomatlar, muazzaf ve emekli generaller ve eski bakanları ise eşli davet etmiş, ayrıca katılımın hangi kıyafetlerde olacağını da belirtmiştir. Resepsiyona Arınç katılmazken, Erdoğan ve Gül eşsiz olarak katılmışlardır.³²⁵ 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı resepsiyonunu düzenleyen Cumhurbaşkanı Sezer de komutanlarla benzer bir davetiye uygulaması gerçekleştirmiş ve milletvekillerini eşsiz olarak çağırıştır. Sezer bu tutumunu ise "Bu benim şahsi davetim değil. Devletin Resepsiyonu" diyerek açıklamıştır. Sezer'in resepsiyonuna da Erdoğan ve Gül tekrar eşsiz gelirken, Arınç yine katılmamıştır.³²⁶

Kamusal alanda türbanın giyilmesi konusunda iktidar partisi ile laikliğin savunucusu ordu ve Cumhurbaşkanı Sezer arasında çıkan bu gerginliğe AKP'nin politikalarından geri adım atması ile bir süre için çözüm sağlanmıştır. Genelkurmay Başkanı Özkök ve kuvvet komutanlarının bu konuya tepki olarak yaptıkları davranışlar sonucunda önce TBMM Başkanı Bülent Arınç devletin teamülleri dışına çıkan herhangi bir uygulamanın yapılmadığının garantisini vermek durumunda kalmış daha sonra da kendisi bu toplantılara hiç katılmazken, Başbakan Erdoğan ve Dışışleri Bakanı Gül de eşsiz katılma yoluna gitmişlerdir. Böylece, devlet protokolünde türban konusunda geçici bir çözüm sağlanmıştır.

³²⁴ "AKP, Resepsiyonda Tek Başına Kaldı", **Milliyet**, 24.04.2003.

³²⁵ "Davetiye ile İnce Ayar", **Hürriyet**, 29.08.2003.

³²⁶ "Laiklik Karşıtlarına Çankaya'yı Kapattı", **Milliyet**, 30.10.2003.

5.1.2. Milli Görüş Teşkilatı'nın ve Fethullah Gülen Okullarının Desteklenmesine Yönelik Genelgeler

Dışişleri Bakanı Abdullah Gül'ün 2003 yılında Türkiye'nin yurtdışındaki büyükelçilerine gönderdiği iki farklı genelge ile Milli Görüş Teşkilatı'nın Avrupa ayağının ve yurtdışındaki Fethullah Gülen okullarının faaliyetlerinin desteklenmesini istemesi siyasal İslamı güçlendireceği ve böylece laik rejimi tehdit edeceği gerekçesiyle Genelkurmay Başkanı Özkök'ün demeci sonrasında askıya alınmıştır. Bir önceki bölümde de belirtildiği gibi Avrupa Komisyonu'nun Türkiye için hazırladığı 2003 yılı ilerleme raporunda MGK'nın asker üyelerinin “Siyasi, sosyal ve dış politika konularında kamuoyu demeçleri, medyaya verilen brifingler veya açıklamalar ve bildirimler” yoluyla dile getirdikleri görüşlerinin siyaseti etkilediği belirtilmektedir.³²⁷ Burada sözü edilen ordunun müdahale ettiği sosyal ve dış politika konuları arasında Dışişleri Bakanı Gül'ün Milli Görüş Teşkilatı'nın ve Fethullah Gülen okullarının desteklenmesine yönelik gönderdiği genelgelere yönelik olarak ordunun tepki göstermesi de bulunmaktadır.

1967 yılından beri Türkiye'de İslami hareket mücadelesinin temel siyasal dinamiği olan MGH esasen Necmettin Erbakan tarafından Almanya'daki Türk işçiler içerisinde Milli Görüş dernekleri kurdurularak başlatılmıştır. Bu derneklerin çatı örgütlenmesi ise “Avrupa Milli Görüş Teşkilatı” (AMGT) adını almıştır.³²⁸ AMGT adını 1990'ların sonlarına doğru “İslam Toplumu Milli Görüş” (IGMG) olarak değiştirmiştir.³²⁹ Başta Almanya olmak üzere Avusturya, Hollanda, Belçika, İtalya, Norveç, İsveç, Danimarka ve İngiltere'de örgütlenmiş olan IGMG'nin Avrupa'da üye sayısı 87 bine, kontrol ettiği cami sayısı ise 480'e ulaşmıştır. Cuma namazına katılan cemaat hesaba katılırsa IGMG'nin kitle potansiyeli 300 bin kişiye varmaktadır.³³⁰ Diğer taraftan, Türkiye'de 10'dan fazla sınıfsal, bölgesel ve etnik hatlara göre bölünmüş ana Nurcu metne bağlı cemaat bulunmaktadır. Bu cemaatlar arasında en nüfuslusu Fethullah Gülen'in lideri olduğu “Fethullah Gülen Cemaati”

³²⁷ European Commission, “2003 Regular Report”, s. 19.

³²⁸ Peköz, s. 173; Çakır, “Milli Görüş Hareketi”, s. 544.

³²⁹ Ancak Türkiye'de hala “Avrupa Milli Görüş Teşkilatı” isminin kullanımı yaygındır.

³³⁰ İslam Toplumu Milli Görüş Lyon Bölgesi, <http://www.milligorus.fr/modules.php?name=Content&pa=showpage&pid=2> (Erişim Tarihi: 14.03.2010); “Milli Görüş'ü Çökertme Operasyonu”, **Radikal**, 3.12.2009.

olarak bilenen gruptur.³³¹ Gülen, Kemalist devrimin getirdiği düzeni aşabilecek aydınlar sınıfının oluşturulmasında eğitime büyük önem vermektedir. Bu amaçla, 1983 yılında eğitim sisteminin özelleştirilmesi ve bu sistemin rekabete açılmasıyla Gülen Türkiye’de özel eğitim kurumları kurmuştur.³³² Ancak, Gülen okulları Türkiye içinde sınırlı kalmamış, yurt dışında da 300’den fazla lise düzeyinde özel okul ve 7 üniversite açılmıştır. Bu okullarda yaklaşık 6000 öğretmen 26.500’den fazla öğrenciye eğitim vermektedir.³³³ Siyasal İslamın gücünü arttırıcı faaliyet ve düşünceleri nedeniyle MGH ile Gülen Cemaati ve bunların yurtdışındaki uzantıları Kemalistler ve ordu tarafından her zaman için laik rejime karşı tehdit olarak görülmüştür.

MGH ideolojisi ile yetişmiş olan Dışişleri Bakanı Abdullah Gül 16 Nisan 2003 tarihinde Türkiye’nin yurtdışındaki büyükelçilerine iki resmi yazı göndermiştir. Bunlardan 3847 sayılı yazıda, “Milli Görüş Teşkilatı zararlı bir organizasyon değildir. Faaliyetleri büyükelçilerce desteklenmelidir. Organizasyonlarına gerektiğinde büyükelçiler ve diplomatlar da gitmelidir. Resmi heyet programlarına bundan sonra bu teşkilat da dahil edilmelidir” ifadesi kullanılmıştır. Gül, 3848 sayılı ikinci yazıda ise büyükelçiliklerden Fethullah Gülen tarafından yurtdışında kurulmuş olan okulların desteklenmesini istemiştir. Yazıda bu okulların Milli Eğitim

³³¹ Hakan Yavuz, **Modernleşen Müslümanlar**, s. 242.

³³² Yavuz, s. 247.

³³³ Bekim Agai, “The Gülen Movement’s Islamic Ethic of Education”, **Turkish Islam and Secular State: The Gülen Movement**, der. Hakan Yavuz ve John L. Esposito, Syracuse University Press, Syracuse, 2003, s. 48; Erol N. Gulay, “The Gülen Phenomenon: A Neo-Sufi Challenge to Turkey’s Rival Elite”, **Critique: Critical Middle Eastern Studies**, Cilt:16, Sayı: 1, 2007, s. 43. Fethullah Gülen Cemaati ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz., Robert A. Hunt ve Y. Alp Aslandogan (der.), **Muslim Citizens of the Globalized World: Contributions of the Gulen Movement**, The Light & IID Press, New Jersey, 2006; Faik Bulut, **Kim Bu Fethullah Gülen Dünyü- Bugünü- Hedefi**, Ozan Yayıncılık, İstanbul, 1998; Hikmet Çetinkaya, **Fethullah Gülen’in 40 Yıllık Serüveni**, Günizi Yayıncılık, İstanbul, 2004; Hikmet Çetinkaya, **Fethullah Gülen’in 40 Yıllık Serüveni - 2**, Günizi Yayıncılık, İstanbul, 2008; İştâ B. Gözaydın, “The Fethullah Gülen Movement and Politics in Turkey: A Chance for Democratization or a Trojan Horse?”, **Democratization**, Cilt: 16, Sayı: 6, 2009, ss. 1214- 1236; Mucahit Bilici, “The Fethullah Gülen Movement and Its Politics of Representation in Turkey”, **The Muslim World**, Cilt: 96, Sayı: 1, January 2006, ss. 1- 20; Filiz Başkan, “The Fethullah Gülen Community: Contribution or Barrier to Consolidation of Democracy in Turkey?”, **Middle Eastern Studies**, Cilt: 41, Sayı: 6, November 2005, ss. 849- 861; Bayram Balci, “Fethullah Gülen’s Missionary Schools in Central Asia and Their Role in the Spreading of Turkism and Islam”, **Religion, State & Society**, Cilt: 31, Sayı: 2, 2003, ss. 151- 177.

Bakanlığı'nca desteklendiği belirtilmiş, bu okullarda görevli öğretmenlerin de Milli Eğitim Bakanlığı'nca atandığı vurgulanmıştır.³³⁴

Genelgelerin hem içeriği hem de o sırada MGK Genel Sekreteri olan Orgeneral Tuncer Kılınç'ın Avrupa ülkelerinde bizzat bulunarak yürüttüğü yurtdışında yaşayan Türk vatandaşlarının kurmuş oldukları Milli Görüş dışındaki tüm derneklerin bir çatı altında toplanması projesine denk gelmesi yankı uyandırmıştır. MGK Genel Sekreterliği yurtdışında çok sayıda vatandaşı yaşayan Türkiye'nin ulusal çıkarlarının korunması ve tanıtımının yapılması amacıyla Türk derneklerini tek bir çatı altında toplanmasını ve bu derneklerin faaliyetlerinin daha organize ve etkili bir şekilde yürütülmesini planlamıştır. Bu amaçla Orgeneral Kılınç Avrupa ülkelerinde Türkiye aleyhine çalıştığı düşünülen Milli Görüş dernekleri hariç olmak üzere, Atatürkçü düşünce dernekleri, işadamlarının kurmuş olduğu dernekler, spor dernekleri, Alevilerin kurduğu dernekler ve kadın dernekleriyle görüşmelerde bulunmuş ve faaliyetleri hakkında bilgi almıştır.³³⁵

Dışişleri Bakanı Gül'ün yayınladığı genelgeler siyasal İslamın güçlenmesine zemin hazırladığı gerekçesiyle orduda rahatsızlığa neden olmuştur. Genelkurmay Başkanı Özkök tepkisini “Yakından izliyoruz... Ciddi şekilde rahatsızız... Bunun geçmişten gelen bazı siyasi mülahazalardan kaynaklandığını düşünüyorum.” ifadesi ile dile getirmiştir.³³⁶ Genelgenin orduda yarattığı rahatsızlığın üzerine Gül “Doğrusu böyle bir tartışmaya yol açacağını düşünmemiştim. Ama bu tartışmaların da faydası oluyor tabii. Hepsi bir deneyimdir. Elbette, bundan sonra daha dikkatli olunur.” diyerek ortamı yumuşatma yoluna gitmiştir.³³⁷ Hükümet Sözcüsü ve Adalet Bakanı Cemil Çiçek ise “Her insan, her kurum elbette yanlış yapabilir. Hata yapabilir. Bu normaldir. Eğer ortada bir kasıt yoksa bu yanlışlıkların giderilmesi, hataların düzeltilmesi elbette mümkündür. Hepimizin bu konuda dikkatli olması

³³⁴ “Gül: Milli Görüş Genelgesi Normal”, **Radikal**, 20.04.2003.

³³⁵ Fikret Bila, “Org. Kılınç'ın Ziyareti ve Dış Derneklere Çatı”, **Milliyet**, 22.04.2003

³³⁶ “Şahin'den Özkök'e Yanıt”, **Radikal**, 22.04.2003.

³³⁷ Fikret Bila, “Gül Ortamı Yumuşattı”, **Milliyet**, 28.04.2003.

gerekiyor.” açıklamasıyla hükümetin bu konunun üzerinde durmayacağını ima etmiştir.³³⁸

AKP hükümetinin dışişleri bakanının yayınladığı genelgeler ile Türkiye’nin büyükelçileri tarafından desteklenmesini istediği Milli Görüş Teşkilatı’nın ve Gülen Cemaatinin yurtdışındaki faaliyetlerinin ordu tarafından laik rejime tehdit olarak görülmesi sonucu hükümet bu girişiminde geri adım atmak durumunda kalmıştır. Bu geri adım, Dışişleri Bakanı Gül’ün daha dikkatli olma sözü vermesi ve Adalet Bakanı Cemil Çiçek’in bunun bir hata olduğunu ve düzeltileceğini belirtmesi neticesinde genelgenin askıya alınmasıyla gerçekleşmiştir. Böylece Genelkurmay Başkanı Özkök’ün durumdan rahatsız olduğunu bildirdiği demeci ile hükümet politikası doğrudan bir değişime uğramıştır.

5.1.3. İmam Hatip Lisesi Öğrencileriyle İlgili Yasa Tasarısı

AKP hükümeti Ekim 2003’te İmam Hatip Lisesi (İHL) öğrencileri için üniversitelere girişte katsayı farkını ortadan kaldıran bir yasa tasarısı hazırlamıştır. Tasarı yasalaşmak üzere TBMM’ye gönderilmişken Genelkurmay İkinci Başkanı Orgeneral İlker Başbuğ’un demeci nedeniyle tasarı hükümet tarafından geri çekilmiştir. Avrupa Komisyonu’nun Türkiye 2004 yılı ilerleme raporu 2003 raporu ile aynı konular üzerinde durmuştur. MGK’nın asker üyelerinin siyasi, sosyal ve dış politika konularında kamuoyu demeçleri, medyaya verilen brifingler veya açıklamalar ve bildiriler yoluyla siyaseti etkilediği belirtmiştir.³³⁹ Müdahale edilen sosyal politikalar arasında İmam Hatip Lisesi öğrencileriyle ilgili yasa tasarısı da bulunmaktadır.

Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren din eğitimi Kemalistler ve muhafazakarlar arasında en önemli çatışma konularından biri olmuştur. Bu

³³⁸ Fikret Bila, “İki Yaramaz ve Laiklik”, *Milliyet*, 2 Mayıs 2003. Bu arada Komutanlar Arınç’ın Türban girişimleri ve Gül’ün genelgesine tepki olarak 30 Nisan 2003 tarihinde yapılan MGK toplantısının basın bildirisine “Devletin temel niteliklerinden olan laiklik ilkesinin önemi ve titizlikle korunması” ifadesini ekletmişlerdir. MGK Genel Sekreterliği, “2003 Yılı MGK Toplantılarının Basın Bildirileri- 30 Nisan 2003”, (30 Nisan 2003), http://www.mgk.gov.tr/Turkce/Yazdirilabilir%20Surum/Basin%20Bildirileri/2003/30_Nisan_2003.pdf (Erişim Tarihi: 15.03.2010)

³³⁹ European Commission, “2004 Regular Report”, s. 23.

çatışmanın merkezinde İmam Hatip Liseleri bulunmaktadır.³⁴⁰ İmam Hatip okulları 1913 yılında Osmanlı İmparatorluğu döneminde imam ve hatip yetiştirme amacıyla kurulmuşlardır.³⁴¹ 3 Mart 1924 tarihinde kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu (Eğitim ve Öğretimin Birleştirilmesi Kanunu) ile Osmanlı döneminde dini eğitim veren okullar da dahil olmak üzere farklı kurumların bünyesinde faaliyet gösteren tüm eğitim kurumları, bütçeleri de dahil olmak üzere Milli Eğitim Bakanlığı'na (Maarif Vekaleti) bağlanmıştır.³⁴² Ülkede kapatılan medreseler yerine 1924'te İmam Hatip Mektepleri 29 ilde kurulmuştur. Öğrencilerinin teknik ve genel eğitim veren okullardan mezun öğrencilere göre iş bulma güçlükleri dolayısıyla 1920'lerin sonuna doğru İmam Hatip Mekteplerinin sayıları bir hayli azalmış ve 1930'larda öğrenci sayısındaki düşüş nedeniyle tamamen kapatılmışlardır.³⁴³

Çok partili hayata geçişte CHP muhafazakar grupların oylarını almak için Ankara Üniversitesi bünyesinde bir İlahiyat Fakültesini açmış, okullarda isteğe bağlı din dersleri koymuş ve İmam Hatip okullarının tekrar açılmasına karar vermiştir.³⁴⁴ DP iktidara geldikten sonra seçim öncesi vaadini tutarak 13 Ekim 1951 tarihinde İmam Hatip Okullarını açmış ve zaman içerisinde sayılarını artırmıştır.³⁴⁵ 1960 darbesi sonrası DP'nin devamı olarak iktidara gelen AP döneminde İmam Hatip Okullarını bitirenlere devletin idari kadrolarında görev vermeye başlanmıştır. Ayrıca, yine bu dönemde alınan bir karara göre İmam Hatip Okullarının ikinci devre mezunlarına fark derslerini vermeleri karşılığında üniversite sınavlarına girmelerine olanak tanınmıştır. 12 Mart 1971 muhtırasını izleyen yıllarda teknokrat Başbakan Nihat Erim (Mart 1971-Mayıs 1972) İmam Hatip Okullarının orta kısmını kapatmış ve öğrencilerinin kendi alanları dışında üniversitelere girişini engellemiştir.³⁴⁶ Onu

³⁴⁰ Bedri Mermutlu, "İmam-Hatip Liselerinin Seküler Çıkmazı", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 36, 2008, s. 96.

³⁴¹ İrfan Bozan, *Devlet ile Toplum Arasında Bir Okul: İmam Hatip Liseleri...Bir Kurum: Diyanet İşleri Başkanlığı*, TESEV Yayınları, İstanbul, 2007, s. 11.

³⁴² Fehmi Yavuz, *Din Eğitimi ve Toplumumuz*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1969, s. 43; Mehmet Ali Gökaçtı, *Türkiye'de Din Eğitimi ve İmam Hatipler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, ss. 132- 133.

³⁴³ Bozan, ss. 11- 12.

³⁴⁴ Mustafa Öcal, "From the Past to the Present: Imam and Preacher Schools in Turkey- An Ongoing Quarrel", *Religious Education*, Cilt: 102, Sayı: 2, İlkbahar 2007, s. 194.

³⁴⁵ Aktaran, Ruşen Çakır, İrfan Bozan ve Balkan Talu, *İmam Hatip Liseleri: Efsaneler ve Gerçekler*, TESEV Yayınları, İstanbul, 2004, s. 59.

³⁴⁶ Böylece dört yıl ortaokul üç yıl lise eğitimi olmak üzere toplam 7 yıl eğitim veren İmam Hatip Okulları, dört yıllık meslek okuluna çevrilmiştir.

izleyen bir başka teknokrat Naim Talu ise 1973 yılında çıkardığı 1937 sayılı “Milli Eğitim Temel Kanunu” ile bu okulların adını “İmam Hatip Lisesi” (İHL) olarak değiştirmiştir. Ayrıca, AP’li milletvekillerinin girişimiyle İHL öğrencilerine fark dersi vermelerine gerek olmadan diğer liselerin edebiyat bölümü öğrencilerinin girdikleri bölümlere giriş hakkı tanınmıştır.

1970’lerin sağ koalisyon hükümetleri döneminde ve özellikle Milliyetçi Cephe hükümetinin ortaklarından MSP’nin Milli Eğitim Bakanlığını elinde tuttuğu dönemde İHL’lerin sayısı bir hayli artmıştır.³⁴⁷ 12 Eylül 1980 darbesi sonrası Genelkurmay Başkanı Kenan Evren liderliğinde ülkeyi yöneten komutanlar her ne kadar laikliğin şiddetli savunucusu olsalar da toplumu din yoluyla komünizm gibi zararlı ideolojilere karşı koruma çabası içine girmişlerdir. Neticede, 16 Haziran 1983 tarihinde değiştirilen Milli Eğitim Temel Kanunu’nun ilgili hükümleri gereği, İHL mezunlarına bütün üniversite bölümlerine girme hakkını tanınmıştır. 1980 darbesi sonrası ANAP iktidarı ile başbakanlığına gelen Turgut Özal döneminde ve onu izleyen DYP- SHP koalisyon hükümeti döneminde İHL’lerin açılışı büyük bir ivme kazanmıştır.³⁴⁸ Ayrıca, bu dönemde üniversitelere serbest giriş fırsatı nedeniyle İHL mezunlarının, din adamı olmak yerine, üniversitelerin hukuk, siyaset bilimi ve kamu yönetimi gibi bölümlerine ve dolayısıyla devletin idari kadrolarına yönelimleri oldukça ağırlık kazanmıştır.³⁴⁹ Böylece 1990’lı yılların ortalarına gelindiğinde sayıları 500’ü aşan İHL’ler, mevcut laik eğitim sistemine alternatif haline geldikleri endişesiyle, Kemalistler tarafından ciddi anlamda eleştirilerek sorgulanmaya başlanmıştır.³⁵⁰

³⁴⁷ Gökaçtı, s. 219. 3 yıl 9 ay iktidarda kalan Milliyetçi Cephe hükümetleri döneminde 230 yeni İHL açılmış ve İkinci Milliyetçi Cephe hükümetinin sonuna gelindiğinde toplamda İHL sayısı 334’e ulaşmıştır. Çakır ve diğerleri, s. 223. Buna paralel olarak öğrenci sayısında da büyük artış söz konusu olmuş, 1974 yılında 10.785 olan öğrenci sayısı 1978 yılına gelindiğinde 108.345 olarak tespit edilmiştir. Gökaçtı, s. 223.

³⁴⁸ DYP- SHP koalisyon hükümeti döneminde ise İHL’lerinin açılması hız kazanmış ve 1990-1992 arası dönemde 23 adet İHL açılmıştır. 1992-1994 yılları arasında Milli Eğitim Bakanlığı yapan Köksal Toptan döneminde 12 yeni okul daha açılmıştır. 1993 yılında Başbakan olan Tansu Çiller ise 80 İHL açmıştır. Fehmi Çalmuk, **Kod Adı İHL: Bir İmam Hatip Hikayesi**, Merdiven Yayınları, Ankara, 2004, s. 37.

³⁴⁹ Örneğin 1987-1988 öğretim yılında Ankara Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölümü’nde okuyan öğrencilerin yüzde 40’ının İHL kökenli olduğu tespiti yapılmıştır Bkz, Gencay Şeylan, “İmam Hatipliler Geliyor”, **Cumhuriyet**, 9.01.1989.

³⁵⁰ Kemalistlerin İHL’ler ile ilgili eleştirilerinin dayanak noktaları daha çok TİSK (Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu), TUSİAD (Türkiye Sanayici ve İşadamları Derneği) ve İTO (İstanbul

Özellikle RP-DYP iktidarı döneminde İHL'lere olan eleştiriler artmaya başlamış ve koalisyonun sonunu getiren 28 Şubat 1997'deki MGK toplantısında komutanlar İHL'lerin sayısının azaltılmasını istemişlerdir. Ancak, Cumhurbaşkanı Demirel toplumsal hassasiyetleri göze alarak bu durumu kabul etmemiştir.³⁵¹ 28 Şubat bildirisinin İHL'ler açısından en önemli sonucu ise Sekiz Yıllık Zorunlu Eğitim Yasasının çıkarılması ile İHL'lerin ortaokul kısımlarının kapatılarak, sadece lise bölümünden ibaret kalması olmuştur. Ancak, İHL'lere esas darbeyi indiren YÖK'ün 30 Temmuz 1998 tarihinde sessiz bir şekilde kabul ettiği katsayı düzenlemesine ilişkin kararı ile İHL öğrencilerinin üniversiteye girişlerinin zorlaştırılmasıdır.³⁵²

Tablo 4: Yıllara Göre İHL'lere Kayıt Yaptıran Öğrenci Sayıları

YILLAR	YENİ KAYIT (LİSE)
1990-1991	29.947
1991-1992	39.236
1992-1993	47.804
1993-1994	53.974
1994-1995	59.713
1995-1996	66.788
1996-1997	69.872
1997-1998	59.650
1998-1999	40.524
1999-2000	43.362
2000-2001	18.391
2001-2002	24.385
2002-2003	23.490
2003-2004	37.373

Kaynak: Milli Eğitim Bakanlığı, Din Öğretimi Genel Müdürlüğü

Ticaret Odası) gibi kurumların raporlarına ve çeşitli gazetelerin haberlerine dayanmıştır. Bu raporlarda son senelerde İHL sayılarında yaşanan artışlar gözler önüne serilmiş ve siyasi ve sosyal açılardan çeşitli değerlendirmeler yapılmıştır. Örneğin bu rapor ve haberler arasından en çok ses getirenlerinden biri olan TÜSİAD raporu için bkz, Zekai Baloglu, **Türkiye’de Eğitim: Sorunlar ve Değişime Yapısal Uyum Önerileri**, TÜSİAD, İstanbul, 1990.

<http://www.tusiad.org.tr/FileArchive/turkiyedeegitim.pdf>. (Erişim Tarihi: 17.03.2010)

³⁵¹ Çalmuk, s. 244.

³⁵² Katsayı düzenlemesi ile meslek liselerinde okuyam öğrencilerin ağırlıklı ortaöğretim başarı puanlarının farklı bir daldaki üniversite bölümlerine girişte 0.3, kendi branşları ile ilgili bölümlerde ise 0.8 ile çarpılması yöntemi getirilmiştir. Böylece İHL mezunlarının farklı üniversite programlarına girişleri çok zorlaştırılmış, ancak İlahiyat Fakültelerine girişleri ise bir o kadar daha kolay hale getirilmiştir. Çakır ve diğerleri, s. 111.

Tabloda görüldüğü gibi İHL'lere kayıt yaptıran öğrenci sayısında katsayı farkı düzenlemesi nedeniyle 2000- 2001 eğitim yılında çok büyük düşüş yaşanmıştır. Ancak, sonrasında bir artış söz konusudur. Bu artışın nedeni AKP'nin 2002 genel seçimleri öncesinde bu okullar ile ilgili uygulamanın düzeltileceği doğrultusunda verdiği sözlerden kaynaklanmaktadır.³⁵³ Örneğin, AKP'nin 2002 yılındaki seçim bildirgesinde “Mesleki ve teknik liselerin ortaöğretim içindeki ağırlığı artırılacak ve bu liselerden mezun olanların üniversiteye giriş sınav sisteminden kaynaklanan adaletsizlik düzeltilecektir.” denilmektedir.³⁵⁴ Başbakan Erdoğan, seçim kampanyası döneminde AKP'nin vermiş olduğu katsayı farkının kaldırılacağı vaadine dair ilk açıklamasını seçimlerden on aylık bir süre geçtikten sonra 11 Eylül 2003 tarihinde büyük bölümünü eğitime ayırdığı ulusa sesleniş konuşmasında yapmıştır.³⁵⁵ Bu açıklamadan kısa bir süre sonra ise hükümet tüm meslek liseleri ve de dolayısıyla da İHL'ler için de katsayı farkını kaldıran tek maddelik bir yasa tasarısı hazırlamıştır.³⁵⁶ Tek maddelik yasa tasarısına gelen tepkiler üzerine Başbakan Erdoğan:

*“İmam Hatipler'le uğraştılar. Zaten orta kısmını kapattılar. Sade lise kısmını bıraktılar, bunu yaparken de acımasızca Türkiye'de meslek liselerini bitirdiler. Bu çocuklar bu ülkenin çocukları değil mi? İmam Hatip'ten mezunlar, bütün düz liselerde okutulan dersleri okuduğu gibi bir de Kur'anı Kerim'i öğreniyor. Sonunda üniversiteye giriş sınavına katılıyor. Niye önünü kesiyorsun? Ben imam hatipliyim. Bundan rahatsız olmanın anlamı yok.”*³⁵⁷

diyerek özellikle fırsat eşitliğinin sağlanması gerektiğine vurgu yapmıştır. 2003'ün Ekim ayının başında hükümet katsayı farkını ortadan kaldıran “2547 Sayılı Yüksek Öğretim Kanunu'nda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Tasarısı”nı TBMM'ye

³⁵³ Gökaçtı, s. 247. Hürriyet Gazetesi'nin İstanbul İmam Hatip Liseleri Mezunları ve Mensupları Derneği Genel Başkanı İbrahim Solmaz ile yapmış olduğu röportajda Solmaz “İmam Hatiplere ilginin artmasında AKP'nin iktidar olmasının etkisi var mı?” sorusunu şöyle yanıtlamıştır: “İktidar bize söze verdi. Seçimden önce seçimden sonra yapmış olduğumuz görüşmelerde imam hatiplere yapılan adaletsizliği kaldıracaklarına dair söz verdiler. Üniversitelere girişte maalesef imam hatiplilere büyük haksızlık yapılıyor. Başarılı binlerce öğrenci yarışa geriden başlıyor. Bu adaletsizlik ortadan kalkarsa, bu okullar hak ettiği yere ulaşacaktır. İktidar imam hatiplinin sorunlarını çözeceğine dair söz verdi.” “İmam Hatibe AKP Dopingi”, **Hürriyet**, 12.09.2003.

³⁵⁴ Ak Parti, “Herşey Türkiye İçin”, 2002, <http://www.akparti.org.tr/TBMM/tbmmgrup/SEÇİM%20beyanname-KISALTIILMIŞ.doc> (Erişim Tarihi: 18 Mart 2010), s. 32.

³⁵⁵ “Erdoğan'dan İmam Hatipe Mesaj”, **Milliyet**, 12.09.2003.

³⁵⁶ “İmam Hatip İçin Jet Taslak”, **Milliyet**, 01.10.2003.

³⁵⁷ “Ben de İmam-Hatip'liyim”, **Sabah**, 03.10.2003.

yollamıştır.³⁵⁸ Tasarı'nın TBMM'ye gönderilmesi hükümetle rektörler arasında önümüzdeki bölümde ayrıntılı bir şekilde incelenecek olan YÖK Yasa Tasarısı nedeniyle devam eden gerginliğe yeni bir halka eklemiştir. Rektörler hükümetin bu girişimine karşı tepkilerini Üniversitelerarası Kurul (ÜAK) bünyesinde almış oldukları bir kararla göstererek yasanın geri çekilmesini istemişler ve “Tüm üniversite camiası dışlanarak hazırlanan bu yasa tasarısı, onarılması zor bir güven bunalımına yol açmıştır.”³⁵⁹ açıklamasını yapmışlardır.

ÜAK'nın yasa ile ilgili olarak almış olduğu karara karşı Başbakan Erdoğan “Türkiye’de hükümet edenler bellidir”³⁶⁰ ifadesini kullanarak, geri adım atılmayacağını ortaya koymuştur. Yasa tasarısına rektörlerden gelen tepkinin ardından bu sefer TÜSİAD (Türkiye Sanayici ve İşadamları Derneği) yazılı bir açıklamada bulunarak yasa tasarısının aceleyle getirilmemesini ve üniversitelere girişte alan/bölüm ve kol farkının göz önüne alınmaya devam edilmesini istemiştir. TÜSİAD ayrıca, İHL’lerin ihtiyaca göre ayarlanmasını geri kalanlarının ise normal lise statüsüne dönüştürülmesini önermiştir.³⁶¹ Kamuoyunda yaşanan tartışmalar, rektörlerin ve TÜSİAD’ın karşı çıkmasına rağmen Milli Eğitim Bakanı Hüseyin Çelik ise “Taslak gelecek hafta çıkacak. Hayırlı uğurlu olsun”³⁶² demeciyle hükümetin hiçbir şekilde geri adım atmayacağını net bir dil kullanarak ortaya koymuştur.

³⁵⁸ “İmam-Hatip Acelesi”, **Radikal**, 08.10.2003. Tek maddelik tasarının içeriği şöyledir: “Yükseköğretim kurumlarına ÖSYM'nin yapacağı sınavla girilir. Sınav sonuçları, bütün adayların ortaöğretimdeki başarıları dikkate alınarak değerlendirilir. Adayların yükseköğretim programlarına yerleştirilmelerinde puanlamalar; sözel, sayısal, eşit ağırlık ve yabancı dil olmak üzere dört puan türü esas alınarak yapılır. Sözel puanın yüzde 45'ini Türkçe, yüzde 40'ını sosyal bilimler ve yüzde 15'ini matematik; sayısal puanın yüzde 20'sini Türkçe, yüzde 40'ını matematik ve yüzde 40'ını fen bilimleri; eşit ağırlıklı puanın yüzde 40'ını Türkçe, yüzde 35'ini matematik ve yüzde 25'ini sosyal bilimler; yabancı dil puanının yüzde 30'unu Türkçe, yüzde 10'unu sosyal bilimler ve yüzde 60'ını yabancı dil puanları oluşturur. Bireysel başarı puanı, adayın 5'li sisteme dayalı ortaöğretim diploma notu ile ÖSYM'nin yaptığı sınavdan aldığı puanın yüzde 2'sine karşılık gelen sayının çarpımıyla elde edilir. Bütün adaylar için yükseköğretim programlarına yerleştirme, her bir adayın ÖSYM'nin yaptığı sınavdan aldıkları puana, bireysel başarı puanı eklenerek ÖSYM tarafından gerçekleştirilir.” “Tasarı Geçecek Hayırlı Olsun”, **Hürriyet**, 13.10.2003.

³⁵⁹ Rektörler tüm üniversite camiası dışlanarak hazırlanan bu yasa tasarısının hükümetle aralarında onarılması zor bir güven bunalımına yol açtığını belirtmişlerdir. “Rektörler: Hükümet Yetkimizi Gasp Etti”, **Milliyet**, 10.10.2003; “Rektörler: Tasarı Geri Çekilsin”, **Radikal**, 10.10.2003.

³⁶⁰ “Meclis YÖK’e Öncelik Verdi”, **Radikal**, 11.10.2003.

³⁶¹ TÜSİAD, “Yükseköğretime Girişte, Gençlerimizin Mezun Oldukları Alan/Bölüm ve Kol Farkı göz önüne Alınmaya Devam Edilmelidir.”, TS/BAS-BÜL/03-83, 12.10.2003.

³⁶² “Tasarı Geçecek Hayırlı Olsun”, **Hürriyet**, 13.10.2003.

Hükümetin kararlılığı karşısında Genelkurmay İkinci Başkanı Orgeneral İlker Başbuğ Irak ile ilgili bir toplantı sırasında tek maddelik yasa tasarısı ile ilgili olarak, imam-hatip mezunlarının imamlık dışında alanlara yönlendirilmeye çalışılmasını anlamakta zorluk çektiklerini belirterek aşağıdaki demeci vermiştir:

“Diyanet İşleri Başkanlığı'nın din hizmetleri için yıllık tahmini kadro ihtiyacı 5 bin 500 olarak belirlenmiştir. İlave olarak, imam-hatip liselerinden mezun olan yaklaşık 2 bin kişinin de alanında yükseköğrenime devam ettiğini görüyoruz. Buna karşılık imam-hatip liselerinden yıl itibarıyla mezun öğrenci sayısı 25 bindir. Durum böyleyken, 25 binin neden artırılmak istendiğini anlamakta güçlük çekiyorum. Mezunların nerede kaldığını, ne olduğunu takdirlerinize sunarım. Ülke olarak Irak, Kıbrıs, Ege sorunları gibi ulusal güvenliği, AB-Türkiye arasındaki ortaklık görüşmelerinin başlaması gibi geleceği ilgilendiren hayati konularla karşı karşıya bulunulan bir süreçte, toplum içinde gerginlik yaratacak girişimlerin ülke çıkarlarına uygun olmadığını düşünmekteyiz.”³⁶³

Orgeneral Başbuğ'un açıklamalarından bir gün sonra Başbakan Erdoğan, Genelkurmay Başkanı Özkök'ü başbakanlık resmi konutuna davet etmiştir. Görüşmede Erdoğan'ın Başbuğ'un ifadeleri ile gerginleşen ortamı yumuşatmaya çalıştığı iddia edilmiştir.³⁶⁴ Aynı gün içinde ise o güne kadar rektörleri ve TUSİAD'ı dinlemeyerek yasa tasarısı konusunda son derece kararlı olan hükümetin geri adım attığını gösteren açıklama Hükümet Sözcüsü ve Adalet Bakanı Cemil Çiçek tarafından yapılmıştır. Türkiye'nin çok önemli sorunları olduğunu söyleyen Çiçek “Böyle bir ortamda Türkiye'yi gerginliklere sürüklemek, zamansız tartışmalarla meşgul etmek yanlıştır” ifadesini kullanmış ve “Tasarının hemen yasalaşması söz konusu değil. Milli Eğitimin sorunları genel olarak ele alınmalı ve bu yaklaşım içinde incelenip bir sonuca varılmalı” demiştir.³⁶⁵ Bu ifadenin gösterdiği gibi hükümet tırmanan gerginlik nedeniyle imam hatiplerle ilgili yasa tasarısını eğitimin genel sorunları içinde ele alma eğilimine yönelmiştir.³⁶⁶ Ardından ise hükümet

³⁶³ “İmam-Hatip Gerginliği”, **Radikal**, 14.10.2003.

³⁶⁴ “Konut'ta Özkök ile İmam Hatip Zirvesi”, **Sabah**, 15.10.2003.

³⁶⁵ Fikret Bila, “Topyekün Ele Alacağız”, **Milliyet**, 15.10.2003.

³⁶⁶ Bila, “Topyekün Ele Alacağız”.

tasarısı, YÖK tasarısı Meclis'e gelene kadar Milli Eğitim Alt Komisyonu'na sevk etmiştir.³⁶⁷

Sonuç olarak, hükümetin hazırlamış olduğu İHL öğrencileri için katsayı farkını kaldırarak üniversitelere girişlerini kolaylaştıran tek maddelik yasa tasarısını yasalaşmak üzereyken Genelkurmay İkinci Başkanı Orgeneral Başbuğ'un demeci nedeniyle bir süre daha gündeme getirmemek üzere Milli Eğitim Alt Komisyonu'na sevk etmiştir. Böylece ordunun üst kademesindeki bir generalin demeci üzerine yine kurumsal olmayan bir mekanizma aracılığı ile hükümet politikası üzerinde doğrudan bir değişim söz konusu olmuştur.³⁶⁸

5.1.4. YÖK Yasa Tasarısı

AKP hükümeti İHL'liler için katsayı farkını ortadan kaldıran tek maddelik yasa tasarısını Ekim 2003'te dondurmasına rağmen aslında içinde katsayı düzenlemesini de dahil eden YÖK Yasa Tasarısını gündeme getirmiştir.³⁶⁹ Katsayı düzenlemesinin yanında üniversitelerde öğrencilerin türban takmasına da esneklik getiren YÖK Yasa Tasarısı'na ilişkin tartışmalar Haziran 2003'ten Mayıs 2004'e kadar kamuoyunda sürekli olarak gündemde kalmış ve hükümet ile ordu arasındaki ilişkilerde gerginliğe neden olmuştur. Komutanların verdiği demeçler ve özellikle de Genelkurmay Başkanlığı'nın yapmış olduğu sert açıklama nedeniyle hükümet YÖK Yasası'nı da askıya almıştır. Avrupa Komisyonu'nun 2003 ve 2004 yılları ilerleme raporlarında belirttiği MGK'nın gayri-resmi mekanizmalar aracılığı ile müdahale ettiği sosyal politikalar arasında YÖK yasa tasarısı da bulunmaktadır.

³⁶⁷ “İmam Hatip Tasarısı Şimdilik Donduruldu”, **Milliyet**, 17.10.2003.

³⁶⁸ YÖK 17 Mart 2010 tarihinde almış olduğu bir karar ile meslek okulu mezunları için katsayı farklarını tamamen kaldırmamış ancak düşürmüştür. Bu çerçevede katsayı öğrencilerin alan içi tercihlerinde 0, 15 alan dışı tercihlerinde ise 0, 12 olarak belirlenmiştir. Bu düzenleme ile eskiden düz liseler ile meslek liseleri arasında katsayı farkından doğan yaklaşık 50 puanlık fark 15 puan seviyesine indirgenmiştir. Daha önce YÖK tarafından yapılan katsayı düzenlemesini iptal eden Danıştay YÖK'ün 17 Mart 2010 tarihinde almış olduğu bu kararı Nisan 2010'da onaylamıştır. “Danıştay'ın Son Katsayı Kararı”, **Hürriyet**, 21.04.2010.

³⁶⁹ Aslında, hükümet katsayı farkını ortadan kaldırmak için 2004 yılında çift taraflı bir strateji izlemiştir. Bu stratejilerden ilki yukarıda geniş bir çerçevede ele alınan tek maddelik yasa tasarısıdır. Hükümet tek maddelik yasa tasarısı ile bir anlamda şansını denemiştir. Başarılı olamayınca, bu defa hükümet katsayı farkını kaldırarak düzenlemeyi ağırlıklı olarak YÖK Yasa Tasarısı'nda genel çerçevede yapılan değişikliklerin içinde ele alma stratejisine dönmüştür.

2003 yılının Temmuz ayında hükümet kendisine ÖSS'yi uygulama yetkisi veren, bu çerçevede meslek liselerinde okuyan öğrenciler için katsayı farkını kaldırabileceği ve böylece de İHL öğrencilerinin istedikleri fakülteye girişinin yolunu açan YÖK yasa tasarısını Bakanlar Kurulu'nda imzaya açmıştır. Tasarının getirdiği en önemli düzenlemelerden biri ise üniversitelerin kendi disiplin yönetmeliklerini yazmasına izin verilmesidir. Bu kapsamda üniversitelerin yönetim kurulları izin verdiği takdirde türbanlı öğrencilerin üniversitelere girişlerinin serbest olması amaçlanmıştır. Ayrıca tasarıda YÖK'ün görevleri azaltılarak ÜAK'nın görevlerinin artırılması, YÖK Başkanı ile ÖSYM Başkanını YÖK Genel Kurulu'nun seçmesi, rektörlerin görev süresinin bir dönem yani 4 yıl olması ve kadrolu öğretim üyesi sayısı 50'den az olan üniversitelerin rektörlerini hükümetin ataması gibi konular düzenlenmiştir.³⁷⁰

Tasarının imzaya açılmasına ilk tepkiyi gösteren YÖK ve rektörler olmuştur. YÖK Başkanı Prof. Dr. Kemal Gürüz tasarının amacının Türkiye'de laik ve dini eğitim olmak üzere iki farklı kulvar yaratmak olduğunu ifade etmiş, hükümetin bu tasarıyı sadece türbana serbestlik getirmek ve İHL mezunlarının bütün üniversitelere girmesini sağlamak amacıyla hazırladığını belirtmiştir.³⁷¹ Rektörler bu tasarı ile üniversitelerin özerkliğinin kaybolacağı konusu üzerinde durmuşlar ve hükümete çağrıda bulunarak tasarı hakkında üniversiteler ile uzlaşma arayışına girmeye davet etmişlerdir.³⁷² ÜAK ise 60 devlet ve vakıf üniversitesinin ortak görüşünü içeren bir rapor hazırlayarak tasarının eksik yönlerini ayrıntılı olarak ortaya koymuştur. Raporda tasarı hakkında katılımcı ve uzlaşmacı yönünün eksik olduğu, üniversitelerin standartlaşmasına yönelik hükümler içerdiği, akademik ilkeler yönünden AB yükseköğretim sisteminin göz ardı ettiği, üniversitelerin siyasi müdahalelere ve denetimlere açık hale gelmesine olanak tanıdığı, Atatürkçü laik devlet anlayışını tasfiye edici düzenlemeler içerdiği ve gelecek vizyonu taşımadığı tespitleri yapılmıştır. Ayrıca, ÜAK kendisi bir alt komisyon oluşturarak çağdaş bir tasarı hazırlayacağını açıklamıştır.³⁷³ Rektörlerin bu tepkileri karşısında uzlaşma ortamı

³⁷⁰ "ÖSS Hükümete Teslim", **Milliyet**, 08.07.2003.

³⁷¹ "Gürüz: Tek Amaç Türban", **Radikal**, 12.07.2003.

³⁷² Rektörlerin açıklamaları için bkz., "Eldeki Özerklik de Gidiyor", **Radikal**, 12.07.2003.

³⁷³ "Rektörlerden YÖK Uyarısı", **Radikal**, 20.08.2003.

yaratmak için Başbakan Erdoğan'ın devreye girmesiyle Milli Eğitim Bakanlığı (MEB), ÜAK'nın alt komisyonu ile birlikte çalışma kararı almıştır. Ancak, MEB ortak çalışmanın sonucunda yeni tasarının yasama yılının başında TBMM'ye gelmesini isteyerek, bir zaman sınırı belirleme eğilimine girmiştir.³⁷⁴

YÖK yasa tasarısı hakkında rektörlerden gelen tepkilerden sonra ordunun ilk girişimini Genelkurmay Başkanı Özkök gerçekleştirmiştir. 1 Eylül 2003 tarihinde Özkök YÖK Başkanı Gürüz'ü ziyaret ederek konu ile ilgili fikir alışverişinde bulunmuştur. Ardından, Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Aytaç Yalman Genelkurmay Başkanlığı'nın bilgisi dahilinde, Gürüz ile sekiz rektörü davet ederek Tasarı hakkında görüşmelerde bulunmuştur.³⁷⁵ Tasarının hazırlıklarını ve tartışmaları dikkatle takip ettiklerini belirten Yalman ayrıca rektörlerden üniversitelerin açılış konuşmalarında laikliğin ve üniversitede siyasallaşmanın önlenmesine dair mesajların güçlü bir şekilde verilmesini istemiştir.³⁷⁶ Aslında ordunun yüksek düzeydeki mensuplarının bir yüksek öğretim kurulu başkanını ziyareti pek alışıldık bir durum değildir. Bu ziyaretlerin kamuoyuna yansımalarının ardından Genelkurmay Başkanlığı bir açıklama yaparak hem ziyaretleri doğrulamış hem de laik eğitim konusundaki hassasiyetini vurgulamıştır:

*“Türkiye için hayati öneme haiz milli eğitim sistemimize ilişkin gelişmelerin, Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından da dikkatle ve yakinen izlenmesi doğaldır...Türk Silahlı Kuvvetleri; Anayasamızın 42. maddesinde de açıkça ifade edildiği gibi Türkiye’de ‘eğitim ve öğretim, Atatürk ilkeleri ve inkılapları doğrultusunda, çağdaş bilim ve eğitim esaslarına göre devletin denetimi ve gözetimi altında yapılır’ temel ilkesini yürekten benimsemektedir.”*³⁷⁷

Genelkurmay'ın YÖK yasa tasarısı hakkında tavrını net bir şekilde ortaya koymasının ardından İstanbul Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Kemal Alemdaroğlu 24 Eylül 2003 tarihinde “Türkiye’de her zaman ordu- gençlik el eledir” ifadesini kullanmış ve ayrıca “Anayasa’nın 42. maddesi çok açıktır. Türk Silahlı

³⁷⁴ “Başbakan YÖK Hakemi”, **Milliyet**, 28.08.2003; “YÖK Taslağı Askıda”, **Milliyet**, 09.09.2003.

³⁷⁵ Genelkurmay Başkanlığı, “Basın Açıklaması”, 14.09.2003, http://www.tsk.tr/10_ARSIV/10_1_Basin_Yayin_Faaliyetleri/10_1_Basin_Aciklamalari/2003/BA_19.html (Erişim Tarihi: 13.09.2009)

³⁷⁶ “Yalman’dan Rektörlere Davet”, **Radikal**, 11.09.2003.

³⁷⁷ Genelkurmay Başkanlığı, “Basın Açıklaması”, 14.09.2003.

Kuvvetleri'nin görevi de, içte ve dıştaki bütün düşmanlara karşı Anayasayı korumaktır. TSK ve üniversiteler birbiriyle kaynaşmıştır”³⁷⁸ diyerek adeta hükümete ordu üzerinden gözdağı vermiştir. 25 Eylül 2003 tarihinde ise Ege Üniversitesi'nin açılışında konuşan Cumhurbaşkanı Sezer Tevhid-i Tedrisat Kanunu'na atıfta bulunmuş ve “Türkiye Cumhuriyeti'nin eğitiminin dayandığı çağdaş ilkelere ve anayasal kurallardan taviz vermesi beklenemez”³⁷⁹ sözlerini kullanarak güçlü bir şekilde laik eğitim vurgusu yapmıştır. 29 Eylül 2003 tarihinde Kara Harp Okulu'nun açılışına YÖK Başkanı Kemal Gürüz'ün katılması ise YÖK ile ordu arasındaki yakın diyalogu göstermesi bakımından ilginç bir gelişme olmuştur.³⁸⁰

Yaşanan tartışmaların ardından Genelkurmay İkinci Başkanı Orgeneral İlker Başbuğ 13 Ekim 2003 tarihinde YÖK de dahil olmak üzere Türkiye'deki eğitim sisteminin iyileştirilmeye ihtiyacı olduğunu belirtmiş ve bu tür çalışmaların yapılması için ilgili kurumların karşılıklı uzlaşısı içinde olmaları gerektiği üzerinde durmuştur.³⁸¹ Ordu mensupları tarafından verilen demeçler, üniversite rektörleri tarafından gösterilen tepkiler ve Genelkurmay Başkanı Özkök'ün Başbakan Erdoğan'ı ziyareti üzerine artık tepkileri göz ardı edemeyecek bir konuma gelen Başbakan Erdoğan rektörlerle toplanarak tasarı konusunda uzlaşma istemiştir.³⁸² Hatta Erdoğan'ın rektörlerle yaptığı bu toplantıda taslağın rafa kaldırılması ve çerçeve yasa hazırlanması konusunda fikir birliği oluşmuş ve ardından ÜAK Alt Komisyonu yeni bir tasarı hazırlamak için çalışmalara başlamıştır. Böylece, Hükümet tasarısının yanında ÜAK Alt Komisyonu'nun da tasarı hazırlamaya başlaması nedeniyle tasarı konusundaki tartışmalar yeni bir boyut kazanmıştır.³⁸³

8 Aralık 2003 tarihinde Cumhurbaşkanı Sezer YÖK Başkanlığına Galatasaray Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Erdoğan Teziç'i atamıştır. Teziç, göreve gelir gelmez YÖK yasa tasarısı konusundaki tartışmalara hızlı bir giriş yapmış

³⁷⁸ “Alemdaroğlu: Ordu-Gençlik El Ele”, **Milliyet**, 25.09.2003.

³⁷⁹ “Sezer: Kabul Edilemez”, **Radikal**, 26.09.2003.

³⁸⁰ “Yıpratamadılar”, **Milliyet**, 30.09.2003.

³⁸¹ “İmam-Hatip Gerginliği”, **Radikal**, 14.10.2003.

³⁸² “Rektörlerle ‘Sil Baştan Yaptı’...”, **Milliyet**, 16.10.2003.

³⁸³ “YÖK’e ‘Çerçeve’ Yasa”, **Milliyet**, 23.09.2003.

ÜAK'nın hazırlamış olduğu yasa taslağının yeniden düzenlenmesini istemiştir.³⁸⁴ Aynı anda hükümetin de yeni bir YÖK yasa taslağı hazırlaması ile ortaya iki taslak çıkmıştır. Teziç bu durumu hükümetin siyasi tercihlerinin üniversitelerinkinden farklı olduğu şeklinde yorumlamıştır.³⁸⁵ Ardından YÖK kendi taslağını hükümete sunmuştur. YÖK Başkanı Teziç'in sert çıkışları karşısında Erdoğan 2004 yerel seçim mitingi için bulunduğu Kütahya'da öncelikle katsayı sorununu ortadan kaldıracaklarını belirtmiş, ardından da YÖK'e siyasi iktidarın hükümet olduğunu hatırlatmıştır.³⁸⁶ 2004 yılının ilk aylarında iyice gerginleşen ortamda, Atatürkçü Düşünce Derneği'nin (ADD) hilafetin kaldırılmasının 80. Yıldönümü nedeniyle düzenlediği panele bazı rektörler ve çok sayıda öğretim üyesinin yanında Kuvvet Komutanlarının da katılması hükümete mesaj olarak değerlendirilmiştir.³⁸⁷

Komutanların ve rektörlerin rahatsızlığına rağmen AKP, 28 Mart 2004 tarihinde yapılan yerel seçimlerden zaferle ayrılmasının verdiği güvenle YÖK yasa tasarısını 4 Mayıs 2004'te TBMM'ye sunmuştur. Tasarı, 6 Mayıs 2004'te TBMM Milli Eğitim Komisyonu'nda ele alınmıştır.³⁸⁸ Aynı gün Genelkurmay Başkanlığı

³⁸⁴ "Teziç Hızlı Başladı", **Milliyet**, 13.12.2003.

³⁸⁵ "YÖK Taslağı Ölü Doğar", **Milliyet**, 20.12.2003.

³⁸⁶ "Erdoğan: Katsayı Belasını Kaldıracağız", **Radikal**, 27.02.2004.

<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=107782> (Erişim Tarihi: 22.03.2010); "Seçimden Sonra Bu İş Bitecek", **Milliyet**, 28.02.2004.

³⁸⁷ "Paşalardan Mesaj", **Hürriyet**, 04.03.2004.

³⁸⁸ "2547 sayılı Kanunun 45 inci maddesinin (a) ve (b) bentleri aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir.

a. Yükseköğretim kurumlarına, Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezinin yapacağı sınavla girilir. Bu sınava temel teşkil etmek üzere, Milli Eğitim Bakanlığı genel ortaöğretim ve meslekî-teknik ortaöğretim kurumlarının program/alan/kol/bölümlerini; sözel, eşit ağırlık ve sayısal olmak üzere üç grupta toplar. Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı da yükseköğretim programlarını; sözel, eşit ağırlık ve sayısal olmak üzere üç puan türünde gruplandırır ve hangi ortaöğretim program/alan/kol/bölümünün hangi yükseköğretim programına karşılık geldiğini bu suretle ilişkilendirir. Adayların ortaöğretimdeki başarıları; Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi tarafından geliştirilecek bir yöntemle ortaöğretim başarı puanı olarak hesaplanır ve bu puan yükseköğretim kurumlarına girişteki Öğrenci Seçme Sınavı puanlarına eklenir. Herhangi bir genel veya meslekî-teknik ortaöğretim kurumu mezunu, Öğrenci Seçme Sınavında ortaöğretimdeki kendi program/alan/kol/bölümünü tercih ederse, hesaplanacak olan ortaöğretim başarı puanı (0.80) katsayısı ile çarpılır. Ortaöğretimdeki program/alan/kol/bölümü sözel olan öğrenciler eşit ağırlığa dayalı bir yükseköğretim programını tercih ederse ortaöğretim başarı puanı (0.60) katsayısı ile, sayısala dayalı bir yükseköğretim programını tercih ederse (0.45) katsayısı ile çarpılır. Ortaöğretimdeki program/alan/kol/bölümü eşit ağırlık olan öğrenciler sözel ağırlığa dayalı bir yükseköğretim programını tercih ederse ortaöğretim başarı puanı (0.45) katsayısı ile, sayısala dayalı bir yükseköğretim programını tercih ederse (0.60) katsayısı ile çarpılır. Ortaöğretimdeki program/alan/kol/bölümü sayısal olan öğrenciler eşit ağırlığa dayalı bir yükseköğretim programını tercih ederse ortaöğretim başarı puanı (0.60) katsayısı ile, sözele dayalı bir yükseköğretim programını tercih ederse (0.45) katsayısı ile çarpılır. Dil sınavı ve puan türü ile bu adayların yerleştirilmesine ilişkin esaslar ise Yükseköğretim Kurulu tarafından belirlenir."

internet sayfasından tasarının Tevhid-i Tedrisat Kanunu'na ve laik eğitim ilkelerine aykırı olduğu ifade edilen çok sert bir açıklama yayınlanmıştır:

*“1739 Sayılı Milli Eğitim Temel Kanununun 32nci Maddesi; ‘İmam Hatip Liseleri, imamlık, hatiplik ve Kur’an kursu öğreticiliği gibi dini hizmetlerin yerine getirilmesi ile görevli elemanları yetiştirmek üzere, Milli Eğitim Bakanlığınca açılan orta öğrenim sistemi içinde, hem mesleğe hem yüksek öğrenime hazırlayıcı programlar uygulayan öğretim kurumlarıdır’ hükmünü amirdir. Kanun maddesinin gerekçesinin yazılı olduğu Meclis ve Senato komisyon raporlarında da belirtildiği gibi, burada kastedilen yüksek öğrenim kurumlarının, kendi alanlarındaki yüksek öğrenim kurumları olduğu açıktır. Ayrıca, 430 Sayılı Tevhidi Tedrisat Kanununun 4ncü Maddesi; Milli Eğitim Bakanlığınca, dini bilgiler konusunda yüksek uzmanlar yetiştirmek üzere üniversitede bir ilahiyat fakültesi kurulmasını ve ayrıca, imamlık ve hatiplik gibi dini hizmetlerin yerine getirilmesiyle görevli memurların yetişmesi için de ayrı okullar açılmasını öngörmektedir. Görüldüğü üzere, söz konusu kanunlar; imam hatip liselerini, sadece din hizmetinde görevlendirilecek eleman yetiştiren öğretim kurumları olarak tanımlamaktadır. Olaya bu açıdan bakıldığında, söz konusu değişiklik tasarısının bahse konu bu kanunların lafzına ve ruhuna uygun olduğunu söylemek mümkün değildir. 1739 Sayılı Milli Eğitim Temel Kanununun 32 nci Maddesi ve 430 Sayılı Tevhidi Tedrisat Kanununun 4ncü Maddesi ile tesis edilen sistemin dışına çıkacak uygulamaların, söz konusu maddelerin amaçladığı ‘‘öğrenim birliği’’ ve ‘‘laik eğitim ilkelerini’’ zedeleyeceği açıktır... Türk Silahlı Kuvvetleri’nin Cumhuriyetin demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti nitelikleriyle ilgili düşünceleri ve tavrı dün ne ise bugün de aynıdır ve yarın da aynı olacaktır. Hiç kimsenin Türk Silahlı Kuvvetleri’nin bu düşünce ve tavrı üzerinde şüphe ve yanlış içinde olması düşünülemez. Türkiye’nin son derece hassas meselelerinin olduğu bir ortamda, gereksiz yere ilave ciddi sorunları beraberinde getireceği açık olan bu değişiklik tasarısına, ilgili kurum ve kuruluşların dikkatle ve sağduyu içinde yaklaşacaklarına ve Yüce Milletimizin bu konuya gerekli hassasiyeti göstereceğine inanılmaktadır.”*³⁸⁹

Genelkurmay’ın Cumhuriyetin temel nitelikleri çerçevesinde laik eğitim sistemini savunan bu açıklaması AKP’de ciddi tedirginliğe neden olmuştur. Başbakan Erdoğan AKP’li milletvekili ve yöneticilere Genelkurmay Başkanlığı’nın açıklaması ve YÖK yasa tasarısı hakkında konuşma yasağı getirmiştir.³⁹⁰ Konuya ilişkin açıklama yapmak ile yetkilendirilen hükümet sözcüsü ve Adalet Bakanı Cemil

³⁸⁹ Genelkurmay Başkanlığı, ‘‘Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne sunulan Yüksek Öğretim Kanunu Değişiklik Tasarısı Hakkında’’, 6 Mayıs 2004.
http://www.tsk.tr/10_ARSIV/10_1_Basin_Yayin_Faaliyetleri/10_1_Basin_Aciklamalari/2004/BA_07.html (Erişim Tarihi: 23 Mart 2010)

³⁹⁰ ‘‘Yazılı Tebligat’’, **Radikal**, 8 Mayıs 2004.

Çiçek ise yumuşak bir üslupla sadece “laiklik konusu Türkiye’nin müşterek paydasıdır”³⁹¹ değerlendirmesinde bulunmakla yetinmiştir. Ancak Erdoğan, Genelkurmay Başkanlığı’nın açıklamasından sonraki partisinin ilk meclis grubu toplantısında tasarı konusunda sert çıkışlar yaparak tasarının anayasal düzen ve parlamenter süreç içinde neticelendirileceğini söylemiş ve milli iradenin TBMM çatısı altında gerçekleştiğinin unutulmaması gerektiğini vurgulamıştır.³⁹² Erdoğan’ın meclis grup toplantısında yaptığı konuşmaya cevap veren 1. Ordu Komutanı Orgeneral Yaşar Büyükanıt her ne kadar Başbakanın yapmış olduğu açıklamaların rektörlerin görüşlerine yönelik olsa da dolaylı olarak Genelkurmay’ın da görüşlerine yönelik olduğunu ve Genelkurmay’ın bunları değerlendireceğini belirtmiştir. Büyükanıt ayrıca hükümetin Genelkurmay Başkanının yaptığı açıklamayı değerlendireceğini ümit ettiğini söylemiştir. Aynı konuda Kara Kuvvetleri Komutanı Aytaç Yalman ise YÖK konusunda Genelkurmay Başkanlığı’nın çok net bir açıklama yaptığını, bunun Silahlı Kuvvetlerin “ortak ahdı” olduğunu belirtmiştir.³⁹³

Komutanların devam eden tepkilerine rağmen AKP tasarısı 12 Mayıs 2004 tarihinde TBMM Genel Kurulu’na getirmiştir. Tasarı bir gün sonra TBMM tarihine geçebilecek uzun tartışmaların ardından 4’e karşı 251 kabul oyuyla yasalaşmıştır.³⁹⁴ Tasarının kabul edilmesinin ardından rektörler ve öğretim üyeleri Ankara Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Nusret Aras’ın çağrısıyla Ankara’ya gelmişler ve Anıtkabir’e yürüyerek hükümeti laik eğitim sistemini yıktığı gerekçesiyle Atatürk’e şikayet etmişlerdir.³⁹⁵ Ankara’da yapılan yürüyüşün ardından bu defa Marmara Bölgesi’ndeki 25 üniversitenin rektörü ve öğretim üyeleri Laleli’de bulunan İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi’nden Beyazıt’taki Rektörlüğe yürüyerek tepkilerini ortaya koymuşlardır.³⁹⁶ Ayrıca, 19 Mayıs törenlerinde gençliğin Ata’ya cevabını İHL’li bir gencin okuması da komutanlarda tepkiye yol açmıştır.³⁹⁷

³⁹¹ “Laiklik Hepimizin Müşterek Paydası”, **Sabah**, 8 Mayıs 2004.

³⁹² Ak Parti TBMM Grubu, Ak Parti Grup Başkanı ve Başbakan Sayın Recep Tayyip Erdoğan’ın 11 Mayıs 2004 Tarihli Grup Genel Kurul Konuşması, s. 11.
<http://www.akparti.org.tr/tbmm/tbmmgrup/11.05.04%20grup%20kon.-eklenen%20metin.doc> (Erişim Tarihi: 04.102009)

³⁹³ “Bu Sözler Dolaylı Olarak Askere Yönelik”, **Hürriyet**, 12 Mayıs 2004.

³⁹⁴ “AKP Meclisten 114 Fireyle Çıktı”, **Milliyet**, 14.05.2004.

³⁹⁵ “Rektörlerden Sessiz İsyan”, **Sabah**, 14.05.2004.

³⁹⁶ “Rektörler Kızdı”, **Radikal**, 18.05.2004.

³⁹⁷ “İmam-hatip Protestosu”, **Sabah**, 20.05.2004.

Cumhurbaşkanı Sezer'in 19 Mayıs Bayramı için yayınladığı mesajda yaşanan sorunun laikliğin farklı bir şekilde tanımlanmak istenmesinden kaynaklandığını ve Cumhuriyete yönelik tehditler karşısında yurttaşların kenetleneceğini belirtmesi çok açık bir veto sinyali olarak görülmüştür.³⁹⁸ Sezer vermiş olduğu veto sinyalini, 28 Mayıs tarihinde YÖK Yasasının 1., 5., 6. ve 7. maddelerini TBMM'ye iade ederek gerçeğe dönüştürmüştür. Sezer veto gerekçesinde yasanın hukukun temel ilkelerine dayanmadan hükümetin keyfiyeti nedeniyle çıkarıldığını vurgulamış ve özellikle devletin temel taşı olan laiklik ilkesinin korunması gerektiğini belirtmiştir.³⁹⁹

Erdoğan Sezer'in vetosu karşısındaki hayal kırıklığını Oxford Üniversitesi'nde yaptığı konuşmadan sonra bir soruya cevaben "Bu okullar çok partili dönemden beri var. Dün laikliğe aykırı değildiler, bugün niye aykırı oldular. Bunun laiklikle alakası yok"⁴⁰⁰ ifadesini kullanarak göstermiştir. Aslında Genelkurmay'ın açıklamasından sonra Başbakan Erdoğan taktik olarak Cumhurbaşkanının veto edeceğini bile bile tasarıyı yasalaştırmıştır. Yasa Sezer'in vetosuna takıldığında ise konuyu askıya almıştır. Bunun nedeni Genelkurmay'ın çıkışının ardından hükümetin geri adım atmasının, AB'nin Türkiye'ye yönelttiği eleştirilerden biri olan ordunun siyasetteki ağırlığının açık bir göstergesi olacağı ve bu çerçevede AB sürecine büyük zarar vereceği endişesidir.⁴⁰¹

Cumhurbaşkanının vetosundan sonra hükümet Bakanlar Kurulu'nun ve AKP'nin Merkez Yürütme Kurulu'nun (MYK) aldığı kararlar ile YÖK Yasası konusuna bir süre ara verilmesine ve ağırlığın AB'ye uyum yasalarına kaydırılmasına karar vermiştir.⁴⁰² Başbakan Erdoğan bu kararları AKP'nin TBMM Grubu'nda yaptığı konuşmada "Anayasal bir hak olan eğitimde fırsat eşitliği üzümlere söylüyorum ki sağlanamamıştır. Eminim ki bu gelişme, halkın vicdanında

³⁹⁸ "Sezer'den Veto Mesajı", **Sabah**, 19.05.2004.

³⁹⁹ Veto gerekçesinin tam metni için bkz., Cumhurbaşkanlığı, "5171 Sayılı Kanun", http://cankaya.gov.tr/sayfa/cumhurbaskanlarimiz/ahmet_necdet_sezer/aciklama/ (Erişim Tarihi: 05.09.2009)

⁴⁰⁰ "Erdoğan'dan Sert Yanıt", **Milliyet**, 29 Mayıs 2004. Erdoğan ayrıca, Financial Times Gazetesi'ne verdiği demeçte "Benim oğlum Harvard'ta master yapıyor. Orada kimse oğluma imam hatipli olup olmadığını sormuyor." diyerek Yasayı veto eden Cumhurbaşkanı Sezer'e gönderme yapmıştır. Bkz. Oğluma İmam Hatip Sorulmuyor", **Milliyet**, 01.06.2004.

⁴⁰¹ Taha Akyol, "Hükümet Ne Yapacak", **Milliyet**, 08.05.2004.

⁴⁰² "YÖK Krizi Donduruldu", **Hürriyet**, 01.06.2004.

hakkıyla değerlendirilecektir ve kabul edilmeyecektir. Bunu zaman gösterecektir.” sözleriyle kamuoyuna açıklamış ve milletvekillerine AB reformlarını süratle yapma çağrısında bulunmuştur.⁴⁰³ Başbakan Erdoğan, kesin olarak Yasayı askıya aldıklarını 3 Haziran 2004 tarihinde “İmam hatiplerle ilgili tarih verecek misiniz” sorusuna “Ben noktayı koydum”⁴⁰⁴ cevabını vererek göstermiş, İmam Hatip Mensupları ve Mezunları Derneği (ÖNDER), İmam Hatipliler Vakfı (TİMAV) ve Mazlum-Der gibi sivil toplum örgütlerinin⁴⁰⁵ ve İHL öğrencilerinin verdiği tepkilerin⁴⁰⁶ karşısında ise 3 Temmuz 2004 tarihinde Birlik Vakfı’nın toplantısında “Biz hükümet olarak bunun bedelini ödemeye hazır değiliz”⁴⁰⁷ itirafında bulunmuştur.

AKP hükümeti tarafından hazırlanan YÖK Yasa Tasarısı’nın Kemalist laik sistem karşısında yaratmış olduğu tehdit İHL öğrencilerinin üniversitelere girişte katsayı farkını ortadan kaldırması ve her üniversiteye kendi disiplin yönetmeliğini yazma fırsatı vererek üniversitelerin yönetim kurulları izin verdiği takdirde türbanlı öğrencilerin üniversitelere girişlerini sağlamasıdır. Tasarı laik eğitimi tehlikeye sokuyor endişesiyle YÖK, üniversite rektörleri ve ÜAK tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Ancak, hükümet bu tepkilere rağmen geri adım atmamıştır. 6 Mayıs 2004 tarihinde Genelkurmay Başkanı’nın eğitim sisteminde laiklik uyarısı yaptığı açıklama ise AKP’nin tasarıda geri adım atmasına neden olmuştur. AKP Genelkurmay’ın açıklamasından sonra siyasi taktik olarak Cumhurbaşkanı Sezer’in vetosunu beklemiştir. Vetonun ardından yasayı tekrar Meclis’e getirme olanağı bulunmasına rağmen AKP hükümeti tasarıyı askıya almıştır. Hatta Başbakan Erdoğan İmam Hatiplilerin tepkisi karşısında hükümet olarak bedel ödeyemeyiz itirafında bile bulunmuştur. Böylece, Genelkurmay’ın sert laiklik açıklaması hükümetin YÖK Yasası konusundaki politikasını, askıya alma ile, doğrudan değişime uğratmıştır.

⁴⁰³ Ak Parti TBMM Grubu, “Ak Parti Grup Başkanı ve Başbakan Recep Tayyip Erdoğan’ın 01 Haziran 2004 Tarihli Grup Konuşması”, ss. 4. ve 6, <http://www.akparti.org.tr/tbmm/tbmmgrup/01.06.2004%20grup%20konusmasi.doc> (Erişim Tarihi: 08.10.2009),

⁴⁰⁴ “Erdoğan: Ben Nokta Koydum”, **Radikal**, 04.06.2004.

⁴⁰⁵ Bu örgütlerin tepkileri için bkz., “YÖK Yasası’nda Geri Adım Atan AKP’ye İmam Hatip Mensupları ve Mezunları Derneği (ÖNDER), İmam Hatipliler Vakfı (TİMAV) ve Mazlum-Der Tepki Gösterdi”, **Milliyet**, 03.06.2004.

⁴⁰⁶ İHL öğrencilerinin tepkileri için bkz., “AKP Binası Önünde Erdoğan’a İmam Hatip Protestosu!..”, **Milliyet**, 04.06.2004; ve “Bakan Çelik: Bu Zulüm Bitecek”, **Milliyet**, 05.06.2004.

⁴⁰⁷ “Erdoğan: YÖK’ü Zorlamayız”, **Radikal**, 04.07.2004.

5.1.5. Cumhurbaşkanlığı Krizi

2007 yılında Başbakan Erdoğan'ın kendisi gibi MGH'den gelen Dışişleri Bakanı Abdullah Gül'ü cumhurbaşkanlığına aday göstermesi Kemalistlerin tepkisini çekmiştir. Cumhurbaşkanlığı seçiminin ilk turunun yapıldığı gece ordunun internet sayfasından yayınlamış olduğu Türk siyasi tarihine “e-muhtıra” olarak geçen bildiri Anayasa Mahkemesi'nin cumhurbaşkanlığı seçiminin ilk turuna ilişkin kararını etkilemiş, mahkeme seçimlerin ilk turunu iptal ederken hükümet siyasal sistemin tıkanıdığı gerekçesiyle Türkiye'yi erken genel seçimlere götürme kararı almıştır. Bu çerçevede, ordunun cumhurbaşkanlığı seçimine yönelik dolaylı ancak çok güçlü bir etkisi olmuştur. AB'nin 2007 ilerleme raporunda Genelkurmay Başkanlığı'nın laikliğin zayıflatılmasının önlenmesi için yayınlamış olduğu muhtıra ile cumhurbaşkanlığı seçimlerine müdahale ettiği belirtilmiştir.⁴⁰⁸

Tarihsel açıdan bir değerlendirme yapıldığında Türkiye'de yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde ordu çoğu zaman genel seçim mücadelesinin merkezinde yer alarak, aday belirlenmesi ve hükümetler ile yapılan pazarlıklar da dahil olmak üzere sonucun tayininde söz sahibi olmuştur. Anayasaya göre cumhurbaşkanını seçmesi gereken parlamento ise sonucun onay makamı rolünü üstlenmiştir. Örneğin, 1938 yılında Orgeneral İsmet İnönü, 1961 yılında Orgeneral Cemal Gürsel ve 1966 yılında Orgeneral Cevdet Sunay'ın cumhurbaşkanı seçilmelerinde adaylıkları Genelkurmay Karargahı'nda tespit edilmiş, parlamento ise sonucu tescil eden kurum durumuna düşmüştür. 1973 yılında ise iktidar ve muhalefet Oramiral Fahri Korutürk'ü ordu ile yapılan pazarlıklar sonucunda aday göstermiş ve seçmiştir. 1982 yılında ordu tarafından hazırlatılan Anayasa referanduma götürülmüştür. Ancak, anayasayı onaylayanlar aynı zamanda 1980 darbesinin lideri Genelkurmay Başkanı Kenan Evren'in cumhurbaşkanlığını da onaylamış olmaları dolayısıyla Evren doğrudan cumhurbaşkanı seçilmiştir.⁴⁰⁹

⁴⁰⁸ European Commission, “2007 Progress Report”, s. 9.

⁴⁰⁹ Hikmet Özdemir, **Devlet Krizi: T.C. Cumhurbaşkanlığı Seçimleri**, Afa Yayınları, İstanbul, 1989, ss. 334- 335.

Genel olarak ordunun cumhurbaşkanlığı seçimine olan ilgisi cumhurbaşkanının Kemalist ideoloji temelindeki devlet sisteminin işleyişinde ana rolü oynayan bürokratları atama yetkisine sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Cumhurbaşkanlığı makamına yüksek rütbedeki bir askeri getirmek suretiyle ordu darbeler sonrası demokrasiye geçişte kendine yaratmış olduğu kurumsal sistemin korunması için çıkış garantisi sağlamış olmaktadır. Ordu her darbe sonrası siyasetten çekilmesine rağmen yine de siyaseti perde arkasından kontrol edebilmek ve tekrar darbe öncesi sorunlara dönülmemesi amacıyla siyaseti cumhurbaşkanı aracılığı ile yönlendirmek istemiştir. Askerlerin kontrolü altında hazırlanan 1982 Anayasası ilerde seçilecek tüm cumhurbaşkanlarının ordudan seçileceği varsayımı ile bu makamın yetkilerini çok güçlendirmiştir. Ancak, 1980 darbesi lideri Genelkurmay Başkanı Kenan Evren'in cumhurbaşkanlık süresinin sona ermesiyle 1989 yılında yapılan seçimler neticesinde Turgut Özal 1960 darbesinden bu yana göreve gelen ilk sivil cumhurbaşkanı olmuştur. Ordudan bağımsız hareket etmesiyle tanınan ama muhafazakar yönü ağır basmasına rağmen laik sisteme aykırı davranmayan Özal erken vefatı dolayısıyla iki buçuk yıl kadar bu görevde kalmıştır. Onun ardından gelen iki sivil cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ve Ahmet Necdet Sezer de siyasi alanda ordu ile paralel davranmalarından dolayı ordu ile herhangi bir gerilime girmemişlerdir. Ancak, 2007 yılında MGH'den gelen Abdullah Gül'ün AKP tarafından aday gösterilmesine ordu büyük tepki göstermiştir.

Esas itibariyle, 2007 yılında yaşanan cumhurbaşkanlığı krizinin ilk tohumları AKP ve CHP arasında Haziran 2005'te atılmıştır. CHP Genel Başkanı Deniz Baykal Başbakan Erdoğan'ın cumhurbaşkanı adayı olmasının türbanlı eşi Emine Erdoğan'dan dolayı Türkiye'de kimlik krizine neden olacağı görüşünü savunarak, 2007'nin Nisan ayında parlamentonun yenilenmesini ve Mayıs ayında da cumhurbaşkanını yeni parlamentonun seçmesini önermiştir.⁴¹⁰ Erdoğan ise Baykal'ın önerisine karşı çıkararak cumhurbaşkanlığı seçiminin, zamanı geldiğinde mevcut parlamento tarafından yapılacağını belirtmiştir.⁴¹¹

⁴¹⁰ "Baykal: Eşi Türbanlı Cumhurbaşkanı, Türbanlı Bir Cumhurbaşkanı Getirir", **Milliyet**, 12.06.2005. <http://www.milliyet.com.tr/2005/06/12/son/sonsiy04.html> (Erişim Tarihi:10.10.2009)

⁴¹¹ "Cumhurbaşkanını Bu Parlamento Seçecek", **Sabah**, 15.06.2005.

28 Ağustos 2006 tarihinde Orgeneral Hilmi Özkök Genelkurmay Başkanlığı görevini laiklik konusunda Özkök'e göre daha sert üslubu ile tanınan Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Yaşar Büyükanıt'a devretmiştir. Orgeneral Büyükanıt, devir teslim töreninde anayasanın ilk üç maddesinde belirtilen cumhuriyetin temel niteliklerine⁴¹² sahip çıkmanın iç siyasetle ilgili olmadığını belirterek, bu görevlerin orduya yasalarla verildiğini vurgulamıştır.⁴¹³ Böylece Büyükanıt Genelkurmay Başkanlığı döneminde, siyasete müdahale olarak algılansa bile Kemalizmin ilkelerini güçlü bir şekilde savunacağına dair net bir işaret vermiştir.

2006 yılının sonuna doğru kamuoyunda Erdoğan'ın cumhurbaşkanlığına adaylığını koyacağına yönelik söylentiler ve bunun rejim sorunu doğuracağına dair tartışmalar iyice artmaya başlamıştır. Bu arada seçimlerin kaderini etkileyecek olan öneri Kemalist görüşleriyle tanınan Eski Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Sabih Kanadoğlu'ndan gelmiştir. Kanadoğlu, cumhurbaşkanlığı seçiminin ilk turunun yapılabilmesi için en az 367 milletvekilinin TBMM Genel Kurulu'nda bulunması gerektiği iddiasında bulunmuştur.

Erdoğan'ın cumhurbaşkanı olmaması için yapılan tüm tahrikler karşısında yorum yapmayan Genelkurmay Başkanı Büyükanıt sessizliğini sürecin başlamasına az bir süre kala bozmuş ve "Cumhuriyet'in temel değerlerine sözde değil özde bağlı olan bir kişinin Cumhurbaşkanı seçilecek olmasını umut ediyoruz"⁴¹⁴ diyerek ordunun kriterini ifade etmiştir. Böylece ordu, MGH'den gelen Başbakan Erdoğan'ın adaylığının yoğun biçimde tartışıldığı bir ortamda cumhurbaşkanı seçimi tartışmalarına dahil olmuştur. Büyükanıt'ın kriteri karşısında TBMM Başkanı Bülent

⁴¹² "I. Devletin şekli: MADDE 1.- Türkiye Devleti bir Cumhuriyettir; II. Cumhuriyetin nitelikleri: MADDE 2.- Türkiye Cumhuriyeti, toplumun huzuru, millî dayanışma ve adalet anlayışı içinde, insan haklarına saygılı, Atatürk milliyetçiliğine bağlı, başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, demokratik, lâik ve sosyal bir hukuk Devletidir; III. Devletin bütünlüğü, resmî dili, bayrağı, millî marşı ve başkenti: MADDE 3.- Türkiye Devleti, ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütündür. Dili Türkçedir. Bayrağı, şekli kanununda belirtilen, beyaz ay yıldızlı al bayraktır. Millî marşı "İstiklal Marşı"dır. Başkenti Ankara'dır."

⁴¹³ Genelkurmay Başkanlığı, "Org. Yaşar Büyükanıt'ın Genelkurmay Başkanlığı Devir Teslim Töreni Konuşması", 28.08.2006, http://www.tsk.tr/10_ARSIV/10_1_Basin_Yayin_Faaliyetleri/10_1_7_Konusmalar/2006/orgyasarbuyukanitdvrtslkonusmasi_28082006.html (Erişim Tarihi: 11.10.2009)

⁴¹⁴ "Büyükanıt Cumhurbaşkanı Adayını Tarif Etti", **Radikal**, 13.04.2007.

Arınç, Ankara’da çok büyük bir katılımı ile gerçekleşen ve laikliğin güçlü bir şekilde savunulduğu Cumhuriyet Mitingi’nin de etkisi altında, kendi kriterini cumhurbaşkanı seçilecek kişinin “sivil, dindar ve demokrat”⁴¹⁵ olması gerektiği şeklinde açıklayarak yükselen gerilimi daha da arttırmıştır.

Başbakan Erdoğan kendisi üzerinde yoğunlaşan beklentilerin aksine 24 Nisan 2007 tarihinde MGH’nin geçmiş yıllardaki önemli yöneticilerinden biri olan aynı zamanda eşi türbanlı Dışişleri Bakanı Abdullah Gül’ü cumhurbaşkanlığına aday göstermiştir. Erdoğan’ın Gül’ü aday göstermesi ordu ve Kemalistlerin sert eleştirilerine neden olmuştur. Bunun nedeni, Gül’ün cumhurbaşkanı seçilmesi durumunda devlet bürokrasisinin üst kademelerine İslamcı bürokratları atayacağı ve bunun zamanla Türkiye’yi bir İslam devletine dönüştüreceği korkusudur.⁴¹⁶ Gül’ün adaylığına ordunun ilk yorumunu yapan Genelkurmay İkinci Başkanı Orgeneral Ergun Saygun 12 Nisan’da Büyükanıt’ın görüşlerini dile getirmiş olduğunu söyleyerek Büyükanıt’ın ifadelerini tekrarlamıştır.⁴¹⁷

27 Nisan 2007 tarihinde cumhurbaşkanlığı seçiminin ilk turunda Abdullah Gül 357 oy almış, oylamaya ise 361 milletvekili katılmıştır. Böylece CHP seçimin ilk turunda TBMM Genel Kurulu’nda 367 milletvekilinin bulunmadığı gerekçesiyle Anayasa Mahkemesi’ne seçimlerin ilk turunun iptal edilmesi için başvuruda bulunmuştur. Aynı günün akşamı ise Genelkurmay Başkanlığı internet sayfasından siyasi tarihimize 27 Nisan Muhtırası olarak geçen bir bildiri yayımlayarak hükümete laiklik uyarısı yapmıştır:

“Son günlerde, Cumhurbaşkanlığı seçimi sürecinde öne çıkan sorun, laikliğin tartışılması konusuna odaklanmış durumdadır. Bu durum, Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından endişe ile izlenmektedir. Unutulmamalıdır ki, Türk Silahlı Kuvvetleri bu tartışmalarda taraftır ve laikliğin kesin savunucusudur. Ayrıca, Türk Silahlı Kuvvetleri yapılmakta olan tartışmaların ve olumsuz yöndeki yorumların kesin olarak karşısındadır, gerektiğinde tavrını ve davranışlarını açık ve net bir şekilde ortaya koyacaktır. Bundan kimsenin şüphesinin olmaması

⁴¹⁵ “Dindar Cumhurbaşkanı Sececeğiz”, **Hürriyet**, 16.04.2007.

⁴¹⁶ Hakan Yavuz, **Secularism and Muslim Democracy in Turkey**, Cambridge University Press, Cambridge, 2009 (Muslim Democracy), s. 239.

⁴¹⁷ “Askerden Gül İçin İlk Yorum”, **Vatan**, 25.04.2007.

*gerekir. Özetle, Cumhuriyetimizin kurucusu Ulu Önder Atatürk'ün, "Ne mutlu Türküm diyene!" anlayışına karşı çıkan herkes Türkiye Cumhuriyeti'nin düşmanıdır ve öyle kalacaktır. Türk Silahlı Kuvvetleri, bu niteliklerin korunması için kendisine kanunlarla verilmiş olan açık görevleri eksiksiz yerine getirme konusundaki sarsılmaz kararlılığını muhafaza etmektedir ve bu kararlılığa olan bağlılığı ile inancı kesindir."*⁴¹⁸

Bildiri seçim sürecine dolayısıyla da siyasete müdahale teşebbüsü olarak yorumlanmıştır. Bu çerçevede, Türkiye'de çeşitli siyasi partiler ve sivil toplum örgütleri⁴¹⁹ ile Avrupa Konseyi Genel Sekreteri Terry Davis ve AB'nin Genişlemeden Sorumlu Komiseri Olli Rehn bildiriye yönelik olarak eleştirilerde bulunmuştur.⁴²⁰

Esas itibariyle, ordunun bu girişimi e-muhtıra olması özelliği ile daha önceki müdahalelerinden farklılık taşımaktadır. Muhtıra karşısında hükümet Genelkurmay'a ertesi gün Adalet Bakanı ve Hükümet Sözcüsü Cemil Çiçek tarafından okunan kararlı bir bildiri ile yanıt vermiştir:

⁴¹⁸ Genelkurmay Başkanlığı, "Son Günlerde Meydana Gelen Gelişmeler Hakkında", 27.04.2007. http://www.tsk.tr/10_ARSIV/10_1_Basin_Yayin_Faaliyetleri/10_1_Basin_Aciklamalari/2007/BA_08_.html (Erişim Tarihi: 13.10.2009)

⁴¹⁹ SHP Genel Başkanı Murat Karayalçın: "TSK'nın böyle bir açıklamada bulunmasına neden olan gelişmeleri biliyorum. Duyarlılığımı anlıyorum ve paylaşıyorum. Ancak siyasi yaşama sivil ya da asker, herhangi bir müdahaleyi asla doğru bulmuyorum."; SDP Genel Başkanı Filiz Koçalı: Gece yarısı muhtırasının yaptırımı darbedir. Hükümet şu ana kadar konuşmadı. Darbe tehdidi karşısında susmak suçtur."; Yeni Siyaset Girişimi Sözcüsü Ertuğrul Günay: Bu açıklama ile şimdi, sadece TBMM'nin ve parlamenter demokrasinin işleyişi üzerine değil, Anayasa'mızın hukuk devleti ilkesine de gölge düşmüştür. Genel seçim, tehlikeli kutuplaşmanın oylaması haline dönüştürülmemelidir."; İnsan Hakları Derneği (İHD): "Demokrasiye açık bir müdahale. Devletin hiçbir organı ya da kurumu, kendini tek başına devletin koruyucusu ya da temsilcisi addedemez."; Orta Doğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ) Rektörü Prof. Dr. Ural Akbulut: "Bu bir muhtıradır, ikinci 28 Şubat'tır. Bütün uyarılara rağmen bugüne gelindi. 23 Nisan törenleri ve cumhurbaşkanı seçimi sürecinde yaşanan bazı olaylar vatandaşlar ve TSK'nın sabrının taşmasına neden oldu."; Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) Genel Başkanı Süleyman Çelebi: "Demokrasi dışı arayışlara yönelen anlayışlara prim verilmemesi gerekir. DİSK bu arayışlara karşıdır ve gerekçesi ne olursa olsun, askeri müdahaleleri doğru bulmamaktadır." "TSK Bildirisine Farklı Tepkiler", **Milliyet**, 29.04.2007.

⁴²⁰ Avrupa Konseyi Genel Sekreteri Terry Davis: "Ordu tarafından yapılan basın açıklaması nedeniyle çok endişeliyim. Silahlı güçler tarafından yapılan bu açıklamanın, cumhurbaşkanlığı seçimlerini etkileme amacını taşıdığı görülüyor. Ordu kışkırtılmalı ve siyasetten uzak durmalıdır."; AB'nin Genişlemeden Sorumlu Komiseri Olli Rehn: "'AB üyesi olmak isteyen bir ülkede demokratik işleyişe müdahale etmemeleri gerektiğini bilmeleri gerekiyor." "Avrupa Konseyi de Uyardı: Askerler Kışkırtılmalı", **Zaman**, 01.05.2007.

“Bu açıklama hükümete karşı bir tutum olarak algılanmıştır. Kuşkusuz, demokratik bir düzende bunun düşünülmesi dahi yadırgatıcıdır. Öncelikle söylemek isteriz ki, Başbakan'a bağlı bir kurum olan Genelkurmay Başkanlığı'nın herhangi bir konuda hükümete karşı bir ifade kullanması, demokratik bir hukuk devletinde düşünülemez. Genelkurmay Başkanlığı, hükümetin emrinde, görevleri Anayasa ve ilgili yasalarla tayin edilmiş bir kurumdur. Anayasa'mıza göre, Genelkurmay Başkanı görev ve yetkilerinden dolayı Başbakan'a karşı sorumludur. Bu metnin basın yayın organlarına verilmesi ve Genelkurmay'ın internet sitesinde yayımlanmasındaki zamanlama manidardır. Öncelikle devletimizin yüce makamı olan Cumhurbaşkanlığı'na 11. cumhurbaşkanını seçme sürecinde böyle bir metnin, hem de gece yarısı ortaya çıkması son derece dikkat çekicidir. Bunun, bu hassas dönemde, Anayasa Mahkemesi eksenli tartışmalar yapılırken ortaya çıkması, yüce yargıyı etkilemeye yönelik bir girişim olarak algılanacaktır.”⁴²¹

Anayasa Mahkemesi 1 Mayıs 2007 tarihinde cumhurbaşkanlığı seçiminin ilk turunu TBMM Genel Kurulu'nda 367 çoğunluğu sağlanmadığı için iptal etmiştir. Daha önce hiçbir cumhurbaşkanlığı seçiminin ilk turunda 367 şartı aranmadığı halde Anayasa Mahkemesi'nin vermiş olduğu bu kararda Genelkurmay Başkanlığı'nın e-muhtırasından etkilendiği açıktır.⁴²² Anayasa Mahkemesi'nin kararını “demokrasiye sıkılmış bir kurşun”⁴²³ olarak nitelendiren Başbakan Erdoğan sistemin tıkanıdığı gerekçesiyle erken genel seçime gidilmesi ve cumhurbaşkanını halkın seçmesi doğrultusunda karar almıştır. Böylece, ordunun bildirisinden etkilenen Anayasa Mahkemesi'nin kararı ile hükümetin cumhurbaşkanlığı seçimi ile ilgili politikası dolaylı olarak değişime uğramıştır. İptal kararının ardından ise 6 Mayıs 2007'de tekrar yapılan cumhurbaşkanlığı seçiminin ilk tur oylamasında Abdullah Gül yine 367 rakamına ulaşamamıştır.

22 Temmuz 2007 tarihinde yapılan erken genel seçimlerde AKP oylarını yüzde 46.6'ya çıkararak yeniden tek başına iktidar olmuştur. Seçim sürecinde araştırmalar yapan A&G Araştırma Şirketi AKP'nin oylarının 27 Nisan

⁴²¹ “Hükümetin Basın Açıklamasının Tam Metni”, Zaman, 28.04.2007.
<http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=533244> (Erişim Tarihi: 12.05.2010)

⁴²² Yavuz, **Muslim Democracy**, s. 241.

⁴²³ “Karar Demokrasiye Sıkılmış Bir Kurşun”, **Sabah**, 02.05.2007.

muhtırasından sonra arttığını iddia etmiştir.⁴²⁴ Dışişleri Bakanı Gül'ün cumhurbaşkanlığına seçilmesini engellemeyi planlayan 27 Nisan Muhtırası tam tersine AKP'nin ve Gül'ün prestijini arttırmıştır.⁴²⁵ 22 Temmuz 2007 erken seçimlerinden tek başına iktidar olarak çıkan AKP Gül'ün cumhurbaşkanlığı adaylığına devam etmesine karar vermiştir. 28 Ağustos 2007 tarihinde yapılacak cumhurbaşkanlığı seçiminin 3. tur oylamasından üç gün önce Genelkurmay Başkanlığı 30 Ağustos Zafer Bayramı nedeniyle yayınladığı kutlama mesajında “Türkiye Cumhuriyeti'nin laik ve demokratik yapısını bozmak ve çağdaş kazanımlarını ortadan kaldırmak amacıyla yürütülen sinsi planlar ne yazık ki her geçen gün farklı şekilde ortaya çıkmaktadır.”⁴²⁶ diyerek cumhurbaşkanlığı seçimi için de bir mesaj vermiştir. Ancak, bu mesaj da 27 Nisan Muhtırası gibi etkili olmamıştır. 22 Temmuz seçimlerinden sonra yeni kurulan meclise giren MHP'nin cumhurbaşkanlığı seçimi turlarına katılmasıyla 367 milletvekilinin TBMM'de bulunması gerekliliği sorununu aşan AKP Abdullah Gül'ü cumhurbaşkanı seçirmiştir.

Cumhurbaşkanı Sezer'in 2007 yılında görev süresinin sona ermesinin ardından yapılacak olan cumhurbaşkanlığı seçimi için AKP'nin MGH'den gelen ve eşi türban takan Abdullah Gül'ü cumhurbaşkanı adayı olarak göstermesi Kemalist laik sistemin savunucu olan sivil ve asker bürokratik elitlerin büyük tepkisine yol açmıştır. Ordu 27 Nisan 2007 tarihinde kendi internet sayfasından yayınladığı muhtıra ile cumhurbaşkanlığı seçiminin ilk turunda 367 rakamına ulaşamadığı gerekçesiyle anamuhalefet partisi CHP tarafından açılan iptal davasını görüşen Anayasa Mahkemesi'nin kararını etkilemiştir. İptal kararının ardından Başbakan Erdoğan siyasal sistemin Mahkemenin kararıyla tıklandığı gerekçesiyle ani bir karar alarak Türkiye'yi erken genel seçimlere götürmüştür. Bu çerçevede, ordu AKP

⁴²⁴ A&G'nin 17-18 Nisan tarihlerinde yaptığı araştırmada AKP'nin oyları yüzde 31.7'deyken, 27 Nisan muhtırasının ardından 28-29 Nisan tarihlerinde bu oranda 10 puanlık bir artış yaşanmış ve yüzde 40.8 olarak belirlenmiştir. “AKP'nin Başarısının Sırrı”, **Milliyet**, 26.07.2007.

⁴²⁵ Habil Tecimen, **AKP'nin Çankaya'sı: Kimin Cumhuriyeti?**, Karakutu Yayınları, İstanbul, 2007, s. 54.

⁴²⁶ Genelkurmay Başkanlığı, “Genelkurmay Başkanı Org. Yaşar Büyükanıt'ın 30 Ağustos Zafer Bayramı Mesajı”, 27.08.2007, http://www.tsk.tr/10_ARSIV/10_1_Basin_Yayin_Faaliyetleri/10_1_8_Mesajlar/2007/30agustos_zafer_bayrami_mesaji_27082007.html (Erişim Tarihi: 14.10.2009)

hükümetinin cumhurbaşkanlığı seçim sürecinde yürütmüş olduğu politikayı dolaylı olarak etkilemiştir.

5.2. KÜRT AYRILIKÇI HAREKETİNİN NEDEN OLDUĞU PKK TERÖRÜ

Daha önce de belirtildiği gibi Türk ordusunun en yüce görevi vatanın bölünmez bütünlüğünü korumaktır. Ordu bu bütünlüğe zarar verecek her türlü eylemin karşısındadır ve bu amaçla siyasete müdahale etmeye daima hazırdır. Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren ortaya çıkan Kürt sorunu 1980’ler itibariyle ayrılıkçı bir harekete dönüşüp bu hareketi PKK terörü ile desteklemeye başladığında ordu daha yoğun bir şekilde siyasete müdahale etmeye başlamıştır. Daha önceleri bu müdahaleyi geçmişte sahip olduğu kurumsal düzenekler ile yapmakta iken, AB reformları dolayısıyla bu mekanizmalardan yoksun kaldığı için gayri-resmi yöntemlerle yapmaya başlamıştır. Nitekim bu yöntemleri uygulayarak ordu Terörle Mücadele Kanunu, Şemdinli bombalamaları, Bölgesel Kürt yönetimi ile görüşme tartışması, Kuzey Irak’a yönelik sınır ötesi operasyon ve demokratik açılım konularında AKP hükümetlerinin politikalarını etkilemiştir.

5.2.1. Terörle Mücadele Kanunu

2004 yılında Türkiye’de PKK terörünün artmasından sonra sivil-asker ilişkilerinde yaşanan tartışmalardan biri Terörle Mücadele Kanunu’na (TMK) yöneliktir. Ordu’nun terörle mücadelede etkinliğin artırılması için TMK’nın 8. maddesi de dahil olmak üzere değiştirilmesini istemesi karşısında AKP hükümeti bir müddet bu isteğe karşı direniş göstermiştir. Ancak, AKP hükümeti sonuçta ordunun istemiş olduğu değişiklikleri kabul etmiştir. Avrupa Komisyonu’nun hem 2005 hem 2006’da Türkiye için yayınladığı ilerleme raporlarında MGK’nın asker üyelerinin ve ordunun üst düzey yöneticilerinin iç ve dış politika konularında ve özellikle terörizm, (2006’da Kürt sorunu), Türkiye-AB ilişkileri, Irak ve Kıbrıs konularında siyasete etki ettiği belirtilmiştir.⁴²⁷ Burada 2005’te terörizm, 2006’da Kürt sorunu diye adlandırılarak ordunun müdahalesi olduğu belirtilen konuların içersine TMK da girmektedir.

⁴²⁷ European Commission, “2005 Progress Report”, s. 14; European Commission, “2006 Progress Report”, s. 7.

PKK terörü Türkiye'nin ulusal güvenliğini, hukuk devleti ve demokratik sistemini tehdit eden en önemli iç tehditlerden biridir. Bu çerçevede, Türkiye PKK terörüne karşı mücadele edebilmek için özel bir yasaya ihtiyaç duymuştur. Bu amaçla 12.04.1991 tarih ve 3713 sayılı yasayla TMK kabul edilmiştir. Türk Ceza Kanunu (TCK) genel nitelikli bir yasayken özel nitelikli bir yasa olan TMK'da TCK'da yer alan bazı suçların terör maksadıyla işlenmesi durumunda bu suçların terör suçu kapsamına gireceği ve bu suçların faillerine yönelik olarak ceza artışına gidileceği, görevli mahkemelerin buna göre belirleneceği, cezaların hangi şekilde infazının gerçekleştirileceği gibi konularda özel hükümlere yer verilmiştir.⁴²⁸ TMK'nın eleştirildiği konulardan biri Kanunun insan hakları ve hukukun üstünlüğü gibi evrensel değerleri zedeleyen hükümler içerdiğidir. Bu bağlamda ön plana çıkan ise TMK'nın devlet aleyhine sözlü ve yazılı propoganda yapmayı yasaklayan ünlü 8. maddesidir.

Türkiye 2000'li yılların başlarından itibaren demokratikleşme ve insan hakları konularında önemli gelişmeler yaşamaya başlamıştır. Ekim 2001'de yürürlüğe giren Anayasa değişiklik paketinin ardından Şubat 2002- Temmuz 2004 arası dönemde dokuz adet AB Uyum Paketi TBMM tarafından kabul edilmiştir. Bu paketlerden her biri güvenlik eksenli devlet yapılarından ziyade yurttaşlık hakları açısından etkileyici yasal düzenlemeler getirmiştir. Bu değişikliklerden bir bölümü de 12 Nisan 1991 tarihli TMK'da yapılan değişikliklere ilişkindir. Şubat 2002'de yürürlüğe giren birinci uyum paketi TMK'nın bazı maddelerini değiştirse de, asıl önemli reformlar Haziran-Temmuz 2003'te yürürlüğe giren altıncı paket ile gerçekleşmiştir. Altıncı uyum paketi ile "Türkiye Cumhuriyeti Devletinin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmayı hedef alan yazılı ve sözlü propaganda ile toplantı gösteri ve yürüyüş" yapmayı cezalandıran ve bu açıdan ifade özgürlüğünün önünde önemli bir engel olarak görülen 8. Madde yürürlükten kaldırılmış ve terör tanımı daha açık ve kesin bir hale getirilmiştir. Bu değişiklikler Türkiye'de güvenlik-haklar dengesinde olumlu bir değişim yaşandığı gerçeğini ortaya koymuştur.⁴²⁹

⁴²⁸ TMK hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Taştan, **Açıklamalı- İctihatlı Terörle Mücadele Kanunu**, Adalet Yayınevi, Ankara, 2010.

⁴²⁹ Volkan Aytar, "Daha Karanlık Bir Geleceğe Doğru mu? Terörle Mücadele Kanunu'nda Yapılan Değişiklikler", TESEV Raporu, http://www.tesev.org.tr/UD_OBJS/PDF/.../TESEVTKMRaporu-VolkanAytar.pdf (Erişim Tarihi: 21.10.2009), s. 1.

Ancak, 2004 yılında PKK'nın terör eylemlerine yeniden başlaması bu olumlu değişime sekte vurmuştur.

Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Yaşar Büyükanıt 11 Mart 2005 tarihinde önemli bir uyarıda bulunarak son dönemlerde sınırdaki terörist sızmalarının arttığına dikkat çekmiş ve Türkiye'deki terörist sayısının 1999 yılının Şubat'ında PKK lideri Abdullah Öcalan'ın yakalandığı seviyeye yükseldiğini belirtmiştir. Sayıları hızla artan teröristler ile paralel olarak terör eylemlerinin de artması nedeniyle Genelkurmay Başkanlığı terörle mücadele konusunda yasa değişikliği isteğini gündeme getirmiştir. İleriki dönemde hükümet politikasının değişiminde doğrudan etkili olacak bu isteği ilk kez gündeme getiren ise Genelkurmay İkinci Başkanı Orgeneral İlker Başbuğ olmuştur. 19 Temmuz 2005 tarihinde terörle mücadelede içinde bulunulan süreci değerlendirme toplantısı düzenleyen Orgeneral Başbuğ TMK'nın gözden geçirilmesini ve gereken ihtiyaca cevap verebilecek bir niteliğe getirilmesini istemiştir. Başbuğ bu çerçevede, batı ülkelerindeki görsel ve yazılı basındaki propaganda yasaklarına değinerek, terör örgütlerinin finansal kaynaklarının kesilmesinin de önemini vurgulamıştır.⁴³⁰ TMK'daki değişiklik isteği 5 Ağustos 2005 tarihinde bu defa Genelkurmay Başkanı Orgeneral Hilmi Özkök tarafından dile getirilmiştir. Özkök Afganistan'dan dönen askerleri karşılama töreninde yaptığı konuşmada "TSK, halkı eski acılı günlerine geri götürmeyi amaçlayan bölücü terör örgütüne karşı mücadelesini kısıtlanmış yetkilerine rağmen özveriyle sürdürmektedir ve sürdürmeye devam edecektir"⁴³¹ diyerek terörle mücadelede askerin yetkilerinin yetersiz kaldığına dikkat çekmiştir.

Genelkurmay Başkanı Özkök ve Genelkurmay İkinci Başkanı Orgeneral Başbuğ'un kullanmış olduğu kısıtlanmış yetkiler ifadelerinden anlaşılması gereken AB'ye uyum yasalarından bazılarının terörle mücadele konusunda zafiyet yarattığı

⁴³⁰ Genelkurmay Başkanlığı, "Bölücü Terörle Mücadelede İçinde Bulunulan Sürecin Değerlendirilmesi Toplantısı", 19.07.2005, http://www.tsk.tr/10_ARSIV/10_1_Basin_Yayin_Faaliyetleri/10_1_6_Toplantilar/temmuz2005/ana.html (Erişim Tarihi: 02.11.2009)

⁴³¹ Genelkurmay Başkanlığı, "Genelkurmay Başkanı Orgeneral Hilmi Özkök'ün Afganistan Uluslar arası Güvenlik Yardım Kuvveti (UGYK- ISAF) Türk Görev Grubu'nu Karşılama Töreni'nde Yaptıkları Konuşma", 5 Ağustos 2005, http://www.tsk.tr/10_ARSIV/10_1_Basin_Yayin_Faaliyetleri/10_1_7_Konusmalar/2005/isafkarsilama_050805.html (Erişim Tarihi: 31.10.2009)

sıkıntısıdır.⁴³² Askerin terörle mücadelede yapılmasını istediği değişiklik önerilerini yazılı olarak Başbakanlığa ilettiği 10 Ağustos 2005 tarihinde Erdoğan Başbakanlıkta Kürt sorununa çözüm önerilerini dinlemek için kabul ettiği akademisyen ve yazarlar ile TMK'nın 8. Maddesi'nin geri getirilemeyeceği konusunda mutabık kalmıştır.⁴³³ Ayrıca 13 Ağustos 2005 tarihinde ise "Kürt sorunu" ifadesini kullanan ilk başbakan olarak tarihe geçtiği Diyarbakır gezisinde devletin geçmişte yaptığı siyasi ve idari hataları kabul ederek demokratikleşmeden vazgeçilmeyeceğini ifade etmiştir.⁴³⁴ Diğer taraftan, yetkilerin arttırılmasına bir diğer tepki ise Ağustos 2005'te Dışişleri Bakanlığı'ndan gelmiştir. TMK'nın 8. Maddesi'nin geri gelmesi halinde AB uyum sürecinin riske gireceğini belirten Dışişleri Bakanlığı, Türkiye'nin AB normlarına uyma zorunluluğu bulunduğu ve bu doğrultuda TMK'nın 8. Maddesi'nin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin ifade özgürlüğünü güvence altına alan 10. maddesinin ihlali anlamına geldiği uyarısı yapmıştır.⁴³⁵

Genelkurmay Başkanı Özkök 30 Ağustos Zafer Bayramı nedeniyle verilen resepsiyonda "kısıtlı yetkiler" ifadesini OHAL dönemindeki uygulamalar ile karşılaştırmak amacıyla söylediğini açıklamıştır. Böylece hükümetin karşı çıkmasına rağmen Özkök ordunun beklentisini yeniden ortaya koymuştur.⁴³⁶ Özkök'ün beklentisini tekrar gündeme getirmesinden sonra Erdoğan "özgürlüklerle güvenlik arasındaki ideal denge"⁴³⁷ nin kurulması gerektiğini belirterek, değişikliklerin yapılabileceği yönünde önemli bir sinyal vermiştir. Ardından ise Hükümet Sözcüsü ve Adalet Bakanı Cemil Çiçek ordunun beklentisinin gerçekleştirileceği yönünde bir açıklama yaparak, TMK'nın hukuk devleti kuralları içinde değiştirilmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁴³⁸

Başbakan Erdoğan özgürlük-güvenlik dengesinde güvenlik güçlerinin yetkilerinin arttırılabileceği düşüncesini taşırken, AKP içinde yetkilerin arttırılması

⁴³² Fatih Altaylı, "Herkesin Kendini Koruma Hakkı Var Türkiye'nin Yok", **Sabah**, 06.08.2005.

⁴³³ "Asker Talep Etti", **Milliyet**, 14.08.2005; "Başbakan'ın Yeşil Işık Yakmadıkları", **Milliyet**, 12.08.2005.

⁴³⁴ "Erdoğan'a Göre Kürt Sorunun Çözümü: Tek Devlet Tek Millet Tek Bayrak", **Milliyet**, 13.08.2005.

⁴³⁵ "Dışişleri: TMY 8 Gelsesin", **Radikal**, 25.08.2005.

⁴³⁶ "Hükümetten Son Derece Memnunuz Demedim", **Milliyet**, 01.09.2005

⁴³⁷ "Erdoğan: Güvenlik için Özgürlük Kısıtlanamaz", **Vatan**, 10.09.2005.

⁴³⁸ "Yasada Denge Şart", **Milliyet**, 13.09.2005.

konusunda çatlak sesler doğmuştur. Özellikle AKP Genel Başkan Yardımcısı Dengir Mir Mehmet Fırat önderliğindeki bazı milletvekilleri yetkilerin arttırılmasına karşı çıkmıştır. Hatta AKP Genel Merkezi'nde Adalet Bakanlığı tarafından hazırlanan tasarıyı görüşmekle görevlendirilen Fırat başkanlığındaki 4 hukukçu milletvekili ordunun istediği yetkilerin Sıkıyönetim Kanunu ve OHAL Kanunu'nda bile bulunmadığı yönündeki tereddütlerini ortaya koymuşlardır.⁴³⁹ Yasa Tasarısı ile ilgili olarak AKP'nin kendi içinde ve kamuoyunda meydana gelen tartışmalar sonucunda Genelkurmay Başkanı Özkök Kasım 2005'te Birlik Dergisi'ne verdiği mülakatta "Toplumda bazı kesimler insan haklarından, demokratikleşmeden geri gidilmesin diyorlar. Aynı fikirdeyim. Ancak demokrasi teröristin faaliyetlerini daha kolay icra etmesine imkan sağlayacak şekilde geliştirilemez."⁴⁴⁰ diyerek ordunun tavrının net olduğunu bir kez daha göstermiştir.

5 Ocak 2006 tarihinde Genelkurmay Başkanlığı'nın talebi üzerine gerçekleştirilen toplantıda, asker kırsal alandaki operasyonlarda Valilerden, yol kontrolünü yapılabilmesi için İl Emniyet Komisyonu'ndan, yol araması yapılabilmesi için mahkemelerden izin alınması gerekliliğinin kaldırılması, Jandarmaya Ceza Muhakemesi Kanunu dışında arama yetkisi tanınması, yasada terörle mücadele eden güvenlik güçlerinin haklarını koruyucu ifadelerle yer verilmesi, propoganda suçunun işlenmesinin önlenmesi için slogan atanlara ve terör örgütlerini simgeleyen işaretleri kullananlara ceza verilmesi olarak belirlediği TMK'da yapılmasını istediği değişikliklere ilişkin beş yeni teklifi Başbakan Erdoğan'a iletmıştır.⁴⁴¹ Askerin yeni tekliflerinin ardından hükümet yasa tasarısına son şeklini vermek için çalışmalara başlamıştır. Ancak, yasa tasarının son şekli hazırlanırken hükümet ve ordu arasında PKK lideri Abdullah Öcalan'a ceza indirimi getirebileceği iddia edilen TMK'nın etkin pişmanlık unsuru içeren 6. Maddesi üzerinde tartışma yaşanmıştır. Ordunun 6. maddeyi istemediği Milli Savunma Bakanlığı Şube Müdürü Hakim Albay Hakkı Dirik tarafından "Bu hüküm tereddütlere yol açacak mahiyettedir. Silahlı Kuvvetler olarak bu hükmün terörle mücadeleye zarar vereceğini düşünüyoruz ve toptan

⁴³⁹ "Sıkıyönetimden Beter", **Milliyet**, 09.10.2005.

⁴⁴⁰ "Özkök'ten Taviz Uyarısı", **Milliyet**, 29.11.2005.

⁴⁴¹ "Askerden Beş Yeni Teklif", **Milliyet**, 05.01.2006.

yasadan çıkarılmasının daha uygun olacağı görüşündeyiz”⁴⁴² ifadesiyle kamuoyuna açıklanmıştır. Sonuç olarak, TMK Tasarısı, 6. Madde kaldırılarak 29 Haziran 2006 tarihinde TBMM’de tartışılmış ve aynı gün 5532 sayılı “Terörle Mücadele Kanunu’nda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” kabul edilmiştir. İçişleri ve Adalet Komisyonları’nın her toplantısına katılarak milletvekillerini ikna etmeye çalışan Hükümet Sözcüsü ve Adalet Bakanı Cemil Çiçek TBMM’deki görüşmeler sırasında “Bu sevimsiz yasa ile gelmek kaderimizmiş”⁴⁴³ ifadesini kullanmıştır.

Sonuç olarak Genelkurmay İkinci Başkanı Başbuğ Temmuz 2005’te TMK’nın ordunun terörle mücadelede etkinliğini arttıracak şekilde gözden geçirilmesini istemiştir. Başbuğ’un ardından Genelkurmay Başkanı Özkök ordunun kısıtlı yetkiler ile terörle mücadele ettiğini vurgulamıştır. Özkök daha sonra kısıtlı yetkiler ifadesini OHAL dönemiyle bir karşılaştırma yapmak için kullandığını açıklığa kavuşturmuştur. AKP hükümeti ve Dışişleri Bakanlığı demokratikleşmeden geri adım atılmaması gerektiğini vurgulayarak özellikle yazılı ve sözlü propogandayı düzenleyen 8. madde de dahil olmak üzere TMK ile güvenlik güçlerinin yetkilerinin arttırılmasına karşı çıkmışlardır. Ancak, ordunun baskısı sonucunda hükümet propoganda suçunu da kapsayacak bir şekilde Genelkurmay’ın TMK’da istediği değişiklikleri Haziran 2006’da TBMM’den geçirerek yasalaştırmıştır. Böylece AKP hükümetinin politikası ordunun etkisiyle doğrudan bir değişime uğramıştır.

5.2.2. Şemdinli Bombalamaları

Şemdinli olayı Kasım 2005’te Van’ın Şemdinli ilçesinde PKK sempatzanı bir kişiye ait kitapevine ordu mensupları tarafından konulduğu iddia edilen bomba ile ilgilidir. Hükümet başlangıçta olayın aydınlanması için çaba harcarken, Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Yaşar Büyükanıt’ın olayın failleri hakkında koruyucu ifadeler kullanması üzerine bu politikadan vazgeçmiştir. Orgeneral Büyükanıt’ın koruyucu ifadeleri sonucunda Van Cumhuriyet Savcısı’nın iddianamesine Büyükanıt’ı da yargıyı etkileme teşebbüs nedeniyle dahil etmesi olayı daha da içinden çıkılmaz bir hale getirmiştir. AB’nin Türkiye için hazırladığı 2006

⁴⁴² “TMY’de Öcalan Tartışması”, **Milliyet**, 28.04.2006.

⁴⁴³ “Sevimsiz Yasa İtirafı”, **Milliyet**, 30.06.2006.

yılı ilerleme raporunda da ordunun üst düzey subaylarının Şemdinli İddianamesi'ne yönelik yaptığı açıklamalar eleştirilmiştir.⁴⁴⁴

Şemdinli olayı aslında 2 Kasım 2005 tarihinde Şemdinli Jandarma Komutanlığı'nın da bulunduğu Cumhuriyet Meydanı önünde PKK'lı teröristler tarafından konulduğu iddia edilen bir bombanın park halindeki bir arabada patlaması ve olayda üç polis, dört asker ve on altı vatandaşın yaralanması ile başlamıştır.⁴⁴⁵ Bu olaydan bir hafta sonra yine Şemdinli'de, PKK eylemcisi olduğu gerekçesiyle 15 yıl hapis yatan Seferi Yılmaz'a ait Umut Kitapevi'ne bırakılan bir bomba nedeniyle bir kişi ölmüş ve altı kişi de yaralanmıştır. Halk olaydan iki jandarmayı sorumlu tutmuş ve hatta linç etmeye kalkışmıştır.⁴⁴⁶ Olay sonrasında bombayı kimin koyduğu tartışmaları yaşanırken Başbakan Erdoğan Tayland gezisinde Tayland Başbakanı ile yaptığı ortak basın toplantısında olayın aydınlatılması konusunda hükümetin kararlı davranacağını belirten aşağıdaki açıklamayı yapmıştır:

*“Bu konu aldığımız duyurular itibariyle çok hassas bir konu. Şahsım ve arkadaşlarım bu konunun sonuna kadar takipçisi olacağız. Bunu asla ortada bırakamayız. Nerden gelirse gelsin, kim tarafından yapılmış olursa olsun, kim yapmışsa bunun bedelini ödeyecektir. Bu ülkede kimse yarınlara zemin oluşturacak, hele hele olumsuz zeminler oluşturacak adımlara, devletle halkını, milletini karşı karşıya getirecek zemini oluşturmaya asla fırsat vermeyecektir. Çalışmaları netleştirdikten sonra bunun bedelini kim ödeyecekse ödeyecektir. Bizden, kimse bir kayırmacılık, bir korumacılık yürütme olarak beklemesin. Yargı burada üzerine düşeni en ideal şekilde yapacaktır. Buna da inanıyoruz ve çalışmalarımızı da bu istikamette sürdürüyoruz.”*⁴⁴⁷

Şemdinli'de patlayan bomba ile ilgili olarak Dışişleri Bakanı Abdullah Gül de Bahreyn'e gitmeden önce Türkiye'nin bir hukuk devleti olduğunu ve AKP hükümeti döneminde hukukun üstünlüğünün çok daha fazla pekiştiğini söyleyerek “Başbakanımız gerekli kurum ve kişilere çok kesin talimatını vermiştir. Bu konu kesinlikle kapalı veya karanlıkta kalmayacaktır, eskiden bu tip olaylar böyle olurdu.

⁴⁴⁴ European Commission, “2004 Regular Report”, s. 7.

⁴⁴⁵ “Bomba Patladı: 23 Yaralı”, **Radikal**, 03.11.2005.

⁴⁴⁶ “Şemdinli Gergin”, **Hürriyet**, 10.11.2005.

⁴⁴⁷ “Kim Yapmışsa Bedelini Ödeyecek”, **Sabah**, 11.11.2005.

Bunların hepsi, neticesi ne olursa olsun şeffaf bir şekilde açıklığa çıkarılacaktır. Kimsenin tereddüdü olmasın.”⁴⁴⁸ açıklamasını yapmıştır. Hükümet Sözcüsü ve Adalet Bakanı Cemil Çiçek de aynı doğrultuda bir ifade kullanarak “Burada bir siyasi kararlılığımız var. Kamuoyu açısından herhangi bir tereddüt söz konusu olmamalıdır. Kamuoyunun da gerçeğin ortaya çıkarılması doğrultusunda bir beklentisi vardır.”⁴⁴⁹ demiştir. Bu açıklamalar ile hükümet olayın çözülmesinde kararlılığını çok açık bir şekilde ortaya koymuştur.

Olayda iki jandarma görevlisinin failer olarak gözüaltına alınması neticesinde Genelkurmay Başkanı Özkök ile Kara Kuvvetleri Komutanı Büyükanıt’ın yapmış olduğu değerlendirmeler arasındaki farklılık dikkat çekicidir. Genelkurmay Başkanı Özkök “Ben personelimi ne suçlarım ne korurum” derken, Kara Kuvvetleri Komutanı Büyükanıt ise basına fotoğrafı yansıyan kişi hakkında “Kürtçe bilen, Kuzey Irak’ta çok değerli bir askerdir...Tanırım iyi çocuktur.” ifadesini kullanmıştır.⁴⁵⁰ Kara Kuvvetleri Komutanı’nın bu ifadesi bazı yayın organları ve siyasetçiler tarafından, olaya karıştığı iddia edilen Astsubay Ali Kaya’nın Büyükanıt tarafından korunduğu, ifadenin Van Cumhuriyet Savcısı’na yönelik işaret niteliği taşıdığı ve hatta bu ifade neticesinde Ali Kaya’nın serbest bırakıldığı yönünde yorumlanmıştır.⁴⁵¹

Mart 2006’nın başında Van Başsavcılığı Şemdinli de meydana gelen patlamanın tutuklu bulunan iki astsubay ile bir PKK itirafçısı tarafından yapıldığı sonucuna varmış ve ayrıca iddianamede tutuklu Astsubay Ali Kaya için “Tanırım iyi çocuktur” diyen Büyükanıt hakkında suç örgütü kurmak, görevi kötüye kullanmak, sahtecilik ve yargıyı etkilemeye çalışmaktan suç duyurusunda bulunmuştur. Savcılık

⁴⁴⁸ “Çiçek: Şemdinli’de Soruşturmanın Sonucu Beklenmeli”, **Hürriyet**, 11.11.2005.

⁴⁴⁹ , “Kim Yapmışsa Bedelini Ödeyecek”, **BBC Turkish**, 11.11.2005, http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2005/11/printable/051111_semdinli_latest... (Erişim Tarihi: 16.11.2009)

⁴⁵⁰ Fikret Bila, “Sezer: Türban Konusu Kapanmıştır”, **Milliyet**, 12.11.2005.

⁴⁵¹ Fikret Bila, “Org. Büyükanıt: Yargıya Gölge Düşürmem”, **Milliyet**, 15.11.2005. Büyükanıt Hürriyet Gazetesi’nden Nur Batur’un kendisiyle yapmış olduğu röportajda “Ali Kaya’yı korudunuz mu?” sorusuna daha önceki ifadeleriyle paralellik gösterir bir şekilde “Yani ben iyi bir astsubay olarak tanıyorum. Bunu da söylerim ama iyi bir astsubay günün birinde suça karışırsa cezasını alır. Ben karışırsa diyorum, belli olana kadar korurum. Ama belli olduktan sonra yapacak bir şeyim yok benim.”⁴⁵¹ yanıtını vermiştir. Nur Batur, “Suçluysa Ceza Alır”, **Hürriyet**, 23 Kasım 2005.

ayrıca bölgedeki üç komutanın da yasadışı istihbarattan yargılanmasını istemiştir.⁴⁵² Van Cumhuriyet Savcısı Ferhat Sarıkaya tarafından hazırlanan iddianamede Büyükanıt'ın adının geçmesi Ankara'nın gündemini sarsmış, bu gelişmenin hemen ardından Büyükanıt Özkök ile bir görüşme yapmıştır. Bunun üzerine Genelkurmay Başkanı Özkök Başbakan Erdoğan ile görüşmüştür.⁴⁵³ Görüşmede Özkök Erdoğan'a Şemdinli iddianamesinde orduyu yıpratma girişimlerinin zirveye ulaştığı düşüncesini aktarmış ve bu girişimlerden Genelkurmay'ın büyük rahatsızlık duyduğunu dile getirmiştir. Ayrıca Özkök başbakana Genelkurmay Adli Müşavirliği'nce hazırlanan ve iddianamenin hukuk tekniği açısından dayanaksız olduğunu sergileyen bir rapor da sunmuştur.⁴⁵⁴

Bu gelişmelerin ardından Şemdinli olayının başlangıcında durumu aydınlatmak için oldukça kararlı görünen hükümetin tavrı birden değişmiş, Hükümet Sözcüsü ve Adalet Bakanı Cemil Çiçek "Sayın Büyükanıt'la ilgili olarak mesnetsiz, asılsız bir kısım değerlendirmelerin yapılması, TSK ve devlet açısından dikkat edilmesi gereken bir husustur. Üst düzey görev yapanlar, bu görevi şerefîyle yapıyorlar, bunlarla ilgili yerli yersiz tartışma açılmasını doğru bulmuyoruz."⁴⁵⁵ diyerek iddianameyi hazırlayan Savcı Sarıkaya'yı üstü kapalı olarak eleştirmiştir. Diğer taraftan, Adalet Bakanlığı Teftiş Kurulu da Çiçek'in talimatı üzerine Savcı Sarıkaya hakkında inceleme başlatmıştır.⁴⁵⁶ Aynı gün ise partisinin meclis grubu toplantısında konuşan Başbakan Erdoğan orduya yönelik bugüne kadar en övücü ve en açık ifadeleri kullanmış ve ordudaki terfi ve disiplin usullerinin kendilerine ait yerleşmiş kurallara göre işlediğini belirtmiştir. Böylece Erdoğan Büyükanıt'a sahip çıkarak, terfi usullerine göre 30 Ağustos tarihinde Büyükanıt'ın Özkök'ün yerine Genelkurmay Başkanı olmasına hükümetin bir müdahalesinin olmayacağını ilan etmiştir.⁴⁵⁷

⁴⁵² "İddianame: Büyükanıt Askerlerle Çete Kurdu", **Radikal**, 07.03.2006.

⁴⁵³ "Dava Yok Ama Telaş Çok", **Radikal**, 07.03.2006.

⁴⁵⁴ "Özkök: TSK Yıpratılıyor", **Milliyet**, 07.03.2006.

⁴⁵⁵ "Çiçek: Ordunun ve Yargının Yedeği Yok", **Milliyet**, 07.03.2006.

⁴⁵⁶ "Van Cumhuriyet Savcısı'na İnceleme", **Sabah**, 08.03.2006.

⁴⁵⁷ "Büyükanıt Fırtınası: Övgüler Yetmeyebilir", **Radikal**, 08.03.2006.

Savcı Sarıkaya'nın iddianamesinin Van 3'üncü Ağır Ceza Mahkemesi'nce işleme konulmasından⁴⁵⁸ bir gün sonra Genelkurmay Başkanlığı Cumhuriyet Başsavcılıklarınca yapılan usul hatalarına işaret edildiği Adalet Bakanlığı'nın 1 Ocak 2006 tarih ve 23 sayılı "Asker Kişiler Hakkında Soruşturma" konulu Genelgesine atıfta bulunarak, yasal mevzuat çerçevesinde aşağıdaki basın açıklamasını yapmıştır:

*"Generaller ve amiraller için adli soruşturma ancak Genelkurmay Başkanının emir ve müsaadesi ile Genelkurmay Askeri Savcılığı tarafından yapılabilir. Soruşturma yapılmadan adı geçen kişiler hakkında hüküm sergileyici hiçbir ifadenin kullanılmaması hukukun genel ilkesidir. Cumhuriyet Başsavcıları generaller ve amiraller hakkında vaki olabilecek suçlamaları, bunların ciddiyetini dikkate alarak Genelkurmay Başkanlığına gönderirler. Genelkurmay Başkanı iddiaları Adli Müşavirliğine inceleterek ve onların tekliflerini de dikkate alarak değerlendirir ve soruşturma açılıp açılmamasına karar verir. Soruşturma sonucunda askeri savcı ya dava açar ya da kovuşturmaya gerek olmadığına karar verir. Van Cumhuriyet Başsavcılığı'ndan henüz bu konuda bir ihbar veya şikayet Genelkurmay Başkanlığına intikal etmemiştir. Van 3'üncü Ağır Ceza Mahkemesi'nin iddianameyi kabul etmesinin, generallerin yargılanmasıyla ilişkisi bulunmamaktadır."*⁴⁵⁹

Genelkurmay Başkanlığı yapmış olduğu basın açıklamasında Çiçek'in askeri kişiler hakkında yapılacak soruşturmalara ilişkin genelgesine atıf yapması, bir anlamda hükümete hatırlatmada bulunduğu şeklinde değerlendirilmiştir.⁴⁶⁰ Bunun ardından Çiçek, Van 3'üncü Ağır Ceza Mahkemesi'nde açılan davanın Büyükkanıt ile ilgili olmadığını zaten savcının da böyle bir yetkiye sahip bulunmadığını söyleyerek hazırlık soruşturmalarının daha iyi yapılması gerektiğine dikkat çekmiş ve her iddianameyle dava açılabilirdi ancak bunların yüzde 48'inin beraatle sonuçlandığını belirtmiştir. Çiçek çare olarak ise iade kurumunun oluşturulması gerekliliğini, böylece savcıların daha iyi bir hazırlık soruşturması yapabileceğini vurgulamıştır.⁴⁶¹

⁴⁵⁸ "İddianame Kabul Edildi", **Radikal**, 08.03.2006.

⁴⁵⁹ Genelkurmay Başkanlığı "Basın Açıklaması", 08.03.2006, http://www.tsk.tr/10_ARSIV/10_1_Basin_Yayin_Faaliyetleri/10_1_Basin_Aciklamalari/2006/BA_06.html (Erişim Tarihi: 19.11.2009)

⁴⁶⁰ "Bakan Çiçek'ten U Dönüşü", **Milliyet**, 09.03.2006.

⁴⁶¹ Fikret Bila, "Çiçek: Açılan Davanın Büyükkanıt'la İlgisi Yok", **Milliyet**, 09.03.2006. Ayrıca, 14 Mart 2006 tarihinde Genelkurmay Başkanı Özkök bir soru üzerine "En yakın arkadaşım... Adı üstünde Büyükkanıt'tı şimdi daha Büyükkanıt oldu." diyerek Büyükkanıt için soruşturma izni vermeyeceği sinyalini vermiştir. "Olağan Dışı Yorum", **Radikal**, 14.03.2006.

20 Mart 2006 tarihinde ise Genelkurmay Başkanlığı'nca yapılan sert basın açıklamasında iki bölüm dikkat çekmiştir. Bunlardan ilki iddianameye yöneltilen hukuki eleştiridir. Bu çerçevede, “Adil yargılamayı etkilemeye teşebbüs olduğu iddia edilen ve kamuoyu tarafından çok iyi bilinen ifadenin tamamı dikkate alındığında hükmün öngördüğü kastın olmadığı açıkça anlaşılmaktadır.” denilmiştir. Ayrıca, iddianameyi hazırlayan savcının yetkisini aştığı tekrar ifade edilerek iddianamenin “hukuki olmaktan çok siyasi içerikli, bazı mensuplarını hedef alarak TSK'yı yıpratmaya ve terörle mücadeledeki azim ve iradesini zayıflatmaya yönelik olduğu” düşüncesine varıldığı belirtilerek soruşturma açılmasına gerek olmadığına karar verilmiştir. Basın açıklamasının ikinci bölümünde ise anayasal sorumluluğu olanlara çağrı yapılarak orduya yönelik “bu haksız ve maksatlı suçlamalar karşısında özellikle anayasal sorumluluğu olanların tavır almaları, bu saldırıyı bütün yönleriyle ortaya çıkarmaları ve arkasındaki çarpık zihniyetin temsilcilerini makam, statü ve konumları ne olursa olsun kamuoyuna açıklamaları ve haklarında işlem yapmaları” istenmiştir.⁴⁶² Böylece, Büyükanıt'la ilgili suçlamaların yargı tarafından sonuçlandırılması yerine emir-komuta geleneği tercih edilmiş ve soruşturmanın ordunun üst rütbeli subaylarını hedef almasının yolu kapatılmıştır.⁴⁶³

Genelkurmay Başkanlığı'nın basın açıklaması ile anayasal sorumluluğu olanları göreve çağırmasının ardından Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu (HSYK), Genelkurmay'ın suç duyurusunda bulunduğu Savcı Sarıkaya hakkında “meslekten ihraç kararı” vermiştir. Kararın alınmasında Savcı Sarıkaya'nın Kara Kuvvetleri Komutanı Büyükanıt ve diğer komutanlar hakkında görevsizlik kararı verdiği halde iddianamede suçlaması, işadamı Mehmet Ali Altındağ'ın Büyükanıt'ı suçlayan ifadelerini Şemdinli Komisyonu'ndan alarak iddianamesinde geniş yer vererek yetkisini aşması, askerleri sorgulayarak soruşturma yetkisini aşması ve ordunun gizli belgelerinden olan Emniyet Asayiş ve Yardımlaşma Direktifleri'ni (EMASYA) açıklaması ve yazışmalarında istihbaratçıların açık bir şekilde kimliklerini vermesi etkili olmuştur.⁴⁶⁴ Genelkurmay Başkanı Özkök Savcı Sarıkaya hakkında HSYK'nın

⁴⁶² Genelkurmay Başkanlığı “Basın Açıklaması”, 20 Mart 2006, http://www.tsk.tr/10_ARSIV/10_1_Basin_Yayin_Faaliyetleri/10_1_Basin_Aciklamalari/2006/BA_07.html (Erişim Tarihi: 25.11.2009)

⁴⁶³ Derya Sazak, “Şemdinli'nin Sonu”, **Milliyet**, 21 Mart 2006.

⁴⁶⁴ “İddianamenin Laneti”, **Sabah**, 21.04.2006.

aldığı meslekten ihraç kararını “Anayasal kurum olarak Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu’nun kararı” olarak değerlendirmiştir.⁴⁶⁵ Diğer taraftan hükümet adı Şemdinli iddianamesinde ağır suçlamalar ile konulan Büyükanıt’ın Genelkurmay Başkanı olarak atanması için teamüllerin dışına çıkarak Yüksek Askeri Şura (YAŞ) toplantısını beklemeden Bakanlar Kurulu Kararı çıkarmış, bu karar Cumhurbaşkanı Sezer taraftan hemen onaylanmıştır.⁴⁶⁶

Soruşturmanın ordunun üst kademesine yönelmesi riski engellendikten sonra Şemdinli davası hızlı bir şekilde ilerlemiş ve Van 3’üncü Ağır Ceza Mahkemesi 19 Haziran 2006 tarihinde astsubaylar Ali Kaya ve Özcan İlideniz’e 39 yıl 5’er ay hapis cezası vermiştir.⁴⁶⁷ Ancak, Yargıtay 9. Ceza Dairesi tarafından bu dava sivil mahkemeden alınarak askeri mahkemeye verilmiş ve Van Jandarma Asayiş Kolordu Komutanlığı Askeri Mahkemesi’nde 14 Aralık 2007 tarihinde yapılan ilk duruşmada, sanık astsubaylar Ali Kaya ve Özcan İlideniz tahliye edilmiştir.

Şemdinli’de meydana gelen bombalama olayları sonrasında AKP hükümeti olayın tüm yönleriyle aydınlığa kavuşturulacağını ve kimsenin bu konuda hükümetten bir kayırmacılık beklememesi gerektiğini vurgulamıştır. Ancak, bombalama olayları ile ilgili iddianameyi hazırlayan Van Cumhuriyet Savcısı Ferhat Sarıkaya’nın iddianamesine olayın failleri için “tanırım iyi çocuktur” ifadesini kullanan Kara Kuvvetleri Komutanı Büyükanıt’ı eklemesi sonrasında Genelkurmay Başkanı Özkök’ün Başbakan Erdoğan ile gerçekleştirdiği görüşme ve daha sonra yapmış olduğu açıklamalar nedeniyle hükümet başlangıçta gösterdiği kararlı tutumdan vazgeçerek Savcı Sarıkaya’yı hedef haline getirmiştir. Bu çerçevede, AKP hükümetinin olayların başlangıcındaki kararlı politikası doğrudan bir değişime uğramıştır. Genelkurmay’ın anayasal sorumluluğu olanları göreve davet etmesi sonrasında ise Savcı Sarıkaya HSYK tarafından meslekten ihraç edilmiştir.

⁴⁶⁵ Fikret Bila, “Org. Özkök: Şartlar Doğarsa Sıcak Takip Hakkı Kullanılır”, **Milliyet**, 24.04.2006.

⁴⁶⁶ “Komutan’a Jet Onay”, **Milliyet**, 01.08.2006.

⁴⁶⁷ “Şemdinli’ye Rekor Ceza”, **Sabah**, 20.06.2006.

5.2.3. Bölgesel Kürt Yönetimi ile Görüşmeler

1991 yılında Irak'ın ABD tarafından yenilgiye uğratılmasının ardından, Kuzey Irak'ta yaşayan Kürtler Irak'ın merkezi idaresinin çökmesinin etkisiyle *de facto* bir bağımsızlık kazanmışlardır. Bölgesel Kürt Yönetimi'ne doğru atılan ilk adım ise, 1992 yılında yapılan seçimlerle Kuzey Irak'taki Kürtlerin ulusal meclislerini oluşturmasıyla gerçekleşmiştir. Kuzey Irak'ta bu gelişmelerin yaşanması neticesinde Türkiye kendisine yönelik olarak iki büyük tehdidin ortaya çıktığını algılamıştır. Bunlardan ilki terör örgütü PKK'nın Irak ordusunun yokluğundan faydalanarak Türkiye'ye yönelik saldırılarını yoğunlaştırması, ikincisi ise Kuzey Irak'taki Kürtlerin bir fırsatını bulup bağımsızlıklarını ilan etme riski olmuştur.⁴⁶⁸ Bu çerçevede, Türkiye saldırılarını yoğunlaştıran PKK'yı zayıflatmak ve Kuzey Irak'ta bir Kürt devletinin kurulmasını engellemek için Kuzey Irak'taki Kürdistan Demokratik Partisi (KDP) lideri Mesut Barzani ve Kürdistan Yurtseverler Birliği (KYB) lideri Celal Talabani ile, ilk olarak Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın inisiyatifi ile olmak üzere, resmi ve düzenli ilişkiler geliştirmiştir. Türk ordusu ise bu ilişkiler kurulduktan sonra artık Türkiye'nin Irak'tan, kendi Kürt sorununa karışmamasını bekleyemeyeceği inancını taşımıştır.⁴⁶⁹

2003 yılında Saddam Hüseyin rejiminin ABD'nin başını çektiği koalisyon güçleri tarafından yıkılmasıyla Kuzey Irak'taki otorite boşluğu daha da artmış, bölgesel yönetimin gücü ise daha da pekişmiştir. 2004 yılında ise PKK 1999 yılında ilan ettiği ateşkese son vererek terör eylemlerine yeniden başlamıştır. Terörün yeniden başlamasıyla PKK'nın Kuzey Irak'taki varlığı ABD ile Türkiye arasında ciddi bir sorun olarak varlığını sürdürmüş, Türkiye ABD'den PKK'yı Kuzey Irak'tan temizlemesini istemiştir. Başbakan Erdoğan'ın artan PKK saldırıları karşısında, özellikle ABD'nin yapmış olduğu baskı doğrultusunda, bölgesel yönetim ile işbirliği yapılabileceğini açıklaması, bölgesel yönetimin PKK terörüne destek verdiğini düşünen ordunun tepkisine neden olmuştur. Genelkurmay Başkanı ile yaşadığı tartışmaların neticesinde Başbakan Erdoğan işbirliği girişiminden vazgeçmiştir.

⁴⁶⁸ Asa Lundgren, **İstenmeyen Komşu- Türkiye'nin Kürt Politikası**, çev. Necla Ülkü Kuglin, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 81.

⁴⁶⁹ Lundgren, ss. 87- 88.

Avrupa Komisyonu'nun Türkiye için yayınladığı 2007 ilerleme raporunda ordunun gayri-resmi mekanizmalar yoluyla siyasetteki etkisinin özellikle laiklik, Kürt sorunu ve Kıbrıs konuları hakkında kamuoyuna yaptığı açıklamalar sonucu arttığı vurgulanmıştır.⁴⁷⁰ Burada ordunun Kürt sorunu ile ilgili müdahalesinin içersinde iktidar partisinin bölgesel Kürt yönetimi ile görüşme yapmak istemesine yönelik askerin tepkisi de dahildir.

2006 yılının Temmuz ayında Bitlis ve Eruh'ta ardı ardına gelen terör eylemleri kamuoyunda endişe yaratırken Ankara'da toplanan Terörle Mücadele Yüksek Kurulu Türk ordusunun uluslararası sözleşmelerin verdiği haklardan da faydalanarak Irak'ın Kuzey'indeki PKK teröristlerine yönelik olarak “derinleştirilmiş sıcak takip yapılması” üzerinde durmuştur.⁴⁷¹ Aynı gün yapılan Bakanlar Kurulu toplantısından sonra konuşan Hükümet Sözcüsü ve Adalet Bakanı Cemil Çiçek ise PKK terörü karşında Irak ve ABD'yi önlem almaya çağırması,⁴⁷² aksi halde Türkiye'nin uluslararası hukuktan kaynaklanan haklarını kullanacağını söyleyerek, sınır ötesi operasyonu ima etmiştir.⁴⁷³

Türkiye'nin ABD ve Irak'ı sorumluluklarını yerine getirmeye çağırmasının ardından Başbakan Erdoğan ABD Başkanı George Bush ile bir telefon görüşmesi gerçekleştirmiş ve ABD ile mutabakata varıldığını açıklamıştır.⁴⁷⁴ Türkiye'nin bu girişimleri neticesinde Eylül 2006'da Türkiye, ABD ve Irak arasında terörle mücadele alanında koordinasyonu sağlamak amacıyla üçlü bir mekanizma oluşturulmuştur. Bu çerçevede, Türkiye Emekli Orgeneral Edip Başer'i, ABD NATO Müttefik Kuvvetler Eski Başkomutanı Emekli Orgeneral Joseph Paltson'ı, Irak ise Güvenlik Bakanı Şirvan El Vaili'yi Terörle Mücadele Özel Temsilcisi olarak atamıştır.

⁴⁷⁰ European Commission, “2007 Progress Report”, s. 9.

⁴⁷¹ “Sınır Ötesi Operasyon Havası”, **Milliyet**, 18.07.2006

⁴⁷² Bu çerçevede, Türkiye'nin ABD ve Irak'a ilettiği beklentiler; PKK'nın Kandil Dağı'ndaki varlığının sona erdirilmesi, PKK'nın lider kadrosunu oluşturan teröristlerin yakalanması, PKK'nın Kuzey Irak'taki hareketliliğinin bitirilmesi, bürolarının kapatılması ve siyasi faaliyetlerinin sonlandırılması olmuştur. Fikret Bila, “ABD'ye ve Irak'a Son Çağrı”, **Milliyet**, 18.07.2006.

⁴⁷³ “Kuzey Irak'a Gিরeriz İması”, **Radikal**, 18.07.2006.

⁴⁷⁴ “Erdoğan'dan Bush'a: Sabrımız Tükeniyor”, **Sabah**, 21.07.2006.

Terör saldırılarının durmaması neticesinde Başbakan Erdoğan Ekim 2006'da PKK terörü ile mücadelede destek almak amacıyla ABD Başkanı Bush'u ziyaret etmiş ve Bush'tan teröre karşı uluslararası düzeyde gösterdiği kararlılığı PKK konusunda da göstermesini istemiştir. Bush'un basın karşısında, terör konusunda daha vurgulu bir ifadeyi tercih etmemesi, PKK'nın adını kullanmaması ve Kuzey Irak'taki varlığından söz etmemesi görüşmeden somut bir sonuç alınmadığı izlenimini doğurmuştur. Ancak Başbakan Erdoğan, edinilen izlenimin aksine Bush'u kararlı gördüğünü ifade ederek Bush'un kendisine "Ne gerekiyorsa sonuna kadar yapacağız"⁴⁷⁵ dediğini belirtmiştir.

ABD'nin Türkiye'den terörle mücadelede Bölgesel Kürt Yönetimi ile işbirliği içinde olmasını istemesi,⁴⁷⁶ terörle mücadelede oluşturulan üçlü mekanizmanın işe yaramaması⁴⁷⁷ ve terör olaylarının devam etmesi neticesinde Başbakan Erdoğan Şubat 2007'de şöyle konuşmuştur:

*"Kuzey Irak'taki bölgesel Kürt hükümeti ile ilişkileri geliştirecek adımlar atılabilir. Neden olmasın. Yeter ki bu yaklaşma huzur getirsin, barış getirsin, olumlu gelişmelere yol açsın. Eğer atacağımız her adım bizim için huzur getirecekse, onlar için huzur getirecekse biz buna her zaman varız."*⁴⁷⁸

Başbakan Erdoğan'ın bu ifadesiyle PKK ile mücadelede Bölgesel Kürt Yönetimi ile görüşebileceğini işaret etmesi karşısında Genelkurmay Başkanı

⁴⁷⁵ "Erdoğan Önlem İstedi Bush 'Kararlıyız' Dedi", **Milliyet**, 03.10.2006.

⁴⁷⁶ Bkz, "Kuzey Irak Polemiği", **Milliyet**, 26.01.2007; "ABD'den Kuzey Irak Sinyali", **Milliyet**, 09.02.2007. Amerikan Ordusunun Irak'tan çıkması sonrasında Kürtler ve Araplar arasında ya iç savaş ya da yüksek bir gerilimin ortaya çıkacağı Bush yönetimi tarafından çok önceden görülen bir konudur. Bush yönetimi Kuzey Irak bölgesinde ABD desteği ile kurulan Bölgesel Kürt Yönetimi'nin Türkiye ile Irak arasında kurulacak ittifak arasında kalarak ezilmemesi ve varlığını sürdürmesinin büyük oranda Türkiye'nin Bölgesel Kürt Yönetimi'ne destek vermesine bağlı olduğunu görmüştür. Bu çerçevede, ABD Türkiye'nin Bölgesel Kürt Yönetimi'ne destek vermesi karşılığında PKK'nın etkisizleştirilmesi için Türkiye, ABD ve Bölgesel Kürt Yönetimi arasında yoğun işbirliği önermiştir. ABD bunun gerçekleştirilebilmesi için öncelikle Türkiye'nin Bölgesel Kürt Yönetimi'ni meşru görmesini iknaya çalışmış, bu amaçla ısrarlı bir şekilde ve her düzeyde Türkiye'nin Mesut Barzani ve Celal Talabani'yi muhatap almasını sağlamaya çalışmıştır. Özdağ, **Türk Ordusu PKK'yı Nasıl Yendi?**, ss. 238- 239.

⁴⁷⁷ "ABD'yle Koordinatör Atışması", **Radikal**, 04.01.2007. Başbakan Erdoğan terörle mücadelede koordinatörlük kurumuna olan inancını yitirdiğini 03.01.2007 tarihinde açıklamıştır. "Koordinatörlük Çöktü", **Cumhuriyet**, 05.01.2007.

⁴⁷⁸ "Kürt Gruplar ile Yakınlaşırız", **Hürriyet**, 15.02.2007.

Büyükkanıt 16 Şubat 2007 tarihinde Washington’da düzenlediği basın toplantısında Kuzey Irak’taki iki Kürt grubun da PKK’ya destek verdiğini belirterek “Ben PKK’ya destek verenlerle görüşmem” ifadesini kullanmıştır.⁴⁷⁹ Genelkurmay Başkanı Büyükkanıt’ın sert çıkışının ardından Başbakan Erdoğan “Başbakan ve Dışışleri Bakanı” düzeyinde bir temasın söz konusu olmadığını, ancak teknik düzeyde (heyetler) bazı görüşmelerin olabileceğini söylemiştir.⁴⁸⁰ Erdoğan’ın bu son açıklaması daha önceki Bölgesel Kürt Yönetimi ile görüşülebileceği düşüncesinin, Büyükkanıt’ın demecinin etkisiyle, doğrudan bir değişime uğradığını göstermektedir. Zira Türkiye’nin terörle mücadele temsilcisi Emekli Orgeneral Edip Başer’in de belirttiği gibi Türkiye zaten Barzani ve Talabani ile teknik düzeydeki görüşmeleri 30 yıldır gerçekleştirmektedir.⁴⁸¹

Sonuç olarak, ABD’nin isteği doğrultusunda PKK terörüne karşı işbirliği yapmak amacıyla AKP hükümeti Bölgesel Kürt Yönetimi ile üst düzey olarak görüşülebileceğini açıklamıştır. Ancak, Genelkurmay Başkanı Büyükkanıt Şubat 2007’de teröre destek verenler ile görüşme yapılmaması gerektiğini ifade ederek AKP hükümetinin bu politikasında doğrudan bir değişime neden olmuştur. Türkiye, 30 Ekim 2009 tarihinde Dışışleri Bakanı Ahmet Davutoğlu’nun Mesut Barzani ile Erbil’de yaptığı görüşmeye kadar Bölgesel Kürt Yönetimi ile üst düzey görüşme gerçekleştirmeme politikasını sürdürmüştür.⁴⁸²

5.2.4. Kuzey Irak’a Yönelik Sınır Ötesi Operasyon

12 Eylül 1980 darbesinin ardından birçok yasadışı örgüt gibi PKK da Türkiye dışında faaliyet göstermeye başlamıştır. PKK 15- 26 Temmuz 1981 tarihleri arasında Lübnan’da yaptığı 1. Konferansı’nda Türkiye’ye karşı gerilla savaşı vermek amacıyla Kuzey Irak bölgesine yerleşme kararı almış ve bunu gerçekleştirebilmek için bölgeyi kontrolü altında tutan Kürdistan Demokratik Partisi (KDP) lideri Mesut

⁴⁷⁹ “PKK Destekçisi Kürt Liderlerle Görüşmem”, **Hürriyet**, 17.02.2007.

⁴⁸⁰ Fikret Bila, “Kuzey Irak’taki Çelişki”, **Milliyet**, 28.02.2007.

⁴⁸¹ “Edip Başer Sert Konuştu: ABD Fantezi Peşinde”, **Milliyet**, 17.02.2007. 22 Temmuz 2007 seçimlerine iki aydan az bir süre kala, Türkiye’nin gündemi seçim ve sınır ötesi operasyon tartışmaları ile meşgulken Başbakan Erdoğan bir açıklama daha yaparak “Kabile reisiyle görüşmem” sözlerini kullanmıştır. “Erdoğan: Kabile Reisiyle Görüşmem”, **Hürriyet**, 07.06.2007.

⁴⁸² Görüşmenin detayları için bkz., “K. Irak’la Bir İlk: Davutoğlu Erbil’de Barzani ile Görüştü”, **Zaman**, 31.10.2009.

Barzani'den izin istemiştir. Barzani öncesinde Türkiye'nin tepki vereceğini bilerek bu duruma izin vermek istememiş ancak KDP'nin önemli destekçilerinden biri olan Suriye Devlet Başkanı Hafız Esat'ın baskıları sonucu bu duruma göz yummuştur.⁴⁸³ PKK ile KDP arasında yapılan anlaşma neticesinde Ekim 1982'de Kuzey Irak'ta yerleşimini tamamlayan PKK burada kurduğu kamplardan Türkiye'ye sızarak terör eylemleri gerçekleştirmeye başlamıştır.⁴⁸⁴ Bundan böyle PKK için Kuzey Irak bölgesi teröristleri eğittiği, silahlandığı, tedavi ettiği ve yönlendirdiği “cephe gerisi”, Türkiye ise savaştığı “cephe” olmuştur. PKK'nın varlığını devam ettirmesi açısından cephe gerisi cepheden daha çok önem kazanmıştır.⁴⁸⁵

Türkiye, Kuzey Irak'taki PKK yerleşimini dağıtmak amacıyla küçük ve büyük çaplı çok sayıda kara ve hava operasyonu gerçekleştirmiştir. Bu operasyonlardan en büyüğü 20 Mart 1995'te Türk ordusunun 13 generali tarafından komuta edilmekte olan 35 bin askeriyle Irak'ın 60 km içerisine girmesi ile yapılmıştır. Daha sonra, özellikle de Öcalan'ın yakalanmasının ardından, bu operasyonların sayısı gittikçe azalmıştır.⁴⁸⁶ 2004 yılında terörün tekrar başlamasının ardından Türkiye'de sınır ötesi operasyon konusu tekrar gündeme gelmiştir. Ancak, daha önceleri Saddam Hüseyin'in kolay bir şekilde izin verdiği sınır ötesi operasyonlar ABD'nin 2003 yılındaki Irak işgali sonrasında zorlaşmıştır. Bunun nedeni Irak'ı işgal eden ABD'nin Kuzey Irak'ta istikrarı bozacak bir çatışmanın yaşanmasını istememesidir.

Genelkurmay Başkanlığı'nın isteği doğrultusunda Başbakan Erdoğan'ın Şubat 2007'de Bölgesel Kürt Yönetimi ile görüşmekten vazgeçmesinden bir ay sonra Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral İlker Başbuğ Diyarbakır'a yaptığı ziyareti sırasında “Türkiye Cumhuriyeti egemen bir devlettir. Askeri ihtiyaçlar gerektirdiği zaman Anayasa ve yasalar ile uluslararası hukuk kuralları çerçevesinde, Türkiye

⁴⁸³ Esas itibarıyla, PKK'nın Kuzey Irak bölgesine yerleşmesi Suriye ve İran'ın yapmış olduğu işbirliğinin sonucunda gerçekleşmiştir. Böylece Kuzey Irak'ta PKK, Lübnan'da ise Hizbullah Suriye ve İran'ın terör silahları olarak belirmiştir.

⁴⁸⁴ Ümit Özdağ, **Türk Ordusunun Kuzey Irak Operasyonları**, Pegasus Yayınları, İstanbul, 2008, ss. 45- 46.

⁴⁸⁵ Özdağ, s. 43.

⁴⁸⁶ “Sınır Ötesi Operasyonlar 1983'te Başladı,”

<http://www.cnnturk.com/2008/turkiye/02/22/sinir.otesi.operasyonlar.1983te.basladi/430959.0/index.html> (Erişim Tarihi 09.11.2009)

Irak'ın Kuzey'indeki bölücü terör örgütüne karşı uygun göreceği tedbirleri her zaman alabilir.”⁴⁸⁷ diyerek Türkiye'nin PKK'ya karşı her zaman sınır ötesi operasyon yapabileceğini ve bunun hukuki dayanaklarını ortaya koymuştur. Başbuğ'un Türkiye'nin alabileceği önlemlere ilişkin yaptığı bu açıklamaya karşı ABD Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Tom Casey “Türkiye adına eyleme girişildiğini görmek istemiyoruz”⁴⁸⁸ ifadesini kullanarak ABD'nin tavrını net bir şekilde göstermiştir. Diğer taraftan, ABD'nin tavrından cesaret alan Bölgesel Kürt Yönetimi Başkanı Mesut Barzani El Arabiya Televizyonu'ndaki röportajında Türkiye'nin Kerkük'e girmesi gibi bir durum ortada yokken “Türklerin Kerkük'e girmesine izin vermeyeceğiz. Eğer böyle bir şey olursa biz de Diyarbakır ve diğer şehirlere karışırız.”⁴⁸⁹ söylemini kullanarak Türkiye'ye yönelik çok ağır bir tehditte bulunmuştur. Türkiye ise bu söyleme cevap olarak Irak'a uluslararası hukuktan kaynaklanan haklarını hatırlatan bir nota vermiştir.⁴⁹⁰

Barzani'nin tehdidine siyasiler karşı çıkarken en sert tepkiyi gösteren Genelkurmay Başkanı Büyükanıt olmuştur. 12 Nisan 2007 tarihinde Büyükanıt KDP'nin PKK ile doğal müttefik olduğunu ima ederek “Kuzey Irak'a Operasyon yapılmalı mı? Yapılmalı. Olayın iki boyutu var. Birincisi sadece asker olarak baktığınızda evet yapılmalı; faydalı olur mu? Evet fayda sağlar. İkinci boyut ise siyasi. Hudut ötesine operasyon yapılması için siyasi kararın ortaya çıkması lazım. TSK yasal zeminde görev verilirse bu operasyonları yapabilir.” demiştir.⁴⁹¹ ABD ise Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Sean McCormak tarafından yapılan açıklama ile Büyükanıt'ın sınır ötesinden bahsetmesini “Herkesin engellemesi gereken bir olasılık.” olarak nitelendirmiş ve cazip bir tercih olmayacağını belirtmiştir.⁴⁹²

⁴⁸⁷ “Gerekirse Irak'ta Tedbir Alınabilir”, **Radikal**, 11.03.2007.

⁴⁸⁸ “ABD'den K. Irak İçin Bir Hatırlatma Daha”, **Milliyet**, 13.03.2007.

⁴⁸⁹ “Barzani'den Ağır Tehdit”, **Milliyet**, 07.04.2007.

⁴⁹⁰ “Irak'a Çok Sert Uyarı”, **Radikal**, 10.04.2007. Türkiye 09.04.2007 tarihinde Irak'a verdiği notada Irak hükümetinin PKK'nın Kuzey Irak'taki her türlü faaliyetine son vermesini ve terörle mücadele konusunda acil ve kararlı tedbirler almasını istemiştir. Notada BM'nin terörizmle mücadelede almış olduğu kararlara da atıfta bulunulmuş ve Türkiye'nin uluslararası hukuktan kaynaklanan hakları olduğu vurgulanmıştır. “Irak'a Ültimat Gibi Nota”, **Radikal**, 10.04.2007.

⁴⁹¹ “Orgeneral Büyükanıt ‘Kuzey Irak'a Girmeliyiz’ Deyip Topu Hükümete Attı”, **Radikal**, 13.04.2007.

⁴⁹² “Sınırötesi Operasyon Cazip bir Tercih Olmaz”, **Radikal**, 13.04.2007.

Genelkurmay Başkanlığı, Bölgesel Kürt Yönetimi Başkanı Mesut Barzani ve ABD arasındaki tartışmaya bir süre sonra Başbakan Erdoğan müdahil olmuş ve sınır ötesi operasyona “Şu anda takvim yürüyor. Öfkeyle kalkan zararlar oturur. Daha önce bu tecrübeyi geçirdik”⁴⁹³ diyerek soğuk olduğunu göstermiştir. Başbakan Erdoğan’ın ABD ile paralel bir görüş çerçevesinde sınır ötesi operasyona olumlu yaklaşmaması karşısında Büyükanıt 12 Nisan 2007 tarihinde yaptığı basın toplantısında sınır ötesi operasyonu gerekli gördüklerini ifade ettiklerini belirterek “Mesela içeri girip sadece PKK’yla mı boğuşacağız yoksa Barzani ile de bir şeyler yapacak mıyız? Bir de ABD var ortada. Bunu bilemeyiz. Buna siyasi otorite karar verir. Sonra da yasal prosedürler uygun olarak yerine getirilir. Bana yazılı talimat verilmesi lazım.”⁴⁹⁴ demiştir. Böylece Genelkurmay Başkanı Büyükanıt, sınır ötesi operasyon için hükümete tekrar çağrıda bulunmuş ve Genelkurmay’ın hükümetin Kuzey Irak ile ilgili siyasi hedefini bilmek istediğini ortaya koymuştur.

Büyükanıt’ın çağrısı karşısında Başbakan Erdoğan sınır ötesi operasyonun yararlı olacağı yönündeki görüşlere katılmadığı mesajını “Türkiye’deki 5 bin teröristle ilgili mücadele bitti mi ki Kuzey Irak’taki 500 kişiyle uğraşa safahatine gelinecek? Önce Türkiye’deki barınakları bir çözelim.”⁴⁹⁵ ifadesiyle vermiştir. Ancak, konuya farklı bir boyuttan yaklaşıldığında Başbakan Erdoğan’ın sınır ötesi operasyona olumsuz yaklaşmasındaki nedenlerden biri de 22 Temmuz 2007 tarihinde yapılacak olan erken genel seçimlerden önce Türkiye’deki Kürtlerin oylarını kazanmaktır. Diğer nedenler ise Erdoğan’ın seçimler öncesinde ABD ile Kuzey Irak’taki Kürtleri karşısına almak istememesidir.⁴⁹⁶

AKP 22 Temmuz seçimlerinden, Güneydoğu Anadolu’daki vatandaşların önemli bir çoğunluğunun da desteğini alarak, genelde yüzde 46.6 oy oranı elde etmiş ve yeniden tek başına iktidar olarak çıkmıştır. Seçim sonrasında Genelkurmay Başkanı Büyükanıt “12 Nisan’da söylediğimiz şeylerin aynen arkasındayız.”⁴⁹⁷

⁴⁹³ “Erdoğan Öfkeyle Kalkan Zararla Oturur”, **NTVMSNBC**, 17.04.2007.
<http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/405579.asp> (Erişim Tarihi: 09.11.2009)

⁴⁹⁴ “Devletin Tepesinde Sağırlar Diyalogu”, **Radikal**, 01.06.2007.

⁴⁹⁵ “Önce Türkiye Sonra Kuzey Irak”, **Milliyet**, 13.06.2007.

⁴⁹⁶ Fikret Bila, “Erdoğan’ın Verdiği Mesajlar”, **Milliyet**, 13.06.2007.

⁴⁹⁷ “12 Nisan’da Söylediğimiz Şeylerin Arkasındayız”, **Milliyet**, 31.07.2007.

diyerek sınır ötesi operasyon konusunda ordunun istekliliğini tekrar belirtmiştir. Başbakan Erdoğan da, genel seçimlerden yaklaşık 2.5 ay sonra, 9 Ekim 2007 tarihinde yapılan Terörle Mücadele Yüksek Kurulu toplantısında sınır ötesi operasyon için tezkere hazırlanması talimatını vermiş, aynı gün yapılan AKP'nin MKYK toplantısında da tezkerenin hazırlanarak TBMM'ye gönderilmesi kararı alınmıştır.⁴⁹⁸ 17 Ekim 2007 tarihinde sınır ötesi operasyon yapılmasına olanak sağlayan tezkere TBMM'de görüşülmüş, ABD Başkanı Bush'un oylamanın yapıldığı sırada Türkiye'ye Irak'a girmeyin uyarısı yapmasına rağmen, tezkere TBMM'de 19 ret oyuna karşılık 507 oyla kabul edilmiştir.⁴⁹⁹

Tezkerenin kabul edilmesinin ardından Başbakan Erdoğan 5 Kasım 2007 tarihinde sınır ötesi operasyon için ABD'yi ikna etmek amacıyla Washington'da Başkan Bush ile bir araya gelmiş ve ardından Ulusal Basın Kulübü'nde bir basın toplantısı düzenleyerek Türkiye'nin sınır ötesi operasyon yapacağını ve ABD ile anlık istihbarat paylaşacağını açıklamıştır.⁵⁰⁰ 28 Kasım 2007'de hükümetten yetki alan ordu, 1 Aralık 2007'de sınır ötesi operasyonu başlatmıştır. Bu operasyon 2002 yılı sonrasındaki ilk sınır ötesi operasyondur. Önce hava harekatı olarak başlayan operasyon daha sonra kara harekatına dönüşmüştür.⁵⁰¹

Sonuç itibariyle, 2007 yılında Başbakan Erdoğan'ın PKK'ya karşı Kürt Bölgesel Yönetimi ile görüşme isteğinden Genelkurmay Başkanlığı'nın karşı çıkması nedeniyle vazgeçmesinden kısa bir süre sonra Genelkurmay Başkanlığı Kuzey Irak'a yönelik sınır ötesi operasyonun gerekli olduğu görüşünü ifade etmiştir. Başbakan Erdoğan bu görüşe karşı uzunca bir süre direnmiş, ancak Genelkurmay'ın istekliliği ve verilen şehitlerin kamuoyunda yaratmış olduğu tepki karşısında operasyon yapılmasını kabul etmiştir. Dolayısıyla, hükümet politikası doğrudan bir değişime uğramıştır. Avrupa Komisyonu'nun Türkiye için yayınladığı 2007 ilerleme raporunda da ordunun siyasetteki etkisini pek çok konuda kamuoyuna yaptığı

⁴⁹⁸ "Sınır Ötesi Talimatı", **Milliyet**, 10.10.2007; "Tezkere Yarın Meclis'e Gidebilir", **Milliyet**, 10.10.2007.

⁴⁹⁹ "Bush: Irak'a Girmeyin", **Milliyet**, 18.10.2007.

⁵⁰⁰ "Erdoğan Operasyon Yapacağız", **Milliyet**, 06.11.2007.

⁵⁰¹ Operasyon hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Özdağ, **Kuzey Irak Operasyonları**, ss. 327- 328.

açıklamalar ile gösterdiği belirtilmiştir.⁵⁰² Bu konulardan birisi de Kürt sorunu ve buna bağlı olarak Kuzey Irak’a yapılan sınır ötesi operasyon olmuştur.

5.2.5. Demokratik Açılım

2009 yılında AKP hükümetinin başlatmış olduğu demokratik açılım projesinin başlangıçta yarattığı belirsizlik nedeniyle ordu Anayasa’nın 3. maddesini vurgulayarak hükümetin açılım politikasının oluşumunda etkili olmuştur. Ayrıca, ABD ile PKK’yı tasfiye planı yürütülürken Habur’da PKK’lıların teslim oluşu sırasında meydana gelen gelişmelere şehit aileleri ve kamuoyu gibi ordu da tepki göstermiş ve neticede hükümet Avrupa’dan gelecek PKK’lı grubun Türkiye’ye girişini dondurmıştır.

1991 yılındaki Körfez Savaşı’ndan itibaren bölgede bulunan ABD Irak’tan çekilirken petrolün kontrolünü kaybetmemek için hem kendi güdümünde bir Irak merkezi yönetimi hem de Kuzey Irak’ta özerklik elde eden Kürtlerin kendisine sadık kalmasını istemektedir. Ancak, ABD Irak’taki Sünni ve Şii nüfusun Bölgesel Kürt Yönetimi’nden rahatsızlık duymaları nedeniyle tedirgin olmaktadır. Bu nedenle ABD Bölgesel Kürt Yönetimi’nin himayesiz kalması durumunda uzun ömürlü olamayacağını fark etmiştir. Bölgesel Kürt Yönetimi coğrafi açıdan da varlığını sürdüremez bir bölgede yer almaktadır. Avrupa ve Akdeniz’e olan bağlantısı ancak Türkiye’den sağlanabilmektedir. Bu nedenle ABD, Bölgesel Kürt Yönetimi’nin varlığını büyük oranda Türkiye’ye bağlamıştır. Böyle bir ortamda ise ABD tarafından Türkiye’ye sunulan PKK’yı tasfiye planı devreye girmiştir. ABD Planda PKK’nın tasfiye edilmesi karşılığında Türkiye’nin Bölgesel Kürt Yönetimi’ni himaye etmesini teklif etmiştir.⁵⁰³

ABD’nin Türkiye’ye sunmuş olduğu planın temeli ise Henri J. Barkey tarafından hazırlanan “Kürdistan Üzerinde Çatışmanın Önlenmesi” isimli raporda yer

⁵⁰² European Commission, “2007 Progress Report”, s. 9.

⁵⁰³ İbrahim Kapaklıkaya, **Kürt Açılımı: Kuzey İrlanda Perspektifi**, Ağaç Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2008, ss. 32- 33.

almaktadır.⁵⁰⁴ Planda PKK'nın tasfiyesi için aynı anda yürütülmesi gereken beş aşama öngörülmüştür: 1) Bölgesel Kürt Yönetimi ile Türkiye arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi. 2) PKK teröristlerinin büyük bir bölümünün yargılanma korkusu taşımadan Türkiye'ye dönmelerinin veya Bölgesel Kürt Yönetimi'nin peşmergelerine katılımının sağlanması. 3) ABD'nin ve Bölgesel Kürt Yönetimi'nin silahlarını bırakmış PKK teröristlerinin geleceklerini güvence altına alması. 4) Bu aşamalardan sonra Bölgesel Kürt Yönetimi'nin bölgede kalmış silahlı PKK'lılara hoşgörü göstermeyeceğini ilan etmesi. 5) PKK'nın silahsızlanma süreci başladıktan sonra ABD'nin Avrupa ülkelerini PKK'nın altyapısını ve ticari faaliyetlerini sona erdirecek sert önlemler almaya teşvik etmesi.⁵⁰⁵ Ancak plan yürütülürken, Türkiye Kürt sorunun PKK'nın tasfiye olmasıyla bitmeyeceğini göz önünde bulundurarak başta Kürtler olmak üzere tüm vatandaşların siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik açılardan eşit, özgür ve hukukun güvencesi altında yaşamaları için bir açılım politikası geliştirmeye başlamıştır. Kürt sorunuyla ilgili bir açılımın başlatılacağına ilişkin ilk işaret ise 11 Mart 2009 tarihinde Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün önümüzdeki günlerde Kürt sorunuyla ilgili çok iyi şeyler olacağını söylemesi ile verilmiştir.⁵⁰⁶

Gül'ün açılım sinyalinin beş ay sonra Temmuz 2009'da Başbakan Erdoğan "Buna ister 'Kürt sorunu' deyin, ister 'Güneydoğu sorunu' deyin, ister 'Doğu sorunu' deyin, isterse yine son olarak adlandırılan 'Kürt açılımı' diyelim, ne dersek diyelim, bunun üzerinde bir çalışmayı başlattık."⁵⁰⁷ diyerek İçişleri Bakanlığı'nın görevlendirilmesiyle hükümetin açılım çalışmaları yaptığını ilk defa kamuoyuna açıklamıştır.

Erdoğan'ın açıklamasının ardından muhalefet partileri CHP ve MHP açılım sürecinin Türkiye'yi bölünmeye götüreceğini dolayısıyla bu konuda hükümete destek vermeyeceklerini açıklarken, 20 Ağustos 2009 tarihinde yapılan MGK'da "İçişleri Bakanlığı eşgüdümünde yapılan çalışmalar hakkında Kurul'a bilgi sunulmuş ve

⁵⁰⁴ Henri J. Barkey, **Preventing Conflict Over Kurdistan**, Carnegie Endowment for International Peace, New York, 2009.

⁵⁰⁵ Barkey, ss. 36- 37.

⁵⁰⁶ "Gül'den Kürt Açılımı Sinyali", **Milliyet**, 11.03.2009.

⁵⁰⁷ "Erdoğan: Kürt Açılımı İçin Çalışıyoruz", **Radikal**, 23.07.2009.

Çalışmaların devamı tavsiye edilmiştir.”⁵⁰⁸ Böylece askerler hükümetin tepkiler nedeniyle “demokratik açılım” olarak adlandırdığı aslında Kürt sorununu çözümlenmeyi amaçlayan çalışmalarına destek vermişlerdir. Demokratik açılımın konusunun içeriğinin nasıl olacağına yönelik kamuoyunda ve hükümet ile muhalefet arasında tartışmalar sürerken Genelkurmay Başkanı İlker Başbuğ Zafer Haftası nedeniyle yayınladığı kutlama mesajında ordunun düşünce ve duruşunu açıklamıştır:

*Anayasa'nın değiştirilmesi teklif bile edilemez olan 3'üncü maddesinde ifade edildiği gibi "**Türkiye devleti, ülkesi ve milletiyle bölünmez bir btndir. Dili Türkçe'dir.**" Türk Silahlı Kuvvetleri, ATATÜRK tarafından bizlere emanet edilen ve Anayasa'nın 3'üncü maddesinde de belirtildiği şekilde; Türkiye Cumhuriyeti'nin ulus-devlet ve üniter-devlet yapısının korunmasında taraftır ve taraf olmaya da devam edecektir. Ülkelerin ve milletlerin bütünlüğünün korunmasının bir bedeli vardır. Türk Silahlı Kuvvetleri; bu bedelde kendisine düşen tarihi görev ve sorumlulukların bilinci içerisinde dir. Bugüne kadar bölücü terör rgt ile mücadelesinde 5003 evladını şehit veren Türk Silahlı Kuvvetleri, Anayasa ve yasalar çerçevesinde, bölücü terör örgütüne karşı bugüne kadar dünyada eşine hiç rastlanmayan bir başarı ve özveriyle yürüttüğü mücadeleye bundan sonra da artan bir kararlılıkla devam edecektir. Türk Silahlı Kuvvetleri, bölücü terör örgütüne karşı yürütülen mücadeleyi kararlılıkla sürdürürken, güvenlik alanının dışında kalan ekonomi, sosyo-kültürel ve uluslararası alanlarda da devlet tarafından gerekli tedbirlerin alınmasının önemli olduğuna inanmaktadır. Türk Silahlı Kuvvetlerinin bu konularla ilgili görüşleri bilinmekle birlikte, emsalsiz Büyük Zaferi kutladığımız bu hafta münasebetiyle, bu konulara ilişkin düşünce ve duruşumuzun bir kez daha ifade edilmesinde yarar görülmektedir. Türk Silahlı Kuvvetleri; Ulus-devlet ve üniter-devlet yapısına hiçbir gerekçeyle zarar verilmesini kabul edemez; Kültürel farklılıklara saygılıdır. Ancak kültürel farklılıkların siyasallaştırılmasını, başka bir ifadeyle siyasal temsil aracı olmasını, toplumsal siyasal kimlik unsuru haline getirilmesini, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası içinde mümkün göremez; Terör rgt ve destekleyicileriyle ilişki kurulmasına yol açabilecek hiçbir faaliyet içinde bulunamaz; Demokrasinin sunduğu fırsat alanlarını kullananların, bireylerin en temel hakkı olan yaşam hakkını hedef alan terör faaliyetlerini hiçbir nedenle hoş görmelerini kabul edemez; Usul ve yöntem esası belirler, noktasından hareketle takip edilecek usul ve yöntemlerde özenli olunmasının gereğine inanır; Her konuyu tartışabilme özgürlüğünün, devletin varlığını riske sokacak, ülkeyi*

⁵⁰⁸ MGK Genel Sekreterliği, “20 Ağustos 2009 MGK Toplantısı Basın Bildirisi”, 20.08.2009. http://www.mgk.gov.tr/Turkce/Yazdirilabilir%20Surum/Basin%20Bildirileri/2009/20_Agustos_2009.pdf (Erişim Tarihi: 11.09.2009).

*kutuplaşmaya, ayrılmaya ve çatışma ortamına sokacak konuları içermemesi gerektiğine inanır.*⁵⁰⁹

Aslında Genelkurmay Başkanı Başbuğ Zafer Haftası mesajıyla gündemdeki demokrasi açılımı için bir çerçeve belirlemiştir. Bu mesajla Başbuğ hem muhalefet liderlerinin dile getirdiği kaygıları karşılamıştır hem de 20 Ağustos tarihindeki MGK toplantısının demokratik açılımı destekler nitelikte olan basın bildirisine açıklık getirmiştir. Böylece Başbuğ demokratik açılım sürecinde ordunun “ulus-devlet”, “üniter devlet” ve “tek resmi dil” konularındaki hassasiyetlerinde bir değişiklik olmadığını ortaya koymuştur.⁵¹⁰ Başbuğ’un mesajına hükümet kanadından ilk yorumu getiren AKP Grup Başkan Vekili Bekir Bozdağ, Başbuğ’un sözlerine AKP’nin de aynen katıldığını ifade etmiştir.⁵¹¹ Başbuğ’un mesajından iki gün sonra ise Erdoğan Başbakanlıkta Türkiye Harp Malulü Gaziler, Şehit Dul ve Yetimleri Derneği’nin yönetim kurulu üyelerini kabulünde devletin üniter yapısına yönelik spekülasyonlara izin vermeyeceklerini belirterek açılımı tek millet, tek bayrak ve tek vatan anlayışı çerçevesinde yürüteceklerini vurgulamıştır.⁵¹² Böylece Başbakan Erdoğan Genelkurmay Başkanı Başbuğ’un belirlemiş olduğu çerçeveyi kendi ifadeleriyle tekrar ortaya koymuş, demokratik açılımın sınırlarını ilk kez belirlemiştir. Ayrıca Başbakan Erdoğan Ağustos ayındaki ulusa sesleniş konuşmasında da bu çerçeveyi askerin belirlediği sınırları göz önüne alarak çok daha açık bir şekilde anlatmıştır: “Anayasamızın belirlediği ölçüler ortadadır, Türkiye’yi bölmeye, bütünlüğümüz bozmaya, üniter devlet yapımızı ortadan kaldırmaya yönelik hiçbir niyet ve girişime asla ve asla izin vermeyiz.”⁵¹³ Bu açıklamaları çerçevesinde Erdoğan başlangıçta belirsiz olan açılım sürecinde Başbuğ’un açıklamalarından etkilenerak açılım projesini Anayasa’nın 3. maddesindeki hükme uygun olarak “ülkesi ve milletiyle bölünmez bütün”, “üniter devlet” ve “tek millet” çerçevesine

⁵⁰⁹ Genelkurmay Başkanlığı, “Genelkurmay Başkanı Org. Başbuğ’un Zafer Haftası Mesajı”, 25.08.2009.

http://www.tsk.tr/10_ARIV/10_1_Basin_Yayin_Faaliyetleri/10_1_8_Mesajlar/2009/30agustos_zaffer_bayrami_mesaji_25082009.html (Erişim Tarihi: 01.11.2009).

⁵¹⁰ Fikret Bila, “Başbuğ, MGK Bildirisine Açıklık Getirdi”, **Milliyet**, 26.08.2009.

⁵¹¹ “Açılımda İlk Uzlaşma: Asker Hakkı”, **Radikal**, 26.08.2009.

⁵¹² “Başbakan’dan ‘Üniter Yapı’ Güvencesi”, **Radikal**, 27.08.2009.

⁵¹³ Başbakanlık Basın Merkezi, “Ulusa Sesleniş Konuşması” 27.08.2009.

http://www.bbm.gov.tr/Forms/p_NewsAnouncementDetail.aspx (Erişim Tarihi: 01.09.2009)

oturtmuştur.⁵¹⁴ Dolayısıyla da hükümetin demokratik açılım konusundaki politikasının oluşum sürecinde ordunun açıklaması bariz bir şekilde etkili olmuştur.

20 Ekim 2009 tarihinde ABD ile ortaklaşa yürütülen PKK'yı tasfiye planı çerçevesinde Kuzey Irak'taki Kandil Dağı ve Mahmur Kampı'ndan⁵¹⁵ 34 PKK'lı teslim olmak amacıyla Habur Sınır Kapısı'ndan Türkiye'ye giriş yapmışlardır. PKK'lıların girişinin bir gövde gösterisine dönüşmesine başta şehit aileleri olmak üzere kamuoyu ve muhalefet partileri çok sert tepki göstermişlerdir. Tepkilerin ardından, 23 Ekim 2009 tarihinde Genelkurmay Başkanlığı adına açıklama yapan Genel Sekreter Tümgeneral Ferit Güler Habur'da yaşananların hiçbir şekilde kabul edilmesinin mümkün olmadığını belirterek Türkiye'yi kutuplaşmaya, ayrışmaya ve çatışma ortamına çekebilecek tutum ve davranışlardan kaçınılması gerektiğini vurgulamıştır.⁵¹⁶ Genelkurmay Başkanı Orgeneral Başbuğ ise basına verdiği demecinde “Geçtiğimiz hafta yaşanan olayları, Türkiye’de kimsenin tasvip etmesi mümkün değil. Şehit yakınlarımızın ve gazilerimizin bu olaylardan duyduğu üzüntüyü paylaşıyorum.”⁵¹⁷ ifadesini kullanmıştır. Şehit aileleri, kamuoyu, muhalefet partileri ve askerlerin tepkisinin ardından hükümet güven bunalımı doğduğu gerekçesiyle 28 Ekim 2009 tarihinde Avrupa'dan gelecek olan PKK'lıların Türkiye'ye girişini durdurmuştur.⁵¹⁸

Sonuç olarak, ABD Irak'tan çekilişinin ardından Kuzey Irak bölgesinde kendisinin desteği ile kurulan Bölgesel Kürt Yönetimi'nin varlığını devam ettirebilmesi için Türkiye'nin himayesini zorunlu görmüş, bunun karşılığında ise 2009 yılında Türkiye'ye PKK'yı tasfiye planı sunmuştur. Hükümet plan ile eş zamanlı olarak Türkiye'deki Kürt kökenli vatandaşların temel hak ve özgürlüklerden daha fazla yararlanması amacıyla “demokratik açılım” projesini başlatmıştır. Ancak,

⁵¹⁴ Fikret Bila, “Açılımda Yeni Yaklaşım”, **Milliyet**, 29.08.2009.

⁵¹⁵ Irak'ta Musul'a bağlı Erbil'e ise 100 km uzaklıkta olan Mahmur Kampı 1994 yılında Şırnak ve Hakkari'deki sınır köylerinin güvenlik gerekçesiyle boşaltılmasının ardından BM tarafından 1998 yılında kurulmuştur. Kampta 12.000'e yakın Kürt kökenli Türk vatandaşı yaşamaktadır. Türkiye Kampta yaşayanların terör örgütü PKK tarafından kullanıldığını ve silahların saklandığı gerekçesiyle Kampın kapatılmasını istemektedir. Mahmur Kampı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. “İşte Çok Tartışılan Mahmur Kampı”, **Radikal**, 27.07.2009.

⁵¹⁶ “Kabul Edilemez”, **Milliyet**, 24.10.2009.

⁵¹⁷ “Başbuğ: Yaşananlar Tasvip Edilemez”, **Radikal**, 25.10.2009.

⁵¹⁸ “Bir Güven Bunalımı Doğdu”, **Milliyet**, 25.10.2009.

açılımın içeriğinin başlangıçta net olmaması ve kamuoyundan gelen tepkiler nedeniyle ordu yayınlamış olduğu bir mesajında Anayasa'nın 3. maddesindeki hükme gönderme yaparak “ulus-devlet”, “üniter devlet” ve “tek resmi dil” konularındaki hassasiyetini ortaya koymuştur. Bu mesajın hemen ardından hükümet yapmış olduğu açıklamalarda demokratik açılımın Anayasa'nın 3. maddesinde ortaya koyulan ölçütler çerçevesinde gelişeceğini vurgulamıştır. Dolayısıyla, ordunun mesajı hükümetin açılım politikasının içeriğinin oluşumunda doğrudan etkili olmuştur. Ayrıca, Ekim 2009'da PKK'yı tasfiye planı çerçevesinde Kandil Dağı ve Mahmur Kampı'ndan PKK'lı teröristler Türkiye'ye gelmiştir. Ancak, PKK'lıların Habur Sınır Kapısı'ndan Türkiye'ye girişlerinin gövde gösterisine dönüşmesine başta şehit aileleri olmak üzere, kamuoyu, muhalefet ve ordu tepki göstermiştir. Tepkilerin ardından ise hükümet Avrupa'dan gelecek PKK'lı grubun Türkiye'ye girişini durdurmuştur. Bu çerçevede, tepki gösteren grupların yanında ordu da hükümet politikasının değişiminde etkili olmuştur.

* * *

Genel bir çerçevede, AB'ye adaylık sürecinde siyasete müdahale açısından kurumsal mekanizmalarını büyük oranda yitirmiş olan ordunun iç tehditler olan siyasal İslamın yükselişi ve PKK terörü nedeniyle kurumsal olmayan mekanizmalara- kamuoyu demeçleri, basın açıklamaları ve bildiriler- başvurarak AKP hükümetlerinin politikalarını etkilediği görülmektedir. Bu bağlamda ordu, AKP'nin politikalarının oluşumunu veya değişimini doğrudan ya da dolaylı olarak etkilemiştir. İç tehditlerin yüksek seviyede olması nedeniyle ordunun siyasete müdahale etmesi de Michael Desch'in “yapısal teori” de belirttiği “bir ülkede iç tehditler yüksek dış tehditler düşük ise ordunun siyasete müdahalesi artmaktadır” argümanını Türkiye'nin AKP iktidarı dönemi için geçerli kılmaktadır.

Ordu siyasal İslam tehdidi ile mücadele edebilmek amacıyla AKP'nin türbanı devlet protokolüne sokmak istemesine, Milli Görüş Teşkilatı ve Fethullah Gülen okullarını desteklemeye çalışmasına, İmam Hatip lisesi mezunları için katsayı farkını ortadan kaldırmak için hazırladığı yasa tasarısına ve yine katsayı farkını kaldıran ve

türbanlı öğrencilerin üniversiteye girişini meşrulaştıran YÖK yasa tasarısına tepki göstermiştir. Ordunun tepkisi nedeniyle AKP'nin bu konulardaki politikaları doğrudan değişime uğramıştır. Ayrıca, AKP'nin MGH'nin geçmişteki önde gelen isimlerinden olan ve eşi türbanlı Abdullah Gül'ü cumhurbaşkanı seçtirmek istemesine de ordu seyirci kalmamıştır. CHP'nin cumhurbaşkanlığı seçimlerinin ilk turunda TBMM'de 367 milletvekilinin bulunmadığı gerekçesiyle Anayasa Mahkemesi'ne açtığı iptal davası görüşülürken ordu laikliğin korunması için 27 Nisan muhtırasını yayınlamıştır. Muhtıra Anayasa Mahkemesi'nin iptal kararı almasında etkili olmuş, AKP cumhurbaşkanlığı seçim sürecini yürütürken karar nedeniyle Türkiye'yi siyasal sistemin tıkanıdığı gerekçesiyle erken genel seçimlere götürmüştür. Bu çerçevede, muhtıra Anayasa Mahkemesi'nin kararına etki ederek AKP'nin cumhurbaşkanlığı seçimleriyle ilgili politikasında dolaylı bir değişime neden olmuştur.

Ordunun AKP hükümetlerinin politikalarını etkilediği diğer konular ise Kürt ayrılıkçı hareketinin sebebiyet verdiği PKK terörüne ilişkindir. Bu çerçevede, ordunun baskısıyla AKP hükümeti başlangıçta karşı çıkmasına rağmen TMK'da değişiklikler yapmış, Şemdinli bombalamaları sonrasında olayın faillerinin yakalanması için gösterdiği kararlılıktan vazgeçmiş, Kuzey Irak'taki Bölgesel Kürt Yönetimi ile görüşme planlarını ertelemiş, Kuzey Irak'a sınır ötesi operasyon yapılmasını kabul etmiş ve demokratik açılım konusunda Anayasa'nın 3. maddesi çerçevesinde ordu ile paralel bir söylemi kendine referans almıştır.

SONUÇ

Türkiye AB sürecinin hız kazandığı AKP iktidarı döneminde siyasi koşulluluk stratejisinin etkisiyle sivil-asker ilişkilerinin demokratikleşmesi için köklü ve önemli kurumsal reformları uygulamaya geçirmiştir. Ancak, ordunun siyasetteki etkisi AB ilerleme raporlarında belirtildiği üzere gayri-resmi yani kurumsal olmayan mekanizmalar ile devam etmiştir. Bu durumun nedeni AKP iktidarı döneminde Türkiye’deki iç tehditlerin yani siyasal İslamın ve Kürt ayrılıkçı hareketinin neden olduğu PKK terörünün yükselerek devam etmesidir. AKP iktidarı döneminin bir diğer özelliği ise dış tehditlerin özellikle uygulamaya konulan “komşular ile sıfır sorun” politikası çerçevesinde önceki dönemlere kıyasla azaltılmasıdır. Bu durum çalışmanın ana kuramsal çerçevesi olan Michael Desch’in bir ülkede iç tehditlerin yüksek, dış tehditlerin ise düşük olduğu durumlarda ordunun siyasete müdahalesi yüksek seviyededir savını Türkiye’de AKP iktidarı dönemi için de geçerli kılmaktadır. Ayrıca, kurumsal mekanizmalarından yoksun kalmış olan ordunun Türk toplumunun gözünde tarihi ve kültürel nedenlerden dolayı güçlü bir toplumsal meşruiyete sahip olması nedeniyle siyasete müdahalesini kurumsal olmayan mekanizmalar ile devam ettirmesi, kurumların değişebileceğini ancak kültürün değişmesinin zaman alacağı yaklaşımını AKP döneminde Türkiye’deki sivil-asker ilişkileri için doğrulamaktadır. Ordunun iç tehditler nedeniyle kurumsal olmayan mekanizmaları kullanarak siyasete müdahale etmeye devam etmesi ise AKP döneminde Türkiye’de demokrasinin sağlamlaşma olasılığını olumsuz etkileyen faktörlerden biridir.

Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşunda önemli bir rol oynayan ordu, o zamandan günümüze Kemalist rejimin laik ve üniter karakterinin koruyucusu ve kollayıcısı olmuştur. Bu misyon çerçevesinde ordu iki doğrudan (27 Mayıs 1960 ve 12 Eylül 1980) ve iki dolaylı darbe (12 Mart 1971 ve 28 Şubat 1997) ile demokratik siyasal yaşamı kesintiye uğratmıştır. Ordu ayrıca darbeler sonrasında yapmış olduğu kurumsal düzenlemeler ile kendisine demokratik siyasal rejime geri dönülmesi karşılığında çeşitli çıkış garantileri sağlamıştır. Bu çıkış garantilerinin en önemlisi 1960 darbesi sonrasında kurulan ve her darbe sonrasında gücünü arttıran MGK’dır.

MGK ile ordu hükümet işlerini düzenleme açısından oldukça güçlü bir yetki elde etmiştir. Bir diğer kurumsal mekanizma ise cumhurbaşkanlığı makamıdır. Ordu darbelerin ardından yaratmış olduğu düzeni asker cumhurbaşkanı seçtirerek korumaya çalışmıştır. Bu çerçevede, özellikle 12 Eylül 1980 darbesi sonrasında cumhurbaşkanının gücünü önemli derecede arttıran anayasal düzenlemeler yapılmıştır. Ordunun siyasal özerkliğini güçlendiren diğer kurumsal mekanizmalar ise Genelkurmay Başkanı'nın başbakana bağlanması ile YÖK ve RTÜK gibi kuruluşlara asker yöneticilerin atanmasıdır. Ayrıca, 12 Mart 1971 muhtırasının ardından kurulan DGM'ler de siyasi davaların karara bağlanmasında orduya yargısal özerklik kazandıran bir başka kurumsal mekanizma olmuştur. Tüm bunların yanısıra ordu merkezler, daireler ve gruplar aracılığı ile de siyasete etki etmiştir. Bunlara örnek olarak Batı Çalışma Grubu ve Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi gösterilebilir.

Türkiye, 1999 yılındaki AB'nin Helsinki Zirvesi ile AB'ye aday ülke statüsü elde etmiş ve ardından tam üyeliğin gerçekleşebilmesi için kapsamlı demokratikleşme reformlarını uygulamaya geçirmiştir. AB Komisyonu'nun yayınladığı ilerleme raporları çerçevesinde siyasi koşulluluğun etkisiyle gerçekleşen bu reformların önemli bir bölümü de sivil-asker ilişkilerinde AB ülkelerindeki demokratik standartların yakalanmasına yöneliktir. Bu doğrultuda, DSP-MHP-ANAP koalisyon hükümeti ve AKP hükümeti tarafından 2001 ve 2004 yılları arasında sivil-asker ilişkilerinde dengeyi siviller lehine döndürmeyi amaçlayan önemli kurumsal reformlar yapılmıştır. MGK'nın yetkileri kısıtlanarak bir danışma organı niteliğine indirgenmiş, DGM'ler kaldırılmış, YÖK ve RTÜK gibi kuruluşlardan asker üyeler çıkarılmış, ordunun elindeki devlete ait varlıkların mali denetiminin Sayıştay tarafından denetlenmesine izin verilmiş ve barış zamanlarında asker olmayan kişilerin işlediği suçlara askeri mahkemelerin bakamayacağı hükmü getirilmiştir.

Ordunun siyaseti yönlendirme açısından sahip olduğu kurumsal mekanizmalarda yapılan reformlara rağmen AB 2003 yılındaki ilerleme raporundan başlayarak her ilerleme raporunda Türkiye'yi ordunun siyasetteki etkisinin kurumsal

olmayan mekanizmalar ile devam ettiğine yönelik eleştirmeye başlamıştır. Hatta AB 2004 yılı ilerleme raporunda kurumsal reformlar sonucunda Türkiye’de sivil-asker ilişkilerinin AB standartları ile neredeyse uyumlu bir hale geldiği ifade etmiş ancak yine de kurumsal olmayan mekanizmalar ile ordunun siyaseti etkilediğini vurgulanmıştır. Türk tarih ve kültürü sayesinde güçlü kılınan kurumsal olmayan mekanizmaları AB, ordunun üst düzey mensupları tarafından kamuoyuna verilen demeçler, medyaya yapılan açıklamalar ve bildiriler olarak tanımlamıştır. AB kurumsal olmayan mekanizmaların önlenmesi için standardını ise “askeri yetkililer tarafından verilen demeçlerin yalnızca askeri, savunma ve güvenlik konularını ilgilendirmesi ve sadece hükümetin yetkisi altında yapılması gerektiği” şeklinde açıklamıştır. Ayrıca, AB 2005 yılındaki ilerleme raporundan başlayarak ordunun hangi konularda kurumsal olmayan mekanizmalara başvurduğunu açık bir şekilde belirtmeye başlamıştır. Bu konular bir sınıflandırmaya tabi tutulduğunda ise ordunun AKP’nin iktidarı döneminde kurumsal olmayan mekanizmaları daha çok siyasal İslam ile Kürt ayrılıkçı hareketinin neden olduğu PKK terörü gibi iç tehditlere yönelik olarak kullandığı görülmektedir. Gerçekten de her ilerleme raporunda ifade edilen “laiklik” ve 2007 yılındaki cumhurbaşkanlığı seçimlerindeki “e-muhtıra” siyasal İslam tehdidi ile ilgili konularken, “Kürt sorunu”, “terörizm”, “Güneydoğu”, “etnisite”, “Şemdinli bombalamaları” daha çok PKK terörü ile mücadele kapsamındadır.

İç tehditlere yönelik olarak ordunun kurumsal olmayan mekanizmalar yöntemiyle siyaseti etki altında tutması Michael Desch’in iç tehditlerin yüksek, dış tehditlerin düşük olduğu durumlarda ordunun siyasete müdahalesi yüksek seviyede olur argümanını Türkiye’nin AKP’li iktidar yılları için desteklemektedir. Gerçekten de siyasal İslam açısından bakıldığında 28 Şubat sürecinin ardından görünürlüğü azalan siyasal İslamcılar üst düzey yöneticilerinin ve milletvekillerinin büyük bir bölümü MGH’den gelen AKP’nin iktidar olmasıyla yeniden sahne almışlardır. Her ne kadar AKP batılılaşma ve demokratikleşme söylemini sıkça kullansa da laikliğe zarar verecek politikaları nedeniyle Kemalistler ve ordu AKP’nin takiye yaptığına ve Türkiye’yi aslında bir şariat devletine götürmek istediğine inanmıştır. Ayrılıkçı Kürt hareketinin yol açtığı PKK açısından bakıldığında 1999 yılında neredeyse durma

noktasına gelen PKK terörü 2004 yılında- AKP'nin ikinci iktidar yılı- yeniden başlamıştır. Dolayısıyla, AKP döneminde iç tehditlerdeki artış devam etmiştir.

Dış tehditler açısından ise Türkiye en büyük tehdidi Soğuk Savaş yıllarında yaşamıştır. Sovyetler Birliği'nin çökmesiyle bloklar arasında ortaya çıkma ihtimali olan nükleer savaş ve komünizmin yayılma tehdidi Türkiye açısından sona ermiştir. Ancak, 1990'lı yıllarda Türkiye'ye yönelik komşularından kaynaklanan dış tehditler, her ne kadar Sovyetler Birliği tehdidi ile kıyaslanamayacak seviyede olsa da, devam etmiştir. AKP döneminde ise Türkiye komşularından gelebilecek tehditleri yok etmek amacıyla önce Başbakanlık başdanışmanı olarak görev yapan sonra Dışişleri Bakanı Davutoğlu'nun yönlendirmesiyle “komşular ile sıfır sorun” politikasını başlatmıştır. Bu politika sayesinde Türkiye İran ile ilişkilerini 1979 yılından beri en iyi seviyeye taşımış, Suriye ile su sorunu da dahil olmak üzere sorunlarının çözümünde uzlaşa sağlamış, Ermenistan ile sorunların çözülmesi için uygun hukuki ortamın yaratılması için çalışmış, Bölgesel Kürt Yönetimi ile siyasi ve ekonomik işbirliğini sağlamış, Yunanistan ile ilişkilerini ortaklığa doğru ilerletmiştir. AKP döneminde ortaya çıkan Annan Planı nedeniyle Kıbrıs ve ABD'nin Irak'ı işgali ise geçici dış tehditler olmuştur. Federasyon yönetimi öngören Annan Planı'nın referandum sonucunda reddedilmesi sonrasında bu plan bir tehdit olmaktan çıkmıştır. ABD'nin Irak işgali sonrasında kurulan Bölgesel Kürt Yönetimi ile de PKK'ya karşı işbirliği yapmak amacıyla siyasi ve ekonomik ilişkiler geliştirilmiştir. Böylece, dış tehditlerde eskisine nazaran azalma meydana gelmiştir.

Ordu AKP dönemindeki iç tehditler nedeniyle kurumsal mekanizmalardan mahrum kalmasına rağmen kurumsal olmayan mekanizmalar ile siyaseti etki altında tutmaya devam etmiştir. Hatta ordu iç tehditler nedeniyle kurumsal olmayan mekanizmalar ile AKP hükümetlerinin politikalarının oluşumunu veya değişimini doğrudan ya da dolaylı olarak etkilemiştir. Bu çerçevede, ordu, siyasal İslam tehdidi ile mücadele kapsamında AKP'nin türbana devlet protokolünde meşruiyet kazandırma girişimlerine, Dışişleri Bakanı Abdullah Gül'ün yayınladığı genelgede Fethullah Gülen okullarının ve Milli Görüş Teşkilatı'nın yurtdışındaki Türk Büyükelçilikleri tarafından desteklenmesini istenmesine, İHL öğrencilerine

üniversiteye girişte katsayı farkını ortadan kaldıran tek maddelik yasa tasarısına ve yine aynı amacı gerçekleştirmeyi ve türbanlı öğrencilerin üniversitelere girişlerine serbestlik getirmeyi hedefleyen YÖK yasa tasarısına karşı tepki göstermiş ve AKP hükümetinin bu konulardaki politikalarında doğrudan değişime yol açmıştır. Ayrıca, ordunun tepki gösterdiği bir başka konu ise 2007 yılında yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerine ilişkindir. Ordu, eşi türbanlı olan ve kendisi de MGH'den gelen Abdullah Gül'ün cumhurbaşkanlığı adaylığı karşısında devletin laik sistemini korumak adına internet sayfasından Türk siyasi tarihine e-muhtıra olarak geçen bir bildiri yayınlayarak Anayasa Mahkemesi'nin cumhurbaşkanlığı seçiminin birinci turunun iptaline yönelik kararına etkide bulunmuştur. Bunun sonrasında ise hükümet cumhurbaşkanlığı seçimini yürütürken erken genel seçime gitme kararı almıştır.

Ordu AKP döneminde Kürt ayrılıkçı hareketinin neden olduğu PKK terörü karşısında da hükümet politikalarının oluşumuna veya değişimine kurumsal olmayan mekanizmalar ile doğrudan etkide bulunmuştur. Bu çerçevede ordu, TMK'nın değiştirilmesinde hükümet politikasının değişimine doğrudan etki etmiştir. Ordu tarafından verilen demeçler ve yayınlanan açıklamalar neticesinde ise AKP hükümeti Şemdinli bombalamalarının faillerinin ortaya çıkarılması konusunda önceden göstermiş olduğu kararlılıktan vazgeçmiştir. Ayrıca, hükümetin artan terör saldırılarına bir çare bulmak adına 2007 yılı başında Bölgesel Kürt Yönetimi ile üst düzey görüşmeler yapılabileceğini açıklaması ordunun tepkisine neden olmuş ve neticede hükümet bu politikasını Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun Erbil'de 30 Ekim 2009 tarihinde Mesut Barzani ile yaptığı görüşmeye kadar ertelemiştir. Diğer taraftan, AKP hükümeti 2007 yılında ordunun Kuzey Irak'a yönelik sınır ötesi operasyon taleplerine başlangıçta karşı çıkmasına rağmen daha sonra operasyona izin vermiştir. Dolayısıyla, Şemdinli bombalamaları, Bölgesel Kürt Yönetimi ile görüşme ve Kuzey Irak'a yönelik sınır ötesi operasyon konularında hükümet politikaları doğrudan değişime uğramıştır. Ordunun hükümet politikasının oluşumuna etkide bulunduğu konu ise 2009 yılındaki demokratik açılım projesine yöneliktir. Demokratik açılımın başlangıçta içeriğinin hükümet tarafından açıklanmaması ve meydana gelen tepkiler nedeniyle ordu Anayasa'nın 3. maddesindeki hükmü vurgulayarak “ulus-devlet”, “üniter devlet” ve “tek resmi dil” konularındaki

hassasiyetini dile getirmiştir. Bunun ardından ise hükümet açılım politikasının Anayasa'nın 3. maddesinde ortaya konulan ölçütler çerçevesinde gelişeceğini ifade etmiştir. Bu çerçevede, hükümet politikasının oluşumunda ordu etkide bulunmuştur. Açılım süreci devam ederken PKK'lı teröristlerin Habur Sınır Kapısı'ndan Türkiye'ye girişlerinin gövde gösterine dönüşmesine şehit aileleri, kamuoyu ve muhalefet partileri gibi ordu da tepki göstermiştir. Ardından ise AKP hükümeti Avrupa'dan gelecek PKK'lıların Türkiye'ye girişini durdurmuştur. Bu çerçevede, tepki gösteren grupların yanında ordu da hükümet politikasının değişiminde etkili olmuştur.

2007 yılından günümüze Türkiye'deki sivil-asker ilişkileri iddia edilen Ergenekon örgütü ve İrtica ile Mücadele Eylem Planı, Kafes ve Balyoz gibi darbe planları hakkında başlatılan soruşturmalarda emekli ve muvazzaf birçok askerin gözaltına alınması ve tutuklanması ile ciddi problemler yaşamıştır. İddiaların etkisiyle Genelkurmay Başkanlığı çeşitli açıklamalar yaparak kendini savunma yöntemine başvurmuştur. Ayrıca, soruşturmalara yönelik olarak yapılan açıklamalar AB'nin Türkiye için yayınladığı 2009 yılı ilerleme raporunda da belirtilmiş ve yargıyı etkileme teşebbüsü olarak değerlendirilmiştir. Ancak, iddialar ile ilgili birçok açıklama yaparak kendini savunmaya çalışan ordu, iç tehditler nedeniyle kurumsal olmayan mekanizmalar ile siyasete müdahaleye devam etmiştir. Bir başka ifadeyle, Ergenekon ve darbe planlarıyla ilgili iddialar bile ordunun iç tehditler nedeniyle kurumsal olmayan mekanizmaları kullanarak siyasete müdahalesine engel teşkil etmemiştir. Bu durumun en önemli kanıtı 2009 ilerleme raporunda ordunun üst düzey mensuplarının laiklik, etnisite ve Güney Doğu konularında kurumsal olmayan mekanizmaları kullanarak siyaseti etkilediğinin belirtilmesidir. Hatta bu çalışmada belirtildiği gibi ordu, AKP hükümetinin 2009 yılında başlatmış olduğu demokratik açılım projesinin oluşumunu kurumsal olmayan mekanizmaları yani üst düzey subaylarının verdiği demeçler ile etkilemiştir.

Sonuç olarak, Türkiye'de siyasal İslam ve PKK terörü gibi iç tehditler yüksek seviyede varlığını sürdürdükçe kurumsal mekanizmalardaki etkinliği azalmasına rağmen kurumsal olmayan mekanizmalar ile ordunun siyasete müdahale etmeye

devam edeceği söylenebilir. Bu öngörünün nedeni, ordunun en fazla önem verdiği iki değer olan ve sırasıyla siyasal İslam ve PKK terörü ile tehdit edilen laikliği ve vatanın bölünmez bütünlüğünü korumaya büyük önem vermesidir. Ancak, her iki iç tehdidin ortadan kaldırılması veya devleti tehdit edemeyecek bir seviyeye indirgenmesi, ordunun kurumsal olmayan mekanizmaları kullanarak siyasete müdahale etme isteğinin azalmasında etkili olabilecektir. Böylece, sivil-asker ilişkilerinin AB ülkelerindeki standartlara erişimi kolaylaşacak ve Türkiye’de demokrasinin sağlamlaşma olasılığına olumsuz etki eden faktörlerden birinin ortadan kalkmasında başarı sağlanacaktır.

KAYNAKLAR

Kitaplar:

AFYONCU, Erhan, Ahmet Önal ve Uğur Demir. **Osmanlı İmparatorluğu'nda Askeri İsyanlar ve Darbeler**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2010.

AGAI, Bekim. "The Gülen Movement's Islamic Ethic of Education", **Turkish Islam and Secular State: The Gülen Movement**, der. Hakan Yavuz ve John L. Esposito, Syracuse University Press, Syracuse, 2003, ss. 48- 68.

AGÜERO, Felipe. **Soldiers, Civilians, and Democracy, Post-Franco Spain in Comparative Perspective**, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1995.

AHMAD, Feroz. **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, 7. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2008.

AKAY, Hale. "AB: Güvenlik ve Sivil-Asker İlişkileri", **Almanak Türkiye 2006-2008 Güvenlik Sektörü ve Demokratik Gözetim**, der. Ali Bayramoğlu ve Ahmet İnsel, TESEV Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 82- 97.

AKAY, Hale. "Demokratik Gözetim: Kurumsal Değerlendirme", **Almanak Türkiye 2006- 2008 Güvenlik Sektörü ve Demokratik Gözetim**, der. Ali Bayramoğlu ve Ahmet İnsel, TESEV Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 9- 12.

AKDOĞAN, Yalçın. **AK Parti ve Muhafazakar Demokrasi**, 2. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2004.

AKGÜN, Birol. "12 Eylül Döneminde İç ve Dış Politika (1980- 1983)", **Osmanlıdan İkibinli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi (İç ve Dış Politika)**, der. Adem Çaylak ve diğerleri, Savaş Yayınevi, İstanbul, 2009, ss. 543- 559.

AKGÜN, Seçil Karal. **27 Mayıs: Bir İhtilal Bir Devrim Bir Anayasa**, ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2009.

AKIN, Kenan. **Milli Nizam'dan 28 Şubat'a Olay Adam Erbakan**, Birey Yayınları, İstanbul, 2000.

AKNUR, Müge. **Civil-Military Relations in Turkey: An Analysis of Civilian Leaders**, VDM Verlag Dr. Müller, Saarbrücken, 2008.

AKPINAR, Hakan. **28 Şubat: Postmodern Darbenin Öyküsü**, Ümit Yayıncılık, Ankara, 2001.

AKYOL, Mustafa. **Kürt Sorununu Yeniden Düşünmek: Yanlış Giden Neydi? Bundan Sonra Nereye?**, 5. Baskı, Doğan Kitap, İstanbul, 2007.

ALTINAY, Ayşe Gül. **The Myth of the Military Nation: Militarizm, Gender and Education in Turkey**, Palgrave MacMillan, New York, 2004.

ANADOLU AJANSI. **Türkiye Cumhuriyeti 80 Yıl Kronolojisi**, Ankara, 2004.

AYATA, Sencer. "The Rise of Islamic Fundemantalism and Its Institutional Framework", **The Political and Socio-Economic Transformation of Turkey**, der. Atilla Eralp ve diğerleri, Praeger, Westport, Conn, 1993.

AYDEMİR, Talat. **Talat Aydemir'in Hatıraları**, May Matbaası, İstanbul, 1968.

BAYRAMOĞLU, Ali. "Asker ve Siyaset", **Bir Zümre, Bir Parti, Türkiye'de Ordu**, der. Ahmet İnel ve Ali Bayramoğlu, Birikim Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 59- 119.

BAYRAMOĞLU, Ali. **28 Şubat: Bir Müdahalenin Güncesi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.

BİLA, Hikmet. **CHP 1919- 2009**, Doğan Yayınları, İstanbul, 4. Baskı, 2008.

BİRAND, Mehmet Ali, Can Dünder ve Bülent Çaplı. **12 Mart: İhtilalin Pençesinde Demokrasi**, 10. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2008.

BİRAND, Mehmet Ali. **Türkiye'nin Avrupa Macerası 1959- 1999**, 10. Baskı, Doğan Yayınları, İstanbul, 2000.

BOZAN, İrfan. **Devlet ile Toplum Arasında Bir Okul: İmam Hatip Liseleri...Bir Kurum: Diyanet İşleri Başkanlığı**, TESEV Yayınları, İstanbul, 2007.

BROWN, James. "The Politics of Disengagement in Turkey: The Kemalist Tradition", **The Decline of Military Regimes, The Civilian Influence**, der. Constantine P. Danopoulos, Westview Press, Boulder, 1988.

BULUT, Faik. **Kim Bu Fethullah Gülen Dünyü- Bugünü- Hedefi**, Ozan Yayıncılık, İstanbul, 1998.

BULUT, Faik. **Ordu ve Din- Devlet Gözüyle İslamcı Faaliyetler (1826- 2007)**, Berfin Yayınları, İstanbul, 2008.

CEMAL, Hasan. **Türkiye'nin Asker Sorunu**, Doğan Kitap, İstanbul, 2010.

CİZRE, Ümit. "The Justice and Development Party and the Military: Recreating the Past After Reforming it ?", **Secular and Islamic Politics in Turkey, The Making of the Justice and Development Party**, der. Ümit Cizre, Routledge London ve New York, 2008, ss. 132- 173.

CİZRE, Ümit. “Türkiye’de Silahlı Kuvvetler’in Etkisi ve Gücü Yalnızca Yasalarla, Kurumlarla ve Kurullarla Ölçülemeyecek Büyüklüktedir”, **Kışladan Anayasaya Ordu, Siyasal Kültürde TSK’nın Yeri**, der. Hıdır Göktaş ve Metin Gülbay, Siyahbeyaz Metis Güncel Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 184- 195.

CİZRE, Ümit. **AP- Ordu İlişkileri: Bir İkilemin Anatomisi**, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

CİZRE-SAKALLIOĞLU, Ümit. “The Anatomy of the Turkish Military’s Political Autonomy,” **Comparative Politics**, Cilt: 29, Sayı: 2, Ocak 1997, ss. 151-166.

COOK, Steven. **Yönetmeden Hükmeden Ordular: Türkiye, Mısır, Cezayir**, çev. Bahar Şahin, Hayykitap, İstanbul, 2008.

ÇAKIR, Ruşen. “Milli Görüş Hareketi”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: İslamcılık**, der. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 544- 575.

ÇAKIR, Ruşen, İrfan Bozan ve Balkan Talu. **İmam Hatip Liseleri: Efsaneler ve Gerçekler**, TESEV Yayınları, İstanbul, 2004.

ÇAKIR, Ruşen ve Fehmi Çalmuk. **Recep Tayyip Erdoğan: Bir Dönüşümün Öyküsü**, Metis Yayınları, İstanbul, 2001.

ÇALIŞLAR, Oral ve Tolga Çelik. **İslamcılığın Üç Kolu**, Güncel Yayıncılık, İstanbul, 2006.

ÇALMUK, Fehmi. **Kod Adı İHL: Bir İmam Hatip Hikayesi**, Merdiven Yayınları, Ankara, 2004.

ÇARKOĞLU, Ali ve Binnaz Toprak. **Değişen Türkiye’de Din, Toplum ve Siyaset**, TESEV, İstanbul, 2006.

ÇAVDAR, Tevfik. **Türkiye’nin Demokrasi Tarihi**, 4. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2008.

ÇELİK, Seydi. **Osmanlıdan Günümüze Asker ve Devlet: Askeri Bürokrasinin Sistem İçindeki Yeri**, Salyangoz Yayınları, İstanbul, 2007.

ÇETİNKAYA, Hikmet. **Fethullah Gülen’in 40 Yıllık Serüveni - 2**, Günizi Yayıncılık, İstanbul, 2008.

ÇETİNKAYA, Hikmet. **Fethullah Gülen’in 40 Yıllık Serüveni**, Günizi Yayıncılık, İstanbul, 2004.

DAHL, Robert A. **Polyarchy: Participation and Opposition**, Yale University Press, New Haven 1971.

DAVUTOĞLU, Ahmet. **Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu**, Küre Yayınları, İstanbul, 2000.

DEMİREL, Emin. **Geçmişten Günümüze PKK ve Ayaklanmalar**, IQ Yayınları, İstanbul, 2005.

DEMİREL, Tanel. "Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Toplumsal Meşruiyeti Üzerine", **Bir Zümre, Bir Parti, Türkiye'de Ordu**, der. Ahmet İnsel ve Ali Bayramoğlu, Birikim Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 345- 383.

DESCH, Michael C. **When the Third World Matters: Latin America and U.S. Grand Strategy**, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1993.

DESCH, Michael C. "U.S. Civil-Military Relations in a Changing International Order", **U.S. Civil-Military Relations: In Crisis or Transition?**, der. Don Snider and Miranda Carlton-Carew, Center for Strategic and International Studies, Washington, DC, 1995, ss. 166- 184.

DESCH, Michael C. "Mission Matters", **Civil-Military Relations and the Consolidation of Democracy**, der. Marc Plattner ve Larry Diamond, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1996, ss. 12- 29.

DESCH, Michael C. "The Changing International Security Environment and Civil-Military Relations in Post-Cold War Southern Latin America", **Fault Lines of Democracy in Post-Transition Latin America**, der. Felipe Agüero and Jeffrey Stark, University of Miami Press, Miami, 1998, ss. 323- 344.

DESCH, Michael C. **Civilian Control of the State: The Changing Security Environment**, Johns Hopkins University Press, Baltimore ve London, 1999.

DESCH, Michael C (ed.). **Soldiers in Cities: Military Operations on Urban Terrain**, U.S. Army War College, Carlisle, PA, 2001.

DESCH, Michael C. **Power and Military Effectiveness: The Fallacy of Democratic Triumphalism**, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 2008.

DI PALMA, Giuseppe. **To Craft Democracies: An Essay on Democratic Transitions**, University of California Press, Berkeley, 1991.

DIAMOND, Larry. "Introduction: In search of Consolidation", **Consolidating the Third Wave Democracies: Themes and Perspectives**, der. Larry Diamond, Marc F. Plattner, Yun-han Chu ve Hung-mao Tien, Baltimore, The Johns Hopkins University Press, 1997, ss. xiii-xlvii.

DIAMOND, Larry. **Developing Democracy: Toward Consolidation**, Johns Hopkins University Press, Baltimore ve London, 1999.

EROĞUL, Cem. **Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi**, 4. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2003.

EVİN, Ahmet. “Demilitarization and Civilization of the Regime”, **Politics in the Third Turkish Republic**, der. Metin Heper ve Ahmet Evin, Westview Press, Boulder, 1994, ss.. 23- 40.

FEAVER, Peter D. **Armed Servants: Agency, Oversight, and Civil-Military Relations**, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 2003.

FINER, Samuel E. **The Man on Horseback, The Role of Military in Politics**, West View Press, Boulder, 1988.

GEYİKDAĞI, Mehmet. **Political Parties in Turkey: The Role of Islam**, Praeger, New York, 1984.

GÖKAÇTI, Mehmet Ali. **Türkiye’de Din Eğitimi ve İmam Hatipler**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

GÜNAL, Erdoğan. **Türkiye’de Demokrasinin Yüzyıllık Serüveni (1908- 2008)**, Karakutu Yayınları, İstanbul, 2009.

GÜVENÇ, Bozkurt ve diğerleri, **Türk- İslam Sentezi**, Sarmal Yayınları, İstanbul, 1994.

HALE, William ve Ergun Özbudun. **Islamism, Democracy and Liberalism in Turkey: The Case of AKP**, Routledge, London ve New York, 2010.

HALE, William. **Türkiye’de Ordu ve Siyaset**, çev. Ahmet Fethi, Hil Yayınları, İstanbul, 1996.

HARRIS, George S. “The Role of the Military in Turkey in the 1980s: Guardians or Decision Makers?”, der. Metin Heper ve Ahmet Evin, **State, Democracy and the Military in Turkey in the 1980s**, Walter de Gruyter, Berlin ve New York, 1988, ss. 177- 200.

HEPER, Metin ve Aylin Güney. “The Military and the Consolidation of Democracy; The Recent Turkish Experience”, **Armed Forces & Society**, Sayı: 26, 2000, ss. 635- 657.

HUNT, Robert A. ve Y. Alp Aslandogan (der.). **Muslim Citizens of the Globalized World: Contributions of the Gulen Movement**, The Light &IID Press, New Jersey, 2006.

HUNTINGTON, Samuel P. “Patterns of Violence in World Politics”, **Changing Patterns of Military Politics**, der. Samuel P. Huntington, Free Press, New York, 1962, ss. 17- 50.

HUNTINGTON, Samuel P. **Üçüncü Dalga: 20. Yüzyıl Sonlarında Demokratlaşma**, çev. Ergun Özbudun, Kıta Yayınları, Ankara, 2007.

HUNTINGTON, Samuel P. **The Soldier and the State, The Theory and Politics of Civil-Military Relations**, Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, 1964.

İPEKÇİ, Abdi ve Ömer Sami Coşar. **İhtilalin İçyüzü**, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1966.

JANOWITZ, Morris. **The Professional Soldier: The Social and Political Portrait**, Free Press, New York, 1960

JENKINS, Gareth. **Between Fact and Fantasy: Turkey's Ergenekon Investigation**, Johns Hopkins University, Central Asia- Caucasus Institute Silk Road Studies Programme, Silk Road Paper, 2009.

“Semboller ve Gölge Oyunu: Ordu- AKP İlişkileri, 2002- 2004”, **Ak Parti: Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri**, der. Hakan Yavuz, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2010, ss. 235- 259.

JENKINS, Gareth. **Context and Circumstance: The Turkish Military and Politics**. The International Institute for Strategic Studies, Adelphi Paper 337, Oxford University Press, New York, 2001.

JENKINS, Gareth. **Political Islam in Turkey: Running West, Heading East**, Palgrave Macmillan, New York, 2008.

KAPAKLIKAYA, İbrahim. **Kürt Açılımı: Kuzey İrlanda Perspektifi**, Ağaç Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2008.

KARAKARTAL, Bener. “Turkey: The Army as the Guardian of the Political Order”, **The Political Dilemmas of Military Regimes**, der. Cristopher Clapham ve George Philip, Croom Helm, London, 1985, ss. 46- 64.

KARL, Terry Lynn. “Imposing Consent? Electoralism versus Democratization in El Salvador”, **Elections and Democratization in Latin America, 1980- 1985**, der. Paul Drake and Eduardo Silva, San Diago: Center for Iberian and Latin American Studies, Center for US/ Mexican Studies, University of California at San Diago, 1986, ss. 9- 36;

KARPAT, Kemal. **Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Temeller**, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1967.

KAYA, Erol. **Minber: Mustafa Kemal Atatürk’ün İlk Gazetesi- Açıklamalı Çevirisi**, Ebabil Yayınları, Ankara, 2007.

KAZANCIGİL, Ali. “The Ottoman – Turkish State and Kemalism”, **Atatürk, Founder of a Modern State**, der. Ali Kazancıgil ve Ergun Özbudun, Archon Books, Hamden, Conn., 1981, ss. 37- 57.

KİRİŞÇİ, Kemal ve Gareth M. Winrow. **The Kurdish Question and Turkey, An Example of a Trans-state Ethnic Conflict**, Frank Cass, Portland, 1997.

KONGAR, Emre. **21. Yüzyılda Türkiye**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999.

KUBICEK, Paul J. “International Norms, the European Union and Democratization: Tentative Theory and Evidence”, **The European Union and Democratization**, der. Paul J. Kubicek, Routledge, London, 2003, ss. 1- 29.

LICHBACH, Mark I. ve Alan S. Zuckerman. “Research Traditions and Theory in Comparative Politics: An Introduction”, **Comparative Politics, Rationality, Culture, and Structure**, der. Mark I. Lichbach ve Alan S. Zuckerman, Cambridge University Press, Cambridge, 1997, ss. 3- 17.

LINZ, Juan J. **The Breakdown of Democratic Regimes: Crisis, Breakdown, and Reequilibration**, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1978.

LIPSET, Seymour Martin. **Siyasal İnsan**, çev: Mete Tunçay, Teori Yayınları, Ankara, Birinci Baskı, 1986.

LUNDGREN, Asa. **İstenmeyen Komşu- Türkiye’nin Kürt Politikası**, çev. Necla Ülkü Kuglin, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2008.

LYBYER, Albert Howe. **The Government of the Ottoman Empire in the Age of Suleiman the Magnificent**, Harvard University Press, Cambridge, 1913.

MCDOWALL, David. **A Modern History of the Kurds**, B. Tauris & Co Ltd Publishers, London & New York, 1996.

NORTH, Douglass C. **Institutions, Institutional Change and Economic Performance**, Cambridge University Press, Cambridge, 1990.

ÖZBUDUN, Ergun. “Turkey: Crises, Interruptions, and Reequilibrations”, **Politics in Developing Countries: Comparing Experiences with Democracy**, der. Larry Diamond, Juan J. Linz ve Seymour Martin Lipset, Lynne Reinner Publishers, Boulder, 1995, ss. 187- 229.

ÖZBUDUN, Ergun. **Çağdaş Türk Politikası: Demokratik Pekişmenin Önündeki Engeller**, çev. Ali Resul Usul, Doğan Kitap, İstanbul, 2. Baskı, 2007.

ÖZBUDUN, Ergun ve Ömer Faruk Gençkaya. **Türkiye’de Demokratikleşme ve Anayasa Yapımı Politikası**, Doğan Yayınları, İstanbul, 2010.

ÖZBUDUN, Ergun. **The Role of Military in Recent Turkish Politics**, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Center for International Affairs, Occasional Papers in International Affairs, Kasım 1966.

ÖZCAN, Gencer. “The Military and the Making of Foreign Policy”, **Turkey in World Politics, An Emerging Multiregional Power**, der. Barry Rubin ve Kemal Kirişçi, Lynne Rienner Publishers, Boulder, 2001, ss. 16- 20.

ÖZDAĞ, Ümit. **Ordu Siyaset İlişkisi: Atatürk ve İnönü Dönemleri**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1991.

ÖZDAĞ, Ümit. **Menderes Döneminde Ordu- Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali**, 2. Baskı, Boyut Yayınları, İstanbul, 2004.

ÖZDAĞ, Ümit. **Türk Ordusu PKK’yı Nasıl Yendi? Türkiye PKK’ya Nasıl Teslim Oluyor? (1984- 2010): Askeri Galibiyetten, Siyasi Mağlubiyete**, Kripto Yayınları, Ankara, 2010.

ÖZDAĞ, Ümit. **Türk Ordusunun Kuzey Irak Operasyonları**, Pegasus Yayınları, İstanbul, 2008.

ÖZDAĞ, Ümit. **Türk Ordusunun PKK Operasyonları**, 5. Baskı, Pegasus Yayınları, İstanbul, Kasım 2007, s. 8.

ÖZDEMİR, Hikmet. **Devlet Krizi: T.C. Cumhurbaşkanlığı Seçimleri**, Afa Yayınları, İstanbul, 1989.

ÖZİPEK, Bekir Berat. “28 Şubat ve İslamcılar”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: İslamcılık**, der. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, ss. 640- 651.

ÖZTÜRK, Kazım. **Cumhurbaşkanlarının Türkiye Büyük Millet Meclisi’ni Açış Nutukları**, İstanbul, 1969.

PAMUKÇU, Konuralp. “Su Sorunu ve Türkiye Suriye/ Irak İlişkileri”, **Türk Dış Politikasının Analizi**, der. Faruk Sönmezoğlu, 2. Baskı, Der Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 179- 193.

PEKÖZ, Mustafa. **İslami Cumhuriyete Doğru: Türkiye’de Siyasal İslamın Dünü, Bugünü ve Yarını**, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2009.

PENNOCK, J. Roland. **Democratic Political Theory**, Princeton University Press, Princeton, 1979.

PETERS, Guy B. Peters. **Institutional Theory in Political Science: The New Institutionalism**, Continuum, London ve New York, 2005.

POWELL, G. Bingham. **Contemporary Democracies: Participation, Stability, and Violence**, Harvard University Press, Cambridge, 1982.

PRIDHAM, Geoffrey. **The Dynamics of Democratization: A Comparative Approach**, Continuum, London ve New York, 2000.

PRZEWORSKI, Adam. **Democracy and the Market: Political and Economic Reforms in Eastern Europe and Latin America**, Cambridge University Press, Cambridge, 1991.

ROSS, Michael Howard. "Culture and Identity in Comparative Political Analysis," **Comparative Politics, Rationality, Culture, and Structure**, der. Mark Irving Lichbach ve Alan S. Zuckerman, Cambridge University Press, Cambridge, 1997, ss. 42- 81.

RUSTOW, Dankward. "Transitions to Democracy: Turkey's Experience in Historical and Comparative Perspective", der. Metin Heper ve Ahmet Evin, **State, Democracy and the Military in Turkey in the 1980s**, Walter de Gruyter, Berlin ve New York, 1988, ss. 239- 246.

SARAY, Mehmet. "Devlet Yönetiminde Ordunun Yeri ve Rolü Hakkında Bir Örnek: İttihat ve Terakki Devrinde Ordunun Millet ve Devlet Yönetimindeki Tesiri", **İkinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri, (II. Ankara, 3, 5. 10. 1984)**, Ankara, 1985, , ss. 86- 87.

SCHIFF, Rebecca L. Civil-Military Relations Reconsidered: A Theory of Concordance, **Armed Forces & Society**, Cilt: 22, Sayı:1, 1995, ss. 7- 24.

SCHIMMELFENNING, Frank, Stefan Engert ve Heiko Knobel. "The Impact of EU Political Conditionality", **The Europeanization of Central and Eastern Europe**, der. Frank Schimmelfenning ve Ulrich Sedelmeier, Cornell University Press, Ithaca ve London, 2005, ss. 29- 51.

SCHUMPETER, Joseph A. **Capitalism, Socialism, and Democracy**, 2. Baskı, Harper, New York, 1947.

ŞEN, Serdar. **AKP Milli Görüşçü mü?, Parti Programlarında Milli Görüş**, Nokta Kitap, İstanbul, 2004.

SMITH, Karen E. "The Use of Political Conditionality in the EU's Relations with Third Countries: How Effective?", **Paper for the ECSA International Conference**, Seattle, 29 Mayıs- 1 Haziran 1997.

SNOW, David A. "Collective Identity and Expressive Forms", **International Encyclopedia of the Social and the Behavioral Sciences**, der. Neil J. Smelser ve Paul B. Boltes, Elsevier, Oxford, 2001.

STEPAN, Alfred, (der.). **Authoritarian Brazil, Origins, Policies and Future**, New Haven and London: Yale University Press, New Haven, 1973.

STOKKE, Olav. "Aid and Political Conditionality: Core Issues and State of the Art", **Aid and Political Conditionality**, der. Olav Stokke, Frank Cass, London, 1995, ss. 1- 87.

TAŞTAN, Mehmet. **Açıklamalı- İctihatlı Terörle Mücadele Kanunu**, Adalet Yayınevi, Ankara, 2010.

TAYLOR, Alan R. **The Islamic Question in the Middle East Politics**, Westview Press, Boulder, CO, 1988.

TECİMEN, Habil. **AKP'nin Çankaya'sı: Kimin Cumhuriyeti?**, Karakutu Yayınları, İstanbul, 2007.

The Oxford Essential Dictionary of the U.S. Military, Berkley Publishing Group, Berkley, 2001.

TOKER, Metin. **Tek Partiden Çok Partiye**, 2. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1990.

TÜR, Özlem. "Türkiye ve Orta Doğu: Gerilimden İşbirliğine", der. Zeynep Dağı, **AK Partili Yıllar: Doğudan Batıya Dış Politika**, Orion Yayınevi, Ankara, , 2006.

ÜNSALDI, Levent. **Türkiye'de Asker ve Siyaset**, çev. Orçun Türkay, Kitapyayınevi, İstanbul, 2008.

UZGEL, İlhan. "Dış Politikada AKP: Stratejik Konumdan Stratejik Modele", **AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu**, der. İlhan Uzgel ve Bülent Duru, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2009, ss. 357- 381.

UZGEL, İlhan. "TDP'nin Oluşturulması," **Türk Dış Politikası, Cilt 1: 1919-1980**, der. Baskın Oran, 10. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

VALENZUELA, J. Samuel. "Democratic Consolidation in Post-Transitional Settings: Notion, Process, and Facilitating Conditions", **Issues in Democratic Consolidation: The New South American Democracies in Comparative Perspective**, der. Scott Mainwaring, Guillermo O'Donnell ve J. Samuel Valenzuela, University of Notre Dame Press, Notre Dame, 1992, ss. 62- 70.

VANHANEN, Tatu. **The Process of Democratization: A Comparative Study of 147 States, 1980- 1988**, Crane Russak, New York, 1990.

YALÇIN, Soner. **Hangi Erbakan**, Basak Yayınları, Ankara, 1994.

YAŞAR, M. Emin. "Dergah'tan Parti'ye, Vakıf'tan Şirkete Bir Kimliğin Oluşumu ve Dönüşümü: İskenderpaşa Cemaati", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslamcılık**, der. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, ss. 323- 344.

YAVUZ, Fehmi. **Din Eğitimi ve Toplumumuz**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1969.

YAVUZ, Hakan. **Modernleşen Müslümanlar: Nurcular, Nakşiler, Milli Görüş ve AK Parti**, çev. Ahmet Yıldız, 2. Baskı, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2008.

YAVUZ, Hakan. **Secularism and Muslim Democracy in Turkey**, Cambridge University Press, Cambridge, 2009.

YAZICI, Serap. **Demokratikleşme Sürecinde Türkiye**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009.

YEŞİLYURT, Nuri ve Atay Akdevelioğlu. “AKP Döneminde Türkiye’nin Ortadoğu Politikası”, **AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu**, der. İlhan Uzgel ve Bülent Duru, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2009, ss.

YILMAZ, Ensar. **Türkiye’nin Demokrasiye Geçiş Yılları 1946- 1950**, Birey Yayınları, İstanbul, 2008.

YILMAZ, Murat. “Darbeler ve İslamcılık”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: İslamcılık**, der. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, ss. 632- 639.

YÜCEKÖK, Ahmet. **100 Soruda Türkiye’de Din ve Siyaset**, 3. Baskı, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1983.

ZÜRCHER, Erik Jan. **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, 24. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

Makaleler:

ABRAMOWITZ, Morton I. “Dateline Ankara: Turkey After Özal”, **Foreign Policy**, Sayı:91, 1993, ss. 164- 181.

AKYOL, Taha. “Hükümet Ne Yapacak”, **Milliyet**, 08.05.2004.

ALKAN, Türkan. “Postmodern Bir Askeri Darbe”, **Radikal**, 13.06.1997

ALTAYLI, Fatih. “Herkesin Kendini Koruma Hakkı Var Türkiye’nin Yok”, **Sabah**, 06.08.2005.

ASPINWALL, Mark D ve Gerard Schneider. “Same Menu, Separate Tables: The Institutional Turn in Political Science and the Study of European Integration”, **European Journal of Political Research**, Cilt: 38, Sayı: 1, 2000, ss. 1- 36.

AYDIN, Senem ve Ruşen Çakır. “Political Islam in Turkey”, **CEPS Working Document**, Sayı: 265, 2007.

AYDINLI, Ersel. “A Paradigmatic Shift for the Turkish Generals and an end to the Coup Era in Turkey”, **Middle East Journal**, Cilt: 63, Sayı: 4, 2009, ss. 581- 596.

BALCI, Bayram. “Fethullah Gülen’s Missionary Schools in Central Asia and Their Role in the Spreading of Turkism and Islam”, **Religion, State & Society**, Cilt: 31, Sayı: 2, 2003, ss. 151- 177.

BARKEY, Henri J. **Preventing Conflict Over Kurdistan**, Carnegie Endowment for International Peace, New York, 2009.

BARKEY, Henri J. ve Yasemin Çongar, “Deciphering Turkey’s Elections: The Making of a Revolution”, **World Policy Journal**, Cilt: 24, Sayı: 3, 2007, ss. 63- 73.

BARKEY, Henry J. “The Stuggles of a “Strong State”, **Journal of International Affairs**, Cilt: 54, Sayı: 1, 2000, ss. 87- 105.

BARKEY, Henry J. ve Graham E. Fuller. **Turkey’s Kurdish Question**, Rowman & Littlefield Publishers Inc., Boulder, 1997.

BAŞKAN, Filiz. “The Fethullah Gülen Community: Contribution or Barrier to Consolidation of Democracy in Turkey?”, **Middle Eastern Studies**, Cilt: 41, Sayı: 6, November 2005, ss. 849- 861;

BATUR, Nur. “Suçluysa Ceza Alır”, **Hürriyet**, 23 Kasım 2005

BİLA, Fikret. “İki Yaramaz ve Laiklik”, **Milliyet**, 2 Mayıs 2003.

BİLA, Fikret. “Açılımda Yeni Yaklaşım”, **Milliyet**, 29.08.2009.

BİLA, Fikret. “Başbuğ, MGK Bildirisine Açıklık Getirdi”, **Milliyet**, 26.08.2009.

BİLA, Fikret. “Çiçek: Açılan Davanın Büyükanıt’la İlgisi Yok”, **Milliyet**, 09.03.2006.

BİLA, Fikret. “Gül Ortamı Yumuşattı”, **Milliyet**, 28.04.2003.

BİLA, Fikret. “Kuzey Irak’taki Çelişki”, **Milliyet**, 28.02.2007.

BİLA, Fikret. “Org. Büyükanıt: Yargıya Gölge Düşürmem”, **Milliyet**, 15.11.2005.

BİLA, Fikret. “Org. Kılınc’ın Ziyareti ve Dış Derneklere Çatı”, **Milliyet**, 22.04.2003

BİLA, Fikret. “Org. Özkök: Şartlar Doğarsa Sıcak Takip Hakkı Kullanılır”, **Milliyet**, 24.04.2006.

BİLA, Fikret. “Sezer: Türban Konusu Kapanmıştır”, **Milliyet**, 12.11.2005.

BİLA, Fikret. “Topyekün Ele Alacağız”, **Milliyet**, 15.10.2003.

BİLA, Fikret. “ABD’ye ve Irak’a Son Çağrı”, **Milliyet**, 18.07.2006.

BİLA, Fikret. “Erdoğan’ın Verdiği Mesajlar”, **Milliyet**, 13.06.2007.

BİLİCİ, Mucahit. “The Fethullah Gülen Movement and Its Politics of Representation in Turkey”, **The Muslim World**, Cilt: 96, Sayı: 1, Ocak 2006, ss. 1- 20.

CİZRE, Ümit ve Menderes Çınar, “Turkey 2002: Kemalism, Islamism, and Politics in the Light of the February 28 Process”, **The South Atlantic Quarterly**, Cilt: 102, Sayı: 2/3, 2003, ss. 309- 332.

CİZRE, Ümit. **Politics and Military into the 21st Century**, EUI Working Papers, RSC No. 2000/24. European University Institute.

COTTEY, Andrew, Timothy Edmunds ve Anthony Forster. “The Second Generation Problematic: Rethinking Democracy and Civil-Military Relations”, **Armed Forces & Society**, Cilt: 29, Sayı:1, 2002, ss. 31- 56.

ÇAKMAK, Diren. “Türkiye’de Asker Hükümet İlişkisi: Albay Talat Aydemir Örneği”, **Akademik Bakış**, Cilt: 1, Sayı: 1, 2008, ss. 35- 68.

ÇANDAR, Cengiz. “Postmodern Darbe”, **Radikal**, 28.06.1997.

ÇINAR, Menderes. “Turkey’s Transformation Under the AKP Rule”, **The Muslim World**, Cilt: 96, 2006, ss. 469- 486.

DAVUTOĞLU, Ahmet. “The Clash of Interests: An Explanation of the World (Dis) Order”, **Perceptions**, Cilt: 2, Sayı: 4, 1997- 1998, ss. 92- 121.

DEMİREL, Tanel. “The Turkish Military’s Decision to Intervene: 12 September 1980”, **Armed Forces & Society**, Cilt: 29, Sayı: 2, 2003, ss. 253- 280.

DESCH, Michael C. "Soldiers, States, and Structures: The End of the Cold War and the Weakening of U.S. Civilian Control", **Armed Forces & Society**, Cilt: 24, Sayı: 3, 1998, ss. 385- 406.

DESCH, Michael C. “Bush and the Generals”, **Foreign Affairs**, Cilt: 86, Sayı: 3, 2007, ss. 97- 108;

DIAMOND, Larry. “Is the Third Wave Over”, **Journal of Democracy**, Cilt: 7, Sayı: 3, 1996, ss. 20- 37.

DIAMOND, Larry. “Universal Democracy,” **Policy Review**, 119, 2003, ss. 3- 25.

ERGİL, Doğu. “The Kurdish Question in Turkey”, **Journal of Democracy**, Cilt:11, Sayı: 3, 2000, ss.122- 135

FEAVER, Peter D. “Civil- Military Relations”, **Annual Review of Political Science**, Cilt: 2, 1999, ss. 211- 241.

GÖZAYDIN, İştar B. “The Fethullah Gülen Movement and Politics in Turkey: A Chance for Democratization or a Trojan Horse?”, **Democratization**, Cilt: 16, Sayı: 6, 2009, ss. 1214- 1236.

GÜLALP, Haldun. “Political Islam in Turkey: The Rise and Fall of the Refah Party”, **The Muslim World**, Cilt: 89, Sayı: 1, 1999, ss. 22- 41.

GULAY, Erol N. “The Gülen Phenomenon: A Neo-Sufi Challenge to Turkey’s Rival Elite”, **Critique: Critical Middle Eastern Studies**, Cilt:16, Sayı: 1, 2007, ss. 37- 61.

GÜNTER, Michael M. “The Silent Coup: The Secularist-Islamist Struggle in Turkey”, **Journal of South Asian and Middle Eastern Studies**, Cilt: 21, Sayı: 3, İlkbahar 1998, ss. 1- 13.

HARRIS, George S. “The Role of Military in Turkish Politics- Part 1”, **Middle East Journal**, Cilt.19, Sayı:1, Kış 1965, ss. 54- 66.

HEPER, Metin ve Aylin Güney. “The Military and Democracy in the Third Turkish Republic”, **Armed Forces & Society**, Cilt: 22, Sayı: 4, 1996, ss. 619- 642.

JOO, Rudolf. “The Democratic Control of Armed Forces”, **Institute for Security Studies**, Chaillot Paper -23-, Paris, February 1996.

KARL, Terry Lynn. “The Hybrid Regimes of Latin America”, **Journal of Democracy**, Cilt: 6, Sayı: 3, 1995, ss. 72- 86.

KOHN, Richard. “How Democracies Control the Military”, **Journal of Democracy**, Cilt: 8, Sayı:4, 1997, ss. 140- 153.

KONGAR, Emre. “Kemalizm ve Sosyal Demokrasi”,
http://www.kongar.org/makaleler/mak_ke.php (Erişim Tarihi: 11.10.2010)

LERNER, Daniel ve Richard O. Robinson. “Swords and Ploughshares: The Turkish Army as a Modernizing Force”, **World Politics**, Cilt: 13, No: 1, 1960, ss.19- 44

MARDİN, şerif. “Center- Periphery: A Key to Turkish Politics”, **Daedalus**, 102, 1973, ss. 169- 190

MERMUTLU, Bedri. “İmam-Hatip Liselerinin Seküler Çıkmazı”, **Akademik Araştırmalar Dergisi**, Sayı: 36, 2008, ss. 87- 98.

MERT, Nuray. “Muhafazakarlık Fundamentalizm Değildir!”, **Karizma**, Sayı: 17, Ocak-Şubat-Mart 2004, ss. 34- 36.

MERT, Nuray. “Politics of ‘Turkish Islamism’”, **International Journal of Turcologia**, Cilt: 4, Sayı: 7, 2009.

ÖCAL, Mustafa. "From the Past to the Present: Imam and Preacher Schools in Turkey- An Ongoing Quarrel", **Religious Education**, Cilt: 102, Sayı: 2, İlkbahar 2007, ss. 191- 205.

ÖZKÖK, Ertuğrul. "Aman Manşete Çıkarmayın", **Hürriyet**, 19.06.2007

PRIDHAM, Geoffrey. "Unfinished Business? Eastern Enlargement and Democratic Conditionality", **Fride**, Working Paper Series, Sayı: 36, April 2007.

PRIDHAM, Geoffrey. "Change and Continuity in the European Union's Political Conditionality: Aims, Approach and Priorities, **Democratization**, Cilt: 14, Sayı: 3, 2007, ss. 446- 471.

PRIDHAM, Geoffrey. "European Union Accession Dynamics and Democratization in Central and Eastern Europe: Past and Future Perspectives", **Government and Opposition**, Cilt: 41, Sayı: 3, 2006, ss. 373- 400.

SAKTANBER, Ayşe ve Gül Çorbacıoğlu. "Veiling and Headscarf- Skepticism in Turkey", **Social Politics**, Cilt: 15, Sayı: 4, 2008, ss. 514- 538.

SAZAK, Derya. "Şemdinli'nin Sonu", **Milliyet**, 21 Mart 2006.

ŞEYLAN, Gencay. "İmam Hatipliler Geliyor", **Cumhuriyet**, 9.01.1989.

TACHAU, Frank ve Metin Heper, "The State, Politics and the Military in Turkey", **Comparative Politics**, Cilt: 16, No:1, 1983, ss. 17- 33.

THELEN, Kathleen. "Historical Institutionalism in Comparative Politics", **Annual Review of Political Science**, Cilt: 2, 1999, ss. 369- 404.

TOK, Gül Ceylan. "The Securitization of the Headscarf Issue in Turkey: The Good and Bad Daughters' of the Republic", **Ritsumeikan Annual Review of International Studies**, Cilt: 8, 2009, ss. 113- 137.

ULUENGİN, Hadi. "Komutan ve Değişen", **Hürriyet**, 03.11.2005.

YAVUZ, Hakan. "Five Stages of the Construction of Kurdish Nationalism in Turkey", **Nationalism & Ethnic Politics**, Cilt: 7, Sayı: 3, 2001, ss. 1- 24.

YAVUZ, Hakan. "Cleansing Islam from the Public Sphere", **Journal of International Affairs**, Cilt: 54, Sayı: 1, 2000, ss. 21- 42.

YETKİN, Murat. "Meclis'e Saygı Başkan'a Uyarı", **Radikal**, 30.11.2002

YETKİN, Murat. "Yeni Irak- Kürt Siyaseti Şekilleniyor", **Radikal**, 03.11.2005.

YETKİN, Murat. "Torumtay'ın İstifa Nedeni", **Radikal**, 19.01.2007.

Belgeler ve Raporlar:

2709 Sayılı 1982 Anayasası. **Resmi Gazete**, 09. 11. 1982, 17863 Mükerrer.

Ak Parti, "Adalet ve Kalkınma Partisi (Ak Parti) Programı", 2001,
http://www.belgenet.com/parti/program/ak_1.html (Erişim Tarihi: 04.03.2010)

Ak Parti, "Herşey Türkiye İçin", 2002,
<http://www.akparti.org.tr/TBMM/tbmmgrup/SEÇİM%20beyanname-KISALTILMIŞ.doc> (Erişim Tarihi: 18.03.2010)

Ak Parti TBMM Grubu, "Ak Parti Grup Başkanı ve Başbakan Sayın Recep Tayyip Erdoğan'ın 11 Mayıs 2004 Tarihli Grup Genel Kurul Konuşması",
<http://www.akparti.org.tr/tbmm/tbmmgrup/11.05.04%20grup%20kon.-eklenen%20metin.doc> (Erişim Tarihi: 04.10.2009)

Ak Parti TBMM Grubu, "Ak Parti Grup Başkanı ve Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın 01 Haziran 2004 Tarihli Grup Konuşması",
<http://www.akparti.org.tr/tbmm/tbmmgrup/01.06.2004%20grup%20konusmasi.doc> (Erişim Tarihi: 8 Ekim 2009)

Alaçam, Müge. "Türkiye'nin Kuzey Irak Politikası ve Irak Kürt Bölgesel Yönetimi Başkanı Mesud Barzani'nin Türkiye'yi Ziyareti", **TASAM**, 2009,
<http://www.tasam.org/pencere.php?altid=3151&islem=yazdir> (Erişim Tarihi: 21.07.2010)

Anayasa Mahkemesi'nin 16 Ocak 1998 tarihli kararı, E. 1997/1, K. 1998/1, RG: 22.02.1998- 23266.

Anayasa Mahkemesi'nin Refah Partisi davasındaki 16 Ocak 1997 tarih ve 1998/1 sayılı kararı.

AOKI, Masahiko. "Endogenizing Institutions and Institutional Changes,"
citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.84.237 (Erişim Tarihi: 22.5.2010)

Aytar, Volkan. "Daha Karanlık Bir Geleceğe Doğru mu? Terörle Mücadele Kanunu'nda Yapılan Değişiklikler", TESEV Raporu,
http://www.tesev.org.tr/UD_OBJS/PDF/.../TESEVTMKRaporu-VolkanAytar.pdf (Erişim Tarihi: 21.10.2009)

Baloğlu, Zekai. **Türkiye'de Eğitim: Sorunlar ve Değişime Yapısal Uyum Önerileri**, TÜSİAD, İstanbul, 1990.
<http://www.tusiad.org.tr/FileArchive/turkiyedeegitim.pdf>. (Erişim Tarihi: 17.03.2010)

Başbakanlık Basın Merkezi, “Ulusa Sesleniş Konuşması” 27.08.2009.
http://www.bbm.gov.tr/Forms/p_NewsAnouncementDetail.aspx (Erişim Tarihi: 01.09.2009)

Belgenet, “7. Uyum Yasaları Yasa Metni”,
<http://www.belgenet.com/yasa/k4963.html> (Erişim Tarihi: 26.05.2010).

Belgenet, “7. Uyum Yasaları Tasarı Gerekçesi”,
http://www.belgenet.com/yasa/ab_uyum7-3.html (Erişim Tarihi: 26.05.2010)

Belgenet, “Ak Parti Kalkınma ve Demokratikleşme Programı”,
http://www.belgenet.com/parti/program/ak_1.html (Erişim Tarihi: 21.07.2010)

Belgenet, “Anayasa Değişikliği 4709 Sayılı Yasa”,
<http://www.belgenet.com/yasa/k4709.html> (Erişim Tarihi: 26.05.2010)

Belgenet, “DGM'lere ilişkin 143. madde değişikliği”,
<http://www.belgenet.com/belge/dgm.html> (Erişim Tarihi: 26.05.2010)

Copenhagen European Council, Declaration on Democracy, **EC Bulletin**, Sayı: 3, 1978.

Cumhurbaşkanlığı, “5171 Sayılı Kanun”,
http://cankaya.gov.tr/sayfa/cumhurbaskanlarimiz/ahmet_necdet_sezer/aciklama/
(Erişim Tarihi: 05.09.2009)

Doğan, Sinan. “Dimitri Medvedev’in Türkiye Ziyareti ve Türk-Rus İlişkilerinin Perspektifleri” in TÜRKSAM, <http://www.avsam.org/tr/a2024.html>, , (Erişim Tarihi: 22.05.2010)

European Commission, “1998 Regular Report, From The Commission on Turkey’s Progress Towards Accession”, Brussels,
http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/1998/turkey_en.pdf,
(Erişim Tarihi: 26.05.2010)

European Commission, “1999 Regular Report, From The Commission on Turkey’s Progress Towards Accession”, Brussels, 13.10.1999.
http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/1999/turkey_en.pdf
(Erişim Tarihi: 26.05.2010)

European Commission, “2000 Regular Report, From The Commission on Turkey’s Progress Towards Accession”, Brussels, 08.11.2000,
http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/1999/turkey_en.pdf
(Erişim Tarihi: 26.05.2010).

European Commission, “2001 Regular Report on Turkey’s Progress towards Accession”, Brussels, 13.11.2001, SEC(2001) 1756
http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/2001/tu_en.pdf (Erişim Tarihi: 26.05.2010)

European Commission, “2002 Regular Report on Turkey’s Progress towards Accession”, Brussels, 9.10.2002 SEC(2002) 1412, {COM(2002) 700 final}.
http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/2002/tu_en.pdf (Erişim Tarihi: 26.05.2010)

European Commission, “2003 Regular Report on Turkey’s Progress towards Accession”, Brussels, 08.11.2003.
http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/2003/rr_tk_final_en.pdf (Erişim Tarihi: 26.05.2010)

European Commission, “2004 Regular Report From The Commission on Turkey's Progress Towards Accession”, Brussels, 6.10.2004, SEC(2004) 1201, {COM(2004) 656 final},
http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/2004/rr_tr_2004_en.pdf (Erişim Tarihi: 26.05.2010)

European Commission, “Turkey 2005 Progress Report”, Brussels, 9 November 2005, SEC (2005) 1426 {COM (2005) 561 final}.
http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/2005/package/sec_1426_final_progress_report_tr_en.pdf (Erişim Tarihi: 26.05.2010)

European Commission, “Turkey 2006 Progress Report”, Brussels, 8.11.2006, SEC(2006) 1390 {COM(2006) 649 final},
http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2006/nov/tr_sec_1390_en.pdf (Erişim tarihi: 26.05.2010)

European Commission, “Turkey 2007 Progress Report” Brussels, 6.11.2007, SEC(2007) 1436, {COM(2007) 663 final}
http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2007/nov/turkey_progress_reports_en.pdf (Erişim Tarihi. 26.05.2010)

European Commission, “Turkey 2008 Progress Report”, Brussels, 5.11.2008, SEC(2008) 2699 {COM(2008) 674}
http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/press_corner/keydocuments/reports_nov_2008/turkey_progress_report_en.pdf (Erişim Tarihi: 26.05.2010).

European Commission, “Turkey 2009 Progress Report”, Brussels, 14.10.2009 SEC(2009)1334 {COM(2009) 533}
http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/Tur_En_Realitons/Progress/turkey_progress_report_2009.pdf (Erişim Tarihi: 26.05.2010)

European Council, “Presidency Conclusions”, European Council in Copenhagen”, 21-22 June 1993, SN 180/1/93 REV 1.

European Council, “Presidency Conclusions of the Brussels European Council”, 12-13 December 2002,
http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/78364.pdf
(Erişim Tarihi: 06.05 2010)

Genelkurmay Başkanlığı, “Basın Açıklaması”, 08.03.2006,
http://www.tsk.tr/10_ARSIV/10_1_Basin_Yayin_Faaliyetleri/10_1_Basin_Aciklama_lari/2006/BA_06.html (Erişim Tarihi: 19.11.2009)

Genelkurmay Başkanlığı, “Basın Açıklaması”, 14.09.2003,
http://www.tsk.tr/10_ARSIV/10_1_Basin_Yayin_Faaliyetleri/10_1_Basin_Aciklama_lari/2003/BA_19.html (Erişim Tarihi: 13.09.2009)

Genelkurmay Başkanlığı, “Basın Açıklaması”, 14.09.2003,
http://www.tsk.tr/10_ARSIV/10_1_Basin_Yayin_Faaliyetleri/10_1_Basin_Aciklama_lari/2003/BA_19.html (Erişim Tarihi: 13.09.2009)

Genelkurmay Başkanlığı, “Basın Açıklaması”, 20 Mart 2006,
http://www.tsk.tr/10_ARSIV/10_1_Basin_Yayin_Faaliyetleri/10_1_Basin_Aciklama_lari/2006/BA_07.html (Erişim Tarihi: 25.11.2009)

Genelkurmay Başkanlığı, “Bölücü Terörle Mücadelede İçinde Bulunulan Sürecin Değerlendirilmesi Toplantısı”, 19.07.2005,
http://www.tsk.tr/10_ARSIV/10_1_Basin_Yayin_Faaliyetleri/10_1_6_Toplantilar/temmuz2005/ana.html (Erişim Tarihi: 02.11.2009)

Genelkurmay Başkanlığı, “Genelkurmay Başkanı Org. Başbuğ’un Zafer Haftası Mesajı”, 25.08.2009.
http://www.tsk.tr/10_ARSIV/10_1_Basin_Yayin_Faaliyetleri/10_1_8_Mesajlar/2009/30agustos_zaffer_bayrami_mesaji_25082009.html (Erişim Tarihi: 01.11.2009).

Genelkurmay Başkanlığı, “Genelkurmay Başkanı Orgeneral Hilmi Özkök’ün Afganistan Uluslar arası Güvenlik Yardım Kuvveti (UGYK- ISAF) Türk Görev Grubu’nu Karşılama Töreni’nde Yaptıkları Konuşma”, 5 Ağustos 2005,
http://www.tsk.tr/10_ARSIV/10_1_Basin_Yayin_Faaliyetleri/10_1_7_Konusmalar/2005/isafkarasilama_050805.html (Erişim Tarihi: 31.10.2009)

Genelkurmay Başkanlığı, “Genelkurmay Başkanı Org. Yaşar Büyükanıt’ın 30 Ağustos Zafer Bayramı Mesajı”, 27.08.2007,
http://www.tsk.tr/10_ARSIV/10_1_Basin_Yayin_Faaliyetleri/10_1_8_Mesajlar/2007/30agustos_zaffer_bayrami_mesaji_27082007.html (Erişim Tarihi: 14.10.2009)

Genelkurmay Başkanlığı, “Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne sunulan Yüksek Öğretim Kanunu Değişiklik Tasarısı Hakkında”, 6 Mayıs 2004.
http://www.tsk.tr/10_ARSIV/10_1_Basin_Yayin_Faaliyetleri/10_1_Basin_Aciklamalari/2004/BA_07.html (Erişim Tarihi: 23 Mart 2010).

Genelkurmay Başkanlığı, “Son Günlerde Meydana Gelen Gelişmeler Hakkında”, 27.04.2007.
http://www.tsk.tr/10_ARSIV/10_1_Basin_Yayin_Faaliyetleri/10_1_Basin_Aciklamalari/2007/BA_08.html (Erişim Tarihi: 13.10.2009).

Genelkurmay Başkanlığı, “Org. Yaşar Büyükanıt’ın Genelkurmay Başkanlığı Devir Teslim Töreni Konuşması”, 28.08.2006,
http://www.tsk.tr/10_ARSIV/10_1_Basin_Yayin_Faaliyetleri/10_1_7_Konusmalar/2006/orgyasarbuyukanitdvrtslkonusmasi_28082006.html (Erişim Tarihi: 11.10.2009).

İnsan Hakları Derneği, “Devlet Güvenlik Mahkemeleri (DGM)'nin Kaldırılması İstemine İlişkin İnsan Hakları Derneği'nce Başlatılan Kampanyanın Basın Açıklaması Metni”,
http://www.ihd.org.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=1024&Itemid=202 (Erişim Tarihi: 07.07.2010).

İslam Toplumu Milli Görüş Lyon Bölgesi,
<http://www.milligorus.fr/modules.php?name=Content&pa=showpage&pid=2> (Erişim Tarihi: 14.03.2010).

“Komşuluktan Stratejik İşbirliğine: Türk-Rus İlişkileri”, in *ORSAM*, Report no: 18, May 2010,
http://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/201055_orsamrapor18web.pdf (Erişim Tarihi: 23.05.2010).

MGK Genel Sekreterliği, “09.11.1983 tarih ve 2945 sayılı Milli Güvenlik Kurulu ve Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Kanunu”.
http://www.mgk.gov.tr/Turkce/tarihce_4.html (Erişim Tarihi: 27.05.2010).

MGK Genel Sekreterliği, “2003 Yılı MGK Toplantılarının Basın Bildirileri- 30 Nisan 2003”, (30 Nisan 2003),
http://www.mgk.gov.tr/Turkce/Yazdirilabilir%20Surum/Basin%20Bildirileri/2003/30_Nisan_2003.pdf (Erişim Tarihi: 15.03.2010).

MGK Genel Sekreterliği, “Diğer Ülkelerdeki ‘Milli Güvenlik Kurulu’ Benzeri Kuruluşlar”,
<http://www.mgk.gov.tr/Turkce/Yazdirilabilir%20Surum/Benzer%20Kuruluslar/Benzer%20Kuruluslar.pdf> (Erişim Tarihi: 05.07.2010).

MGK Genel Sekreterliği, “20 Ağustos 2009 MGK Toplantısı Basın Bildirisi”, 20.08.2009.
http://www.mgk.gov.tr/Turkce/Yazdirilabilir%20Surum/Basin%20Bildirileri/2009/20_Agustos_2009.pdf (Erişim Tarihi: 11.09.2009).

Müzakere Çerçeve Belgesi,

http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/MuzakereCercevesi/Muzakere_Cercevesi_2005.pdf (Erişim Tarihi:31.10.2007).

TBMM, “Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun”, 07.05.2004 tarih ve 5170 Sayılı Kanun, <http://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k5170.html> (Erişim Tarihi: 27.05.2010).

T.C. Dışişleri Bakanlığı, “Irak-Türkiye İkili İlişkilerinde Son Dönemde Meydana Gelen Gelişmeler” <http://www.mfa.gov.tr/irak-turkiye-ikili-iliskilerinde-son-donemde-meydana-gelen-gelismeler.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 03.08.2010)

T.C. Dışişleri Bakanlığı, “Türkiye- Bulgaristan Siyasi İlişkileri” <http://www.mfa.gov.tr/turkiye---bulgaristan-siyasi-iliskileri-.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 15.07.2010).

T.C. Dışişleri Bakanlığı, “Türkiye- Gürcistan Siyasi İlişkileri” <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-gurcistan-siyasi-iliskileri.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 15.07.2010).

T.C. Dışişleri Bakanlığı, “Türkiye- Yunanistan Siyasi İlişkileri”, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-yunanistan-siyasi-iliskileri.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 15.07.2010).

TÜSİAD, “Yükseköğretime Girişte, Gençlerimizin Mezun Oldukları Alan/Bölüm ve Kol Farkı göz önüne Alınmaya Devam Edilmelidir.”, TS/BAS-BÜL/03-83, 12.10.2003.

Tüysüzoğlu, Göktürk. “Türkiye- Kuzey Irak İlişkileri Gelişiyor, NEDEN ?”, **Stratejik Boyut**, <http://www.stratejikboyut.com/yazdir/haber/turkiye-kuzey-irak-iliskileri-gelisiyor-ned...> (Erişim Tarihi: 21.07.2010).

Yükseköğretim Kurulu, “Tarihçe”, <http://www.yok.gov.tr/content/blogcategory/204/40/> (Erişim Tarihi: 03.08.2010)

Gazete Haberleri:

“12 Nisan’da Söylediğimiz Şeylerin Arkasındayız”, **Milliyet**, 31.07.2007.

“23 Nisan’a Türbanlı Ev Sahibi”, **Milliyet**, 18.04.2004.

“ABD’den K. Irak İçin Bir Hatırlatma Daha”, **Milliyet**, 13.03.2007.

“ABD’den Kuzey Irak Sinyali”, **Milliyet**, 09.02.2007.

“ABD’yle Koordinatör Atışması”, **Radikal**, 04.01.2007.

“Açılımda İlk Uzlaşma: Asker Haklı!”, **Radikal**, 26.08.2009.

“AKP Binası Önünde Erdoğan’a İmam Hatip Protestosu!..”, **Milliyet**, 04.06.2004.

“AKP Meclisten 114 Fireyle Çıktı”, **Milliyet**, 14.05.2004.

“AKP, Resepsiyonda Tek Başına Kaldı”, **Milliyet**, 24.04.2003.

“AKP ve Gülen’i Bitirme Planı”, **Taraf**, 12 Haziran 2009.

“AKP’li Arınç: Başörtüsü Sorunu Namus Borcumuz”, **Radikal**, 18.10.2002.

“AKP’nin Başarısının Sırrı”, **Milliyet**, 26.07.2007.

“AKP’ye İlk Eleştiriler”, **Radikal**, 09.01.2003.

“Alemdaroğlu: Ordu-Gençlik El Ele”, **Milliyet**, 25.09.2003.

“Anormal Birşey Yok”, **Milliyet**, 21.11.2002.

“Arınç Geri Adım Attı”, **Milliyet**, 23.04.2002

“Asker Talep Etti”, **Milliyet**, 14.08.2005.

“Askerden Beş Yeni Teklif”, **Milliyet**, 05.01.2006.

“Askerden Gül İçin İlk Yorum”, **Vatan**, 25.04.2007.

“Avrupa Konseyi de Uyardı: Askerler Kışlasında Kalmalı”, **Zaman**, 01.05.2007.

“Bakan Çelik: Bu Zulüm Bitecek”, **Milliyet**, 05.06.2004.

“Bakan Çiçek’ten U Dönüşü”, **Milliyet**, 09.03.2006.

“Barzani’den Ağır Tehdit”, **Milliyet**, 07.04.2007.

“Başbakan YÖK Hakemi”, **Milliyet**, 28.08.2003.

“Başbakan’dan ‘Üniter Yapı’ Güvencesi”, **Radikal**, 27.08.2009.

“Başbakan’ın Yeşil Işık Yakmadıkları”, **Milliyet**, 12.08.2005.

“Başbuğ: Yaşananlar Tasvip Edilemez”, **Radikal**, 25.10.2009.

“Baykal: Eşi Türbanlı Cumhurbaşkanı, Türbanlı Bir Cumhurbaşkanı Getirir”, **Milliyet**, 12.06.2005. <http://www.milliyet.com.tr/2005/06/12/son/sonsiy04.html> (Erişim Tarihi:10.10.2009)

“Bayrama Türban Gölgesi”, **Radikal**, 23.04.2003.

“Ben de İmam-Hatip’liyim”, **Sabah**, 03.10.2003.

“Bir Güven Bunalımı Doğdu”, **Milliyet**, 25.10.2009.

“Bomba Patladı: 23 Yaralı”, **Radikal**, 03.11.2005.

“Bu Sözler Dolaylı Olarak Askere Yönelik”, **Hürriyet**, 12.05.2004.

“Bush: Irak’a Girmeyin”, **Milliyet**, 18.10.2007.

“Büyükanıt Cumhurbaşkanı Adayını Tarif Etti”, **Radikal**, 13.04.2007.

“Büyükanıt Fırtınası: Övgüler Yetmeyebilir”, **Radikal**, 08.03.2006.

“CHP, 35. Madde Teklifini Verdi”, **Milliyet**, 30.07.2010.

“Cumhurbaşkanını Bu Parlamento Seçecek”, **Sabah**, 15.06.2005.

“Çiçek: Ordunun ve Yargının Yedeği Yok”, **Milliyet**, 07.03.2006.

“Çiçek: Şemdinli’de Soruşturmanın Sonucu Beklenmeli”, **Hürriyet**, 11.11.2005.

“Çiller’e Hükümeti Kur Diyemedim Çünkü...”, **Vatan**, 09.03.2009.

“Çok Şey Anlattılar”, **Milliyet**, 30.11.2002.

“Danıştay’ın Son Katsayı Kararı”, **Hürriyet**, 21.04.2010.

“Darbenin Adı Balyoz”, **Taraf**, 20.01.2010.

“Dava Yok Ama Telaş Çok”, **Radikal**, 07.03.2006.

“Davetiye ile İnce Ayar”, **Hürriyet**, 29.08.2003.

“Davetiye ile İnce Ayar”, **Milliyet**, 29 Ağustos 2003.

“Devletin Tepesinde Sağırlar Diyalogu”, **Radikal**, 01.06.2007.

“Dışişleri: TMY 8 Gelsesin”, **Radikal**, 25.08.2005.

“Dindar Cumhurbaşkanı Seçeceğiz”, **Hürriyet**, 16.04.2007.

“Edip Başer Sert Konuştu: ABD Fantezi Peşinde”, **Milliyet**, 17.02.2007.

“Eldeki Özerklik de Gidiyor”, **Radikal**, 12.07.2003.

“Erdoğan Operasyon Yapacağız”, **Milliyet**, 06.11.2007.

“Erdoğan Öfkeyle Kalkan Zararla Oturur”, **NTVMSNBC**, 17.04.2007.
<http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/405579.asp> (Erişim Tarihi: 09.11.2009).

“Erdoğan Önlem İstedi Bush ‘Kararlıyız’ Dedi”, **Milliyet**, 03.10.2006.

“Erdoğan: Ben Nokta Koydum”, **Radikal**, 04.06.2004.

“Erdoğan: Güvenlik için Özgürlük Kısıtlanamaz”, **Vatan**, 10.09.2005.

“Erdoğan: Kabile Reisiyle Görüşmem”, **Hürriyet**, 07.06.2007.

“Erdoğan: Katsayı Belasını Kaldıracağız”, **Radikal**, 27.02.2004.
<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=107782> (Erişim Tarihi: 22.03.2010).

“Erdoğan: Kürt Açılımı İçin Çalışıyoruz”, **Radikal**, 23.07.2009.

“Erdoğan: YÖK’ü Zorlamayız”, **Radikal**, 04.07.2004.

“Erdoğan’a Kürt Sorunun Çözümü: Tek Devlet Tek Millet Tek Bayrak”, **Milliyet**, 13.08.2005.

“Erdoğan’dan Bush’a: Sabrımız Tükeniyor”, **Sabah**, 21.07.2006.

“Erdoğan’dan İmam Hatipe Mesaj”, **Milliyet**, 12.09.2003.

“Erdoğan’dan Sert Yanıt”, **Milliyet**, 29 Mayıs 2004.

“Ermenistan ile Türkiye Protokolü İmzaladı”, **Zaman**, 10.10.2009.

“Ermenistan Protokol Sürecini Durdurdu, Topu Türkiye’ye Attı”, **Hürriyet**, 22.04.2010.

“Genelkurmay Başkanı Özkök: Seçim Sonuçlarına Saygı Duyuyorum”, **Milliyet**, 5 Kasım 2002, <http://www.milliyet.com.tr/2002/11/05/son/sondun04.html> (Erişim Tarihi: 11.03.2010)

“Gerekirse Irak’ta Tedbir Alınabilir”, **Radikal**, 11.03.2007.

“Gözler Bakanlar Kurulu’nda”, **Milliyet**, 12.03.1997.

“Gül: Milli Görüş Genelgesi Normal”, **Radikal**, 20.04.2003.

“Gül’den Kürt Açılımı Sinyali”, **Milliyet**, 11.03.2009.

“Gürüz: Tek Amaç Türban”, **Radikal**, 12.07.2003.

“Hava Kuvvetlerindeki Soruşturma Yürüyor”, **Radikal**, 19.07.2008.

“Hükümetin Basın Açıklamasının Tam Metni”, **Zaman**, 28.04.2007.
<http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=533244> (Erişim Tarihi: 12.05.2010)

“Hükümetten Son Derece Memnunuz Demedim”, **Milliyet**, 01.09.2005

“İrak’a Çok Sert Uyarı”, **Radikal**, 10.04.2007.

“İrak’a Ültimat Gibi Nota”, **Radikal**, 10.04.2007.

“İçinde Bulunduğumuz Süreçten Rahatsızız”, **Milliyet**, 18.12.2009.

“İddianame Kabul Edildi”, **Radikal**, 08.03.2006.

“İddianame: Büyükanıt Askerlerle Çete Kurdu”, **Radikal**, 07.03.2006.

“İddianamenin Laneti”, **Sabah**, 21.04.2006.

“İmam Hatibe AKP Dopingi”, **Hürriyet**, 12.09.2003.

“İmam Hatip İçin Jet Taslak”, **Milliyet**, 01.10.2003.

“İmam Hatip Tasarısı Şimdilik Donduruldu”, **Milliyet**, 17.10.2003.

“İmam-Hatip Acelesi”, **Radikal**, 08.10.2003.

“İmam-Hatip Gerginliği”, **Radikal**, 14.10.2003.

“İmam-hatip Protestosu”, **Sabah**, 20.05.2004.

“İşyanımı ‘İnat’ Lafına Çevirdim”, **Sabah**, 30.11.2002.

“İşte Çok Tartışılan Mahmur Kampı”, **Radikal**, 27.07.2009.

“K. Irak’la Bir İlk: Davutoğlu Erbil’de Barzani ile Görüştü”, **Zaman**, 31.10.2009.

“Kabul Edilemez”, **Milliyet**, 24.10.2009.

“Karar Demokrasiye Sıkılmış Bir Kurşun”, **Sabah**, 02.05.2007.

“Kim Yapmışsa Bedelini Ödeyecek”, **Sabah**, 11.11.2005.

“Kim Yapmışsa Bedelini Ödeyecek”, **BBC Turkish**, 11.11.2005,
http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2005/11/printable/051111_semdinli_latest... (Erişim Tarihi: 16.11.2009)

“Kod Adı Kafes”, **Taraf**, 19.11.2009.

“Komutan’a Jet Onay”, **Milliyet**, 01.08.2006.

“Konut’ta Özkök ile İmam Hatip Zirvesi”, **Sabah**, 15.10.2003.

“Koordinatörlük Çöktü”, **Cumhuriyet**, 05.01.2007.

“Kuzey Irak Polemiği”, **Milliyet**, 26.01.2007.

“Kuzey Irak’a Gireriz İması”, **Radikal**, 18.07.2006.

“Kürt Gruplar ile Yakınlaşırız”, **Hürriyet**, 15.02.2007.

“Kürt Sorunu Benim Sorunum”, **Hürriyet**, 13.08.2005

“Laiklik Hepimizin Müşterek Paydası”, **Sabah**, 08.05.2004.

“Laiklik Karşıtlarına Çankaya’yı Kapattı”, **Milliyet**, 30.10.2003.

“Meclis YÖK’e Öncelik Verdi”, **Radikal**, 11.10.2003.

“MGK: Aşırı Sağ Artık Tehdit Değil”, **Hürriyet**, 22.10.2005.

“Milli Görüş’ü Çökertme Operasyonu”, **Radikal**, 3.12.2009.

“Oğluma İmam Hatip Sorulmuyor”, **Milliyet**, 01.06.2004.

“Olağan Dışı Yorum”, **Radikal**, 14.03.2006.

“Orgeneral Büyükanıt ‘Kuzey Irak’a Girmeliyiz’ Deyip Topu Hükümete Attı”, **Radikal**, 13.04.2007.

“Önce Türkiye Sonra Kuzey Irak”, **Milliyet**, 13.06.2007.

“ÖSS Hükümete Teslim”, **Milliyet**, 08.07.2003.

“Özkök: TSK Yıpratılıyor”, **Milliyet**, 07.03.2006.

“Özkök’ten Taviz Uyarısı”, **Milliyet**, 29.11.2005.

“Paşalardan Mesaj”, **Hürriyet**, 04.03.2004.

“Patronların Gözü Kuzey Irak’ta”, **Radikal**, 05.06.2010.

“PKK Destekçisi Kürt Liderlerle Görüşmem”, **Hürriyet**, 17.02.2007.

“Psikolojik Savaş İçin Kağıt Parçası”, **Radikal**, 27.06.2009.

“Rektörler Kızdı”, **Radikal**, 18.05.2004.

“Rektörler: Hükümet Yetkimizi Gasp Etti”, **Milliyet**, 10.10.2003.

“Rektörler: Tasarı Geri Çekilsin”, **Radikal**, 10.10.2003.

“Rektörlerden Sessiz İsyan”, **Sabah**, 14.05.2004.

“Rektörlerden YÖK Uyarısı”, **Radikal**, 20.08.2003.

“Rektörlerle ‘Sil Baştan Yaptı’...”, **Milliyet**, 16.10.2003.

“Sabrımızın Sınırı Var”, **Milliyet**, 26.01.2010.

“Seçimden Sonra Bu İş Bitecek”, **Milliyet**, 28.02.2004.

“Sevimsiz Yasa İtirafı”, **Milliyet**, 30.06.2006.

“Sezer: Kabul Edilemez”, **Radikal**, 26.09.2003.

“Sezer’den Veto Mesajı”, **Sabah**, 19.05.2004.

“Sıkıyönetinden Beter”, **Milliyet**, 09.10.2005.

“Sınır Ötesi Operasyon Havası”, **Milliyet**, 18.07.2006.

“Sınır Ötesi Operasyonlar 1983’te Başladı,”
<http://www.cnnturk.com/2008/turkiye/02/22/sinir.otesi.operasyonlar.1983te.basladi/430959.0/index.html> (Erişim Tarihi 09.11.2009)

“Sınır Ötesi Talimatı”, **Milliyet**, 10.10.2007.

“Sınırötesi Operasyon Cazip bir Tercih Olmaz”, **Radikal**, 13.04.2007.

“Şahin’den Özkök’e Yanıt”, **Radikal**, 22.04.2003.

“Şemdinli Gergin”, **Hürriyet**, 10.11.2005.

“Şemdinli’ye Rekor Ceza”, **Sabah**, 20.06.2006.

“Tasarı Gececek Hayırlı Olsun”, **Hürriyet**, 13.10.2003.

“Teziç Hızlı Başladı”, **Milliyet**, 13.12.2003.

“Tezkere Yarın Meclis’e Gidebilir”, **Milliyet**, 10.10.2007.

“TMY’de Öcalan Tartışması”, **Milliyet**, 28.04.2006.

“TSK Bildirisine Farklı Tepkiler”, **Milliyet**, 29.04.2007.

“Türkiye Merkez Ülke Olmalı”, **Radikal**, 26.02.2004.

“Türkiye’de Orduya Güven Geriledi”, **Milliyet**, 24.01.2010.

“Van Cumhuriyet Savcısı’na İnceleme”, **Sabah**, 08.03.2006.

“Yalman’dan Rektörlere Davet”, **Radikal**, 11.09.2003.

“Yasada Denge Şart”, **Milliyet**, 13.09.2005.

“Yazılı Tebligat”, **Radikal**, 08.05.2004.

“Yeni Türban Çıkışı”, **Milliyet**, 15.01.2008.

“Yıpratamadılar”, **Milliyet**, 30.09.2003.

“YÖK Krizi Donduruldu”, **Hürriyet**, 01.06.2004.

“YÖK Taslağı Askıda”, **Milliyet**, 09.09.2003.

“YÖK Taslağı Ölü Doğar”, **Milliyet**, 20.12.2003.

“YÖK Yasası’nda Geri Adım Atan AKP’ye İmam Hatip Mensupları ve Mezunları Derneği (ÖNDER), İmam Hatipliler Vakfı (TİMAV) ve Mazlum-Der Tepki Gösterdi”, **Milliyet**, 03.06.2004.

“YÖK’e ‘Çerçeve’ Yasa”, **Milliyet**, 23.09.2003.

“Ziyaret Kısa, Yorum Uzun”, **Radikal**, 30.11.2002.